

ИВАН КОСТОВ

СВИДЕТЕЛСТВА
за прехода

1989

1999

 ciela

Съдържание

- [Към читателя](#)
- [Първа глава](#)
- [СТАРТЪТ НА ПРЕХОДА](#)
- [Предпоставките](#)
- [Политическият контекст](#)
- [Икономическата реалност](#)
- [Началната демократизация](#)
- [Преди Националната кръгла маса](#)
- [Преди 7-ото Велико Народно събрание](#)
- [Мажоритарен кандидат за депутат в 7-ото ВНС](#)
- [Първото депутатстване](#)
- [Без политически опит](#)
- [Как започна демократизацията](#)
- [Първите опити за икономическа трансформация](#)
- [Икономическият опит](#)
- [Критици на управлението на Луканов](#)
- [Председател на Икономическата комисия на 7-ото ВНС](#)
- [Първото коалиционно правителство](#)
- [Най-острите проблеми – фалитът и изолацията](#)
- [Първите стъпки на икономическата трансформация](#)
- [Невъзможният бюджет](#)
- [Нормативни опити за структурна реформа](#)
- [Последиците след старта](#)
- [Векторът на интересите](#)
- [„Служебно назначените“ защитници](#)
- [Какво трябваше, а не се случи?](#)
- [Размишления за началото на прехода](#)
- [Втора глава](#)
- [ОПИТ ЗА СМЯНА НА СИСТЕМАТА](#)
- [Управляващите и опозицията](#)
- [Разпадането и втората коалиция СДС](#)
- [Втората консолидация на БСП](#)
- [Икономическите условия в 1991 г.](#)

- [Декомунизация](#)
- [Отнемането на имуществото на БКП/БСП и нейните сателити](#)
- [Цената за декомунизацията](#)
- [Клеветата „Сапио“](#)
- [Европейският модел за смяна на системата](#)
- [Първото югоембарго и българската мафия](#)
- [Нормативен опит за смяна на собствеността](#)
- [Реституция](#)
- [Приватизация](#)
- [Реституция на земеделска земя](#)
- [Стъпки за създаване на пазарна икономика](#)
- [Начало на временна икономическа стабилизация](#)
- [Външно финансиране и външен дълг](#)
- [Последиците от опита за смяна на системата](#)
- [Второто разпадане на СДС](#)
- [Спирането на декомунизацията и второто „национално съгласие“](#)
- [Резултати от опита за икономически реформи](#)
- [Наблюдения върху първия опит за преход и реформи](#)
- [Трета глава](#)
- [САБОТАЖ НА РЕФОРМИТЕ](#)
- [ВТОРОТО КОАЛИЦИОННО УПРАВЛЕНИЕ](#)
- [Време на триумвират](#)
- [Обръщането на избирателите](#)
- [Предприятия зомбита](#)
- [„Ляв завой“](#)
- [Единични елементи на приемственост](#)
- [Различни политики](#)
- [Разпадането на финансовата дисциплина](#)
- [Други банкови и финансови щети](#)
- [Саботаж, представян за реформи](#)
- [Заявените и непостигнати цели](#)
- [Опитът за връщане към фискална дисциплина](#)
- [Заявените и провалени структурни реформи](#)
- [Минирането на прехода](#)
- [За отговорността на МФИ](#)
- [Сделка за външния дълг](#)
- [Неподготвеност и влошени условия](#)

- [Оценка на сделката](#)
- [Адреси на отговорността](#)
- [Оценка за управлението в 1993-1994 г.](#)
- [Причини за саботирането на реформите](#)
- [Обществени и политически причини](#)
- [Исторически причини](#)
- [Нормативни причини](#)
- [Поведенчески причини](#)
- [Политикономически причини](#)
- [Четвърта глава](#)
- [САБОТАЖ С „РЕГУЛАТИВЕН ПАЗАРЕН ПРЕХОД“](#)
- [Политическите сили в 37-ото ОНС](#)
- [Коалицията на БСП](#)
- [Председател на СДС](#)
- [ДПС в опозиция](#)
- [Повторната катастрофа](#)
- [Институционалният разпад](#)
- [Икономиката отново в колапс](#)
- [Обезценяването на собствеността](#)
- [Приватизацията – на дребно и масова](#)
- [Пред втори външен фалит](#)
- [Банковият срив](#)
- [Валутният борд](#)
- [Управленско и политическо безсилие](#)
- [ОБЕДИНЕНИЕТО НА ДЕМОКРАТИЧНИТЕ СИЛИ](#)
- [Възстановяването на СДС](#)
- [Консолидация чрез избори](#)
- [Протестите през зимата на 1997 г.](#)
- [Развръзка на политическата криза](#)
- [За компромиса, цената и реформите](#)
- [Последици от самостоятелното управление на БСП](#)
- [Политическа оценка](#)
- [Как „реформа“ стана мръсна дума?](#)
- [Пета глава](#)
- [УПРАВЛЕНИЕ НА КРИЗИ](#)
- [ФормиранеТО на парламентарната констелация в 1997 г.](#)
- [Превръщането на СДС в партия](#)

- [Коалицията ОДС](#)
- [Обединението за национално спасение на ДПС и Симеон Сакскобургготски](#)
- [Парламентарното представителство на левицата](#)
- [Катастрофата и нейните кризи](#)
- [Деидеологизацията](#)
- [Националната драма](#)
- [Драмата влезе и в моето семейство](#)
- [Разрушената икономика](#)
- [Общата несигурност](#)
- [Повторният старт на реформите](#)
- [Овлабяването на финансовия срив](#)
- [Въвеждането на валутния борд](#)
- [Българският дизайн на борда](#)
- [Ползи и фетиши](#)
- [Въвеждането на борда](#)
- [Петото стабилизационно споразумение](#)
- [Финансовите сътресения](#)
- [Поуки от въвеждането на валутния борд](#)
- [Трудно крепеното национално съгласие](#)
- [Перипетиите на изпълнението на споразумението с МВФ](#)
- [Ядрото на съпротивата срещу реформите](#)
- [Политическото \(не\)съгласие](#)
- [Манипулациите](#)
- [Защо БСП успя да избегне вината?](#)
- [Шеста глава](#)
- [СРЕЩУ РЕЦИДИВИТЕ НА КОМУНИЗМА](#)
- [Борбата с номенклатурата на БКП и ДС](#)
- [Отварянето на досиетата](#)
- [Неуспешната лустрация](#)
- [Обявяването на комунистическия режим за престъпен](#)
- [Войната с организираната престъпност](#)
- [Факторите и диагнозата](#)
- [Ограниченията](#)
- [Средствата и подходите](#)
- [Спечелената битка – загубената война](#)
- [Изваждането на България от руската зависимост](#)

- [Рисковият контекст](#)
- [Косовската война](#)
- [Изстраданият геополитически избор](#)
- [Конфликтът с Русия](#)
- [Македонските кризи](#)
- [Ролята на България за умиротворяването в Югоизточна Европа](#)
- [Седма глава](#)
- [МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА СТАБИЛИЗАЦИЯ](#)
- [Подкрепата на международните финансови институции](#)
- [Лимити и насоки на външната финансова подкрепа](#)
- [Начините на сключване на споразуменията](#)
- [Приоритетите и ефектите на външното финансиране](#)
- [Условието „смяна на собствеността“](#)
- [Политиците срещу приватизацията](#)
- [Отхвърлянето на приватизацията от СДС](#)
- [Криминализирането на приватизацията от БСП](#)
- [За мащабите на приватизационния „грабеж“](#)
- [Официалните документи срещу политическата измама](#)
- [Резултатите в някои от бившите социалистически страни](#)
- [Приватизацията 1997-2001 г.](#)
- [Приватизацията на МК „Кремиковци“](#)
- [Приватизацията на АК „Балкан“](#)
- [Наблюдения върху приватизацията](#)
- [Финансовото строителство](#)
- [Новите закони за данъците](#)
- [Финансовата дисциплина](#)
- [Излизането от дълговата криза](#)
- [За цената на прехода](#)
- [ПРИЛОЖЕНИЕ № 1](#)
- [Бележки за получената от България подкрепа от МФИ в периода 1997-2001 г.](#)
- [ПРИЛОЖЕНИЕ № 2](#)
- [Кратка хронология на войната в Косово](#)
- [РЕЧНИК НА СЪКРАЩЕНИЯТА](#)

© Иван Костов, *автор*
© Дамян Дамянов, *художник на корицата*
© Сиела Норма АД
София • 2019
ISBN: 978-954-28-2841-9

ИВАН КОСТОВ

**СВИДЕТЕЛЬСТВА
за прехода**

1989
—
1999

 ciela

На Иван, Виктор и Емма

*Припомни си също през какви премеждия премина и какви
успях да понесеш и още, че твоето проучване на живота е
към края си и че си изпълнил дължимото на обществото.
Припомни си колко прекрасни неща видях, колко наслади и
мъки презрях, от колко слава отвърна очи и към колко
неблагодарници се отнесе благосклонно.*

Марк Аврелий, *Към себе си*

КЪМ ЧИТАТЕЛЯ

Основа на тези свидетелства е моят прочит на българския публичен интерес. Давам си сметка, че читателят има свой. Освен това всеки сам преценява постигането или пренебрегването на този интерес. Затова там, където съм предположил, че свидетелствата ми ще бъдат оспорвани, съм привел статистически данни, доказателства и официални документи, някои от които се публикуват за първи път. За целите на изложението или сравнението част от публичните статистически данни съм преобразувал по коректен начин. В тези случаи съм посочил как е извършено преобразуването, така че, при наличие на съмнение от страна на читателя, да може да го повтори. Надявам се да не съм допускал съществени технически грешки.

Подготвих така свидетелствата си, за да може всеки, който има други аргументи и желание, да може да води своя задочен дебат. Надявам се да предизвикам такъв и публично, и сред историците, защото в българското общество такъв дебат не е проведен. На нивото на фактите дори не е започнал. Трябва да е ясно на всеки, който иска да дебатира, че неговата собствена или партийна историческа логика за прочит на събитията е абсолютно несъстоятелна, ако не е съобразена с фактите. И ако подобни упражнения имат стойност в дадено общество, това означава, че в него историята не е наука, а поприще за спекулации.

Знам, че читателят възприема много по-лесно поуците от миналото през личните съдби на участниците. В тази книга съм се старал да не засягам, доколкото е възможно, чужди съдби. Направил съм донякъде изключение за себе си и за своето семейство. За нас тези години бяха на изпитания. Споделям преживяното от нас, защото то може да е полезно на някого, който се окаже в нашето положение. Иначе свидетелствата ми засягат големите събития и процеси, които промениха комунистическа България. Признавам, че винаги са ме интересували процесите и в много по-малка степен – лицата. Не влизам с кални обувки в чуждо лично пространство, което е любимо занимание на мнозина у нас. А и не съм вещ в отношенията с хората, освен ако не са работни.

В работни отношения съм влизал с голямо множество от политици и експерти. Много съм научил от Светослав Лучников и Стефан Савов за

политиката. На свой ред съм обучил мнозина да станат експерти, с което се гордея. Най-често съм бил наясно кой колко добавена стойност привнася за общата цел на усилията ни. Слабостта ми е била винаги в това, че съм се предоверявал и не съм упражнявал винаги нужния контрол.

Двигателят на българския преход беше една неголяма група от хора в Обединените демократични сили (ОДС). Бяхме професионално достатъчно подготвени и много важно – смели. Всички знаехме какво ще ни се случи впоследствие. Само Александър Божков беше оптимист и вярваше, че ще дойде време, когато всичко създадено от нас ще се разбере и ще се оцени. Никога не съм се надявал на признание. За мен са валидни „парадоксалните заповеди“ на Кент М. Кийт¹.

Тази неголяма група реформатори бяхме подкрепени от българското общество само в един-единствен случай – на предсрочните избори за 38-ото Обикновено народно събрание (ОНС) през 1997 г. През останалото време ни се доверяваха ограничен кръг избиратели. Това ми дава основание да си обяснявам движението напред на българското общество с инициативата и усилията на неговия неголям авангард и връщането му назад, застоя и колебанията – със съпротивата на значителния и бавно подвижен негов ариергард.

Противникът на прехода е българското посткомунистическо общество. То обхваща основно избирателите и ръководствата на БСП и на Демократичната левица, на ДПС, на БББ и на други партии. Но в онова време бе и част от избирателите на СДС и на коалиционните му партньори. Повсеместното присъствие на посткомунистическия мироглед си обяснявам с това, че в една или друга степен всички от моето, от предишното и в определена степен – от следващото поколение, носим остатъците на комунизма. Всички, както казва Антон Павлович Чехов, трябваше капка по капка да изтръгваме роба от себе си.

Незадоволителният резултат от реформата на институциите е пред очите на всички. Почти три десетилетия след началото на прехода ръководителите, администрацията и съставът на прокуратурата и съда, армията и Министерството на вътрешните работи се съпротивляват агресивно и отказват да се реформират. Но когато се вгледаме внимателно, ще видим и резултатите. Те не са малко, макар да стоят

настрани от общественото внимание. Като се вземат предвид условията, при които са постигнати, ще се види какви необикновени качества притежава нашата нация, когато е в подем и е вдъхновена.

Тези свидетелства завършват с поканата за започване на преговори за членство с ЕС в края на 1999 г. Те не изчерпват политиките на реформи по време на управлението на ОДС. Поради стремежа към ограничен обем на съдържанието много от направеното в ключови сфери, като социалното и пенсионно дело, образованието, здравеопазването, администрацията, армията и полицията, остана неизказано.

Заслугата за дебатирането, координацията и съгласуването на всички нормативни актове на реформите бе на председателя на парламентарната група (ПГ) на СДС Екатерина Михайлова. По неповторим начин в нея се събираха, подреждаха, съгласуваха и приоритизираха инициативите на законодателната и изпълнителната власт, разбира се, и на депутатите. Без нейната уникална роля нямаше да действаме като единна реформаторска сила. Никое управление впоследствие нямаше такъв политик; не създаде дори част от нашата организация. Затова скоростта и обемът на извършеното никога повече не бяха повторени.

Оставям решението за продължаване на тези свидетелства на читателите. Ако към тях има интерес, той ще ме мотивира да продължа това дълго и мъчително за мен пътуване назад в годините.

* * *

Това пътуване назад във времето не беше никак лесно.

Първите ми и непрекъснати стимули бяха въпросите на внуците ми Иван и Виктор, нескриваната гордост на Емма. И обещанието, което дадох на Иван Вукадинов, че ще напиша тази книга.

В многото тягостни и мъчителни моменти, както винаги, ме окуражаваха Елена и дъщерите ми. Мина беше първият ми най-задълбочен и критичен читател.

Не мога да изброя всички приятели и бивши съратници, на които благодаря за техните отзиви, за отговорите на въпросите ми и за споделени спомени.

Сърдечно благодаря на Полина Крайнева, която много ми помогна за събирането, проверката и систематизацията на многобройните изходни

материали – нормативи, стенограми, доклади и публикации.

Признателен съм на фондация „Комунитас“, без чиято всестранна подкрепа тази книга нямаше да бъде възможна, и на редактора ми Венета Домусчиева за положените усилия и внимание.

Първа глава

СТАРТЪТ НА ПРЕХОДА

За прехода мога да свидетелствам само частично – за демократизацията и за създаването на пазарна икономика. Тези два аспекта далеч не го изчерпват.

Наблюдавал съм, но като потърпевш, дълбоките социални, езикови, културни, религиозни, народопсихологически и битови промени. За тях не съм в състояние да бъда източник на интересна информация. Малко е да се каже, че животът на семейството ми бе променен, той бе преобърнат от прехода. За това ще стане дума, но във връзка с първите две теми на този разказ.

В началото възприемахме демократизацията като създаване на многопартийна политическа система, изграждане на държавно устройство от независими и взаимно контролиращи се власти, свободни медии, защитени права и свободи на гражданите. И като че ли толкова, но то е достатъчно, за да се определи при какви условия започнахме. По втората тема следва да се направят предварително три терминологични бележки за създаването на функционираща пазарна икономика:

Използвам най-често термина на Януш Корнай² „икономическа трансформация“, защото според мен е най-точен. Учил съм се от него и от Милован Джилас на критичност към социализма и съм убеден, че Корнай по-ясно от всички ни осъзнава какво се случва, когато командната икономика се превръща в пазарна. Не използвам неговото прилагателно „голяма“ за българската икономическа трансформация, защото у нас все още не са елиминирани механизмите на „новата класа“ – на комунистическата номенклатура, описана от Джилас.

Политиката у нас все още прави пари, а те отново правят политика, както е вярно, че парите правят политика, а тя им връща повече пари³.

За разлика от българските изследвания на прехода, където преобладават публикации на политолози, социолози, разследващи журналисти и др., в англоезичната литература икономистите в много по-голяма степен от всички останали учени са разработили теорията и методологията на икономическия преход, както те най-често наричат процеса. Затова ще бъдат използвани техните термини, индикатори и конструкции за описание и анализ на случилото се.

От икономическа гледна точка „социалистическата революция“ създава „планова икономика“ чрез колективизацията на селското стопанство в 1946-1959 г. и с национализацията на останалите сектори на икономиката от 1947-1949 г.; налага със сила и конфискации „господството на социалистическата собственост“. Последниците от това реструктуриране на собствеността са многопосочни. Най-видимата е елиминирането или ограничаването на пазарите. Ако установяването на това господство е революция, а не фатална историческа грешка, значи всички действия за създаване на „функционираща пазарна икономика“ чрез раздържавяването могат да бъдат наречени „капиталистическа контрареволюция“⁴. Последното определение на икономическия преход би следвало да е най-открито и разбираемо за посткомунистическия човек и общество.

Демократизацията и създаването на функционираща пазарна икономика не могат да се случват поотделно. Сигурно е, че не могат да станат и без съответните промени в менталитета, в политическите и в трудовите нагласи на българите, не могат и без промени в практиките на функциониране на институциите. За тези институционални промени ще има свидетелства по-нататък.

Убеден съм, че институционалните практики не се променят само с нормативни актове, нито само по силата на интереси и обществен натиск. Поведението и практиките на институциите имат своя самостоятелна динамика. От тях съществено зависят характеристиките и качеството на установената демокрация. Тя трябва да бъде защитавана непрекъснато от институциите и от гражданите, иначе не може да се запази. Само от институциите – публични и частни, и от тяхната ефикасност зависят темпът на развитие и начинът на функциониране на пазарната икономика. Затова са много важни.

Качествената демокрация и бързият темп на нарастване на икономиката са най-благоприятните условия за гарантиране на сигурността и благополучието на гражданите, за високото качество на техния живот. Едновременно с това те създават най-благоприятната среда за технологични пробиви и за нови реформи, т.е. за навлизане в качествено нови етапи на обществено развитие.

Преходът в България от комунистически режим и планова икономика е свързан с разрушения. Старите структури се рушат, за да може да се изградят нови, с нови функции. Заедно с тях драматично се променя начинът на живот. Рушат се много нагласи и стереотипи на хората. Руши се вътре в нас и това ражда много горест. Затова преходът е съпроводен от постоянно разочарование. То може да се прочете в редица български книги за прехода.

Обществените и личните терзания още в началото родиха и подхраниха реакционните митове. Така наричам създадените и поддържани от противниците на прехода неверни шаблони. Мнозина масово ги слагат като клишета върху хора, събития и процеси, за да си спестят мисленето. Само с тях могат криво-ляво да възприемат случващото се. Точно тези митове ги повличат в блатото на негативизма и мизантропията. С моите свидетелства ще се опитам, доколкото ми позволяват уменията и силите, да демитологизирам тези заблуди на прехода. Имам абсолютната убеденост, че всяко общество върви напред само с истината. Развива се единствено с напълно верни преценки за настоящето, а те са невъзможни без смел и правилен прочит на миналото.

Преходът, за който ще свидетелствам, бе труден, защото е многопластов. Плановата икономика бе изцяло и само в индустриалния стадий на развитие, с масов пролетариат и тежки индустрии. Институциите бяха структурирани от това индустриално време и функционираха в негова услуга. Създаването на нови демократични институции и пазарна икономика става редом с тектоничните процеси на третата и четвъртата индустриална революция. Цели сектори на производства и много професии си отидоха и бяха, и продължават да бъдат заместени от други. Това става не толкова заради демокрацията и пазара, а по-скоро по силата на много по-дълбоки причини. Вълните на тези революционни преобразования се насложиха в България и направиха всички реформи

много по-трудни, което не е най-големият проблем. Тези вълни на промени бяха и остават много тежки за понасяне от хората. Изискват от тях постоянно да придобиват нови умения и способности за адаптация. Ето например: моят опит в програмирането започна в Математическия факултет на Софийския университет с перфокарти на BASIC. След това преминах на FORTRAN IV. После програмирах и моделирах на APL вече в *online* режим от пулт в Техническия университет. Налагало ми се е многократно да се обучавам и придобивам нови умения, и знам, че това никак не е лесно.

Преходът стана нарицателно на всички тези трудности и се насити с негативно съдържание. Разбира се, има и други основателни причини за това – дотук даде спорни резултати. Затова е трудно да се разсъждава за него напълно обективно. Това се отнася и за пишещия тези редове. Признавам, че свидетелствам пристрастно, но честно за прехода в България. Привеждам факти, данни, доказателства, достоверни източници на информация и оценки на авторитети, които могат да бъдат проверени. Свидетелствам от една принципна позиция, за която може да се каже, че се е развила във времето, но не е променила своите устои.

ПРЕДПОСТАВКИТЕ

Не е по моите сили да представя всички вътрешни и външни, социални и културни, политически и икономически предпоставки, при които започна преходът. Посочих в началото, че мога да се спра само на последните две. Тях познавам сравнително по-добре.

Политическият контекст

Политическите характеристики на контекста са достатъчно добре известни, но те често, и според мен умишлено, се наричат начало на прехода. Най-типичният пример е опитът да се представи отстраняването на Тодор Живков като начало на демократизацията в България. По нито един и от признаците, изведени в западната литература, това не е част от демократичния преход.

Първите митинги, възстановяването на стари партии и създаването на нови бяха предвестници за началото, но строго погледнато, също не бяха част от самата демократизация в България.

На 11 декември 1989 г., на пленума на Централния комитет на Българската комунистическа партия, новият генерален секретар Петър Младенов изнесе доклад „За състоянието на страната, партията и непосредствените задачи“⁵. Признанията, че „режимът дегенерира в диктатура на клан, при която реално действащите лица бяха личният кръг на генералния секретар и неговият пропаганден и репресивен антураж“, трябваше да насочат недоволството срещу диктатора Живков. Друга част от признанията – за повсеместната криза, трябваше да демонстрират, че комунистите могат да се справят с нея. Този пленум също не бе старт на българската демократизация. След него не последваха никакви действия.

Митингът на 14 декември бе следствие от признанията на Петър Младенов, които станаха известни на 12 декември. Най-активните сред хората този път не повярваха. Поискаха отмяна на чл. 1 на Конституцията. Страхът накара генералния секретар да каже, че е „по-добре танковете да дойдат“. Този митинг доведе до Националната кръгла маса.

Тя и страхът станаха непосредствена причина за промените на Конституцията от 1971-ва. Действителното политическо начало на демократизацията в България бе на 19 януари 1990 г., когато бе отменен чл. 1 за ръководната роля на БКП. Този старт, под бурния натиск на протеста пред Народното събрание (НС), бе отражение на дълбоката криза във властта на БКП. Тяхното 9-о Народно събрание, под натиска на Националната кръгла маса, направи около 100 значителни промени в Конституцията от 1971-ва. Отмени закона за забраната и разтурянето на БЗНС „Н. Петков“. Разреша провеждане на събрания, митинги и манифестации от гражданите, от политическите и обществени организации – нещо, което гражданите вече правеха. Прие закон за политическите партии и за избиране на Велико Народно събрание (ВНС). С тези институционални промени започна демонтажът на съществените елементи от устройството на тоталитарната държава.

Стартът на прехода в България стана близо година след Кръглата маса в Полша, след Нежната революция в Чехословакия и след премахването на граничната мрежа между Унгария и Австрия.

Икономическата реалност

Мнозина изследователи са вперили поглед в признанията на БКП от 11 декември 1989 г. и не обръщат внимание на действителното икономическо състояние на страната през 80-те и в началото на 90-те години. Това състояние не се определяше от вербалните признания на БКП за криза и грешки, а от нейната неспособност да постави диагноза на политическата, социалната и икономическата криза в страната. Затова действията на изпълнителната и законодателната власт в последното десетилетие на режима на Тодор Живков докараха страната до катастрофа. Това проличава от неговата пълна неадекватност в управлението на икономиката на България.

След началото на перестройката в СССР на голямата част от ръководствата на управляващите тоталитарни партии в социалистическите страни бе станало напълно ясно, че тяхната доктрина е катастрофирала непоправимо. Ръководството на БКП се сниши в очакване и това да се размине, но друга част започна да се подготвя за промените с натрупване на външен дълг в средата на 80-те и със създаване на задгранични дружества с цел износ на конвертируема валута.

Тази подготовка и в по-голяма степен десетилетната българска икономическа депресия след 1980 г. причиниха дълбока криза на външния дълг. Той нарасна до непоносимо високото ниво от над US\$ 11 млрд. и задълженията за неговото обслужване станаха прекомерни за икономиката на страната. За посрещане на плащанията бяха използвани валутните резерви. Когато те паднаха под минимално допустимото ниво, на 28 март 1990 г. в кабинета на министър-председателя бе изготвено съобщение до всички кредитори на България за „временно прекратяване на плащанията по кредитите“. Късно вечерта Българската външнотърговска банка (БВТБ) преустанови напълно плащанията по кредитите от чужбина. Мораториумът бе обявен секретно и в ущърб на останалите банки⁶. Той стана публично известен едва в последните дни на март благодарение на в. *Демокрация*. Такъв мораториум, след началото на прехода в Източна Европа, са си позволили само България и Руската федерация (през август 1998 г.).

Тогава малцина от наложилите мораториума са осъзнавали последиците от своя акт. Допускам, че последната надежда на управляващите е била новият премиер Андрей Луканов със своите

контакти бързо да постигне договореност за уреждането на дълга. Но това не се случи, защото България бе загубила своята платежоспособност.

Управляващата БКП продължи да се държи така, сякаш несъстоятелността на страната не е обявявана. Единствената слаба следа за проблеми с конвертируемата валута е едно решение на 9-ото НС, което „смята за необходимо в съответствие с последователната политика за излизане от стопанската криза прирастът на външния дълг на страната в свободно конвертируема валута в края на 1990 г. в сравнение с края на 1989 г. да не надхвърли 700 млн. щатски долара“⁷. Самото решение издава пълно отсъствие на представа за реалността – България няма как да увеличи външния си дълг дори с US\$ 1 нов заем.

Лукановите правителства оставиха без опит за решаване въпроса за отношенията с банките – кредитори на БВТБ. С това тези правителства продължиха да се държат така, както направиха мораториума – все едно че проблем с външния дълг няма. СДС успя да наложи да се създаде и Комисия по външния дълг след сформирването на комисиите на 7-ото ВНС. Нейната работа в общи линии бе блокирана от мнозинството на БСП⁸.

Сега се спори дали тогава България е изпаднала във фалит. Има защитници на тезата, че спирането е било едва ли не следствие на заговор. Дългът бил само 53% от брутният вътрешен продукт (БВП), позовават се те на Международната банка за възстановяване и развитие (МБВР)⁹. Наистина през 1990-а МБВР оценява БВП на България на 20.7 млрд. текущи щатски долара; различните оценки за размера на дълга са между US\$ 10.5 и US\$ 11.7 млрд. Този аргумент на привържениците на теорията за заговор е чиста спекулация, защото МБВР ползва българските официални оценки за курса на лева спрямо щатския долар. Тези същите защитници на заговора трябва да се вгледат внимателно в нейните данни за БВП на България. Ако го направят, ще видят, че БВП на страната през 1991-ва е вече само US\$ 10.9 млрд. Ще видят също, че българската икономика е в рецесия и депресия още от 1980-а. През цялото десетилетие – до 1990-а, БВП се движи около US\$ 20 млрд., дори с изкуствено фиксирания официален валутен курс. Веднага след освобождаването на валутната търговия, със станалото явно обезценяване на лева, се обезцени и БВП

в текущи щатски долари. Вследствие на това външният дълг надвиши БВП на страната.

Спирането на обслужването на външния дълг стартира икономическа криза с катастрофални мащаби. Последиците от нея в следващите години го доказват.

Българското правителство заедно с българските предприятия и фирми загубиха достъп до валутни кредити. Впрочем достъпът до средносрочни и дългосрочни кредити очевидно е бил загубен години преди това. Затова е станало натрупването на падежи за издължаване на почти US\$ 4 млрд. през 1990 г.

Изоляцията на страната от международни кредити причини няколко последователни драматични обезценявания на лева. В края на 1989-а свободната обмяна на валута става по курс около 5 лв./US\$. След фалита правителството направи два търга на валута – първият показва курс малко под, а вторият – над 10 лв./US\$¹⁰. Първите котировки на БНБ от февруари 1991 г. са за над 28 лв./US\$. Към края на годината курсът се стабилизира на нивата около 22 лв./US\$.

Силното обезценяване на националната валута причини неплатежоспособност на мнозинството държавни предприятия. Тези от тях, които преработваха вносни суровини, загубиха достъп до конвертируема валута, а това бяха голямото мнозинство структуроопределящи предприятия. Нямаха самостоятелен достъп до кредити във валута, за да си доставят суровини, материали и резервни части.

Указ №56 за стопанската дейност даде възможност на стопанската номенклатура на БКП да създаде фирми, които да бъдат доставчици на държавните предприятия и да продават тяхната продукция. Така започнаха процесите, които по-късно нарекохме „приватизация на печалбите и национализация на загубите“. Това бе част от подготовката на управляващата върхушка на БКП за прехода. Впрочем, като по команда, така се готвеха за прехода комунистите в останалите бивши социалистически страни. Комунистическата партийна и стопанска номенклатура имаше нужда от време, за да натрупа първите си легални капитали. Затова зае реакционна позиция по отношение на бързите и радикални икономически реформи.

Държавните предприятия започнаха да намаляват и спират производството. Към невъзможността да се снабдяват, се добавиха

източващите ги доставчици и търговци на тяхната продукция. Започнаха да освобождават заетите работници и служители. Армията на безработните нарасна. Коефициентът на безработица сред трудоспособните лица от 5% в 1990-а стана 8.8% в 1991-ва. След това бързо достигна 21.4% в 1993-та и остана 20.2% през 1994-та.

Българската икономика започна да губи своите международни пазари не само защото не бе в състояние да произвежда качествени и конкурентоспособни стоки и услуги. Тя не бе в състояние да произвежда продукцията отпреди мораториума. Чуждестранните стоки, със своето по-високо качество, изместиха българските и от вътрешния пазар.

Броят на заетите намаля от 4 096 848 през 1990-а до 3 214 700 през 2001-ва. Започналото намаляване на населението след прогонването на българските турци се ускори от емиграцията. Повиши се смъртността и спадна раждаемостта. България загуби 1 022 161 души между 1990 и 2004 г.

По силата на всички посочени обстоятелства икономическите активи на страната, които и без това не бяха на добро конкурентоспособно ниво, се обезцениха. Посрещнахме началото на 90-те с разрушени производствени мощности и похабената енергия на цели поколения. Последваха 12 години на по-нисък жизнен стандарт на хората¹¹.

Със скоростта на обезценяването на лева спадна нивото на приходите в държавния бюджет спрямо външния дълг в конвертируема валута. Разходите за лихви ограничаваха все повече текущите бюджетни разходи. Държавата ставаше все по-малка и все по-безпомощна да изпълнява своите функции. Част от тях сведе до минимум или изостави напълно.

И накрая – най-същественото. Включително за тези, които се специализираха да разпалват носталгия по социализма. В България до 1989 г. имаше само един, и то силно дефицитен пазар на потребителски стоки за еднократна употреба. Още по-дефицитен бе пазарът на домакинските стоки за дълготрайна употреба. Стояли сме с баща ми на опашки с по едно одеяло и на смени по цели нощи на гара „Пионер“ за цимент и керемиди. Отсъстваха напълно пазарите на жилища, на леки автомобили, на земеделска земя, на регулирани парцели. Там имаше огромни строго регламентирани опашки, с

„лихвоточки“, с привилегии за номенклатурата и пр. На тях се чакаше с години. Затова казвахме, че сме се снабдили с нещо, а не че сме го купили.

За хората нямаше никакви пазари на материални средства за производство, на машини, на оборудване и на резервни части.

Всички тези пазари трябваше да се създават отново!

* * *

Общият упадък отвори пространства за т.нар. „масова култура“, за чалга, за мутренски стандарти и норми за поведение. Мнозина, особено младото поколение, започнаха да подражават на тези стандарти и норми. Те, изглежда, преобладават и сега. Наложил се нова представа за приличие. Вече не е срамно да си озлобен, пълен с агресия. Това дори се насърчава. Някак си се смята, че имаш право да мразиш.

Езикът на обществения дебат и общуване загуби първите проблясъци на своята възстановена информативност. Слезе на улично ниво и това се представи за негова демократизация. Родиха се и започнаха да се множат фалшивите митове за прехода. Те буквално задръстиха представите на хората. Карат ги и сега да се отнасят към демокрацията като към нещо лошо. Ако не абсолютно, във всички случаи по-лошо от тоталитарната комунистическа диктатура.

Според мен всички тези признаци свидетелстват за национална катастрофа. При тези условия започна българският преход.

НАЧАЛНАТА ДЕМОКРАТИЗАЦИЯ

Преди Националната кръгла маса

Не съм участвал на Кръглата маса. Бях макроикономист, критичен към командната планова икономика. Преди и по време на тези преговори написах няколко остри статии срещу способността да се овладеят отрицателните икономически процеси с управленските възможности на социализма. Сред тях бе „Никаква отсрочка“. За тази статия, публикувана във в. *Работническо дело*¹², и досега съм обвиняван от хора, които не са я прочели, не са имали компетентността да заемат подобна позиция, нито смелостта да я изложат публично. В задочен дебат с тях мога да приведа контекста и съдържанието на

статията. Тя е публикувана 12 дни след първия свободен митинг, преди признанията на ЦК на БКП от 11 декември, преди създаването на СДС, преди появата на която и да било свободна медия, преди премахването на чл. 1 от Конституцията от 1971-ва. В нея се обявих за *радикални* промени вместо стабилизация на рухналия социализъм. Критикувах социализма и управлението в 6 направления:

1) За органическите им пороци:

„Радикалната политическа и икономическа мисъл вижда причините за общото за всички (нас) кризисно положение не в грешки на отделни политически дейци, а в създадените след войната стопански структури и тяхната система за управление. Причините са в системата на днешния социализъм.“

2) За неспособността им да създадат ефективна организация на труда:

„Дълбоките разстройства на трудовите отношения, с които апаратът се бори от времето на своето съществуване, са недвусмислено доказателство, че познатият ни строй няма ефективно решение на най-същностния проблем за всяка икономика. Хората престават да се трудят.“

3) „Да задържат лавината на дефицита и инфлацията“:

„Всъщност през 80-те години бяха преминати допустимите граници на дефицита и инфлацията и те доведоха производството до криза. От 1985 г. тази криза се задълбочава. Налице е свиване на обема на производството и спадане на реалните доходи на народа. Стабилизационната програма ще се опита да спре кризата с познатите ни средства, но нали точно те доведоха до сегашното положение. Те задължително усилват инфлацията и дефицита и прегряват отдавна нагрятата икономика.“

4) Икономиката „да премине в слединдустриалния стадий“ и „да развива научно-техническия прогрес“:

„... не се допуска разгръщането на т.нар. несоциалистически стопански форми – частна инициатива, кооперативи, акционерни общества, класически фирми. Многобройните забрани, крепящи устойчивостта на системата, са насочени по същество срещу личното творчество, предприемчивостта

и стопанската активност на хората. Но научно-техническият прогрес е дело на човешкия фактор, на човешките качества, т.е. точно на това, което с всички сили у нас се неутрализира.“

5) Неспособността да вградят българската икономика в световното стопанство:

„Световното стопанство изхвърля с нарастваща центробежна сила нашата и подобните ѝ икономики. Причината е, че има генетична несъвместимост между административните им структури и световния пазар. Опитът да се имплантират в неговото тяло винаги ще завършва неуспешно.“

6) За ниското качество и конкурентоспособност:

„Без нормализация на паричната сфера, без „пазар на потребителя“, каквато административната система никога няма да бъде в състояние да създаде, не може да бъде решен проблемът с качеството. Няма да има икономически стимули за непрестанното му повишаване. Но без това никой от посочените по-горе проблеми не може да бъде решен. Ниското и влошаващо се качество е щемпелът, който времето постави на системата и я изправи пред неизбежна развръзка – нормализацията на пазара и паричната сфера неминуемо ще ограничат, а впоследствие ще разрушат съществуващите икономически структури.“

Направих компромис с мястото на публикуването и с адресирането на радикалните икономически реформи към БКП. Направих го с ясното съзнание, че съдържанието трябва да стигне до колкото се може повече хора. Така и стана. Почти веднага след тази статия бях поканен за участие в БНТ, където говорих още по-остро и по-свободно. Започнаха да ме канят като автор. Преди изборите публикувах редица статии. Участвах в предавания и дебати.

Преди 7-ото Велико Народно събрание

БКП започнаха да надиграват Демократичните сили още на Националната кръгла маса. Там срещу тях, като най-изявени антикомунисти и представители на Координационния съвет на СДС, се подвизаваха много сътрудници на ДС. Наистина в резултат на преговорите Конституцията от 1971-ва претърпя на два пъти

съществени изменения. Заедно с отмяната на чл. 1 на Конституцията, на 15 януари 1990 г. Народното събрание направи редица промени: премахна първичните партийни организации по места и политическото Шесто управление на ДС. С втората и третата промяна от 1990 г. призна „всички видове собственост“ и „свободната стопанска инициатива“, но те останаха само на хартия. Подготви свикването на Велико Народно събрание.

По този начин след Националната кръгла маса и посочените конституционни промени БКП успя да канализира първоначалните обществени напрежения и да прехвърли част от отговорността за кризата в полето на СДС. Нашите водачи и ние самите изговорихме лошите истини за състоянието на страната по медиите. Същевременно комунистическата партия постигна важни политически цели: забави организационното изграждане на партиите в демократичната коалиция и не направи никакви икономически реформи. Така, със съхранени ресурси и вече под името БСП, бившите комунисти спечелиха по категоричен начин изборите за 7-о ВНС през 1990 г. Зададоха неговия явен дневен ред – правене на нова конституция, и неговия скрит дневен ред, за който ще стане дума по-късно. Какво ни оставаше? Бяхме вкарани в парламентарния коловоз от Кръглата маса. Оставаше ни да играем ролята на разнородна опозиция, каквато бяхме.

Мажоритарен кандидат за депутат в 7-ото ВНС

Твърденията, че в СДС ме е довел Венцеслав „Венци“ Димитров¹³ или че Димитър Луджев ме е направил депутат, не са верни. Никой не ме е водил никъде. Как започна влизането ми в политиката, ще стане ясно от разказа по-долу.

Първите ми контакти в късната есен на 1989 г. бяха с учредител на Зелената партия в България. Бъдещият депутат във ВНС Любомир Иванов ме намери в Техническия университет. Бе прочел цитираната по-горе моя статия в *Работническо дело* и поиска да му дам текстове за икономическата част на тяхната програма¹⁴. Направих го срещу хонорар. Така работех тогава. Така си представях ролята си на експерт. Тогава изкарвах допълнително средства от интелектуален труд.

По-късно, след мораториума в 1990-а, когато икономическата катастрофа започна да става все по-явна, Зелената партия реши да предложи спешни мерки на Кръглата маса. Бяхме със семейството ми

на Паничище. Валеше проливен дъжд, когато Любомир Иванов се добра до станцията. Молбата му бе да помогна за тези мерки. Там на една маса в столовата написах икономическата част от мерките, които зелените предложиха. Сега изглежда много несериозно, но и тогава го разбрахме като палиатив.

От ранната пролет на 1990 г. започнаха срещите ми със д-р Здравко Савов, който също бе експерт към зелените. Една вечер той дойде в дома ни. Бе запознат с моите публикации. Убеждаваше ме да вляза в политиката – отказвах. След това често се срещахме и се разпалвахме взаимно от критиките си на режима.

Не си спомням кой организира среща с Желю Желев. На нея се опитах да го убедя, че икономическата експертиза на СДС е много слаба. Предложих му да заделят малка част от значителните помощи, които тогава получаваха, за да създадат център или институт, в който да се работи професионално. Останах с впечатлението, че не ме разбра, а може би бе идеалист, който мислеше, че всичко ще стане с гол ентузиазъм или с компетентността на БКП.

С Любомир Иванов се разбирах отлично. С д-р Савов станахме приятели, но към повечето от лицата на СДС имах недоверие. Виждах съвсем ясно, че са напълно невежи по икономическите проблеми, че те дори не ги интересуват. Нямаше как тези хора да направят икономически реформи. Те не си даваха сметка каква политическа цена трябва да плати този, който започне реформите.

София тогава бе по-малка и имаше свой начин за информиране. Много непотвърдена и непублична информация се споделяше между нас. Бяхме свикнали да не се информираме от официалните източници. За тях знаехме, че най-често укриват истината или направо лъжат. Затова за нас тази „вътрешна“ информация за значителна част от лицата от Кръглата маса бе някак по-надеждна от официалната.

С мой приятел бяхме около и на площада пред Народното събрание на 14 декември 1989 г. Видяхме как Желю Желев отпрати демонстрантите. Не твърдя, че съм разбирал в дълбочина какво означава политически станалото тогава, но тези впечатления са се натрупвали в съзнанието ми и са подхранвали недоверието ми.

Когато СДС започна да набира кандидати за депутати, Любомир Иванов ми предложи да се включа като експерт от неговата партия. Първоначално отказвах. След това покана дойде от още една от

партиите в коалицията. Убеждаваше ме енергично и Здравко Савов, който вече бе приел да се кандидатира. Стана мажоритарен кандидат в Южен Пловдив. Дълго се колебаех. Знаех с абсолютна сигурност колко тежка за хората ще бъде цената на икономическите реформи и бях писал за нея: съкращаване равнището на личното потребление, особено силно за средните слоеве; недостатъчна защита на намиращите се под чертата на бедността; „най-тревожно се очертава положението на младите семейства, значителна част от които са на и под социалния минимум“. „Ще започне да се деблокира излишната работна ръка. Повече от една трета от заетите ще бъдат принудени да сменят работата си, да се преквалифицират, да останат временно безработни.“ Ще се ускори двойно и тройно инфлацията¹⁵.

Не съм си давал напълно сметка за обществената реакция на реформите. Но те бяха неизбежни. Бяха без алтернатива. И все някоя от Демократичните сили трябваше да ги направи. Накрая приех. Впоследствие разбрах, че Зелената партия в България ме е наложила да вляза на четвърто място в пропорционална листа на 15-и многомандатен район Пловдив. Оттам бяха избрани 8 депутати от СДС.

Преди изборите д-р Савов внезапно почина. Любомир Иванов предложи да го замести. Имах донякъде представа, че това е много по-голямо задължение и много по-голяма отговорност. Затова отново се колебаех. Не бе лесно да се съглася. Някак усещах, че това вече няма да е експертна работа. В пловдивския 96-и мажоритарен район „Кючук Париж“ през няколко къщи имаше паметни плочи на партизани и ятаци. Смяташе се, че Анжел Вагенщайн е много силен кандидат. Затова от СДС не се надявах на успех. Тогава за първи път отидох в централата на СДС, за да взема инструкции. Сам.

Щабът ми бе от пловдивчани и няколко души, който тръгнаха с мен от София. Настани ни в апартамента си Соня Щилева. Ползвахме едни американски инструкции. От тях се запознахме подробно как се прави изборна кампания. Направихме си план. Измислихме и лепяхме афиши и лозунги. Поставихме на висока сграда, видна от единствения тогава път за района, транспарант: „Промяната носим в себе си“. Срецахме се с много пловдивчани. Симпатизантите ни бяха с грейнали лица, изпълнени с надежда.

Идвах от по-сурова среда и имах някакъв комфорт. Многовековната пловдивска култура на поведение и общуване ни обгърна. Като че ли сред античните паметници и възрожденските къщи един от най-старите градове в Европа бързо си припомняше и възраждаше традицията на своето гражданско общество. Тогава заобичах Пловдив и хората му.

Към края на кампанията вече усещахме, че сме сигурни победители. Дори екипът ми предложи да помогне в лепенето на афишите на нашите опоненти. Направихме последния си митинг на стадиона. Привържениците ни дойдоха с децата си. Сред тях, сред цветя и балони, бе и моето семейство. Това бе най-светлият, най-възторженият и щастлив миг от живота ми. След това спях почти 20 часа. Така проспях огромния митинг в София. Бях вложил всичките си сили, без остатък. Бяхме сигурни, че сме победители в цялата страна.

На разочарованието от изборите няма да се спирам. Утешавах се с крайната оценка на макроикономическия си анализ. Бях напълно убеден, имах категорични аргументи, че социализмът си отива. Въпросът за мен не бе кога, а как да стане това.

Първото депутатстване

След дълго ходене в жегата (мнозина се изкачихме и на Царевец) пред очите на търновчани влизахме в хладната сумрачна сграда на стария турски конак. Влизахме респектирани, със страхопочитание. В тази сграда през 1879-а, преди цели 111 години, предците ни от Учредителното събрание бяха приели една от първите демократични конституции; бяха създали четвъртата държава в Европа, в която на власт се идва след провеждане на многопартийни избори. Имахме някакво самочувствие.

Депутатите от СДС бяхме пъстра група. Имаше бивши затворници, преследвани и измъчвани, но благородни и простили, като бай Йосиф Петров, който откри 7-ото Велико Народно събрание; борещи се срещу авторитаризма за гласност и демокрация, водени от Желю Желев; социалдемократи, зелени, либерали, радикалдемократи, демократи, изявени писатели и интелектуалци, имаше и сътрудници на Държавна сигурност.

Лидерите на възстановените стари партии Петър Дертлиев (БСДП), Милан Дренчев (БЗНС „Никола Петков“), Стефан Савов

(Демократическа партия), Елка Константинова (Радикалдемократическа партия) имаха парламентарен или семеен политически опит. Заедно с членовете на Координационния съвет на СДС те заеха първите места по пейките. Държаха се уверено на трибуната като истински парламентаристи. Говореха ясно и коректно. Познаваха водещите депутати от БСП. Държаха се с тях като с опоненти, а не като с врагове. Започваха с жест на частично признаване на тезите им. След това излагаха своята позиция и я аргументираха убедително. Изпълняваха добре ролята си и се бяха съгласили да я играят в политическия театър на прехода. Странно бе, но наричаха точно така парламента – политически театър.

Имаха ли ясна и единна представа нашите водачи при откриването на 7-ото ВНС от какви изходни позиции тръгваме и къде трябва да отидем, за да се опитат да излязат от предопределената им роля? Сигурно е, че нямаха. Едни от тях си представяха едно, други – друго. Някои – да привлекат членовете на БКП към собствената си социалдемократическа идеология, други – да имат свободна преса и да говорят на воля, трети – да спрат разрушаването на природата, четвърти – пълна свобода, която смътно различаваха от свободията и разрушаването на държавните институции. По-смелите си представяха как, заедно с новоизпечените социалисти, реформират системата.

В 7-ото ВНС съм се изказвал и съм разработвал главно икономически проблеми. За тях ще стане дума по-нататък. Само в една от публикациите ми през този период се опитах да заема политическа позиция. Защиствах несръчно следното: за реформите е нужна силна и решителна политическа власт, каквато БСП няма. Останали сами срещу проблемите, управляващите много скоро ще бъдат принудени да капитулират. Проблемите са толкова остри, че изискват непременно някаква форма на национално съгласие. СДС може да избира: да продължава конкретните си удари срещу БСП, които ще я втвърдяват, или да бъде конструктивна опозиция, да прави нещо положително, да се стреми да се вземат позитивни стопански и политически решения. Това в наивните ми политически представи би започнало „да размива устоите на БСП“. Същевременно подчертавах, че „ние не можем да отидем на коалиция или взаимодействие с бесепарско правителство“¹⁶.

Политическото забавяне на старта на демократизацията в България се превърна в значително изоставане. Причината бе, че ВНС положи

излишното усилие да създава нова конституция в 1990/1991 г. В трите бивши социалистически страни от Централна Европа се задоволиха с демонтаж на институциите на комунистическия режим като този, който направи 9-ото НС през 1990 г. Там първоначално и демократите, и бившите комунисти се заеха бързо да правят икономическата трансформация. Така най-силната българска обществена и политическа енергия бе отклонена в напълно погрешна посока. Това се осъзнаваше от нашите привърженици. Затова конфликтите започнаха от самото начало.

Същевременно сред нас не липсваха ясни визии за това накъде трябва да вървим. Сред депутатите от СДС, и не само сред тях, имаше идея, че пътят за промяната ни е на Запад. Коментираше се членство в Европейския съюз (ЕС). Преди избора на правителството на Димитър Попов Любомир Иванов внесе Решение за пълноправно членство на България в Европейските общности (ЕО). Това бе много смело начинание при наличната изолация и разрушения авторитет на страната. Никой в Европейските общности не искаше дори да ни асоциира. Въпреки това на 22 декември 1990 г. ВНС заяви желанието на Република България да стане пълноправен член на ЕО, включително във връзка с предстоящото сключване на споразумение за асоцииране на нашата страна към общностите¹⁷. Преди това обаче се отказа да задължава Министерския съвет в най-кратки срокове да подаде молба за членство на България в Съвета на Европейските общности¹⁸.

На 20-ата годишнина от създаването на Атлантическия клуб в България Соломон Паси каза: „Атлантическата идея бе посрещната „на нож“ през лятото на 1990 г. от всички в парламента. Но имаше хора и институции, които имаха визия за България“. И цитира несвързано с НАТО изказване на президента Желев. Това твърдение не е вярно, първо като време – атлантическата идея не е от лятото, а от късната есен на 1990 г. Казаното не е вярно и по същество. Първият проект за Решение на ВНС, с което се възлагаше „на Министерския съвет да започне необходимите консултации по условията за присъединяване на Народна република България към организацията на Северноатлантическия договор (НАТО)“¹⁹, събра подписите на 135-има депутати през ноември 1990 г. и бе гласувано като вариант от Комисията по национална сигурност. Наистина проекторешението не

стигна до зала. Най-вероятно защото сред подписите на вносителите нямаше нито един на водачите на СДС, което показва колко чужда им е била идеята. Да не говорим за ръководството на ПГ на БСП.

Имам съвсем ясен спомен как се роди тази идея. Иван Пушкар²⁰ бе един от тези депутати от СДС, които се държаха най-дръзко с управляващите. Някъде през ноември на 1990-а седяхме двамата във фоайето на парламента, когато той започна на висок глас да говори за членство на България в НАТО – не за атлантическа идея, а директно за членство. Правеше го с удоволствие на висок глас, за да дразни и плаши минаващите покрай нас депутати от БСП. Соломон Паси седна до нас и слушаше тирадата на Пушкар с нарастващ ентусиазъм. След няколко дни ме попита дали ще се подпиша като вносител на проект за решение. Може да е подозирал, че само си приказваме. Разбира се, че се подписах – на трето място сред вносителите. Пушкар се подписа след мен. Паси умно бе взел първия подпис от земеделеца Александър Стамболийски, а втория – от проф. Драгомир Драганов²¹.

По време на мандата на 7-ото ВНС стана точно това, което си мислех, че не трябва да става. На БСП бяха нанесени безразборни удари, които я уплашиха и втвърдиха. Станаха палежът на Партийния дом, протестът на 39-имата депутати, палатковите лагери, гладни стачки, поредица от протестни митинги. Междувременно се формира и коалиционното „правителство на националното съгласие“ на Димитър Попов, в което предупреждавах, че не трябва да участваме.

Без политически опит

Нямаше откъде да имам представа какво е действителната политика – не тази на маса с приятели. Родителите ми бяха безпартийни, отрудени и обикновени хора, които като коментираха политически теми, снишаваха глас и ме гонеха от стаята. Изглежда, не са били съвсем апатични. Когато след разпадането на „култа към личността на Сталин“ събориха огромната му статуя на входа на Борисовата градина, баща ми нарочно ме заведе да видя останалата от паметника огромна обувка. (Този спомен ми изскочи много десетилетия по-късно, когато по телевизията показваха събарянето на паметника на Саддам Хюсеин. То това остава от диктаторите – парчета от паметници.) Той кротко отричаше моите пионерски твърдения за

ролята на социализма за развитието ни. Казваше: „Мирът, сине, заради мира стана това“.

Помня красивата къща с чардака на село, който тогава ми се виждаше много, много голям, гумното – пълно с овце, двата сиви вола и кравата под голямата плевня, прасето, хамбара, лятната кухня с одаята и голямата фурна. Още по-ясно съм запомнил същата къща и двор някъде в 1958-а – пусти, само с кучето, което ме пусна да вляза, тогава не се заключваше, но не ме пускаше да изляза, та трябваше да скачам от балкона. Питах роднини и едвам стигнах покрай подивели кучета до баба и дядо в краварника. Бяха само двамата с измъчени лица сред кльошавите крави. Прегърнаха ме и ме бранеха от кучетата на връщане към къщи.

През есента на 1961 г. баба ме заведе в Рилския манастир единствено за да видя огромния железен катинар, с който бяха заключили църквата. Не каза нищо. Само гледахме.

Никога не съм я питал защо заведе мен от многобройните си внуци.

Живеехме в самия център на София на ул. „Цар Самуил“ 68, между „Нишка“ и „Пиротска“, както нашите упорито наричаха тогава ул. „Найчо Цанов“ и ул. „Андрей Жданов“. Няма да забравя как паднаха металните гофрирани щори пред магазините и работилниците в квартала, как затвориха бакалията на ъгъла на „Цар Самуил“ и „Нишка“, шапкарницата, точиларите, занаятчийските работилници. Остана само Трънският хан, но без неговата предишна суетня. Остана и хлебарницата. Появиха се канцелариите на партера на „Москвич палас“.

Щорите закриха пъстрия свят на моето ранно детство. То посивя и потъна в прах.

Не знам какъв горчив опит е това, но в началото на 80-те, с изключение на 4-5 момчета, всички останали от бейби бума в махалата успяха да избягат от България, да намерят легален начин да заминат за чужбина, включително за Чехословакия и ГДР, или не доживяха. Спомням си Лукан, който се върна от затвора за хулиганство, прежълтял, с отказали бъбреци. Наскоро след това почина. „Махалата“ наричахме всички момчета, които живеехме в отсечката на „Цар Самуил“ между двете ѝ пресечки, а те бяха много.

Майка ми се разболя от туберкулоза и дълго време бе пенсионирана. Бяха години на лишения. От цялата компания приятели на баща ми

само той надживя 52 години.

През 1976 г., като млад асистент по политикономия на капитализма във ВИИ, написах студия върху икономическата система на Карл Маркс. В катедрата я разнишиха. Както синтетично се изрази един от критиците, вместо марксист се оказах марксолог. В тази дума тогава се влагаше негативно съдържание. С нея наричаха западните критици на Маркс. Освен това бях посъветвал студент да не ползва партийния асансьор за своето израстване. Бях отстранен от живота на катедрата, сигурно за да не заразя с възгледите си някого. Но изглежда, поради Кодекса на труда ме оставиха да водя упражнения на студентите. Три години ме принуждаваха да напусна Института. Моята пасивна съпротива бе да не го правя. От притеснението на 26 години получих сърдечна атака и високо кръвно налягане. Закрепиха ме доброто лечение на лекар от Студентска поликлиника и съпругата ми Елена, която ме извеждаше в продължение на половин година всеки ден по т.нар. „кардиологична пътека“ над Драгалевци.

Натоварих се с учене и работа. Явих се на конкурс и започнах да следвам математика в СУ „Св. Кл. Охридски“. С баща ми, тъст ми и приятелите ми започнахме да строим дома ни.

Опитах се да се защитавам. Потърсих помощ от професора, който най-силно ме респектиреше – акад. Евгени Матеев, впоследствие – и от ректора на Института проф. Иван Илиев. Колкото и да изглежда чудно сега, когато четящите останаха малко, но и двамата прочетоха студията. Бяха високопоставени в йерархията комунисти и политици, но на първо място, бяха изключителни професионалисти. Академик Евгени Матеев преподаваше с брилянтна логика *Input-output model* на емигрирания и работещ в САЩ Василий Леонтиев. Дисциплината му се наричаше „Баланс на народното стопанство“ (баланс на междуотрасловите връзки). Всяка негова лекция бе празник за мен, а изпитът – голямо вълнение. Професор Иван Илиев имаше феноменална памет. Познаваше българската икономика в дълбочина и в такава невероятна конкретика, каквато никога след това не съм срещал. Като истински експерти не бяха догматици като професорите в катедра „Политикономия“, която явно е била идеологическият страж на Института. Защитиха ме. Внимателно намериха компромис. Насочиха ме да се явя на нов конкурс. Въпреки че го спечелих веднъж, трябваше да го печеля втори път.

Така през 1979 г. се преместих в Техническия университет в София. Там заради критични оценки за икономическата политика на Тодор Живков сагата започна отново. Този път ме защитиха проф. Саркис Саркисян²² и ръководителят на катедрата доц. Алекси Алексиев. Години по-късно разбрах, че Държавна сигурност ми е направила досие, че съм следен и докладван от колеги. Малко е да се каже, че ще бъда признателен и благодарен на тези хора до края на живота си. Ако не бяха те, щях да споделя съдбата на строителен работник като Стефан Савов и да причиня огромно разочарование на своето семейство. Най-вероятно никога нямаше да се занимавам с политика и научни изследвания.

С тази биография не ставах за член на БКП. Въпреки че след перестройката на Михаил Горбачов започнах да изглеждам по-приемлив за тази роля. Знаех, че партийната организация на Центъра за идеологически дисциплини прави години наред проучване. Но никога не съм подавал молба за членство в комунистическата партия. Поканиха ме устно да стана член в навечерието на промените. Отказах.

Това са късчета от един много повече житейски, отколкото политически опит. Никога не съм се смятал за дисидент. Този опит ме е подготвил донякъде да издържам на атаки. Да си представям най-лошото, което може да ми се случи, и да се подготвям за него. Тук е мястото да кажа, че откритите лъжи, клеветите, омаскаряването и дори набеждаването в престъпления, с които бях залят, бяха най-вече унижителни, но не бяха толкова мъчителни за понасяне, колкото предишният психически тормоз с неговата мътна пелена от мълчание и изолация и най-вече – усещане за невидима, но осезаема опасност. Която не знаеш как да спреш.

Този житейски опит бе съвсем недостатъчен за участие в политиката. Политическата практика далеч не е само способност да се удържа на издевателства и обществена злоба, тя е преди всичко общо действие, реализация на идеи, убеждаване, печелене на съюзници, компромиси и много други неща, които чак до 1994-та не познавах и не умеех.

Как започна демократизацията

Като че ли няма точно определение за процеса на демократизация и за това как се установява. В началото не бе никак ясно какво следва да

се получи накрая. Ние се ориентирахме по заимствани модели. Приехме, че в определени страни има зряла демокрация, на която следва да подражаваме. И проблемите ни обградиха отвсякъде. Има редица западни страни, които имат такива демокрации, но те са различни като механизми за гарантиране на свободата на словото, на човешките права и свободи, различни са и като организация на държавните институции. Значителни са разликите между САЩ и Западна Европа, като цяло. Затова определенията за демокрация се оказаха абстрактни. Не даваха конкретни политически решения и не гарантираха желания резултат.

Другата съществена група въпроси изисква да се изясни откъде тръгваме. Това е може би най-съществено. Ставаме ли за демокрация като общество. Има страни – наследници на стари цивилизации, в които западната демокрация не може да създаде благоденствие и напредък. Изглежда неприложима. Прави ги неуправляеми. Такива примери в Близкия изток и Азия има много.

Една значителна част от депутатите от Демократичните сили, а и не само те, споделяхме убедеността на българските възрожденци за европейската цивилизационна принадлежност на България. Бяхме убедени, че тази цивилизационна близост ще позволи да създадем демокрация по западноевропейски модел – без да ни е ясно кой точно. Затова 7-ото ВНС гласува с мнозинство Решението за пълноправно членство на България в Европейските общности. Но това мнозинството не бе последователно в избора си на път. Отказа да гласува за членство в НАТО. Оказахме се хем европейци, хем не съвсем. Този дебат и сега не е затихнал в България.

Поради посочените открити въпроси споровете, които последваха началото на прехода, бяха основателни. За съжаление, не ги водехме ползотворно. Не достигнахме до яснотата, която ни бе необходима, за да взимаме повече правилни решения, и затова често грешахме.

Надявам се, че вече на повечето български граждани е ясно какво не е демократизация. Не е преустройство (не е „перестройка“) на дефектирания развит социализъм, наречен преддверие на същинския комунизъм. Част от преустройството на БКП бе датата 10 ноември 1989 г. Медиите и досега я честват като начало на демократизацията. Свалянето на Тодор Живков не е демократизация – авторитарният му режим остана само тоталитарен, т.е. продължи да спада към същия

политически тип насилствени режими. Още след като промени Конституцията от 1971 г., БКП реши, че достатъчно се е преустроила, и се преименува.

Първите светлини на свободата като протестите в Русе, първия демократичен митинг на „Екогласност“ с неговата петиция, митинга на 18 ноември и този на 14 декември ни дадоха смелост, но с нищо не промениха държавните институции. Режимът оставаше същият. В онези години, чак до зимата на 1996/1997 г., бившите комунисти и снисишлото се заедно с тях мнозинство на българското общество най-вероятно са си мислели, че са се демократизирали. Но не бе така. Наистина в своето начало демократизацията е преминаване от комунистическа диктатура към многопартийна политическа система. Демократизацията означава създаване на институционална система от независими и взаимно контролиращи се и ефикасни власти на мястото на единната тоталитарна власт. Но на първо място – категорична и решителна опозиция на бившите комунисти, каквато първият СДС не бе. Процесът на пълно разграждане на заварените институции и изграждане на нови – демократични, само започваше. Още не можеше да се говори и дори да се мисли за поставяне на всички държавни институции и гражданите наравно пред закона. А истинската демокрация е равноправие на всички без изключение пред писания закон. И светлина, излъчвана от свободни и независими от никакви персонални и групови интереси медии – служещи на обществото. Това не става лесно и със снисишаване.

Българският опит показва, че първоначално обществото и институциите му преминават през един по-къс или по-дълъг посткомунистически етап. В него обществото и държавните му институции не са демократични както западноевропейските. У нас и в Румъния този етап се оказа много, много по-дълъг, отколкото в другите бивши социалистически страни от Източна Европа.

За демократизацията не е достатъчно да се постави правилно „дневният ред“ на законодателството и на правителствените постановления. Вярно е, че демократичните преобразования стават със закони. Но създадените със закон институции не са задължително пазители на правата и свободите на гражданите, дори да са направени по най-правилния начин и с най-добри намерения. Няма никаква

гаранция, че ще породят преследваните със закона ефекти, без да е налице политическа воля за неговото прилагане.

У нас в много по-голяма степен се оказа вярно, че демократизацията протича по силата на сблъскващите се интереси. Този сблъсък пораждаше или отслабваше, или дори напълно елиминираше волята за промяна – връщаше ни назад. В началото може би интересът на БКП/БСП и нейния репресивен апарат не бе най-масовият, но се оказа най-добре организиран. Разполагаше с най-големи ресурси за въздействие. Избирателите го припознаха като свой – бе най-популярен. Този интерес насочи в своя угода началото на българската демократизация.

Докъде стигнахме в демократизацията, ще остане да се изяснява до края на тези мои свидетелства. Като ориентир още тук ще се опитам да повдигна няколко въпроса.

На първо място, важен е въпросът закъде точно тръгнахме? Може ли да се каже, че бе *възстановена* демокрацията в страната. Ако се възстановява съществувала по-рано форма на демокрация, би трябвало процесът да е по-лесен и гарантирано по-успешен. Освен това процесът на възстановяване би следвало да се извърши по вече познат модел. Трябва да се намери отговорът на този въпрос. Защото, ако България е демократизирана при напълно забравени и отсъстващи демократични практики и традиции, тогава пътят, по който това се прави, може да е съвсем различен и да ни отведе на непознато място.

Водачите на СДС бяха честни и почтени хора. Много мачкани от репресивния апарат. Познаваха само собствените ни оскъдни сили. И се простираха в рамките на тях, на това недостатъчно обществено доверие, което получихме през лятото на 1990-а. За тях движещата сила на нашата демократизация не идваше отвътре, от осъзнатия избор на мнозинството или от активността на една добре организирана част от обществото – готова да отиде на барикадата за истинска парламентарна република. За тях напредъкът идваше от собствените им сили и от способността им да постигнат компромис с могъщата БКП. Радваха се, че ги признават, че им разрешават да издават в. *Демокрация*. Със сигурност надценяваха своята роля и постижения, което се вижда от оставените от тях текстове. Не осъзнаваха докрай (точно защото бяха такива хора), че демократизацията на България е започнала преди всичко по силата на падането на Берлинската стена. Идваше мирно, без насилие не защото БКП бе миролюбива и

реформирана. Българските комунисти правеха компромиси, защото СССР и неговите сателити от Варшавския договор загубиха икономическото и технологическото съревнование със Запада, загубиха и Студената война. Преходът започна, защото комунистическият експеримент катастрофира, а заедно с него – и тоталитарната държава.

Нагласите на водачите в СДС не им позволяваха да търсят помощ отвън. Тук ще си позволя да добавя, че и моите бяха такива²³. За нас тогава Западът бе далечен, непознат и чужд. Не се опитвахме да прилагаме неговата сила срещу българските комунисти. Разчитахме преди всичко на себе си. Най-авторитетните ни водачи бяха убедени, че *възстановяват* демокрацията според собствените си разбирания – така както бяха възстановили партиите си. Когато започна дебатът за новата Конституция, сред тях имаше мнозина, които настояваха да бъде възстановена Търновската конституция. Разчитаха на себе си и се опитваха да следват собствените си представи. Затова може да се каже, че с Кръглата маса българската демократизация започна по образец, който те си представяха.

Вторият въпрос е по чий модел, съобразно чии представи, започна демократизацията на България.

Още с приемането на новата Конституция стана ясно, че се демократизираме не по начина на СДС. Това, че сега нито една от възстановените партии, а и самата партия СДС не са в парламента, показва, че българският преход не може да бъде определен като процес на възстановяване. Още в началото започна да се получава нещо съвсем друго. Демократизацията започна да се осъществява по модела, наложен от БКП. Нормативно демократизацията на българските институции е опряна на Конституцията от 13 юли 1991 г. Тя бе подписана от БСП, от нейните сателити, от ДПС и от тези части от СДС, които искаха да реформират страната заедно с бившите комунисти или бяха смачкани от репресиите на тоталитарния режим. След преименуването си на БСП преди изборите комунистическата партия обяви, че е сменила ценностната си система в духа на плурализма и демокрацията и мнозина от демократичните лидери ѝ повярваха. Но БСП не се отказа от комунистическото си наследство, разбрано в най-широкия смисъл на думата, а това го разбраха само неприятели. Бях от неприятели. Отказах да подпиша новата

Конституция. Не защото съм имал някакви дълбоки прозрения за това докъде ще ни доведе. Политически тогава не бях наясно. Не приемах, бях чужд на конформистката част от СДС. За тях от самото начало е било ясно, че БСП ще диктува, а ние ще я следваме. Това става ясно, когато се опитаме да разсъждаваме логично. Ако убеждението на председателя/президент Желю Желев е било, че на Кръглата маса е бил упражнен такъв натиск върху БКП, че я е принудил да разгради цялата политическа система на тоталитарния комунистически режим²⁴, като напълно промени Конституцията от 1971 г. с почти 100 допълнения и изменения на 142 члена, тогава защо изобщо бе необходимо да се прави нова конституция.

Моят отговор е, че съглашателската част от първия СДС направи това отстъпление, за да спечели време да стихне общественото недоволство. Веднъж, веднага след изборите за 7-ото ВНС, БСП покани СДС в коалиционно правителство. Възмущението от загубата и гражданската съпротива тогава бяха още много силни и коалицията бе отказана. Бе отказана коалиция и преди съставянето на второто правителство на Луканов. Отказите бяха направени заради силната съпротива и вълненията. След като те отслабнаха в началото на кошмарната Луканова зима, съглашателите от първото СДС наложиха коалиционното правителство и реализираха намерението си да правят реформи заедно с БСП.

Имаха ли вярна представа учените, политиците и институциите на западните демокрации как следва да започне и да се направи преходът в Източна Европа? Според мен първоначално предложиха твърде абстрактен и неправилен модел. Това се доказва от съществуващите и до днес различия в оценките:

Според сегашната методология на *Freedom House*²⁵ качествена демокрация има, когато са налице „широк кръг от граждански свободи, включително свобода на изразяване, събрание, сдружаване, образование и религия. Има установена и като цяло справедлива правна система, която гарантира върховенството на закона (включително независима съдебна система). Позволява се свободна икономическа дейност. И има склонност, стремеж към равенство на възможностите за всички, включително за жените и малцинствените групи“. Според критериите на посочената организация днес България е свободна страна с „изборна демокрация“.

Според критериите на Европейския съюз българите и румънците не упражняват пълните си права като европейски граждани към момента на приемането си в Съюза, защото в страните им няма върховенство на правото, няма ефикасни административни и съдебни институции, които да са способни да се справят с корупцията и организираната престъпност. Страните им повече 10 години подлежат на годишно наблюдение по Механизма за сътрудничество и проверка от Европейската комисия.

Основната причина за тази начална, продължаваща и досега неяснота е, че *демократизацията се правеше по неадекватен модел* – компилация от опита, придобит с излизането на Германската федерална република от националсоциализма и на Италия – от фашизма след Втората световна война, впоследствие от опита на Португалия – от режима на Салазар в 1968 г., на Гърция – от военната хунта в 1974 г., на Испания – от Франко през 1975 г., от опита в Източна Азия и Латинска Америка. Неадекватността на тази компилация се вижда, на първо място, от това, че навсякъде демократизацията става след пълното отричане на предишното, най-често авторитарно, политическо устройство.

Управляващите режими в Източна Европа бяха разпознати като авторитарни. Но не бе отречена тяхната дълбока идеологическа основа – комунизмът, най-вече заради съпротивата на лявата интелигенция, на левите – социалистически, социалдемократически и комунистически партии в Западна Европа. Западът, както се оказа, много слабо е познавал политическото и общественото устройство в социалистическите страни. Затова направи компромис по линията на най-малкото съпротивление: не осъди веднага комунизма за неговите престъпления; не си даде сметка за дълготрайните поражения върху мирогледа, вярванията и нагласите на посткомунистическите общества; не поиска и не наложи лустрация; прие като равноправни партньори бившите си противници – комунистите и техните служби за сигурност: разузнавачи, контраразузнавачи и дори политическа полиция. Този списък от компромиси всеки може да продължи.

Точно тези компромиси раждат и сега съмненията, че за Източна Европа е имало втора „ялтенска“ договореност.

При този западен модел не се държи сметка за властовия потенциал на старите политически елити. Той позволява силният интерес на

комунистическия режим за оцеляване в икономически форми на упражняване на властта да остане организиран и да се налага на обществото.

На второ място, неадекватността на модела личи от това, че няма представа за проблемите от реструктурирането на собствеността и за последиците от него. Не си дава сметка, че за разлика от споменатите по-горе страни от Западна Европа от икономиката на бившите социалистически страни е била изкоренена и не е функционирала в продължение на десетилетия частната инициатива. Това най-ясно се вижда, като се проследи началото на икономическата трансформация.

ПЪРВИТЕ ОПИТИ ЗА ИКОНОМИЧЕСКА ТРАНСФОРМАЦИЯ

Икономическият опит

По инициатива на близкия до Желю Желев историк Димитър Луджев бе написана и издадена *Икономическа платформа на преходния период*²⁶ на СДС. Не участвах в този колектив. Досега пазя критичните си бележки по полето на брошурата. Платформата ми изглеждаше компромисна, сега, като я чета отново – още повече.

По същото време работех върху статията „Сабленият удар на пан Балцерович“²⁷ за т.нар. „шокова терапия“²⁸ в Полша. Писането ѝ бе откровение. Бе ми станало ясно как се сменя икономическата система на социализма. Бях убеден привърженик на Милтън Фридман. Споделях напълно, че „не може да се прескочи пропаст с два скока“.

До тези възгледи стигнах по дълъг път. През десетте години в Техническия университет правих различни макроикономически изследвания преди всичко върху растежа в производствената сфера.

Завърших магистратура по моделиране на икономически процеси. Дипломирах се в 1981 г. под ръководството на доц. д-р Васил Веселинов с разработка в секция „Математическо моделиране и числен анализ“ на ИМИ към БАН. Защитих модел на оптималния растеж в България по теоремата за магистралата на Джон фон Нойман с използване на матрицата на Василий Леонтиев. Българската отраслова структура на растежа се оказа далече от оптималната магистрала.

През 1984 г. защитих дисертация на тема *Икономическият растеж: структура и фактори в производствената сфера*. В нея за първи път у нас приложих многомерен, факторен статистически анализ за изследване на растежа на производствените отрасли. Тези изследвания бяха правени почти успоредно с навлизането на първите големи компютри на IBM и възможността да се създадат и програмират техните числени методи.

С помощта на компютърни програми и опирайки се на статистически зависимости и международни сравнения, направих оценка на българския брутен вътрешен продукт. Този и свързаните с него показатели, произтичащи от Системата на националните сметки (СНС), отсъстваха до 1990-а в нашата статистика. Социалистическите страни имаха различна счетоводна и статистическа система от тази на капиталистическите.

Бях напълно наясно, че икономиката на страната буксува още от 1981 г. и опитите да бъде форсирана, я прегряваха. Създаваше се ненужна, без реализация продукция.

Събрах ценен опит от работата си в колектив, ръководен от акад. проф. Мако Даков. В качеството си на математик, икономист и приложен програмист участвах в създаването на модел на целия български горско-промишлен комплекс. С база данни за всички

български гори моделирахме техния дългосрочен растеж, потенциала за добив на различна дървесина, възможностите за преработката ѝ от промишлеността до крайна продукция. Преди това, за целта на моделирането, овладях един от най-мощните и досега езици за програмиране APL. Той е приспособен да обработва многомерни масиви от данни, като използва специални графични символи за големия си брой функции и оператори. Това позволява моделиране на много сложни системи с много кратък код. Моделът заработи само няколко години след като IBM разпространи достъпа до този език за приложно програмиране.

Член-кореспондент проф. Иван Илиев ми даде възможност да придобия друг изключително ценен опит. През 1986 г., като председател на Държавната планова комисия и заместник-председател на Министерския съвет, той бе първият, който прозря с години напред, че България ще има нужда от международните финансови институции (МФИ)²⁹ и че ще се интегрира към Запада. Също така видя основния проблем на тази интеграция – с тях говорехме на различни икономически езици. Между нас имаше пропаст на неразбиране. Създаде специална група да изясни различията между социалистическото счетоводство и статистика и Системата на националните сметки на западните страни. И възложи да се подготви концепция за въвеждането на новата система. Покани ме за участие в тази група. В състава участваше активно и Красимир Стойчев, който по това време бе съветник на Веселин Никифоров, председателя на Централното статистическо управление към Министерския съвет. За няколко месеца приготвихме възложения ни доклад. Участвах най-активно. Бе ми изключително интересно да видя вътрешната тъкан на националната икономика от различните позиции на двете системи. За първи път видях съвършенството и потенциала на СНС като методология за създаване на единна национална система за набиране, обработка и анализ на икономическата информация. Освен това за първи път участвах в писане на стегнат, силно съдържателен и административно комуникативен текст.

В последните години преди началото на икономическата трансформация вниманието ми привлякоха дефицитът, инфлацията. Дефицитът криеше в себе си обезценяване на лева.

Бях силно критичен към социалистическите опити за реформи. Указ №56 за стопанската дейност бе мимикрия на реформи.

Критици на управлението на Луканов

Политиката на икономическите експерти от СДС бе да накараме правителството на Андрей Луканов да започне реформи. На пръв поглед той имаше всички предпоставки да го направи. В екипите му имаше професионалисти с опит, каквито бяха самият той, финансовият министър Белчо Белчев, Георги Пирински, Атанас Папаризов. В началото ги гледах отвисоко и си мислех, че не са компетентни. Доста по-късно, натрупвайки политически опит, разбрах, че те въпреки мнозинството си в парламента, опита, знанията и уменията си в управлението на икономиката не искаха да поемат отговорност. Искаха коалиция със СДС, за да ограничат щетите от реформите върху себе си, като ги прехвърлят върху нас. Освен това искаха коалиция, на която да направляват темпото и да не позволят да стигне докрай. Да не върне земите и имотите на бившите собственици.

Запомнил съм един изненадал ме тогава разговор в кафенето на НС. Веднъж Луканов се приближи до нашата маса и афектиран от нещо отпреди това, се включи непоканен. Говорехме за връщането на земята. Той бе категорично против. Използва странен битов аргумент, обръщайки се към мен. „Чакаш да ви върнем земята в Драгалевци и да станете богаташи. Това няма да стане. Никога!“ Така и не разбрах откъде знае за наследствените земи на фамилията на съпругата ми. Заканата му почти се изпълни. Бе загубено много време, в което, след връщането им от поземлената комисия, 28 дка регулирани парцели бяха присвоени от други хора.

Няма да припомням отново обстановката в страната след обявяването на мораториума върху обслужването на външния дълг. За хората тя наистина бе много тежка – наистина катастрофална. Милостивата памет отстранява травматичните спомени на българското общество. След 2000 г. с делегация от Европейската народна партия бях в корабостроителницата – бившата крепост на „Солидарност“, в Гданск. Там на самия вход имаше магазин. В него продаваха само хляб, мляко и някакъв салам. Поляците поддържаха жив спомена от социализма. Ние от такива спомени, изглежда, нямаме нужда. Тези,

които днес упорито и последователно реабилитират управлението на Тодор Живков, сигурно само се радват на късата българска памет.

Липсата на каквато и да е подготовка за реформи доведе страната до парламентарно безсилие и катастрофа. Разбирайки сериозността на положението и поради страх от обвиняване на БСП, в *Дума* се сети за авторитета на акад. проф. Евгени Матеев. Зададе му въпроса може ли изобщо да се говори за трета национална катастрофа? Позволявайки си да вляза в диалог с моя Учител, зададох моя въпрос „Как да наречем това?“³⁰. Ще приведа края на статията, защото е свидетелство не само за личната ми драма, а и за отчаянието, в което бях изпаднал.

„Как да наречем тревогата си дали ще преживеем зимата, след като няма гориво от внос, не са извършени нужните за енергосистемата ремонти и токът започва да спира още от ранна есен, когато потреблението не е нараснало до зимните си стойности?

Как да наречем упадъка на трудовата дисциплина, нежеланието да се работи, стремежа към спекула, черна борса и стопанска престъпност, парализата на органите на реда и на стопанската администрация?

Как да наречем бедственото положение на младите семейства и бягството им от страната, намаляването на българите с 450 хиляди – 500 хиляди души само за 3 години, застаряването на нацията?

Как да наречем храненето на бедните старци на площад „Св. Александър Невски“ и това, че храната не стига за всички желаещи, както не стига и раздаваната милостиня?

Как да наречем това, че чужди благодетели хранят бебетата ни, защото вече не можем да ги храним сами, както не можем сами да осигурим лекарства за своите болни?

Как да наречем невъзможността да се оперира и да се спасява животът на хората поради липса на кръв и медикаменти, а много скоро и затова, защото няма да има кой да го прави?

Как да наречем времето, Учителю, което Ви кара да се откажете от мен, човека, когото преди 14 години с толкова труд спасихте от онази пасмина, която след това не пожали Вас – държавника и учения с брилянтната логика, необикновения ум и интелект, никога не приел да бъде слуга на простака господар?

Как да нарека това, което ме кара да се отрека от Вас?“

При емоционално разтърсилото ме избухване съм изтървал много силни думи накрая. Глупаво е да се отречеш от човек заради нещо,

казано от него. Това, че наричахме случващото се национална катастрофа, не бе само за да търсим и доказваме вината на БСП. Разбира се, това го имаше. Катастрофата бе основание да искаме БСП да „се оттегли от ръководството на страната и да плати със своите досегашни привилегии, имущество и доходи нанесените вреди, първа да понесе жертвите, които трябва да направи нацията“. В определянето на състоянието ни като „национална катастрофа“ имаше и друг, много важен смисъл. Даваше ни „право да се обърнем към последните сили на нацията, да я призовем към жертви в името на националното спасение“. Ние, опозицията, имахме това право³¹.

Правителството на БСП бе започнало да преговаря за уреждане на външния дълг. Намираше се във външноикономическа изолация, а заедно с него – и всички български банки и стопански субекти. Имаше остра нужда от конвертируема валута и търсеше някаква външна форма на гаранция. Затова на 25 септември 1990 г. България стана член на Международния валутен фонд (МВФ). Правителството бе поканило мисия на Фонда, с която водеше преговори за Стабилизационно споразумение. Ако сключеше такова споразумение, трябваше да прави реформите съобразно програма, съгласувана с него: „Който дава парите, той поръчва музиката“. То не смееше да отиде на такова споразумение, защото не искаше да прави реални реформи. Ако го направеше, имаше вероятност да бъде бламирано от собствената си парламентарна група, в която преобладаваха комунистите. Тогава щеше да изгори и последния мост, по който можеше да достигне реална финансова помощ до България.

Имаше и друга много важна причина. БСП въобще не бяха подготвени за реформи. Първото и второто правителство на Луканов не изпълниха и частица от Програмата за излизане от стопанската криза и разгръщане на икономическата реформа, приета от 9-ото Народно събрание – същото, което промени Конституцията от 1971 г. Не „...организира разработката на пакета от закони за цялостното провеждане на икономическата реформа, който да бъде готов за внасяне за обсъждане и приемане от новото Народно събрание“. Не „организира осъществяването на налагащите се неотложни мерки за 1990 г., като използва преди всичко икономически средства за: спиране намаляването на производството и неговото реструктуриране, по-добро задоволяване на потребителския пазар и другите вътрешни

потребности и увеличаване износа срещу свободно конвертируема валута³² и пр.

Седмото ВНС правеше друго. Бореше се със спекулата³³. Създаде агенция, за да приема чуждестранна помощ за бедстващите³⁴. По идея на СДС недалновидно закри важна държавна институция – Комитета за държавен и народен контрол³⁵. Няколко пъти изменя и допълва Указ №56 за стопанската дейност³⁶. Този Указ бе законодателен пенкилер – имаше фирмено законодателство, уреждаше чуждестранни фирми, определяше данъчно облагане и държавно регулиране, регламентираше сделки. Никакви поправки не бяха в състояние да го направят истинска основа за реформи.

Преговорите показваха колко трудна е въобще комуникацията. Мисията на МВФ трябваше да получи надеждна представа за действителното състояние на българската икономика, но това бе невъзможно. Управляващите почти не ги разбираха, а и те вероятно трудно са разбирали нашите объркани, пълни с взаимни нападки и по балкански емоционални излияния.

Председател на Икономическата комисия на 7-ото ВНС

В 7-ото ВНС по предложение на СДС станах председател на Икономическата комисия. За разлика от политиката, на това поприще се чувствах по на място.

Опирайки се на опита си от работната група в Държавната планова комисия през 1986 г. по Системата на националните сметки, концентрирах усилията си в Икономическата комисия върху подготовката на няколко закона – този за счетоводството³⁷, с който възстановихме института на дипломираните експерт-счетоводители, като и тези за Сметната палата и за статистиката³⁸. Идеята бе колкото се може по-бързо да се смени по западен образец вътрешната информационна система на икономиката и тя да отговаря на високи стандарти. Това щеше да позволи тежката ситуация в страната да бъде диагностицирана точно и овладяна с помощта на международните финансови институции.

Старите ми многобройни критики срещу Указ №56 за стопанската дейност ми бяха създали твърдото убеждение, че под преструктурирането на собствеността в българската икономика трябва да се постави надеждна основа на частната собственост. Затова, и не

само заради това, започнах работа и по Търговския закон³⁹. Този закон трябваше да направи непоклатимо и легитимно частното предприемачество във всичките му форми. Но всичко това изискваше много време. Започваше се от самото начало. Оставаха много бели петна: в уреждането на валутните отношения, в устройството на бюджета, на БНБ и на търговските банки, на данъчното облагане, реалното връщане на земята, приватизацията, контрола и пр., и пр.

Когато в края на 1990 г. вълната на икономическата катастрофа преобърна СДС и БСП реализира политическата си цел да създаде коалиционното правителство на Димитър Попов, като компромис удовлетвори едно условие на Съюза. Със закон бяха амнистирани, освободени от наказателна отговорност и от последиците на осъждането осъдените лица по Закона за защита на народната власт и за политически престъпления по Наказателния кодекс. Бе предвидено да им бъдат върнати конфискуваните имоти, ако те или техните наследници предявят искане в 2-годишен срок. Амнистията бе частична – за осъдени до 17 март 1945 г., не обхващаше всички. Тъй нареченият Народен съд функционира най-активно до 2 април 1945 г. Освен това този първи закон за амнистията не казваше нищо за над 25-те хиляди убити без съд и присъда през есента на 1944 г.

За част от тези избити по варварски начин ми разказа проф. Любен Беров. Бяхме се събрали група, критична към управлението на икономиката. В нея бяха Румен Аврамов, Боян Славенков, Венцислав Антонов. После се присъединиха Огнян Пишев, Стоян Александров и други. С нас професорът бе близък. Като войник бил изпратен да охранява долината под Черната скала над Боровец. Видял как са карали хората и са ги хвърляли от скалата. Казваше, че е имало такива, които не са умирали веднага. Писъците и стенанията им са продължавали дълго. Той е пазел роднините им да не идват да ги погребат или спасяват. Трябвало е да умрат в нечовешки мъки. Тези хора не получиха нищо от първата коалиция на СДС с комунистите.

Първото коалиционно правителство

Една група опозиционни депутати от СДС си давахме сметка какво означава коалиционното управление в онзи момент и бяхме твърдо против. В бележника си оттогава съм запазил своята позиция преди дебата за становище на парламентарния съюз на СДС. Виждах

причината за отчаяната настойчивост на управляващите „в липсата на собствена социална и партийна опора за реформата“. „БСП криеше от народа истинското състояние на страната и спекулираше с обещания за сигурност и запазване на статуквото, като едновременно обещаваще постепенна промяна, каквато, сега за всички вече е очевидно, е невъзможна.“ Смятах, че „СДС не може да участва в коалиционно правителство с БСП, защото:

- Това правителство винаги ще остава под контрола на парламентарното болшинство на БСП, ще трябва да действа в условия на неразграден комунистически апарат в местните органи на властта, в съдебните структури, прокуратурата, стопанската администрация, политизираната армия и МВР;
- Това ще лиши страната от опозиция и ще превърне СДС в отечественофронтovski вариант за БСП;
- Това няма да ни даде възможност да реализираме своята политическа платформа. В чужди лутания не желаем да участваме;
- Отказът от коалиция не означава нежелание да управляваме страната. Властта за нас не е самоцел, а средство да реализираме собствената си политическа и стопанска програма;
- Можем да участваме в управлението на страната в качеството си на опозиция, с парламентарен контрол над бъдещото правителство и като опозиция да подкрепяме всяка стъпка в правилна посока;
- БСП да поеме вината за настоящото катастрофално положение на страната“.

Убеждавах до късно през нощта разтревожената си съпруга, че СДС няма да участва в коалицията. Първо настоявахме СДС да поеме силовите министерства и да не участва в икономическите. Искяхме да отстраним ДС. Смятахме, че това ще бъде тест за намеренията на БСП. Когато това не мина, разигравахме БСП с министъра на външноикономическите връзки. След това измислихме „хитър ход“, който бяхме убедени, че ще спре коалицията и ще предизвика предсрочни избори. Разчитяхме на разнобоя и конфликтите в СДС. Затова дадохме съгласие за участие като министри, при условие че цялата парламентарна група гласува единодушно „за“. Бях сигурен, че депутатите от СДС няма да го направят. Но го направиха.

За министрите се гласуваше персонално и тайно. Към министъра на финансите имаше най-малко парламентарно доверие. За разлика от всички останали от кабинета, бях избран за министър само с два гласа повече – 164 „за“ и 162 „против“.

Страхът и безизходицата влязоха заедно с мен в дома ни в ранните часове. Съпругата ми седеше в леглото и ме гледаше с упрек. Не сме си представяли тогава какво ще ни се наложи да преживеем в следващите 25 години. Но то сякаш надвисна над двама ни в тъмното декемврийско утро. Бе ни ясно само, че ставам министър, без да имам парламентарна подкрепа. Това не го пожелавам на никого. Реакцията и поведението на мнозинството на БСП още в първите месеци на 1991 г. не искам и да си припомням.

„Националното правителство на мирния преход към демокрация“, както бе наречено в коалиционното споразумение, се събра на първо заседание на 20 декември 1990 г. Димитър Попов зададе най-неотложните задачи: да дадем текст за правителствената декларация; да издирим остарелите нормативни документи; да направим точна диагноза на състоянието на ресорите. Попита ни кое е най-тревно. Постави за цел спиране на срива и стабилизация. Даде на всеки министър пълна възможност за подбор на заместници и сътрудници. Заместник министър-председателите Александър Томов от БСП, Димитър Луджев от СДС и Виктор Вълков от БЗНС отговаряха да се изпълни Споразумението между политическите сили, представени във Великото Народно събрание, за гарантиране на мирния преход към демократично общество, изразяваха коалиционната подкрепа от политическите сили. Първите двама координираха повечето от действията на правителството.

Моите предложения за правителствена декларация бяха, че трябва да сключим и изпълним програма с МВФ, че трябва да наложим управляемост срещу хаоса, че трябва да се опрем на споразумението на политическите сили, за да поискаме извънредни пълномощия. Как съм си ги представял тогава тези правомощия – очевидно, политически несъстоятелно. Изглежда, съм предусещал бъдещата съпротива и противопоставяне.

В министерството поисках всички нормативни основи на дейността му на бюрото си, заедно с пълномощията на заместник-министрите, и направих конкурс за секретарка.

Подписаното след избора на правителството Споразумение на политическите сили даваше мандат на парламента: „Законодателната дейност на ВНС да се съсредоточи върху подготовката и приемането на следните приоритетни закони:

– Конституцията, законите за селскостопанските земи, за местното самоуправление; за административно-териториалното деление; за избиране на местни органи на властта (Избирателен закон) и за приватизация“⁴⁰. Определяше подробна законодателна програма до разпускането му.

Споразумението даваше общ мандат на правителството „да действа за утвърждаване на нормативните и институционални основи на пазарната икономика и на демократичното държавно устройство и за преодоляване на тоталитарната система“. Не даваше конкретен мандат за либерализация на цените и валутната търговия. Това право на кабинета трябваше да се подразбира от следните части от Споразумението:

„г) да осъществява мерки за осигуряване основните потребности на населението и поддържане на функционирането на жизненоважни сектори на икономиката през зимния сезон 1990-1991 г.

д) да предприеме първи стъпки към външно и вътрешно уравновесяване на икономиката чрез преориентация на приоритетите на икономическата политика, съкращаване на дефицита в текущия платежен баланс за 1991 г., намаляване на равновесието на паричния и стоковия пазар, задържане и контрол на инфлационните процеси и ограничаване спада на производството;

е) без отлагане и паралелно със стабилизационните мерки да пристъпи към комплексна реформа на икономическата система, включваща промяна на икономическите отношения, подготовка и внасяне във ВНС на необходимите стопански закони и изграждане на институциите на социалната пазарна икономика“⁴¹.

Обтекаемо, дадените правомощия даваха основание на политическите сили да се дистанцират от негативните последици от действията на коалиционния кабинет. Кое то те и направиха в подходящия за тях момент.

След като върху липсата на стоки от най-първа необходимост се насложи ужасът от препускащите цени, имаше депутати от СДС, сред които Петър Дертлиев и Стефан Савов, които, карайки се с мен и

търсейки ми обяснения за действията ми като министър на финансите, ми казваха, че не са гласували да вляза в правителството. Сигурно бяха прави. Изглежда, никой не бе прочел моя „Хороскоп за годините на реформата“ и не знаеше, че ще бъде толкова тежко. Предизборната коалиция СДС не понесе да плаща цената за старта на икономическите реформи. Раздирана от страховете си, от лидерското съперничество и от различните си идеи, продължи да се разпада.

Първият сблъсък с кошмара на мизерията на държавата бе една малка демонстрация на около 20-30 души с остра бърбечна недостатъчност. Посрещнаха ме на вратата на Министерството на финансите. С измъчени лица, повечето с големи подутини по крайниците, бяха се изплашили, че ще се правят такива икономии, че ще останат без животоспасяващата ги хемодиализа. Чак дотам бюджетните икономии не стигнаха, но нуждата от тях ми стана крещящо ясна. Ударът на лишенията трябваше да бъде понесен от тези, които имаха сила да го понесат, а не от безпомощните.

Имаше стачки, включително на митничари. С един прекрасен човек и приятел – Олег Кленовски, обикаляхме страната по напълно пустите ѝ пътища. С една стара лада можеше да ме върне през нощта от Търговище до дома ми за 2 часа и 45 минути. Срецах се с недоволни, уплашени и несъгласни. Опитвах се да убеждавам, да обяснявам и да успокоявам.

Тогава бях макроикономист с ограничени познания по публични финанси. Не бях съвсем сигурен в компетентността си. Помолих министър Белчо Белчев да остане, за да ме консултира по най-сложните теми. Започнах бързо да чета. Проблемът с прочетеното бе, че самото то трябваше веднага да се променя, защото бе свързано със социалистическото счетоводство и финансова статистика. Четях всичко, което подаваше нагоре администрацията, за да вникна колкото се може по-бързо в конкретиката на проблемите и да търся най-компетентните и отворени за новото служители в състава на министерството. Освободих всички заместник-министри, с изключение на Димитър Костов, който бе отличен специалист по бюджета. Спешно търсех нови лица, за да ги поставя начело на преструктурираната администрация. Тогава оцених качествата и възможностите за развитие на Димитър Радев⁴², Кирил Ананиев⁴³ и редица други. Съставът на закриваното преди години от БКП

Министерство на финансите бе някак естествено настроен да извърши икономическата трансформация, започвайки от себе си. Това позволи министерството много бързо и със самочувствие да заеме централно място в икономическата политика.

Най-острите проблеми – фалитът и изолацията

Започнахме с най-острия проблем. Заварихме банките – кредитори от Лондонския клуб, организирани в Банков консултативен комитет (БКК). Водеха преговори със създадена за тази цел от тесния кабинет на Луканов в състав от най-верните му министри Група за координация на сътрудничеството на страната с основните международни търговски и финансови организации и групировки⁴⁴. За мандата, който бе даден на тази група, може да се съди само по облите фрази: „координира“ проблема „с външния дълг и финансовото съдействие“.

Моят първи въпрос бе защо се водят преговори за правителствен външен дълг, след като кредитите са дадени на Българската външнотърговска банка. Отговорът от БВТБ и от БНБ бе, че премиерът Луканов се е съгласил на това под натиска на банките. Но не бе оставил никакво писмено свидетелство за това съгласие.

Коалиционното правителство започна да формира позиция за решаване на проблема с външния дълг и да я реализира нормативно. Още на 16 януари Министерският съвет закри Групата за координация и сътрудничество и създаде Междуведомствена комисия за външния дълг и за координиране на програмите с МВФ, Международната банка за възстановяване и развитие, Европейските общности и другите подпомагащи прехода институции⁴⁵. Бе одобрен състав за преговори от представители на Министерството на външните работи – заместник-министъра Мариана Тодорова, на БВТБ – Чавдар Кънчев, на БНБ – Емил Хърсев, и експерта Венцислав Антонов⁴⁶.

Отказахме категорично на БКК да дадем правителствена гаранция за дълга на БВТБ към банките кредитори. Познавахме се на една тънка липса – по-скоро неяснота, за законовите правомощия на правителството след поправките в Конституцията от 1971 г. Твърдахме, че само парламентът може да приема бюджета и да ратифицира международни договори, а поемането на държавен дълг може да стане само с ратификация от Народното събрание. Постарах се това твърдение да намери стабилни основания в новата

Конституция. За целта подготвих съответните текстове. Тази българска позиция бе посрещната с много съпротива от кредиторите. Но бе удържана през 1991 г.⁴⁷

Банките правеха на всеки три месеца ролоувър – прехвърляха дълга към следващ период на плащане. По този начин те и правителството избягваха изпадането в несъстоятелност на БВТБ.

Може на всички да се стори странно и недопустимо, но правителството не разполагаше с информация за всички заемни и кредитни споразумения на България в конвертируема валута на БВТБ. Не бе известно за какъв точно дълг претендират кредиторите. Затова МС създаде специална информационна група по външния дълг на Република България с цел да извърши пълна инвентаризация на дълга на БВТБ и на БНБ и да уточни с кредиторите всички данни по всички задължения, включително закъсненията, ролоувърите и другите характеристики на дълга⁴⁸. За целта бяха обучени експерти в МБВР. Банката оказва и финансова помощ.

Завареният външен дълг бе „на вили и могили“, както казваха въкъщи. Иначе казано – неразбория, захвърлено и без стопанин. Кой вземал, от кого вземал, при какви условия, с каква цел – тогава бе неизвестно. Зад обобщените числа, с които се запознахме ние в Министерството на финансите, са скрити много конкретни отговори на поставените малко по-горе въпроси. Те още чакат своите изследователи.

Преговорите се затегнаха не само заради техническите проблеми. Кредиторите бяха убедени, че без икономически реформи България ще остане неплатежоспособна. Те се ориентираха за състоянието на икономиката на страната от МВФ и МБВР. За тях тези две финансови институции бяха гаранتي за бъдещото уреждане на дълга. Така решаването на въпроса за излизане от външна изолация бе обвързано с икономически реформи. Без реформи нямаше никаква възможност да възстановим достъпа на страната до конвертируема валута. В този период стана ясно, че България е загубила каквато и да е и самостоятелност да избере начина да извърши своя преход.

Включих се в преговорите по настояване на БКК. Банките се стремяха да ангажират българското правителство на колкото се може по-високо ниво. В Парижкия клуб⁴⁹ на кредиторите, така или иначе, трябваше да се ходи.

Веднъж, за да ни покажат, че сме ги довели до просешка тояга, банките кредитори ни поканиха в едно заведение във Виена от класата на нашите тогавашни шкембеджийници. Само че при нас навсякъде в тези заведения се седеше на отделни столове, а там – на дълги пейки. Беднотия. Явно преживяваха в оскъдица. Не можеха да си позволят повече.

Почти всички тези банки кредитори, с които преговаряхме, се отличаваха от останалите с това, че бяха поддържали близки отношения с режима на Тодор Живков. Със сигурност бяха делили комисиони за отпуснатите кредити с българската номенклатура. По времето на натрупването на този дълг в средата на 80-те официално се твърдеше, че заемите се инвестират в малки и средни „модерни“ предприятия. Такива през 1991 г. не видях. Имах усещането, че преговарящите банкери ги бе страх от някакво разкритие на тази криминална страна на българското натрупване на дълга. Не знаеха какво да очакват и затова се държаха нервно и арогантно: „Продайте си златото“, „Имате ценни имоти в центъра на западноевропейските столици – продайте ги“. Искаха бързо да затворят неприятната страница и да бъдат удовлетворени.

Но истинското унижение бе на едни преговори с Парижкия клуб в Министерството на икономиката и финансите в Париж с представители на държавите – кредитори на България. Опитвахме се да защитаваме по-неотстъпчива позиция. И някак се оказахме затворени в сградата. В полумрак. Заклучени врати. В малките часове някой ни отвори.

Първите стъпки на икономическата трансформация

Недостигът на стоки и услуги придоби непознати дотогава размери. Хората с малки деца ставаха в 4 часа да се наредят на опашка да купят мляко. Вече имаше политически консенсус да се започне с реформите, нали затова СДС бе привлечен в изпълнителната власт. Само за малко повече от месец бе създаден и съгласуван актът на освобождаването на голямата част от цените⁵⁰.

Огромната парична маса заля съвсем тесния пазар на потребителските стоки от първа необходимост. Цените стремително тръгнаха нагоре⁵¹. С години натрупаното им задържане започна да се проявява пред очите на уплашените министри, политици и общество.

В тези дни, крайно притеснен, премиерът Димитър Попов каза: „За бога, братя, не купувайте!“.

В понеделник на 1 февруари 1991 г. рано сутринта в кабинета ми се обади Ана Иванова, моята класна отпреди 24 години в 18-о СПТУ, сега с върнато старо име „Уилям Гладстон“. Обади се за кратко – да ми даде кураж. Запомних: „Не се бой, Иване. На прав път си. Няма да отстъпваш!“. Тя преподаваше по физика. Бе един от авторите на учебника за средните училища. Често бягах от час да играя баскетбол. Имах конфликти с учителя по физкултура. За да ме вкара донякъде в ред, в продължение на 2 месеца класната ме изпитваше всеки път, когато имахме час при нея. Започнах със слаб (2) и минах по скалата с минуси, плюсове и половинки през всички оценки. Остави ме на мира, като ме докара до 5 ½. Още когато бях зрелостник, твърдеше, че трябва да се занимавам с обществени науки. Тогава не си зададох въпроса откъде знаеше, че сме на прав път. Нейното човешко отношение, нейната съпричастност, това, че ме намери и че се обади, още ми дават кураж и убеденост, че българите заслужават себеотрицание от своите политики.

Смелост тогава наистина бе много необходима. Ние знаехме, че не е възможно бързо нормализиране на паричната и монетарната сфера. По оценка на Венцислав Антонов имаше потенциал за 15-кратно повишаване на равнището на потребителските цени. Според проф. Любен Беров този потенциал за нарастване на цените, произтичащ от излишните пари в обращение (пуснати пари без покритие), бе достатъчен за 2.5-кратното им нарастване⁵².

Министерският съвет либерализира в началото на февруари търговията с валута и валутни ценности⁵³. Това бе закрепено от парламента два месеца след освобождаването на цените⁵⁴. Преди това на 19 февруари 1991 г. БНБ публикува първия си свободен курс⁵⁵ – 28.25 лв./US\$. Само през октомври официалният курс бе 2.98 лв./US\$. Левовите вече можеха да излязат на валутния пазар.

Още преди освобождаването на цените правителството пусна и втората, последна антиинфлационна котва, с която разполагахме. Лихвеният процент бе повишен до 15% годишно. Правата за определянето му бяха прехвърлени на БНБ, която го повиши още на 7 февруари до 45%.

Невъзможният бюджет

Планирането и управлението на бюджета по време на ВНС бе истинско ходене по мъките. Предвидените мерки за повишаване на работните заплати, които, разбира се, не бяха достатъчни, заедно с нарасналите други текущи разходи и лихви елиминираха непрекъснато крайно ограничените възможности на бюджета. Правителството на Луканов не бе подготвило и предложило на ВНС не само „пакета от закони за цялостно провеждане на икономическата реформа“, нямаше дори законопроект за бюджета на страната за 1991 г.

В най-спешен порядък подготвихме законопроект, който бе приет през февруари 1991 г. След това прекарвах голяма част от времето си на първия ред в парламента, откъдето посрещах острите критики на мнозинството на БСП. Законът за бюджета издържа до месец май, когато бе изменен, за да се удължи с един месец възможността за извършване на коригирани с инфлацията държавни разходи. Изменението издържа до юли, когато срокът бе удължен отново до приемането на Закона за актуализирания бюджет за 1991 г., който бе внесен през август. Едвам удържахме разходите, но приходите се очертаха с над 800 млн. лева по-малко от първоначално планираните. Наложих се да увеличим дефицита с над 960 млн. лева. Актуализираният закон бе променен за пети път през декември 1991 г. – не стигаха парите за Народното събрание⁵⁶.

Отговарях на актуални въпроси и питання. Тревогата на депутатите от инфлацията и обезценяването на лева бе разбираема. С парламентарни средства и с дебати, но с непрекъснати нападки и обвинения, още тогава започна да се създава негативният ми обществен образ. Тогава приемах отношението лично. Обяснявах си го като опит да ми се върне за непримиримите критики към тяхното правителство. Сега си давам сметка, че е било повече политика. Имало е нещо много по-важно политически за БСП. Трябвало е да убедят гражданите, че министрите на СДС, и специално финансовият, са виновни за положението, а те са невинни, и че биха се справили по-добре.

Непрекъснато и с нарастваща тревога следях приходите. Бюджетът бе в колапс. В края на 1990-а и началото на 1991 г. липсата на пари в Министерството на финансите бе непоносима. Попитах заместниците си какво се прави в такъв случай. Смутеният отговор бе, че трябва да

отида в БНБ за кредит. Поисках среща с тогавашния председател Иван Драгневски и молих за кредит. Бе унизително. Претендирах да бъда реформатор. Наричаха ме монетарист. Въпреки постулатите на Милтън Фридман молах централната банка за кредит, който задължително щеше да ускори инфлацията. При това молах комунист, от Второ главно управление на ДС, както се оказа впоследствие. Получих отказ на някакво формално основание. Впоследствие Министерството на финансите получи кредита.

В цялата 1991 г. коалиционното правителство имаше на разположение наследство от управлението на БСП да разходва, заедно с дефицита, само US\$ 4745.6 млн. В 2018 г. похарчихме пет пъти повече – над US\$ 25 млрд. И се намират хора да твърдят, че сега сме по-бедни.

Имаше отчайваща нужда от валута. Носеха се всякакви слухове за възможна помощ. Един ден премиерът ме покани в кабинета си и ми каза, че Суверенният военен орден на хоспиталиерите на свети Йоан от Йерусалим, Родос и Малта, известен като Малтийския орден, е готов да ни помогне с US\$ 1.5 млрд. Гледах скептично на всички тези възможности и се опитах да го разубедя, защото България бе изхвърлена от кредитния пазар, бяхме фалирала страна. Димитър Попов настоя да отида на място. Отидох в Малтийския дворец на „Виа Кондоти“ 68 в Рим.

Любезни приказки, окуражаване за реформите, хуманитарна помощ, но 1.5 милиарда нямаше. Просто поредната конфузна ситуация, но никак не се впечатлявах.

Накрая приключихме републиканския бюджет с дефицит от 33 054.4 млн. лева. Бе 24.4% от БВП на страната в текущи левове (135 700 млн. лева според оценката на МБВР). Финансирането му стана с отказ на плащане на дължими лихви, държавни ценни книжа (ДЦК) и заеми.

Разходите за лихви – общо в републиканския бюджет, бяха 32 838.4 млн. лева, или 31.4% от общите. (Гърция обяви себе си за ограбена и излезе на улицата при около 7% лихвени разходи – общо от всичките бюджетни разходи.) Велико и изумително бе търпението на хората през тези години.

Въпреки неимоверните трудности да се изпълняват приходите и разходите на държавата, направихме усилие да спасим държавните

предприятия, доколкото това бе в нашите възможности. Заварената от мен практика на Министерството на финансите бе при всяко повишаване на цените да се изчислява разликата и държавните предприятия, в които се намираха съответните стоки, бяха длъжни да внесат тази разлика в бюджета. Оставихме тези ценови разлики на разположение на предприятията. Тези разлики тогава оценявахме на около 13 000-14 000 млн. лева. Те станаха един от малкото начини за тяхното обратно финансиране. Още тогава получих критики, които се повтаряха в годините, но и сега съм убеден, че съм действал правилно. Противното означаваше мнозинството от държавните предприятия да започнат да формират просрочени задължения към бюджета, да не могат да плащат заплати и при натиск да започнат да фалират още през 1991-1992 г.

Тогава една част от златния резерв на страната се държеше от правителството и с него се разпореждаше Министерството на финансите. За да не допуснем прекомерното нарастване на банковия кредит към правителството, продадохме на БНБ притежавания от министерството златен резерв.

Усетих на гърба си критичната обстановка, в която се намирахме, на една среща с бизнесмени във Виена. Бяха българи. Точно тези, които бяха започнали от българските задгранични дружества. Имаха високо самочувствие. Бяха облечени елегантно. Почти никога не съм обръщал внимание на тези неща, но усетих презрението. Бях зле облечен, с евтини обувки, нямах и зрънце министерски блясък, който те, изглежда, бяха свикнали да виждат. Разочаровах ги напълно. В очите им бях част от една жалка власт.

Изглежда, не сме били такива в очите на МВФ. На 28 февруари 1991 г. подписахме първия договор с Фонда. Получихме US\$ 60.6 млн. по т.нар. Механизъм за компенсационно финансиране и финансиране при непредвидени събития (CCFF). Първото стендбай споразумение подписахме през март 1991 г. и получихме 3 от 4 транша от животоспасяващите 279 млн. СПТ (Специални права на тираж⁵⁷). Общо подкрепата с конвертируема валута за България до края на 1991 г. бе около US\$ 345.6 млн.

Нормативни опити за структурна реформа

Остана ограничена активността на 7-ото ВНС и на коалиционното правителство за реструктуриране на социалистическата собственост в преобладаващо частна. Законодателството създаде възможност за прилагане на новите счетоводни стандарти. Започна въвеждането на Системата на националните сметки в България. Вследствие на това в края на мандата имаше оценка за БВП на страната и за редица други много важни показатели за българската икономика. Това даде по-голяма сигурност на МВФ и на МБВР в действията им, в препоръките им и в подкрепата им за прехода.

С приемането на Търговския закон бяха създадени предпоставки за появата на стабилни частни стопански субекти и за развитие на предприемачество. Но то бе ограничено поради липсата на пазари на икономически активи. Частната инициатива можеше да се развива само в сектора на посредничеството и търговията за доставка на суровини, материали и резервни части на държавните предприятия и за реализация на тяхната продукция, с което се занимаваха основно лица от стопанската номенклатура на БКП/БСП.

Парламентът стартира процеса за радикално връщане на отнетите земеделски земи. На 1 март 1991 г. Държавен вестник обнародва Закон за собствеността и ползването на земеделските земи⁵⁸. С него се възстановяваха правата на собствениците върху земеделските земи, внесени в кооперативни земеделски стопанства; върху земеделските земи, когато са отнети неправомерно; и върху одържавени по Закона за собствеността на гражданите, след връщане на полученото парично обезщетение. (В случаите, когато върху тези земи е учредено право на строеж или ползване в полза на трети лица, държавата дължеше обезщетение на бившия собственик по цени, определени от Министерския съвет.)

Собствеността се възстановяваше до 200 дка за цялата страна и до 300 дка за Добруджа. Предвиждаше се тези собственици, на които е отнета повече земя и не са получили обезщетение срещу нея, да се обезщетят по тяхно искане със земи от поземления фонд или с пари.

Възстановяваше се правото на собственост по искане на лицата, отстъпили безвъзмездно земите си на трудово-кооперативно земеделско стопанство (ТКЗС) или на държавата.

Предвиждаше се да се възстанови собствеността на земеделските земи с равностойни по количество и качество земи в землището на

съответното селище след завършване на земеразделянето за уедряване на парцелите.

Законът за собствеността и ползването на земеделските земи възстанови земите на общините и на религиозните общности.

Нарочно привеждам това дълго конкретно описание на разпоредбите на приетия закон. Той радикално възстановява частната собственост върху земеделската земя в реални граници – най-големият икономически актив на гражданите и на страната. Министерството на земеделието и правителството изпълниха волята на парламента. В края на април бе приет с постановление Правилник за прилагане на Закона за собствеността и ползването на земеделските земи⁵⁹. Бяха създадени общинските поземлени комисии и бе стартиран процесът на връщане на земята. Самият закон предвиждаше дълга процедура за връщане на земята. Общинската поземлена комисия да се произнася в срок от 6 месеца. Подалият заявление да може да обжалва в срок от 3 месеца. Всеки заинтересован да може да обжалва акта на връщането на поземлената комисия. Споровете да се решават в съда (след години).

До края на мандата на правителството на Димитър Попов не бе върнат нито декар земя и нямаше как това да стане. Процесът по закон бе дълъг и започна да се осъществява едва при правителството на Филип Димитров. Върху когото се изля гневът на бившите комунисти. Този гняв бе икономически напълно несъстоятелен.

Свидетелствам, че процесът на разпадането на социалистическото селско стопанство бе ускорен необратимо със Закона за собствеността и ползването на земеделските земи. Седмото ВНС изстреля поразяващото торпедо срещу разпадащия се кораб на българското земеделие. Този закон бе гласуван от мнозинството на БСП и приложен от коалиционно правителство с тяхно доминиращо участие. Връщането на земята на нейните собственици от 7-ото ВНС бе радикално и защото съдържащо едно-единствено ограничение – да не се продава земята от собственика в срок от 3 години⁶⁰.

Едновременно законът възстанови на ТКЗС правото на собственост върху имуществото (земеделската земя, основните средства, пари и др.), което е било иззето и предадено на други организации, а това са аграрните комплекси. С това по същество закри аграрно-промишлените и промишлено-аграрните комплекси. Възстановените ТКЗС-та бяха поставени на напълно несигурна основа – членовете на

кооперативните земеделски стопанства и техните наследници получиха право да прекратят членството си когато поискат и да получат своя дял, разбира се, и земя⁶¹.

В резултат ТКЗС-тата получиха крайно несигурни права за стопанисване на основния си производствен актив – земята. Членовете им получиха дялове в зависимост от вложения труд, внесена земя, основни средства, пари и неизплатени инвентарни и дялови вноски. В този организационен хаос ръководствата на ТКЗС трябваше да произвеждат, без да имат сигурност, че ще приберат отгледаната продукция. Защото според член 92 и член 93 на Закона за собствеността, които действат неизменно от 1951 г.⁶², собственикът на земята е собственик и на насажденията върху нея, собственик е и на добива. И когато обяви, че напуска кооператива, може заедно със земята да вземе добива от нея. Освен това може да получи и своя дял от кооператива.

Никой стопанин не обработва земя, ако не е сигурен, че ще получи продукта. Всичко това взриви социалистическото селско стопанство. Производството му западна. Започна да увеличава своите дългове.

Сега мнозина се питат защо у нас не стана така, както стана в Чехословакия. Обяснението е, че там собствеността върху земята бе възстановена, но бе защитено правото на кооперативите да я стопанисват за дълъг период от време. В Чехия имаше бърз растеж на земеделието до 1994 г., защото кооперативите бяха значително подкрепени в първите години на реформата от държавните субсидии и от други мерки и норми, произтичащи от Закона за земята. Реструктурирането, особено съотношението между кооперативните и индивидуалните ферми, се забави като реална последица от прилаганата селскостопанска политика с ориентация към стабилизацията и нарастване на доходите на стопанствата⁶³. Всъщност за да стане възможно това успешно стопанисване в пазарни условия, държавата пое и изплати несъбираемите кредити на тези стопанства. Те влязоха в общата сума от US\$ 20.5 млрд., колкото струваше приватизацията (включително с реституцията на земята) само в Чехия. Процесът на реституция на поземлената собственост още не бе завършен в 1998 г.⁶⁴ За разлика от развитите страни с непрекъсната пазарна икономика, в чешкото селско стопанство броят на семейните ферми и акционерните фирми през 2002 г. е малък. Собствеността

върху земята е силно концентрирана в кооперативи – 29.1%, в ръцете на акционерни дружества – 20.7%, в други компании – 22% (сред компаниите са и тези, притежавани от едно лице или от много малък брой собственици⁶⁵).

Свидетелствам като тогавашен финансов министър, а то е видно от приведените по-горе данни, че българската държава нямаше абсолютно никакви възможности да поеме дълговете или да увеличи субсидиите за селскостопанските кооперативи. В 1991 г. дълговете на нефинансовите държавни предприятия и селскостопанските комплекси бяха за 101 291 млн. лева⁶⁶. Значителна част – най-вероятно около една пета от тях, са били на тези комплекси. Със сумарно произведена продукция от 14 434 млн. лева и неспособност да обслужват задълженията си, тези комплекси и наследилите ги възстановени ТКЗС-та се изправиха пред масови фалити. Това, че следващите финансови министри не са направили каквито и да е опити да се поемат тези задължения, доказва, че държавата не е имала и в следващите години възможности да помогне.

Естествено, при така организирания нормативно процес никакви частни земеделски стопани не се появиха на пазара като производители и търговци на селскостопанска продукция в 1991 г.

Изпълнителната и законодателната власт не предприеха други конкретни нормативни стъпки за създаване на пазарна икономика. Парламентът не прие обявления за приоритетен в Споразумението на политическите сили законопроект за продажба, приватизация и преобразуване на държавни и общински предприятия. Министерският съвет създаде Агенция за приватизация⁶⁷, която не можеше да функционира без закон.

Едно възможно обяснение за забавянето е, че ВНС пишеше нова конституция. Основната причина за това забавяне на икономическата трансформация в България ще намерим другаде. Икономическите реформи бяха конфронтирани. Сблъскаха се с интересите на управляващите и доминиращи в обществения ни живот бивши комунисти.

ПОСЛЕДИЦИТЕ СЛЕД СТАРТА

В Споразумението на политическите сили не бе записано, че страната е в национална катастрофа – компромисната формула бе

„политическа и икономическа криза“. Записано бе, че „БСП като приемник на БКП поема политическата отговорност за управлението на страната през последните десетилетия“. Това се оказа много пластична отговорност. С годините фалитът бе опровергаван многократно; Лукановата зима избледня и бе забравена. Към „последните десетилетия“ обществото все повече гледа през розови и червени очила. Отговорността не се оказа никак тежка за бившите комунисти.

Не бяха приети предвидените в законодателната програма на 7-ото ВНС ключови за разграждането на тоталитарната система закони за: националната сигурност и за полицията, за БНБ, за банките и кредитното дело, както и за държавните служители. Последиците се проявиха с времето, включително с банковите фалити.

Споразумението на политическите сили предвиждаше да бъдат прибрани в държавния архив архивните документи на политическите партии с информацията за държавните органи и организации за периода до 10 ноември 1989 г. За целта трябваше Законът за Държавния архивен фонд да бъде допълнен и изменен, което не се случи. Правителството прие постановление за съхранение и използване на архивните документи на политическите партии, създадени до 10 ноември 1989 г., в държавния архив. То далеч не отговори на очакванията на СДС. Архивите не бяха отворени, така както бе договорено.

Отново за образците и моделите

Ще се връщам много пъти на темата за модела(ите), които бяха следвани по време на прехода. Причината е, че това е моят начин да разбирам и да действам. Имам подготовката и нагласата да моделирам системи. И преди почти половин век съм бил един от първите, които са го правили. Навремето това се наричаше кибернетика, без разбира се, да се имат предвид системите с изкуствен интелект. Много интересно и вълнуващо е предизвикателството да бъде точно описана математически една голяма система. Да бъдат формирани отделните ѝ структури и техните функции. Да бъдат намерени динамичните ѝ уравнения. Накрая всичко това да заработи със своите информационни потоци и отношения и да показва, да прогнозира, да наподобява реалността. Това е основен подход за разбирането на все по-сложния ни заобикалящ свят. Ако нещо не се получи и това не се дължи на

очевиден пропуск или грешка, следва първо да потърсим проблема в нашия проект за него. Така правя и тук с тези свидетелства. Търся първопричината в модела.

За българската демократизация далеч не се оказа достатъчно да бъде поправена старата или приета нова конституция.

Стартът на политическия преход показва, че образецът, който се опитваше да следва СДС, не е адекватен. Първо, защото съвременна демокрация не може да се изгради с възстановяване на старите партии и на Търновската конституция. Заради тези партии с техните противоречия бе изразходвана огромна обществена енергия и бе разпиляна в различни посоки. Бяха започнати ненужни за самия преход конфликти, които причиниха дълбоки щети. Появиха се много демократични лидери, които в голямото си мнозинство нямаха обща цел, нямаха представа откъде тръгват и къде трябва да заведат страната си. Бяха напълно незапознати с икономическите аспекти на трансформацията. Нямаха за приоритет да създадат истинската основа на демокрацията – частната собственост, и да задължат държавата да я защити безусловно. Осланяха се на заварените държавни институции, без да разбират, че трябва да създадат нови и да им зададат други функции. Не разбираха, че ролята на държавата в икономиката трябва да се предефинира. Нямаха никаква представа за разрушителните последици от комунистическия експеримент, които ще се проявят в процеса на прехода. Нямаха представа за цената, която обществото трябва да плати, а и която те самите трябва да платят като политици.

Появата на много партии далеч не бе достатъчна за демократизацията на страната. От една страна, това формира разнородна коалиция от 16 формации, която се разпадна още на втората година от своето създаване. Тази коалиция не разполагаше с качествен анализ и оценка за ключовите сектори на прехода. Далеч не разполагаше с достатъчно членска маса и ресурси, за да се противопостави на БСП. Тези ресурси дори частично не бяха съпоставими. Помощите от българската емиграция, макар и ентузиазирани събирани, бяха зле разпределяни, стопанисвани и контролирани. От тях бе извлечена крайно ограничена полза; по-голямата част бе разпиляна. И това не стана случайно. На ключовите места в Координационния съвет на СДС, в организацията на коалицията стояха поставени от Държавна сигурност нейни

сътрудници. Прави са тези, които твърдят, че БКП бе избрала този първи СДС за свой политически опонент.

Авторите на предлагания ни западен модел на демократизация нямаха представа къде точно е силата, с която комунистическата партия може да се противопостави на разрушаването на нейния режим. Не отчитаха способностите, които тя има, да саботира демократизацията: първо, че елитът на комунистическата партия разполага с всеобхватна мрежа за влияние върху всички сфери на обществото. Второ, че разполага с недостъпна за обществото информация за организацията и функционирането на институциите, която му дава възможност да ги манипулира. Трето, че държавната администрация е опорочен инструмент за властването на комунистическата партия, че е присвоила власт и често злоупотребява с нея. Четвърто, западният модел в своята абстрактност въобще не познаваше и не отчиташе силата на репресивните органи на режима. Нямаше представа за начините и възможностите му да манипулира поведението на зависимите от него лица, общественото мнение, да издига политически фигури и публични говорители и да наказва, като изтезва психически и сатанизира своите политически противници.

Бившата комунистическа партия бе напълно съхранила огромното си преимущество в ресурси, организация, финансиране, сгради, медии, сателити, членска маса и обслужващ я и функциониращ репресивен апарат. В нея имаше някакво разделение между доминиращите комунисти около Александър Лилев и тези, които се наричаха реформатори, около Андрей Луканов. Макар и с тези вътрешни различия, БСП имаше единна цел. Така да направи прехода, че да преобразува, но напълно да запази властовите си позиции в обществото, в държавата и в българската икономика. И двете крила нямаха никакво намерение да отстъпят тези позиции без яростна съпротива. Нямаше да направят компромис със своя ясно осъзнат интерес, още повече че имаха доверието на избирателите. Нямаха намерение да отстъпят на избора от тях повече социален, отколкото политически субект – СДС. Освен това, за разлика от аморфните демократи, БКП/БСП отлично осъзнаваха цената на прехода и нямаха никакво намерение да я платят. Бяха избрали да я плати СДС.

Правителството на БСП, което се представяше за реформаторско, огласи един проект на Ричард Ран и Роналд Ът за смяна на

икономическата система в нашата страна. Той отдавна е митологизиран и с него още се спекулира. Този проект бе използван като политически инструмент едновременно в две посоки. Първо, срещу комунистите в БСП, които очевидно бяха написали нейната предизборната програма. На Александър Лилев му се привиждаха „нови пътища“ между социализма и капитализма. Имаше за образец реформите на Дън Сяопин. Неговите привърженици нямаша компетентност да критикуват предложения проект, който бе на трудно за тях понятийно ниво. Второ, срещу СДС, който тогава бе аморфна и като цяло умерена и неориентирана опозиция. С този план Демократичните сили бяха заобиколени откъсно с идеи на американските „ястреби“, впрочем близки до тези на Джефри Сакс. Опозицията не можеше да критикува правителствена програма, която бе прикрита зад крайно радикални идеи. Не можеше и да я приеме, защото тази програма не отговаряше на компромисния и аморфен характер на СДС. Такава бе и моята реакция тогава – определих модела като крайно либерален и силно вдясно от българския политически център. На толкова либертариански позиции в коалицията СДС нямаше нито една партия. Програмата стоеше „дори вдясно от политическата позиция на републиканците на Буш“⁶⁸.

Предлагането на модела на Ран и Ът показваше големия управленски дефицит на БСП. От една страна, суровата икономическа катастрофа у нас бе далеч от този модел. Авторите не познаваха икономическите реалности в страната. Затова техните абстрактни идеи бяха неприменими. Най-вече без точно отчитане на икономическите операции и процеси, без създаване на стабилна защита и легитимна основа за частната собственост, без решаване на проблема с външния дълг и без значителна финансова помощ за изолираната от пазара на суверенните дългове страна. Такава помощ те, естествено, не можеха да дадат.

От друга страна, БСП не познаваше демократичното обществено устройство и функциониращата пазарна икономика. И това не бе само непознаване. Бе и неприемане – голяма и масова вътрешна съпротива. Комунистическата номенклатура не знаеше къде трябва да отидем, защото не искаше да отиде там. Не приемаше нито образците на СДС, нито моделите на Запада. Имаше свои намерения за това как трябва да завърши преходът.

Стартът на прехода започна с колаборация между т.нар. социалисти перестройчици и тази част от СДС, която искаше да прави реформи с тях. Останалите, и от двете страни, се дърпаха, съпротивляваха се, но бяха принудени да участват. Тук и по-нататък ще наричам „перестройчици“ бившите комунисти, които държаха да бъдат наричани реформатори, но които искаха да променят така комунизма, че да му дадат „човешко лице“ и доколкото допуснат развитието на частната инициатива, това да се отнася до тях самите. Терминът обединява кръга около Андрей Луканов, където стремежът към частното предприемачество бе прозрачно изявен, с части от кръга на Александър Лилев с неговите представи за китайски модел на социализма в България.

Векторът на интересите

Нямаше как при това разположение на силите и степен на осъзнаване на интересите стартът на прехода да даде друг резултат освен крайно незадоволителен.

Заварената администрация на режима активно или глухо се съпротивляваше на промените. Първото и дълго време единствено реформирано министерство бе това на финансите. То с натиск и финансови ограничения се опитваше да преодолява повсеместната съпротива; да принуди институциите да ценят парите на данъкоплатеца; да правят икономии; да отстъпят от своите претенции за финансиране, за да се разпределят тежестите и лишенията така, че да причинят възможно най-малко щети на обществото. Финансовото министерство се опитваше с оскъдните средства, с които разполагаше, да осигури социална осигурителна мрежа, за да предпази, доколкото бе възможно, беззащитните от мизерията на прехода.

След началото на прехода вътре в посткомунистическото българско общество се формира всеобхватен конфликт между, от една страна, бившите комунисти и техните поддръжници, и от друга – желаещите демократична промяна и интеграция със Запада.

Имаше много енергия в демократичното малцинство, което носеше промяната в себе си. Имаше непримиримост, висок дух, себеотрицание и желание за промяна. Но мнозинството на българското общество през 1990 г. не избра прехода. Не пожела да се модернизира. В никакъв случай не искаше да се пребори за него. Голямата част от хората

останаха с консервативна и битова нагласа. Не познаваха гражданските си права и свободи, не искаха да ги вземат и защитят. Бяха мълчалив свидетел на времето. Бързо забравяха нищетата и униженията, на които бяха подложени от режима. При всеки случай след това, когато отправяха претенции към демократичната власт, твърдяха, че са били на митингите на СДС. Неискрено се представяха за активни привърженици на промяната, за да поискат нещо за себе си.

Обективният извод е, че в 1990-1991 г. нямаше доверие, което да даде сила на политиците в парламента и правителството да започнат истинска и дълбока демократизация на България. Затова в началото няхаме сили да осъдим и да разрушим напълно зловещия тоталитарен режим. Да изоставим катастрофалния комунистически експеримент с хората, с обществото и с икономиката на страната и да се отдалечим колкото се може по-бързо от него. Да започнем да градим новото.

Всъщност мнозинството глухо се съпротивляваше на прехода от самото му начало. Затова, под силния натиск на демократичното малцинство в българското общество, той бе започнат отгоре. Политическите формации направиха компромис помежду си. Повече компромиси направи по-слабата демократична коалиция. И това я разпадна.

Преходът бе наложен на мнозинството от българското общество.

„Служебно назначените“ защитници

Стартът на българския преход нямаше външни съюзници и защитници – само „служебно назначените“. Вследствие на мораториума върху плащането на външните задължения на страната отношението към правителството на Луканов и към това на Попов бе като към крадци, които не искат да върнат откраднатото. Бяхме взели пари от тях и не искахме да им ги върнем. На двустранна основа нямаше кой да се съгласи да окаже каквато и да е помощ на България.

Европейските общности дълго време стояха настрана. Макар да бяха участвали, не се чувстваха победители в Студената война, в Мирното съревнование или както там се наричаше конфронтацията със социалистическия лагер. И няхаха отговорности към победените.

До 1999 г. българските реформи се стимулираха и осъществяваха единствено в партньорство с международните финансови институции

във Вашингтон. Следваха техните програми. Българският преход започна с подкрепата единствено на тези служебно назначени защитници. Те не помагаша от алтруизъм, заради идеални подбуди. Трябваше да помогнат да се възстанови платежоспособността, за да може България да връща дълговете си. То така и трябва да бъде. Първо трябва да се възстанови достойнството на страната. Иначе я няма в света на почтените страни.

Както свидетелстват архивите на БНБ, това не се случва за пръв път в нашата история. След Първата световна война са запорирани приходите в българския бюджет; външен синдик чужденец преподписва всички разпоредителни документи в БНБ. Тогава България е орязана териториално страна и е загубила население и ресурси. Трябва да посрещне и спаси 300 хиляди бежанци българи, 40 хиляди руснаци и 20 хиляди арменци. И е пред колапс. Възстановява се с Бежанския заем от 1926 г. и със Стабилизационния от 1928 г. И двата заема се отпускат под условие да бъдат изпълнени определени политически действия. Например въвеждане на конвертируемост на лева чрез свободна валутна търговия⁶⁹. Така че няма никакво място за конспиративни теории в спасяването на страната ни от международни финансови институции. Просто историята се е повторила за тези, които са я забравили, и ще продължи да се повтаря, докато те продължават да забравят.

Вярно е, че в началото на прехода цареше хаос. Обърканост е налице и сега. Но една част от днешните спорове за началото са наистина нелепи. Особено споровете, водени от обвинители със задна дата. В общия случай те не са икономисти и не са специалисти по публично управление. Със силно въображение и лекота съчиняват „световен заговор“ или „план „Клин“ и го насочват или срещу комунистите, или срещу демократите в зависимост от собствените си пристрастия. Наричат политиците на прехода – агенти на Запада. За тях плановете за реформи са за унищожаването на българската икономика. Такава е и целта на международните финансови институции. Тези автори нямат представа какво означава достойнство на една страна. Някои от най-изявените от тях нямат представа и за лично достойнство. Дотам се усъвършенстваха, че приложиха уменията си първо срещу комунистите, а след това и срещу своите.

Тези обвинители не държат сметка за реалностите, при които са вземани решенията. Най-често не познават условията на контекста, а също и самите управленски решения. Или просто не ги разбират. Те са силно повлияни от собствените си политически пристрастия, понеже нямат досег с фактите. Привиждат им се някакви „верни“ решения, след като са наблюдавали само незначителна част от случилото се. Но тези решения са напълно безполезни и безпредметни. Предлагат се, след като събитията са отминали, следвайки своя ход във времето. Всъщност техните обвинения имат други цели: да покажат некадърността на управляващите и да самовъзвисят авторите им. С акцент върху второто.

Виждам едно от предназначенията на тези свидетелства в това да върнат дискусията за прехода към здравия разум далече от подобни крайно идеологизирани упражнения и спекулации.

Истинската трагедия на онова време, в началото на 90-те, бе не самата катастрофа, а това, че не я осъзнаваше мнозинството от хората. Това мнозинство бе неспособно със собствени сили и с малко външна помощ да напусне мястото на катастрофата, да се раздели с унищоженото и повреденото в своята държава и икономика. Бързо да започне да строи отново. Това мнозинство нямаше сили нито да изостави, нито на гради.

И все пак бе поставено начало и на икономическата трансформация.

Тази трансформация започна на основата на принципите на Вашингтонския консенсус от 1989 г. Той бе възприет от международните финансови институции. Те го приложиха в Източна Европа с различен успех. И го подкрепиха с финансиране. Самите стендбай споразумения на МВФ имат такава конструкция: парите се отпускат срещу изпълнението на точно зададени управленски действия; мерките се договарят и се възприемат предварително от заемотателя и от кредитираната страна. Няма действия – няма пари. Тези споразумения не са нечия приумица на министър. Те се подписваха от правителството, независимо от кого е излъчено то, и се ратифицираха от парламента⁷⁰. Следователно бяха задължителни за изпълнение от всички държавни институции.

Всички останали автори на модели, програми, планове, всички желаещи да помогнат само са гледали, били са наблюдатели.

Какво трябваше, а не се случи?

С доминираното от БСП коалиционно правителство не постигнахме значителен успех във фискалната дисциплина. Колко трудно бе да се събират приходите и да се правят държавните разходи, може да се прецени от 5-кратното изменение, допълване и преработване на закона за бюджета.

Не успяхме да съкратим държавните субсидии и да преразпределим средствата съобразно нуждите с приоритет за здравеопазването, образованието и инфраструктурата. Натискът от политиците за запазване на субсидиите, за спасяване на закъсалите държавни предприятия и АПК-та бе неудържим.

Не успяхме да разработим данъчна реформа, с която да разширим данъчната основа и едновременно да намалим общите данъчни ставки. ВНС нямаше никакво намерение да приема такова законодателство. Направи частични незадоволителни промени.

Не либерализирахме външната търговия и финансовия пазар. Износът и вносът на капитали не бяха освободени. Още с Указ №56 през 1989 г. бе направен опит да се повдигнат бариерите пред преките чуждестранни инвестиции, но никой не повярва на това.

Не създадохме и не защитихме частната икономическа инициатива. Не възстановихме отнетите от комунистическия режим права на собственост. Не защитихме правата на интелектуалната собственост. Не започнахме приватизация на държавните предприятия. Мнозинството на БСП в 7-ото ВНС нямаше намерение да позволи частното предприемачество.

И все пак поставихме начало с либерализирането на цените и на валутния курс на лева. Премахнахме държавните бариери пред пазарната конкуренция на стокопроизводителите.

МВФ направи много компромиси на България. Отклони се значително от своята програма за икономически преход. Направи го, защото мисиите му си даваха сметка, че страната ни е в много потрудно положение от останалите източноевропейски страни, че възможностите на доминираното от БСП 7-о ВНС са съвсем ограничени. Сключи споразумения и отпусна спасяващите ни валутни заеми и откупувания на СПТ, защото видя срещу себе си правителство, което все пак има желание да постави началото.

Сравнявайки направеното със западния икономически модел за прехода, трябва да констатираме, че преминахме първата фаза на икономическата трансформация. Направихме това изцяло с правомощията на правителството и почти без участие на законодателната власт. Тази фаза включваше *либерализацията на пазара* на голямата част от потребителските стоки и услуги и на търговията с конвертируема валута. Цените на потребителските стоки и курсовете на българския лев започнаха да се определят свободно от търсенето и предлагането.

Не последва втората фаза на прехода – *макроикономическата стабилизация*, поставянето на инфлацията под контрол и нейното намаляване с течение на времето, след първоначалния скок на цените.

Слаб бе контролът върху нарастването на доходите. БНБ не разполагаше с инструменти да ограничи растежа на кредита (нямаше как по друг начин да се финансира бюджетният дефицит). Кредитът за държавните предприятия оставаше „мек“ по терминологията на Януш Корнай и те продължиха да трупат дългове.

Високият лихвен процент не можеше да удържи паричното търсене. Той не спаси паричните вложения от тяхната формална обезценка. Формална, защото тяхното реално обезценяване започна да се натрупва още в началото на 70-те години, когато започнаха да се формират масови дефицити на стоките и услугите за населението. Освобождаването на цените само показва колко е бил обезценен българският лев по времето на развития социализъм.

Инфлацията не се поддаваше на контрол. Основната причина за това бе, че втората фаза на икономическата трансформация – *макроикономическата стабилизация*, е невъзможна без създаване на пазари, които да привлекат част от паричното търсене. Такава реформа е възможна само с радикална смяна на държавната собственост и създаване на частно предприемачество. Празно заявление остана конституционното признаване, че: „Собствеността е частна и публична“ и че: „Частната собственост е неприкосновена“⁷¹. Бяхме много далече от третата фаза на икономическия преход – *създаването на пазари и пазарни субекти чрез реструктуриране на собствеността, чрез приватизация*. ВНС прие новия Търговски закон, но не създаде и нямаше никакво намерение да създава частни пазарни субекти с приемането на конкретно законодателство. За това нямаше и

натиск от СДС. Законодателите не искаха да възстановят собствеността върху недвижимата собственост, върху производствените и непроизводствените активи. В никакъв случай не искаха да допуснат да започне раздържавяването.

Затова до края на 1991 г. не се формираха пазари на капитали, на производствени активи и на труда. По тези причини паричната маса продължаваше да остава затворена в тесните рамки на пазара на потребителските стоки и услуги за еднократна употреба. Много малък процент от парите функционираше на квазипазара, който бе създаден с Указ №56 за стопанската дейност.

Можеше ли българският преход да стартира по друг начин и като икономическа трансформация, и като демократизация, е въпрос, който продължава да вълнува мнозина и да поражда различни отговори.

Размишления за началото на прехода

Някои обвиняват „шоковата терапия“ за неубедителното начало на българската икономическа трансформация. Както се вижда от фактите по-горе, у нас през 1990-а и 1991-ва не бяха приложени нито „шокова терапия“, нито мерките, предвидени във Вашингтонския консенсус, нито моделът за преход на МВФ и на МБВР.

Не е необходимо дълбоко познаване на обществения и политическия ни живот, за да се разберат балансите на властта по време на 9-ото Обикновено народно събрание и по време на 7-ото ВНС. Произтичащата от тези баланси движеща сила в изпълнителната и законодателната власт в страната нямаше за цел извършване на бърз преход. Затова бе загубено ценно време. Оттук следва, че дори Демократичните сили да имаха единна цел и обща програма, те нямаше да успеят да ги наложат за изпълнение. Върху действията на изпълнителната и законодателната власт привържениците на демократизацията и икономическите реформи упражняваха много слабо влияние – бяхме малцинство. Векторът на политическите интереси бе насочван най-вече от БКП/БСП. Избирателите не дадоха доверие за ликвидиране на комунистическия режим и за демократизация на първите демократични избори, нито за икономическа трансформация.

Реални възможности на СДС да въздейства политически за бърз и радикален преход не съществуваха. Затова според мен не са

основателни упреците към тогавашното ръководство на СДС и към президента Желю Желев. Те са направили това, което е било според възможностите им, а те бяха зададени от нашата малка политическа тежест. Пожертваха се политически, за да стартират прехода. Първият СДС се разпадна в това усилие и правейки този компромис.

Това го виждам едва сега. Хладният разум показва, че не е било основателно обзелото ни тогава първо общо разочарование от демокрацията и от първите демократи. Трябвало е с много повече разбиране и мъдрост да ги разберем, да се поучим и да продължим нататък. Може би тогава щяхме да избегнем следващите разпадания на бъдещите демократични коалиции. И да не допуснем връщания назад и отклонения в движението ни напред. В началото на прехода демократичните ни лидери избраха да се конфронтират помежду си и тази разрушителна сила ни остана в наследство.

Ние бяхме принудени да опитаме да прескочим пропастта с два скока. И паднахме в нея. На първо място, защото такова бе желанието на БКП/БСП, заради тяхната съпротива срещу демократизацията, макроикономическата стабилизация и създаването на пазарни субекти във външната елита на комунистическата партия. И на второ място, но с много по-малко значение – заради слабостта и разединението на СДС.

Паднали в пропастта, наранени и разпокъсани, започнахме пълзешком да излизаме от нея в края на 1991 г. Загубеното за нас – реформаторите, време, бе спечелено за новите социалисти, за техния политически и стопански елит, за елита на ДС и за техните близки обкръжения.

Втора глава

ОПИТ ЗА СМЯНА НА СИСТЕМАТА

УПРАВЛЯВАЩИТЕ И ОПОЗИЦИЯТА

Разпадането и втората коалиция СДС

Разпадането на първата коалиция СДС започна още веднага след изборите с разногласия. Затова се формира парламентарен съюз, а не парламентарна група. Ръководството бе споделено между Петър Дертлиев и Стоян Ганев⁷². Този съюз гласува за създаване на правителството на Димитър Попов, но се раздели по отношение на самото коалиционно „Споразумение за гарантиране на мирен преход към демократично общество“. С особено мнение подписаха Зелената партия в България, Обединен демократичен център (ОДЦ), Радикалдемократическата партия (РДП), Демократическата партия (ДП), „Екогласност“, Федерацията на клубовете за гласност и демокрация (ФКГД). В следващите години политиците, особено тези от БСП, често се позоваваха на това Споразумение. Възприемаха го като национален консенсус за прехода, въпреки че в него нямаше записани конкретни политически действия и не се даваха никакви гаранции, че те ще бъдат изпълнени. Защитниците на Споразумението поставяха акцента върху това, че то самото е гаранция за мирния преход в България. Както ще стане ясно по-нататък, БСП първа наруши този консенсус още в 7-ото ВНС.

Основната причина за позицията на повечето от подписалите с особено мнение бе нежеланието им да поемат отговорност за действията на коалиционното правителство на Димитър Попов. Освен това те водеха своята битка срещу БСП. В това направление основанията им бяха много. На първо място – те не бяха съгласни с твърде компромисния тон на Споразумението. В него липсваше констатация за историческата вина на БКП за националната катастрофа. На второ – искаха да не се ограничава дейността на синдиката „Подкрепа“, който в началото бе най-активната сила на СДС. На трето – виждаха, че бавенето на работата на парламента е предизвикано нарочно и настояваха за скорошни парламентарни избори.

Първият СДС нямаше своя идея каква точно следва да бъде основата на българската демократична държава. Затова нямаше своя единна позиция за конкретни текстове на Конституцията. Не застана зад предложения от Светослав Лучников⁷³ проект, който бе републикански вариант на Търновската конституция. Някои от нас може би са считали, че силно променената от 9-ото Народно събрание Конституция е достатъчна като основа на демократизацията. Ако е

било така, никой не го казваше гласно. Битката се водеше с БСП и затова повечето от партиите в Съюза бяха склонни да отхвърлят променената от БКП Живкова конституция. В декларацията на 39-имата народни представители (РДП, ДП, ОДЦ и др.), които напуснаха ВНС на 14 май, се казва, че причината за тяхното напускане е, че предлаганата Конституция *осигурява ненаказуемостта на главните виновници за националната катастрофа*. Това, както показва времето, се оказва вярно. Нещо повече. Запазената в основния закон сталинска структура на прокуратурата продължава да е напълно несъстоятелна и вредна в демократични условия. Тя се изроди в инструмент за обслужване на мафията и олигархията и за нарушаване на законите на страната.

Разпадането на първата демократична коалиция протече заради няколко конфликта.

Първият конфликт бе относно единството на СДС и за отношението към БСП. Националният координационен съвет (НКС) начело с Филип Димитров и подкрепящите го партии сочеха неспазването на коалиционното Споразумение и конкретно – неспазването на предвидения в него срок за провеждане на парламентарни избори „не по-късно от май 1991 г.“. Тези членове на СДС не подкрепяха подписването на Конституцията. Бе очевидно, че забавянето е важно за БСП и затова основният закон не се изготвя в предвидените срокове. На митинга на СДС на 17 март 1991 г. в София бе посочено, че под прикритието на извършваните от кабинета на Димитър Попов реформи БСП концентрира икономическа мощ и преразпределя държавно имущество. Ръководството и избирателите на СДС виждаха, че парламентарното мнозинство на БСП блокира работата на изпълнителната и на съдебната власт и обявиха ВНС за нелегитимно. И то всъщност бе такова, защото мнозинството не изпълняваше своето „Споразумение за гарантиране на мирен преход към демократично общество“. Допълнителна мотивация даваха социологическите проучвания, които показваха, че ако се проведат избори в този момент, СДС би спечелил 36.4%, а БСП – 17.5%. Съпротивляващата се група бе от депутати от малки партии. Те също не бяха с единни политически цели и интереси. Най-вероятно всеки участник в нея имаше своите мотиви, но през цялото време тя защитаваше единството на СДС,

настояваше за туширане на тяснопартийните интереси и за прерастване на коалицията в единна организация.

За НКС и партиите от коалицията говоря като външен наблюдател, защото не съм участвал в техните заседания и при вземането на техните решения. Пет години бях участник в събитията като експерт. Не бях член на НКС до 1994 г., когато направо станах председател на СДС.

Ръководствата на по-големите формации в СДС – БЗНС „Никола Петков“, БСДП, ФКГД, „Екогласност“ и Зелената партия в България, се примиряваха с неспазването на коалиционното споразумение. Те се обявиха за запазване на ВНС, за приемане на нова конституция и за избори през септември 1991 г. Причините за този конформизъм бяха следните: първо, тези партии се нуждаеха от време, за да се подготвят за самостоятелно участие на бъдещите парламентарни избори. Затова още на 10 април БЗНС „Никола Петков“ и БСДП създадоха СДС-център⁷⁴ и се разграничиха от НКС на СДС⁷⁵. Второ, заявяваха, че не са съгласни СДС да се превърне в единна политическа формация.

Решенията на 2-рата Национална конференция (НК) на СДС бяха: подкрепа на курса към предсрочни избори, срещу приемане на Конституцията със съществуващото мнозинство и срещу създаването на блокове в СДС. Освен това Националната конференция обяви, че: 1) решенията ѝ са задължителни за всички партии; 2) подкрепя напусналите парламента депутати; 3) задължава останалите депутати на СДС във ВНС да внесат предложение за саморазпускането му; и 4) решава до края на месец май да се изготви ново споразумение между организациите в СДС. Идеята на синдиката „Подкрепа“ бе за създаване на движение с единна организация и ръководство. Конференцията показва също, че в общинските координационни съвети на СДС категорично надделяваха позициите на НКС.

Веднага с декларация от 19 май (прочетена по радиото от Петко Симеонов⁷⁶, заради което оперативното бюро на Федерацията на клубовете за демокрация (ФКД)⁷⁷ поиска и гласува оставката му) водачите на несъгласните партии оспориха легитимността на решенията на 2-рата Национална конференция на СДС и настояха за ново вътрешно съюзно споразумение. В сградата на Института по социология бе направен опит за подписване на ново споразумение между несъгласните партии. Още след Декларацията от 19 май

несъгласните с решенията на конференцията партии започнаха да се разцепват – 19 от делегатите, членове на БСДП, излязоха с декларация в подкрепа на 39-имата, напуснали парламента. Отстрани се виждаше, че лидерите на тези партии нямат подкрепата на техните членове. За да запазят мястото си в НКС, привържениците на решенията на Втората НК на СДС започнаха да създават дубликати на напусналите партии.

Това бе мъчителен процес за много политически активни демократи. Трябваше да избират върната страна в един конфликт, в който всички имаха свои аргументи. Не само партиите се конфронтираха. Това правеха и двете демократични институции. Парламентарният съюз се противопоставяше на НКС на СДС. Разделяхме се помежду си. Разделяха се съпартийци. Разделяхме се с приятели заради политически несъгласия. Имаше хора, които виждаха в това разделение последици от въздействието на БКП и на службите на тоталитарния режим.

Вторият конфликт в СДС, тогава по-скоро още разделителна линия, бе между монархисти, каквито се твърдеше, че са Константин Тренчев⁷⁸ и Стефан Савов, и републиканци. Привърженици на републиката бяха голямото мнозинство народни представители, партиите, обединени около НКС, включително депутатите от БЗНС „НП“, БСДП, ФКГД, „Екогласност“ и Зелената партия. Първоначално разделението не бе отчетливо. Например имаше множество обвинения в монархически подбуди срещу напусналата ВНС група на 39-имата, които те отхвърляха. Манол Журналов⁷⁹ внесе проектозакон на 29 март 1991 г. (подписан от 30 народни представители) за обявяване на референдума от 1946 г. за антиконституционен. Сред подписалите го бяха 15 души от излезлите от ВНС.

На 28 май фактически бе отхвърлено предложението за разпускане на ВНС. То бе обвързано с приемането на Конституцията. На 5 юни 1991 г. ВНС отхвърли и предложението за референдум „република-монархия“.

През май се очерта и конфликтът „за“ и „без“ реформи. Стоян Ганев бе готов да пожертва направените реформи: *Аз отдавна се стремя към правителствена криза. Влизането ни в правителството бе грешка. Ние трябва да накараме Костов да си подаде оставката.* Идеята на напусналите ВНС депутати да предизвикат парламентарна криза чрез правителствена, бе недомислена. Както показаха гласуванията на 28

май и на 5 юни, във ВНС имаше огромно мнозинство, което нямаше да допусне правителствена криза в резултат на подаване на оставка от един или двама министри.

Макар често да ходех при напусналите ВНС депутати в градинката на църквата „Света София“, имах с тях съществено различие. Заедно с останалите в кабинета се стремях да придвижа започнатите реформи колкото се може по-напред и особено – решаването на въпроса за фалита на страната. Опитвахме се да не подведем МВФ и да изпълним мерките, предвидени със споразуменията за отпуснатите заеми и финансиране. Напусналите 39-има не се интересуваха от тези въпроси. Тяхната битка бе изцяло и само политическа – срещу БСП. И за себе си те са били прави. Но ако бяха последователни, нямаше да гласуват СДС да ни изпрати министри в кабинета на Димитър Попов. За мен бе достатъчно не 39-имата, дори един от тях да не гласува нашето участие в правителството, за да откажа да бъда министър, а те всички гласуваха. Но бунтовниците много късно разбраха, че сме влезли в коловоза на БСП.

Страховете на конформистите в СДС умело се подклаждаха от комунистите. На 9 юни 1991 г. председателството на Висшия партийен съвет (ВПС) на БСП излезе с Декларация, че *в страната се провокира опасна обстановка на безвластие – посяга се на съществуването на ВН*. Комунистите заплашиха: (...) *алтернативата на гражданския мир е гражданска война*.

За всяване на допълнително напрежение, за задълбочаване на различията и конфликтите и за дискредитирането на СДС бе използвано огласяването на резултатите от действията на Анкетна комисия за досиетата на депутатите, председателствана от Георги Тамбуев⁸⁰. Напусналите депутати бяха атакувани, че искат бързо разпускане на ВНС, за да не бъдат огласени собствените им досиета⁸¹. За първи път се заговори открито за плана „Клин“, за внедряване на агенти в средите на опозицията. Филип Димитров и Петър Дертлиев се опитаха да защитят депутатите от СДС, обявени, че имат досиета на сътрудници на ДС, но ударът бе нанесен. Атмосферата на параноя се задълбочи и измести протеста.

Президентът Желев бе „за“ приемане на Конституцията. Отчасти от страх от гражданска война, отчасти да не бъде оспорен републиканският ѝ характер, той се обяви срещу провеждането на

референдум „монархия-република“. Без да влиза открито в конфликтите на СДС⁸², той даде знак за подкрепа на СДС-либерали⁸³, като гостува на формацията на Петко Симеонов.

Всичко това разби първата коалиция СДС и консолидира БСП.

Формирането на втората коалиция СДС не стана чрез избиране на правилната позиция по всички линии на конфликти и различия. Не стана и на базата на обединение или отхвърляне на една принципна политическа платформа за реформи. Първият СДС се разпадна основно защото едната част искаше да запази своето единство, а другата – своята партийна самостоятелност. В общи линии в СДС останаха неконформистите, тези, за които битката с БСП бе приоритет. Втората коалиция на СДС претендираше да е антикомунистическа. Това не попречи в нея да попаднат хора, които търсеха политическа кариера, които не можеха да правят нищо друго, и такива, които търсеха облагодетелстване във властта.

След подаването на оставката на правителството на професор Беров охарактеризирах втория СДС така: „Вместо нов демократичен политически елит – разпокъсани некомунистически формации, враждуващи вътрешно повече, отколкото с противника си. В голямото си мнозинство те нямат свои убеждения и позитивни представи за демократичното изграждане на страната, т.е. загърбили са интересите на нацията. Люшкат се между невъзможната „перманентна революция срещу комунизма“ и „морала над/в политиката“ до откровени предателства в полза на БСП“⁸⁴.

На 22 юли 1992 г. вече бе ясно, че разпадането и на този СДС е неминуемо. Направиха се усилия лидерите на партиите и движенията да започнат консултации за постигане на три споразумения: за водене на мирна кампания помежду им; за неучастие в коалиция с БСП; и за бъдещо коалиционно партньорство. Усилията не дадоха резултат. Партиите започнаха да се разцепват и тези части от ФКД, Зелената партия и БСДП, които бяха за нова консолидация, създаваха втората коалиция СДС.

Макар да ги посрещах с нарастващо огорчение, много от тези политически битки в СДС минаваха някак си покрай мен. Във всички случаи, ставаха без мое участие. Бях съсредоточен единствено в икономическите и финансови реформи, и в преговорите и отчитането на двете споразумения с МВФ. Освен това бях подложен на много

агресивен натиск от БСП при 5-те актуализирания на бюджета. През цялото време си обяснявах това, което се случва, по следния начин: *партиите във ВНС не искат да поемат отговорността за започнатите реформи*. Правителството ги прави без парламентарна подкрепа. Огромното мнозинство от политиците не разбираха какво и как се прави. Не разбираха също и защо се прави. За тях бъдещето на държавните институции и на икономиката бе *terra incognita*. Те водеха своята война и не си даваха сметка, че в нея могат да изгорят възможностите на страната.

На мен първоначално ми изглеждаше, че в СДС-движение⁸⁵ са останали привърженици на реформите. Ако бях по-наблюдателен, трябваше да забележа, че това не е така. Отпаднаха политици, които твърдо подкрепяха реформите, включително най-болезнените от тях във финансовата сфера. Такива бяха голяма част от депутатите и ръководството на ФКГД, Зелената партия в България и разбира се, Любомир Иванов. И обратно, във втората коалиция СДС се оказаха политици, за които тогава реформите въобще не бяха приоритет, като Стефан Савов, Константин Тренчев и Николай Василев.

Втората консолидация на БСП

След като си гарантираха достатъчно бавен и мирен преход, за да постигнат общите си цели, двете основни крила на бившата комунистическа партия направиха компромис и избраха за председател на партията 32-годишния Жан Виденов.

БСП доведе страната до парламентарни избори в момента, в който желаше. И се изправи на тях единна срещу четирите парчета⁸⁶, на които се бе разпаднал първият СДС. Най-вероятно е искала и се е стремяла това да се случи. Такъв е естественият политически нагон.

Тук ще отбележа, че до 2001 г. БСП и СДС бяха антиподи в двуполусно политическо пространство. Засилването на едната политическа формация бе за сметка на отслабването на другата и обратно – отслабването на първата ставаше причина за политически възход на втората. Ако СДС се бе явил на изборите през 1991 г. в състава си от първата коалиция, щеше да има 124-ма депутати и самостоятелно мнозинство в 36-ото ОНС. БСП щеше да има само 94-ма депутати. ДПС нямаше да може да свали правителството на Филип Димитров. Това, разбира се, е хипотеза.

Освен избора на момент БСП запази всичките си преимущества в имущество и ресурси пред СДС. Политическите сили се бяха договорили в коалиционното споразумение на ВНС: „Имуществото, придобито на основата на държавни субсидии, безвъзмездно или чрез принудително отчуждаване в полза на партии, коалиции, синдикати и организации (с изключение на субсидиите за изборите от юни 1990 г.), да бъде върнато на държавата освен имуществото, необходимо за осигуряване на минималните потребности за дейността им (...)“. Трябваше партиите да се споразумеят за това необходимо имущество и това съгласие да се утвърди от ВНС. БСП третираше имуществото и ресурсите на БКП като придобити от членски внос. Затова не изпълни тази, може би най-съществена в онзи момент, част от договореността.

На върха на преимуществата на БСП стоеше влиянието на Държавна сигурност върху дълбоко скрития ѝ резерв – Ахмед Доган и ДПС. Така бившите комунисти можеха да продължат да контролират политическата система на страната във времената на реформи.

Втората коалиция направи погрешна оценка на политическото съотношение на силите след изборите за 36-о ОНС. Тогава направеното изявление, че изборите са спечелени „с малко, но завинаги“, се оказа съвсем невярно.

Икономическите условия в 1991 г.

Икономическата обстановка в 1991 г. продължаваше да бъде катастрофална. Тук, по-долу, а и в друга част на тази глава ще привеждам данни от Годишния отчет на БНБ за 1991 г.⁸⁷, защото е един от най-безпристрастните свидетели на времето:

БВП спадна в реално изражение с 16.7% в сравнение с 1990 г. и с 24.3% в сравнение с 1989 г. Още по-голям бе реалният спад на натрупването в активи. Спадът на промишлеността бе 46.5%. Очерталата се от 1988 г. тенденция на намаляване на селскостопанската продукция продължи и през 1991 г. Спадът в селското и горското стопанство бе с 12.9%.

Броят на заетите намаля със 17.1% в сравнение с 1990 г. Общо до 1992 г. спадът е с 616 хил. – от 4082 хил. на 3466 хил. души. От това намаляване 240 хил. души са останали без работа в селското и горското стопанство. Коефициентът (нормата) на безработица достигна 12%.

Към 31 декември 1991 г. БНБ поддържаше основен лихвен процент от 54%. Независимо от него, от отварянето на валутния пазар, от споразуменията с МВФ и от получената външна финансова подкрепа инфлацията не бе спряна. Цените продължаваха да се покачват, макар и не със скоростта от месеците февруари и март. От края на лятото до октомври инфлацията бе средномесечно почти 5%. До края на 1991 г. цените на 1700 потребителски стоки и услуги нараснаха с 473.7%. Проф. Л. Беров не се оказа прав с прогнозата си, че в повсеместните дефицити на стоки и услуги е скрито увеличение на цените от 250%.

„През 1991 г. заплатите и пенсиите значително нараснаха номинално, но в реално изражение рязко се съкратиха. В края на годината реалният спад на средната работна заплата бе около -20%, а на средната пенсия – -38%.“⁸⁸

Трите антиинфлационни котви – свободната обмяна на лева във валута, високите лихви и намалението на реалните доходи, не бяха в състояние да задържат натрупаната без покритие парична маса в тесните рамки на потребителския и валутния пазар.

За коалиционното правителство бе изключително трудно да поеме отговорността за реалното намаление на доходите. Първо, защото нямаше консенсус за това, и второ, защото популизмът на БСП бушуваше в 7-ото ВНС с пълна сила, подкрепян от значителна част от депутатите от СДС.

Намалението на реалните доходи се постигаше чрез ограничения на бюджетните разходи за заетите в общественния сектор и за пенсионерите. Правехме го от Министерството на финансите, в строго изпълнение на приетия закон за държавния бюджет, който ограничаваше разходите на държавните институции. Тогава насъбрах много негативи сред политическото представителство. Особено агресивно се възползваше от това БСП. За да се разбере по-добре обстановката, следва да се посочи, че независещите от държавния бюджет доходи на заетите в земеделието изостанаха още повече. Средната работна заплата в сектора бе с около 100 лева (11%) по-ниска от средната за страната.

Министерството на финансите нямаше никакъв избор за бюджетна политика освен ограничения върху нарастването на разходите, защото приходите не бяха изпълнени с 8.2% независимо от актуализациите. Заради това разходите бяха намалени със 7.1% в сравнение с

предвидените в Закона за актуализиран държавен бюджет за 1991 г. БНБ кредитира бюджетния дефицит с печатане на пари за 4236.5 млн. лева⁸⁹.

С икономическата политика от 1991 г. няхахме никакъв шанс да спрем инфлацията и да постигнем макроикономическа стабилизация. За укротяване на инфлацията бяха необходими много по-ефикасни котви. Бе абсолютно необходимо да създадем пазари на производствени активи, на недвижими имоти и на земеделска земя. Такива пазари липсваха и никоя политическа сила не се наемаше да ги създаде.

Подкрепата от двете споразумения с МВФ и от страните от Организацията за икономическо сътрудничество и развитие (ОИСР) помагаше на правителството, но бе капка в морето от нужди на държавните предприятия, които трябваше да внасят суровини, материали и резервни части. Положението им ставаше все по-критично независимо от помощта, която Министерството на финансите им оказва, като остави в техните приходи ценовите разлики от инфлацията и като продължи да поема част от техните дългове⁹⁰. В същото и дори още по-критично положение изпаднаха кооперативите в селското стопанство. ВНС обсъждаше мерки как да спре тези от тях, които разпродаваха своето имущество, за да плащат текущите си разходи.

В цялата 1991 г. коалиционното правителство имаше на разположение наследство от управлението на БСП да разходва, заедно с дефицита, само US\$ 4745.6 млн. В 2018 г. държавата ще похарчи над пет пъти повече – над US\$ 25 000 млн. И се намират хора да твърдят, че сега България е по-бедна.

Отчетеният бюджетен дефицит в 1991 г. от 24.4% бе огромен. Минималният дефицит, който препоръчваха МФИ, беше до 3% от БВП. От постигането му и от отчитането на първичен бюджетен излишък зависеше напредъкът в преговорите с кредиторите. Размерът на финансовата катастрофа и последиците от инфлацията върху бюджета в 1991-ва и 1992-ра могат да бъдат илюстрирани със следните данни: отчетът за направените през 1991 г. разходи показва 64 647.4 млн. лева; планирахме разходите за 1992 г. на стойност 79 412.8 млн. лева, или с 22.8% повече. Това, от една страна, бе едно огромно повишение, от друга – бе съвсем недостатъчно на фона на

обезценяването на стоките и услугите и на покачването на размера на работната заплата.

ДЕКОМУНИЗАЦИЯ

Правителството на Филип Димитров още в началото на своя мандат (8 ноември 1991 г.), макар и да не разполагаше със свое парламентарно мнозинство, бе политически много смело и честно в опитите си да изпълнява поетите от страната задължения. Бе много смело и в други отношения. Например, без да се съобразява с никого, първо в света призна Република Македония и появилите се след разпадането на Югославия държави.

Правителството бе на малцинството. ДПС го подкрепяше в ключови гласувания до вота на доверие. Но тази подкрепа не бе пряко за втората коалиция СДС и за нейния председател. Нямаше подписано коалиционно споразумение за парламентарна подкрепа. Ако е имало някакви устни договорености, те не са ми известни. Движението не участваше със свои представители в правителството. Подкрепата му бе косвена и опосредствана. Минаваше през президента Желю Желев. След президентските избори той спечели своя мандат с пълната подкрепа на СДС, на останалите извън парламента партии от първата коалиция на Демократичните сили и на ДПС. Победата му показваше реално голямата слабост на БСП и нейните съюзници. Те дори не посмяха да издигнат свои партийни кандидатури и застанаха зад инициативния комитет на Велко Вълканов²¹ и бившия седесар Румен Воденичаров. Може би това даваше увереност и смелост на политическото ръководство на втората демократична коалиция. Със сигурност много важен фактор за това е бил и твърдият антикомунизъм и безусловният евроатлантизъм на Филип Димитров, на Стефан Савов, на Елка Константинова, на ключовите министри Светослав Лучников и Йордан Соколов.

За разлика от обстановката в 7-ото ВНС, вътре във втората коалиция на СДС се усещаше политическо желание за смяната на системата, която смяна тогава се виждаше преди всичко и на първо място като декомунизация на България.

Отнемането на имуществото на БКП/БСП и нейните сателити

Декомунизацията започна с отнемане на имуществото на БКП/БСП и нейните сателити. След изборите за 36-о ОНС на 28 ноември 1991 г. бе избрана отново Комисия за контрол върху приходите, разходите и имуществата на политическите партии, начело с Илко Ескенази. Той бе обичен човек, много уважаван в СДС, с остър и духовит език⁹². Винаги подкрепяше тезите си със силни аргументи. Политическите му позиции имаха голяма тежест сред нас. Бяхме много близки приятели още от ВНС. Имахме еднакви възгледи почти по всичко. За разлика от моята склонност към конфликти, Илко бе човек на дискусията, умееше да убеждава и да постига съгласие – бе истински политик във времена, в които такива почти нямаше. По отношение на бившата комунистическа партия бе безкомпромисен. Внесе и защити по време на дебатите закон за отнемане на имуществото на БКП и сателитните ѝ партии и организации⁹³.

Това бе един от първите приети актове на парламента след изборите. Още по време на дебатите бе определен като закон за декомунизацията. Откъдето и да се погледнеше, бе справедлив закон. Дори в БСП имаше кръгове, които не можеха да отрекат аргумента, че като отнемахме материалните ресурси на бившата комунистическа партия, всъщност изравнявахме всички партии в политическата система на страната – правехме я демократична. Заедно с това много по-слабите нейни сателити губеха част от своите възможности да я подпомагат със своето обществено влияние. На трето място, без материални ресурси оставаха медиите на бившите комунисти и на техните сателити. Ако не бе приет този закон, БСП щеше да продължава да има голямо преимущество пред СДС⁹⁴.

Други действия за декомунизация не последваха. Беше невъзможно комунистическият режим да бъде обявен за престъпен.

Парламентът възложи на министъра на финансите изпълнението на Закона за имуществото на Българската комунистическа партия, Българския земеделски народен съюз, Отечествения фронт, Димитровския комунистически младежки съюз, Съюза на активните борци против фашизма и капитализма и Българските професионални съюзи. И тогава започна кампанията срещу мен.

Цената за декомунизацията

Отначало БСП бе изненадана и раздвоена. Вицепрезидентът ѝ Атанас Семерджиев в изказването си пред парламента твърдеше, че БКП с цената на огромни усилия и жертви е започнала сама декомунизацията. Признаваше, „че революционното насилие бе лишено от морал. Това е голямата трагедия на нашето поколение“. Същевременно обяви, че СДС прави „декомунизация с недемократични средства“ (...) „установява ред, при който няма да бъдат спазени международните стандарти за правата на човека“⁹⁵.

Скоро комунистическият властови инстинкт взе връх. Председателят на ПГ на БСП Нора Ананиева определи закона така: „На практика актът за забрана на Българската социалистическа партия е факт. Той е противоконституционен, той е антидемократичен, той е терористичен, това е акт на неприкрита диктатура и насилие“. И заплаши: „Надявам се, че тази историческа сметка, която вие днес направихте, ще платите много скоро вие самите, а не вашите деца и внуци“⁹⁶. Тоест децата и внуците ни останаха незаплашени да плащат нашето посегателство върху БКП, но това се оказа временно. След известно време видях как бяха преследвани и дъщерите ми.

Но първо започнахме да плащаме ние.

Бяха ми „вдигнали мерника“ още във ВНС. Любимото им обръщение бе „асистентът“ или „главният асистент“, въпреки че бях доцент в Техническия университет⁹⁷. Никога не съм ги опровергавал. Бе под достойнството ми. Не можех дори да си представя как казвам всеки път: „Не съм асистент, доцент съм“. Пък и единици от техните депутати икономисти тогава имаха научна степен и научно звание. Освен това тези техни депутати не слизаха на посоченото ниво. Между нас имаше някакво професионално уважение.

След приемането на закона за отнемане на партийното ѝ имущество БСП организира масова кампания. Пусна специални марки по 5, 10, 20 и 50 лева и отправи призив да бъдат изпратени на министъра на финансите. Вестник „Дума“ публикува призива с моя образ и текст. Започнах да получавам изрезки от вестника с нарисуван пречупен кръст на челото ми. В домашната ни поща заваляха стотици и хиляди марки. Между тях – и заплашителни писма. Няколко от тях бяха написани „с кръв“, които НСО прибра за спомен. Още пазим на тавана стотици марки като „богатство“, натрупано от участието ми в политиката.

Първоначално бяхме слисани. Но скоро стана ясно, че това не бе цялата цена, която трябва да платим за това, че посегнахме на комунистическата партия.

Започнаха чести телефонни заплахи за живота ми. Най-често ги отправяха, когато на телефона се оказваше тъщата ми.

Изненадващо, домът ни стана любим обект на крадци. Първия път (от общо 7), когато разбиха дома ни, бе през януари 1992 г. Един арогантен цивилен полицаи или следовател отгъпка всички оставени в снега следи от крадците. Пушеше цигара след цигара и ги хвърляше на мястото, на което крадците бяха чакали, смесвайки ги с техните фасове. На моя въпрос какво да направим, за да се защитим, ми препоръча да се застраховаме в СИК. След втория обир ни посъветваха да си вземем куче. Това беше МВР тогава и такова остана много години след началото на прехода.

Клеветата „Сапио“

БСП започна първото ми масирано (и продължаващо и досега) набеждаване за извършване на престъпление през април 1992 г. Йеромонах Христофор Събев достави повода за клеветата. Той дойде на 24 март в кабинета ми с молба от фондация „Сапио“ за освобождаване от митни сборове за внос на копирна машина за издаване на Библията. Поставих резолюция: „По изключение до 31 март 1992“. Основанието ми бе чл. 50, ал. 2 от Закона за митниците, който ми даваше право за частично освобождаване на обществени организации от митни сборове в отделни случаи⁹⁸. Събев не оставил молбата да се движи по надлежния ред. Затова Главно управление (ГУ) „Митници“ не издават редовен административен акт за освобождаване от задължението да се внесат митни сборове. Следователно правото на министъра на финансите по посочения член от закона не е приложено с редовен митнически документ. Впоследствие се оказа, че Фондацията дори не е искала това изключение.

Вместо копирна машина започнали да внасят акцизни стоки.

Сезирани от медиите и от възбуденото обществено мнение двама главни прокурори – Иван Татарчев и Никола Филчев – по протежение на 7 години правиха предварителни проверки и излязоха със заключения, че не е извършено престъпление и че прекратяват

преписките. Впоследствие това не попречи на Татарчев да прави инсинуации.

Съставена бе анкетна комисия към Народното събрание, която спекулативно, преднамерено и без доказателства оцени, че на държавния бюджет за нанесени щети⁹⁹.

Всяка спекула, клевета и набеждаване би следвало да завършат, когато се произнесе съдът. Той, естествено, се произнесе по фактическите обстоятелства, а не по клеветите. Съдът установи следните факти:

Столичната митница законосъобразно е приела още след осъществения внос, че Фондацията дължи митни сборове, и е наложила запор върху внесените стоки, за да обезпечи вземането си. С други думи, освобождаване от митни сборове не е имало.

Фондацията е обжалвала наложения запор пред началника на ГУ „Митници“, който със свое решение е отхвърлил жалбата¹⁰⁰.

Фондацията е обжалвала пред Софийския градски съд (СГС) Решението на началника на ГУ „Митници“. Съдът е отхвърлил обжалването. Обосновал се е, че в молбата си за освобождаване от митни сборове Фондацията е поискала да се продължи действието на ПМС №133/1990 г. Съдът е посочил, че въпросното постановление не освобождава от данъци, мита и такси фондациите за извършената от тях стопанска дейност. Следователно „резолуцията не предоставя права на жалбоподателя относно стопанската му дейност“. Съдът е приел също, че министърът на финансите не е упражнил правото си по чл. 50, ал. 2¹⁰¹.

Фондацията обжалва Решението на СГС пред Върховния касационен съд (ВКС), който остави без разглеждане нейната жалба¹⁰².

Столичната митница събра митните сборове от Фондацията, така че не може да се говори за каквато и да е нанесена на държавата щета. Това бе ясно още по времето на действието на парламентарната анкетна комисия по случая.

Единствено възможното правно заключение от фактите и решенията на съда е, че обективно резолуцията на министъра на финансите не е създала облаги на фондация „Сапио“ – не я е освободила от митни сборове. Щом няма обективно правонарушение, не може да се говори за някакво субективно правонарушение. Затова Министерството на финансите никога не е поддържало клеветата.

От друга страна, няма как да съм извършил морално нарушение, щом съм имал право по закон да освободя внос на обществена организация от митни сборове.

Няма как да съм извършил престъпление, след като:

- не съм упражнил това свое право и не съм освободил Фондацията от митни сборове;
- с действията си не съм нанесъл каквито и да било щети на държавата;
- съм разпоредил да се блокира вносът, за да бъде удовлетворен държавният интерес.

Действията ми, освен всичко останало, показват, че не съм имал никакъв личен интерес от делата на Фондацията. Никакви анкетни комисии и главни прокурори не могат да променят тези фактически обстоятелства.

Фактите и произнасянето на съда не попречиха на авторите и на глашатаята на клеветническата кампания да я раздуват и досега като „аферата „Сапио“. Всъщност фактите и върховенството на закона не са в състояние да спрат подобна кампания по какъвто и да е начин. Фактите никога не са имали някакво значение за комунистите и за сътрудниците на Държавна сигурност при психическо и публично позорене. Като депутат, като министър и премиер бях посрещан на трибуната в парламента с викове и закани от БСП години наред. На публиката се внушаваше, че съм злоупотребил с властта си и съм се обогатил, като съм внасял акцизни стоки, и същевременно съм ощетил държавата. Клеветите, инсинуациите, набеждаването за извършено престъпление бяха арсеналът, с който трябваше да бъда заставен да платя, че ръководех министерството, което физически отне имуществото на БКП/БСП и на нейните сателити. И не само за това бях длъжен да плащам според заканите на бившите комунисти.

Клеветническата кампания премина в безогледна агресия. От нея растяха страховете ни и особено тези на тъщата ми, която живееше вкъщи с нас, след като дядо Григор почина на 60 години от доброто социалистическо здравеопазване. Грижеше се за нашето семейство и за дъщерите ни. Баба Лаза остава най-добрият човек, когото съм срещал в живота си. Толкова мила, добра и всеотдайна, че преобръщаше всяка злоба и лошотия. Но на това зло, на постоянните заплахи и закани не можа да устои. Тогава разбрах, че изразът „уплашен до смърт“ описва

действително човешко състояние. Ужасяваше се, че ще стане нещо лошо с нашето семейство и на първо място – с мен. И не издържа. В края на 1992-ра отиде да живее при другата си дъщеря, по-далече от непрестанната агресия. След по-малко от година почина на 68. Това бе първата скъпа цена, която семейството ни плати заради участието ми в политиката.

Европейският модел за смяна на системата

В интернет може да се прочете, че президентът Желев е балансира проамериканския курс на Филип Димитров с европейска политика. Читателят може да прецени сам от следващите редове колко невярно е това.

На 20 март 1992 г. Министерският съвет със свое решение създаде Междуведомствена комисия за асоцииране на Република България към Европейските общности и определи за ръководител на Комисията заместник министър-председателя Илко Ескенази. България започна преговори за асоцииране.

Илко започна странни преговори. В началото на 90-те държавите от ЕО имаха многопартийна система, парламентарна демокрация, пазарна икономика и развита система за защита на човешките права. С асоциирането с тях целяхме да осигурим подходящи рамки за постепенното интегриране и прогресивно сближаване на нашата страна, заедно с другите бивши социалистически страни, с общността на демократичните нации. Правителството ни се стремеше да постигне тази цел, защото по този начин преходът получаваше един вид гаранции от Западна Европа и същевременно щеше да протича по неин образец и щеше да бъде постоянно наблюдаван. В правителството не виждахме значението на търговската конкретика на това асоцииране в началото на преговорите.

Страните от ЕО тогава бяха обединени преди всичко икономически – в свободна зона за движение на стоки, хора и капитали. Имаха общи политически структури и функции, но тепърва предстоеше те да се развиват. Може да изглежда странно, но това започна със сключването и ратифицирането на Споразуменията за асоцииране на страните от Централна и Източна Европа (ЦИЕ). Интегрирането на бившите социалистически страни зададе напълно нови политически функции на ЕО. Затова западноевропейците

преговаряха за търговски условия, за зоната за свободна търговия, което значи за търговия с бебешко облекло, с тениски, с плюш, преди, краставички... и с всички други стоки, списъкът на които може да се види в българското споразумение за асоцииране. Стремехът им бе да се разшири търговията, но без да се нанесе ущърб на техните производители и търговци; напротив, те първи да получат ползите от това асоцииране. Обективно погледнато, не можеше и да бъде по друг начин. Ние искахме да отидем при тях, а не те при нас.

За нашия главен преговарящ бе голям шок това разминаване между нашия политически и техния икономически интерес. На всичко отгоре асоциирането на страните от ЦИЕ породя остри вътрешнообщностни дискусии. Редица страни имаха сериозни резерви и несъгласия по много въпроси, бяха притиснати от миграцията от бившите социалистически страни, от необходимостта да заделят финансови средства и от задаващата се конкуренция на евтината работна сила от Източна Европа. От друга страна, бившите социалистически страни се опитваха да решат повече свои проблеми и влязоха в силно противопоставяне помежду си. Европейските споразумения за тяхното асоцииране завършиха с компромисни ограничения за свободното движение на хора и за отпускането на финансова подкрепа.

За България бяха поставени и други, допълнителни ограничения. Министър-председателят и останалите министри подпомагахме всячески българските преговарящи. Министерството на финансите – също, особено по въпросите за свалянето на митата. Илко Ескенази успя да подпише Споразумението за асоцииране през декември 1992 г. преди смяната на нашето правителство. Оставаше само ратификацията.

За нашия главен преговарящ, а и за част от нас, постигнатото съгласие бе свързано с големи разочарования именно заради допълнителните ограничения. Асоциирането за всички страни бе разделено на два етапа по 5 години. Имаше максимална продължителност от общо 10 години. Страните от ЦИЕ подлежаха на редовно наблюдение за своите постижения и за спазването на договорените принципи. Но в българското споразумение бе включена защитна политическа клауза, която позволяваше спирането му преди започването на втория етап. Това спиране не пречеше да продължава действието на онази му част, която уреждаше свободното движение на

стоки¹⁰³. Нямаха доверие за осъществяването на българския преход и както показва времето, са имали всички основания. След договарянето с България Съветът на ЕО прие всички бъдещи споразумения с трети страни да включват подобна клауза. Тя стана известна като *клаузата „България“*. Освен това, независимо че упорито искахме да бъдем третиранни като останалите, митническите отстъпки за България в чувствителните зони за ЕО бяха още по-ограничени.

Заради напредъка на преговорите за асоцииране още през август 1992 г. Народното събрание прие изключително важни актове за смяна на системата в България. Бе ратифицирана Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи¹⁰⁴. Бе призната компетенцията на Европейската комисия по правата на човека да разглежда жалби от частни лица, неправителствени организации или групи лица, също и задължителната юрисдикция на Европейския съд по правата на човека¹⁰⁵. По този начин България за първи път предостави част от своя суверенитет на ЕО – българските граждани получиха първите си възможности като европейци – можеха да търсят защита на накърнените си права и свободи в европейски съд.

Асоциирането на България към Европейските общности бе изключителен и забележителен успех на СДС. (Днес приписван дори от професионални историци на правителството на Беров.) Изключителен, защото стартовата позиция на България бе възможно най-неблагоприятната в сравнение с останалите асоциирани през 1992/1993 г. страни от ЦИЕ, и забележителен, защото проведохме преговорите най-бързо. Бяхме обнадеждени. Убеждавахме се взаимно, че българската политическа, икономическа и социална реформа са напреднали, че нашите демократични процеси и развитие на пазарната икономика са необратими и дори че са подкрепени от национален консенсус. За мен това бе достатъчно да съм сигурен, че сме на прав път, че това са правилните и необходими действия, за да бъде извършена смяната на системата. Западна Европа поемаше политическа отговорност за нашия преход. Поне така си мислех тогава.

Както често става в политиката, едни са шерпите, които изнасят товара – за други са фанфарите. Правителството на Любен Беров се похвали, че е прибрало посадена и отгледана от други реколта само защото по негово време стана ратификацията на Споразумението за асоцииране на България към Европейските общности. За историците

би следвало да е очевидно, че това правителство няма никаква заслуга за неговото постигане.

Първото югоембарго и българската мафия

В своя доклад от 11 декември 1989 г. Петър Младенов призна: „Създадох се условия за корупция, за разгръщане на „икономика в сянка“, за най-различни мафии“¹⁰⁶. Възможно е за известен период мафиите да не са били активни. Първото ембарго над Съюзна федеративна република Югославия със сигурност ги активизира¹⁰⁷. Няколко обстоятелства способстваха за това:

На първо място, ембаргото прекъсна прекия път на българския износ и внос за и от европейските страни. Прекъсна и стокообмена на разпадащата се Югославия. Никой в света не е открил как да спре контрабандата при забрана за внос и износ на жизненоважни за две страни стоки.

На второ – по границата функционираха, поддържани от десетилетия, канали за т.нар. „държавна контрабанда“. Например на каптагон, с който ДС рушеше омразния капитализъм. В условия на много слаби държавни институции тези бивши нейни сътрудници, които познаваха каналите, ги превърнаха в пътища за натрупване на бързи пари.

На трето – корупцията я имаше и в ООН. Тези, които познаваха достъпа до съответните чиновници и по време на първото, и по време на второто югоембарго, успяваха да се сдобият с документ за изключение. Техните внос и износ не бяха в нарушение на ембаргото, формално не бяха контрабандни.

През есента на 1992 г. първо Йордан Соколов, а след това и Филип Димитров¹⁰⁸ алармираха обществото за наличие на мафия. Това изненада обществеността. Повечето не повярваха. В парламента БСП се смееха. Решиха, че е някакъв седесарски номер в битката срещу президента Желев. В този много опасен за държавата момент политиките и обществото проявиха късогледство и безгрижие. Впоследствие това отношение донесе много беди на страната. БСП, ДПС и отцепилите се от СДС продължиха необезпокоявани действията за дискредитиране и сваляне на първото демократично правителство. В техните представи то бе по-опасно от новата мафия, а тя вече активно им помагаше.

От гледна точка на темата за изграждане на демократични институции в България възстановяването на силна и със значителни финансови ресурси мафия означаваше поява на нов център на съпротива срещу смяната на системата. Мафиотите нямаха нужда от силни органи на изпълнителната власт в страната. Те имаха своите контакти с граничните служби, за да извършват заедно с тях контрабандата. След това установиха контакти и с политическата опозиция в парламента.

В тази обстановка на силни интереси против смяната на системата и на мафиотизация политическият курс, представян като търсене на „национално съгласие“ за управлението на страната, бе напълно несъстоятелен.

НОРМАТИВЕН ОПИТ ЗА СМЯНА НА СОБСТВЕНОСТТА

Трябва да започна с това, че правителството на СДС не осъществи действителна смяна на социалистическата собственост, с изключение на частична реституция на отнетата градска собственост. Тази реституция бе започната, но протичаше бавно и с много съпротива. С много усилия бяха предприети опити за цялостно реструктуриране на собствеността, но те останаха в рамките на нормативите, а не на реалното действие.

Структурната икономическа реформа се нарича така, защото социалистическата собственост с нейните два вида – държавна и кооперативна, се трансформира в предимно частна, като една част, предимно в инфраструктурата, остава държавна. Държавните предприятия загубват привилегироваността си. Всички видове собственост стават равнопоставени пред закона. По принцип никой няма право на държавно подпомагане, защото това нарушава конкурентоспособността в отделните икономически сектори. Всяка собственост трябва да има статут на неприкосновеност и да бъде защитавана от държавата с всички средства.

Реструктурирането на държавната собственост става, от една страна, чрез *реституция, включително на земята, приватизация и концесиониране*, и от друга, чрез промяна на начина на управление и функциониране на оставащите държавни предприятия.

Както бе посочено в предната глава, социалистическата кооперативна земеделска собственост бе трансформирана в частна на

старта на прехода. Седмото ВНС възстанови пълните права на собствениците върху земята с малки ограничения върху правото на продажба. Дебатите по този закон бяха по-дълги от тези по Конституцията. Дори гордо нарекоха реституцията на земеделските земи „малката конституция“.

Ще бъде меко да се каже, че четирите начина на реструктуриране на социалистическата собственост се посрещнаха с подозрение и с неодобрение. Най-често се сблъскваха с открита враждебност от посткомунистическото българско общество. Реструктурирането на собствеността е непопулярно политическо действие. То води до загуба на подкрепа за политическите сили, които го реализират. Извършването му изисква политическа самоотверженост и себеотрицание от тези, които се нагърбват да го правят. А такива трябва да се намерят, защото по друг начин не може да се създаде свободна пазарна икономика. Можеха да се намерят само в СДС.

Реституция

Причината за реституцията е очевидна. Социалистическата държавна собственост в България се установява насилствено чрез отнемане – конфискация или национализация на частна собственост в периода 1948-1949 г. Не е толкова известно, че в мнозинството от държавните предприятия се оказа налична собственост на частни лица. Основно като регулирани парцели, като производствени, административни сгради, офиси и складове. На места бяха останали и машини и съоръжения.

Към 1948-1949 г. една значителна част от отнетите активи е собственост на чужденци – най-вероятно около една трета, ако се оценят съобразно външния дълг и чуждестранните инвестиции в България около Втората световна война. Социалистическа България национализира тези чуждестранни фирми и отказва да възмезди техните собственици. Под натиска на СССР потърпевшите страни се съгласяват на символично обезщетение. Поради това чуждестранни лица не участваха в българската реституция.

Всичко това ни изправи пред изключително трудна задача, на която виждахме различни решения. Светослав Лучников настояваше първо да извършим реституция и след това приватизация. Това по принцип бе справедливо и правилно, но бе изключително трудно за реализиране в

краткото време, с което разполагахме. Моята позиция бе първо да приватизираме. След това, в зависимост от получената цена, с част от получените средства да възмездяваме предишните собственици в зависимост от техния дял. Предлагам също да ги възмездим и с финансови инструменти, с които да могат да участват в друга приватизационна сделка. Проблемът за реализацията на този план бе оценката на приватизационната стойност на държавните предприятия, която в условията на бързо обезценяване на лева винаги щеше да поражда протести.

Светльо надделя в спора, бе по-авторитетен и с много по-голяма подкрепа сред депутатите от СДС. Освен това бе и по-подготвен със закони. Наследяваше и прецедент – първата, макар и много ограничена, реституция направи 7-ото ВНС¹⁰⁹.

Така 36-ото ОНС още през декември 1991 г. прие първия реституционен закон¹¹⁰, с който се възстанови правото на собствениците и техните наследници върху продадените от тях насила с Постановление на МС от 1975 г. магазини, работилници, складове и ателиета. Правото изискваше от бившите собственици в срок от 1 година да върнат на купувачите получените от продажбата суми.

Законът бе справедлив и балансиран. Бившите собственици нямаша право да искат пропуснати ползи от имотите, а лицата, извършили подобрения, трябваше да бъдат възмездени, ако бяха извършили преустройства и добавили нов имот; можеха да станат съсобственици. Имотите, в които се помещаваха магазини за стоки от първа необходимост, детски консултации, млечни кухни и аптеки, запазваха предназначението си в срок от 1 година.

Този закон мина без съпротива в парламента. Той не създаваше големи проблеми пред приватизацията на държавните предприятия. Въпреки че даде основания за редица претенции върху техни офиси и магазини, които някои общини като Столичната удовлетворяваха впоследствие в годините без оглед на действията на Агенцията за приватизация.

Реституцията на недвижими имоти продължи много бързо. През февруари 1992 г. последва приемането на закон за възстановяване на собствеността върху отчуждени за строителство и благоустройство имоти¹¹¹. Законът даваше право на бившите собственици да поискат отмяна на отчуждаването, ако сградите им съществуват към деня на

влизана на този закон в сила и ако мероприятиято, за което е отчужден имотът, фактически не е започнало. Този реституционен закон бе балансиран, предвиждаше връщане на паричното обезщетение, уреждаше правата на наемателите; ако имотът е прехвърлен на трето лице, не подлежеше на реституция.

Също през февруари 1992 г., заедно с втория, последва приемането на третия реституционен закон¹¹². Той бе много по-широкообхванат от първите два. Реституираха се недвижимите имоти, отчуждени по Закона за отчуждаване на едрата градска покрита недвижима собственост¹¹³, които в този момент се притежаваха от държавата, от общините, от обществените организации или от техни фирми или еднолични дружества. Връщаха се на собствениците съществуващи реално имоти до размерите, в които са отчуждени. Тъй като се правеха сделки с това държавно и общинско имущество, те бяха забранени още с решение на ВНС. Нарушенията на това решение се обявиха за нищожни. Законът реституираше имотите, отчуждени по редица специални закони като тези за държавния монопол на тютюна, за монопола на спирта, за книгопечатането, за държавното застраховане и редица други. Най-силно въздействие върху приватизацията оказва предвидената в закона реституция на имоти, отчуждени по Закона за национализация на частните индустриални и минни предприятия¹¹⁴. Този реституционен закон предизвика най-силна съпротива и оспорвания пред Конституционния съд. В периода 1995-1998 г. конституционните съдии се произнесоха пет пъти по него. Това забави значително неговото прилагане.

Оказах се прав за забавянето, което реституцията причини на приватизацията. Посоченото забавяне даде формален мотив на следващите две правителства да я отлагат. Всъщност те нямаха никакво намерение да я правят. Дори в СДС се разминавахме по отношение на целите на икономическата трансформация. Едни искаха с реституция да върнат структурата на собствеността, каквато е била преди национализацията и конфискацията. Това бе невъзможно от материална и финансова гледна точка, а и не бе докрай справедливо. Защото много от собствениците на тези активи са дължали заеми на банките по време на отчуждаването от държавата. Тези заеми не можеха да бъдат отчетени поради пълното унищожаване на документацията на предишните банки при тяхната национализация.

Други от СДС искахме бързо да раздържавим държавните предприятия, защото те изпадаха в несъстоятелност пред очите ни, защото бяха лишени от кредити, от доставки на суровини и материали, защото бяха ограбвани на входа и на изхода от инсталирани там представители на комунистическата партийна номенклатура. Колкото повече се отлагаше приватизацията, толкова повече нарастваше съпротивата срещу нея и неприемането ѝ от обществото.

Голямата слабост на възприетото решение с реституцията бе, че в условия на бърза инфлация и без макроикономическа стабилност ставаше все по-малко възможно да се направи достоверна оценка на стойността на притежаваните частни активи в държавните предприятия, така че техните собственици да бъдат възмездени справедливо. От друга страна, трябваше бързо да се приватизира при все по-нарастваща съпротива на посткомунистическото обществено мнение. Намирахме се в капан.

Приватизация

Изборът да се даде приоритет на реституцията, имаше стратегическо значение. От една страна, това ускори процесите, които тогава наричахме „малката приватизация“, защото голям брой обекти на територията на населените места станаха основа за развитие на малки частни фирми за търговия, услуги и туризъм. За това спомогна и високият процент частна собственост на жилищата (85% според тогавашните оценки на МВФ) – много гаражи се превърнаха в магазини. От друга страна, третият реституционен закон забави задълго голямата приватизация.

Тридесет и шестото ОНС прие закона за приватизация¹¹⁵ през месец май 1992 г. Това стана едва след като противниците ѝ спечелиха време от колебанията в полза на масовата приватизация с бонове за населението, от прехвърлянето на политически въпроси за решаване вместо от ВНС на Агенцията за приватизация, и то чак след като реституционните закони започнаха да действат и се появиха споровете за собствеността.

За незапознатите – под приватизация се разбира само регламентираният от законите на страната процес. Комунистическото раздържавяване в България, започнало с Указ № 56 за стопанската дейност, създаде прослойка, която оказва силна съпротива на реформите

и особено на приватизацията, тъй като тя единствено можеше да сложи край на техните злоупотреби. Наред с опитите си да създаде пазарни субекти, първото демократично правителство се опита да спре това първоначално натрупване на капитали с посочения закон за приватизацията. След свалянето на правителството приватизацията бе саботирана от тази прослойка.

По смисъла на закона приватизация е възмездно (срещу пари, поемане и/или изплащане на задължения, приватизационни, инвестиционни и други компенсаторни бонове) прехвърляне на собственост от държавата и общините на частни физически или юридически лица. Сделките са за цели предприятия, за обособени части и незавършено строителство, за дялове и акции от търговски дружества, за магазини, ателиета, складове, сервизи, цехове и други, използвани за стопански цели.

Законът предвиждаше Министерският съвет да одобрява годишна програма за приватизация, разработена от Агенцията за приватизация. Правителството бе длъжно да внася тази програма заедно с отчета за изпълнението на държавния бюджет и с отчета за изпълнението на приватизационната програма за одобрение от Народното събрание. Това означава, че приватизацията не е нечия приумица и зловредно действие, а държавна политика, при това съгласувана с всички външни институции, които подкрепят българските реформи.

В нормативната уредба бе предвидено приватизационната програма да се изпълнява от държавни и общински органи, а не от физически лица. Бе описано в законовата уредба, че тези органи вземат за целта на приватизацията конкретни решения и ги изпълняват. Те бяха посочените в закона: Агенция за приватизация, министерства, ведомства и общински съвети. Действията на посочените органи бяха нормирани от свързаните със закона около 30 наредби и правилници. Според чуждестранни консултанти българската приватизация е протекла като свръхрегламентирана.

Макар и да не е абсолютно невъзможно, нарушаването на посочените нормативи би изисквало престъпен сговор на големи групи лица, излъчени от всички политически сили. В Агенцията за приватизация, в министерствата и общинските съвети по различно време управляваха различни политически сили. Така че политици от всички партии са извършвали приватизационни сделки.

Законът предвиждаше купувачи да бъдат при равни условия всички физически и юридически, включително чуждестранни, лица. Право на преференции в първоначалния закон се даваше само на работниците и служителите в трудово-правни отношения с приватизиращото се предприятие, и на тези, които са пенсионирани най-много преди 10 години в него.

Всички предвидени в закона политики за приватизация на големите и малки държавни предприятия бяха съгласувани с МВФ и Световната банка и правителствата имаха задължението да ги изпълнят¹¹⁶ или, ако не го направят, да загубят финансовата подкрепа за страната.

Първото демократично правителство започна да реструктурира държавни предприятия (например в уранодобива), но не осъществи нито една приватизационна сделка. Стартирането на процедурата по закон изискваше съгласувани действия на Агенцията за приватизация, на Министерския съвет и на Народното събрание, което изискваше време. Времето не стигна, а политическата воля за подготовка на стартирането на приватизацията бе пречупена на „Боянските ливади“¹¹⁷ в края на лятото на 1992 г.

Беше загубено ценно време за приватизацията. От 1993 г. до първите месеци на 1997 г. продължи обезценяването на лева, а заедно с него – и обезценяването на социалистическата държавна собственост. Освен това Указ № 56 за стопанската дейност продължи да функционира. Легитимността на фирмите, инсталирани на входовете и изходите на държавните предприятия, бе утвърдена с приемането на Търговския закон. Ограбването на държавните предприятия продължи необезпокоявано от спряната приватизация.

Реституция на земеделска земя

Същите процеси на разпад се случваха в социалистическото селско стопанство. Те бяха признати от Петър Младенов¹¹⁸. Комунистическата партия веднага се опита да забрави това травматично признание. Пълният провал в селското стопанство бе факт и непрекъснато изскачаше в дебатите на 7-ото ВНС. В Доклада по външния дълг на Република България¹¹⁹ се вижда, че само в 1989 г. са внесени зърно, соя, слънчогледово семе, захар и други земеделски стоки за US\$ 255.7 млн. (стр. 18); Националният аграрно-промишлен съюз (НАПС) в 1988-1989 г. е с отрицателен баланс на износа и вноса от -

US\$ 354.4 млн. (стр. 16-17). Изпадащите в неплатежоспособност кооперативи продаваха масово имущество, за да отложат изпадането си във фалит.

Депутатите се опитваха да намерят решение. И като не го намериха, се опитаха да спасят собствеността върху земята на влезлите в ТКЗС. По това имаше консенсус още във ВНС. Една от функциите на Закона за собствеността и ползването на земеделските земи бе точно тази – да се създаде възможност на собствениците да излязат със земята си от изпадащите в несъстоятелност кооперативи. Това решение, както показва анализът в Първа глава, влоши още по-бързо състоянието на социалистическите кооперативи. Процесите на разпад ставаха неудържими.

Затова на 20 декември 1991 г. 36-ото ОНС почти единодушно¹²⁰ взе решение¹²¹, с което спря трудово-кооперативните земеделски стопанства, държавните земеделски стопанства, аграрно-промишлените комплекси и всички останали агрофирми, опитни станции и институти за 6 месеца да се разпореждат с недвижимо и движимо имущество, с изключение на селскостопанска продукция и други вещи, които според предмета на дейност на тези организации са предназначени за пазара. Забраната не се прилагаше при разпределяне на имуществото между кооперациите или гражданите, имащи право на дял, съгласно приетия от 7-ото ВНС Закон за собствеността и ползването на земеделските земи. Така процесът на излизане от социалистическите кооперативи не беше спрян. Този акт на парламента не бе в състояние да реши нито един от проблемите на българското земеделие. Той само ги отлагаше с 6 месеца до намирането на някакъв изход.

В Първото стенодбай споразумение с МВФ правителството на Димитър Попов и съответно управляващата коалиция във ВНС се бяха съгласили и бяха поели задължението да върнат между една трета и една втора от обработваемата земя на нейните собственици в рамките на една година след приемането на Закона за собствеността и ползването на земеделските земи¹²². Това не бе изпълнено и стана една от важните причини за трескавото търсене на бързо решение в 36-ото ОНС. Неизпълнението на това условие на структурната политика до края на март 1992 г. бе една от причините за спиране на петото откупуване на Специални права на тираж (СПТ) от МВФ.

Още в първите седмици на новия парламент депутатът от СДС Васил Гоцев ми каза, че има готов законопроект за изменение и допълнение на Закона за собствеността и ползването на земеделските земи. Не се запитах кога и как, сам, без да е експерт по земеделие, е успял да изготви толкова голям по обем проект – около 70 текста за промяна на закон с 33 члена. А трябваше да се запитам. Трябваше да представя този законопроект на министър-председателя за обсъждане от правителството и след това от негово име да бъдат внесени промените.

При едно обсъждане на промените на закона в кабинета може би щяхме да намерим по-просто решение. Например да задължим със закон държавните банки да поискат връщането на кредитите и ако това не стане, да обявят в несъстоятелност социалистическите кооперативи¹²³. Да постановим земята да не е част от масата на несъстоятелността, а да се връща на нейните собственици, когато земеделска кооперация изпадне във фалит. Тогава задълженията на кооператива към банките с държавно участие да се поемат от държавата, след като се съберат всички негови вземания и се разпродаде неговото имущество. Това бе записано в §14 на Преходните и заключителни разпоредби на закона. Сигурен съм, че в условията на повсеместна разруха и нарастващи необслужвани кредити до такъв фалит бързо щяха да стигнат голямото мнозинство социалистически земеделски кооперативи. Останалите щяха да реструктурират своята организация и производствени дейности, за да се приспособят към пазарните изисквания. Без внос на резервни части, на необходимите суровини за торове и без защитни препарати, без обновяване на почти амортизираните машини те бяха обречени, също като индустрията.

Земеделието не бе моя отговорност и затова посъветвах Васил Гоцев да запознае с текстовете си ръководството на парламентарната група. Доколкото можах да проследя, този проект бе внесен от името на председателя на ПГ на СДС Александър Йорданов. Не знам каква е била позицията на нашия министър на земеделието Станислав Димитров, дали е бил напълно наясно с последиците от поправките на закона, дали е информирал премиера и каква е била неговата позиция. Като отговорен политик Филип Димитров отдавна поема отговорността за ликвидирането на кооперативите, като го обяснява, че те бяха вече банкрутирали и че ликвидационните съвети бяха

неизбежни. Това за голямото мнозинство от тях бе вярно. След време същата съдба щеше да сполети и останалите. Достойна позиция на лидера е да поема отговорността за всички действия на политическата формация, дори и за тези, които са инициатива на други. Същевременно е добре да се знае кой предложи поправките.

В парламента бяха постъпили няколко законопроекта за изменение и допълнение на Закона за собствеността и ползването на земеделските земи. Нито един от тях не бе на правителството. Приемането им бе приоритет и особено належащо след гласуването на мораториума за разпореждане с имуществото на земеделските кооперативи. Измененията и допълненията на закона бяха приети на 20 март 1992 г.¹²⁴ Аргументите на СДС бяха, че ТКЗС-тата трябва да се ликвидират, защото са довели страната до мизерия, че Законът за земята на 7-ото ВНС е създал хаос и е станал пречка за аграрната реформа. Други аргументи бяха, че ликвидирането на ТКЗС-тата ще даде възможност за частна инициатива и хората ще покажат как да стане обработването на земята – от кооперации, акционерни дружества или по друг начин. Националният поземлен съвет следва да се закрие, защото е показал, че не е свършил нищо за 1 година. Депутатите от СДС не се позоваваха и оправдаваха с поетия ангажимент пред МВФ по време на ВНС да бъде върната на собствениците между една трета и една втора от земята.

Както се вижда от стенограмите на разискванията по закона, ДПС имат малко участие в дискусиите. С няколко изказвания подкрепят измененията и допълненията в закона, включително прекратяването на ТКЗС-тата, и не изказват никакви възражения срещу създаването на ликвидационните комисии. Следва да е съвсем ясно, че без техните гласове създаването на ликвидационни съвети бе невъзможно. След това в нито един момент не защитиха тази своя позиция, предпочетоха цялата отговорност да бъде хвърлена на Филип Димитров, дори не на формалния вносител на закона – председателя на ПГ на СДС Александър Йорданов. Никога не получиха и половин упрек за тази своя позиция. Всичко това доказва, че създаването на ликвидационните съвети е само повод за безогледната кампания срещу връщането на земята и за вменяване на персонална вина на лидера на Демократичните сили.

Законът срещна съпротива от БСП. Аргументите им бяха против ликвидирането по административен път и в подкрепа на самоликвидирането. Те твърдяха, че ТКЗС-тата ще отпаднат сами, след като хората получат земята си. Виждаха в закона заплаха за кооперативната идея. Обявяваха се за прекратяване дейността на ТКЗС-тата, но за запазване на земеделските кооперации (по Закона за кооперациите). Виждаха в тях нов тип сдружения, които нямат нищо общо с ТКЗС. Пледираха правото на ликвидация да се даде на хората и те да решават това на общо събрание. Предсказваха, че ще се постави под въпрос изхранването на страната, което не се случи, и че големи части от земеделската земя ще останат пустеещи и неизползвани по предназначението си, което се случи за повече от 10 години.

Ако се вгледаме внимателно в аргументите на БСП, ще видим, че те разбират обречеността на социалистическите форми на земеделие, но искат да печелят време и да отлагат тяхното разпадане. Тяхната съпротива продължи и след приемането на закона и впоследствие се ожесточи. Превърна се в цялостна кампания. С нея бившите комунисти започнаха да прехвърлят своята вина за катастрофалния разпад на българското земеделие върху СДС. И накрая, с помощта на контролираните от тях медии и сателитни организации, успяха – създадоха един от най-фалшивите митове за българския преход, в който днес вярват голямото мнозинство от българите.

По време на правителството на СДС не бяха ликвидирани социалистически кооперативи. Процесът започна със създаването на организация за връщането на земята и на ликвидационни съвети. Ако искаха, второто коалиционно правителство на Любен Беров и новото мнозинство в 36-ото ОНС можеха да спрат процеса. Но тъй като не можеха по никакъв начин да спрат фалита на тези кооперативи, те сами осъществиха тяхната ликвидация. Кое не попречи на кампанията им срещу нас.

Опитвах се да споря с баща си за това, което наричахме тогава аграрна реформа. Той не бе съгласен. Казваше, че няма кой и няма с какво да работи земята. Отговарях, че има голяма скрита безработица в селското стопанство и че ще се намери кой да обработва нивите. За собствениците основният ми аргумент бе, че ще си помагат с допълнителен доход от частно земеделие или от аренда. Баща ми не познаваше арендата: „Как, без да работиш земята, ще получаваши

пари?“. Нямаше такъв житейски опит, а моята идея бе от учебника по стопанска история. Накрая казваше: „Няма да се обработва земята, защото няма да се събира реколта – няма кой да пази нивите“. И се оказа напълно прав за повече от 10 години. Аз се оказах прав за след това, за далечното тогава бъдеще.

СТЪПКИ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА ПАЗАРНА ИКОНОМИКА 125

Начало на временна икономическа стабилизация

Трета година продължаваше икономическата криза. В 1992 г. реалният БВП бе по-малък от този в 1991 г. със 7.7%. БНБ обясняваше продължаващия спад с „дълбоката икономическа депресия, съпътстваща прехода от централно планирано към пазарно стопанство, който се осъществява в условията на бавни структурни промени на микроравнище, в общи линии неблагоприятна и непрекъснато усложняваща се външна среда и ограничено чуждестранно финансиране“.

Общият ефект от намаленото вътрешно търсене доведе до продължаващ ускорен реален спад на промишлеността с -16.5% в сравнение с 1991 г. и на селското стопанство – с -7.7%, и до слабо нарастване на транспорта и търговията. Делът на промишлеността в икономиката на страната спадна от 44.3% на 42.4%. Много по-голямо намаление отчете делът на селското и горското стопанство, който спадна от 15.4% на 10.4%.

Правителството продължи политиката на ограничаване на доходите като средство за овладяване на инфлацията. Но във втората половина на годината отслабихме тези ограничения. Доходите нараснаха годишно номинално с 85.8%. Реално продължиха да намаляват, но вече само с 2.9%. В източниците на доходи започна бързо преструктуриране – делът на доходите от друга икономическа дейност се увеличи над 6 пъти – от 5.8% на 22.9%. Реалната работна заплата също нарасна с 3.3% спрямо 1991 г., но това се дължеше на намалението на броя на заетите и на покачване на тяхната производителност. Средната месечна пенсия нарасна номинално от 430 на 674 лева, но претърпя най-силна реална загуба на покупателна способност от -18%. Заради свиването на доходите реалното потребление намаля със същия процент, с който спадна реалният БВП.

Катастрофално високият дял на хранителните продукти, спиртните напитки и тютюневите изделия в общите разходи на домакинствата започна да спада от 54.2% на 51.5%.

Зимата на 1991/1992 г. бе много тежка. Покрай общата ни работа по споразуменията и тяхното отчитане се бяхме сблизихи с Ануп Сингх – водача на мисията на МВФ в България. Той бе отличен политикономист. Опитваше да прилага в България модела на Фонда за прехода. Същевременно разбираше тежкото положение на хората и правеше всичко възможно, включително компромиси, за неговото облекчаване. Чудеше се как понасяме катастрофалното положение на страната. Поканих го на гости у дома. Дойде на вечеря и зададе откровено въпроса си: „Как оцелявате?“. Заведох го да види зимника ни, където бе пълно с буркани. Бяхме консервирали печени чушки, лютеница, туршии, компоти, сладка и мармалади. Беше ни забавно, че е изненадан. За нас запасите бяха нещо естествено, като за стотици хиляди български домакинства. Ануп поиска да остане да живее в нашия зимник.

Заради неговия професионализъм, съчетан със забележителна човештина и способност да разбира другата гледна точка, му предсказах бляскава кариера в МВФ. И това се случи. Стана директор на една от най-големите дирекции на Фонда – тази за Азия и Тихоокеанския регион.

Средногодишният темп на инфлацията в 1992 г. спадна повече от 4 пъти – до 91.3%. За годината цените на стоките от потребителската кошница се повишиха общо до 79.4%, но средно месечно оставаха близо до 5%.

Левът поевтиня спрямо щатския долар през януари от нива над 21.5 до над 24.5 лева/US\$; поскъпна малко до 23.5 във втората половина на февруари и се върна до близо 24.5 лева/US\$ около приемането на реституционните закони; след това до края на август последва дълъг процес на стабилизиране и постепенно поскъпване до 22 лева/US\$. През есента валутният курс започна да консумира ефекта от „Боянските ливади“ и заедно с правителствената криза започна стръмно обезценяване към нива от 24.5-25 лева/US\$.

По своите темпове инфлацията изпреварваше динамиката на валутния курс на лева спрямо щатския долар, който в края на годината поевтиня само с около 10-11%. Това доведе до поскъпване на

българския износ, съответно до намаление на неговата конкурентоспособност. Общо реалният му обем се стабилизира на добро ниво и дори нарасна реално между 1% и 3%. Разликата между инфлацията и девалвацията водеше и до поевтиняване на вноса и повишаване на неговата конкурентоспособност. Вследствие на този ефект реалното му увеличение бе около 24-26%. Страната се отваряше за реално увеличаване на своя външнотърговски стокообмен. Той бе с 11-15% по-висок от 1991 г., но за сметка на внесените стоки. Внасяше се за 80.6 млрд. лева, само срещу това, което се получаваше от износа, който достигна 81.6 млрд. лева. В този износ дялът на бившите страни от СИВ, Югославия и Албания рязко спадна от 57.8% през 1991 г. на 41.9% в 1992 г., а дялът на страните от Организация за икономическо сътрудничество и развитие нарасна от 26.3% съответно на 42.3%. Само за страните от Европейските общности износът нарасна от 15.7% в 1991 г. на 30.8% в 1992 г.

Основно заради стръмното обезценяване на лева в предходната година в 1992 г. с положително салдо приключиха текущата сметка (+US\$ 451.6 млн.) и платежният баланс (+US\$ 399.5 млн.). Признаците на външно стабилизиране и на забавяне на девалвацията на лева дадоха временно възможност на БНБ да намали лихвите от 54% на 41% по време на лятното временно стабилизиране на валутния курс. След това лихвите бяха повишени до 47%¹²⁶, за да се намали натискът за ново обезценяване на лева в последните месеци на годината. Заедно със стабилизирането на валутния курс на лева дялът на конвертируемата валута в широките пари¹²⁷ през декември 1992 г. намаля на 29.9% в сравнение с 38.5% през декември 1991 г.¹²⁸

Заетите в държавния и кооперативния сектор намаляха с -17.2% – от 3204.6 хил. на 2652.6 хил. души. Най-бързо бе освобождаването на заети в селското и горското стопанство. Там работните места спаднаха със 168.8 хиляди, или с -30.5%. При реален спад на БВП от -7.7 това рязко повиши производителността на труда на оставащите. Безработицата прие непознати мащаби – без работа останаха нови 157.8 хил. души, или общо 576.9 хил. души търсеха и не намираха работни места. Само 34.4% от тях получаваха компенсации. Така по силата на суровите, но обективни условия на кризата се създаваше предлагане и пазар на труда.

Външно финансиране и външен дълг

Външно финансиране. През 1991 г. бяха получени общо US\$ 758 млн. От тях US\$ 203 млн. – от ОИСР, US\$ 150 млн. – от Световната банка, и US\$ 405 млн. – от МВФ. Външното финансиране продължаваше да зависи изцяло от изпълнението на споразуменията с МВФ. Всички останали кредитори се ориентираха по това как правителството изпълнява съгласуваните с Фонда мерки на икономическата политика. То се отчиташе с периодични прегледи на Мисията на МВФ. Външното финансиране през 1992 г. бе две трети от това през 1991 г. Българският платежен баланс вече приключваше с излишък и се отчиташе, че нуждата от външно кредитиране може да намалее, защото покачваше и без това високия дял на външния дълг спрямо БВП на страната. Страните от ОИСР, основно от Европейските общности, дадоха външно финансиране за US\$ 172 млн. Откупихме от МВФ СПТ за US\$ 278 млн. заради започналото изпълнение на Второто стендбай споразумение. Това външно финансиране оставаше далече от минимално необходимото, което БНБ оценяваше на US\$ 1.6 млрд. в 1991 г. и US\$ 0.9 млрд. в 1992 г. „Недостатъчният прилив на външни ресурси е една от съществените причини за по-бавното протичане на процесите на прехода в България, а от друга страна, за по-драстичното свиване (колапс) на българската икономика.“¹²⁹

Външното финансиране на страната бе капка в морето от нужди на държавните фирми. Експертният Доклад по външния дълг на Република България в 7-ото ВНС¹³⁰ сочи, че на страната само за суровини и материали през 1989 г. са били необходими US\$ 1617.4 млн. Най-вероятно нуждите в 1992 г. са били двойно повече, защото през 1990-а и 1991-ва България или нямаше никакъв достъп до валута, или имаше съвсем ограничен. При това валутата бе необходима за други много по-належащи нужди като тези за енергоресурси и лекарства. Голяма част и особено структуроопределящите държавни предприятия бяха изправени пред невъзможност да произвеждат и затова отиваха към несъстоятелност. Това навреди допълнително на бъдещата приватизация.

Външният дълг към 31 декември 1992 г. възлезе на US\$ 12.95 млрд.¹³¹ Водехме преговори за дълг на БВТБ в размер на US\$ 11.3 млрд., т.е. за 87% от него. От дълга на БВТБ US\$ 8.5 млрд., или 75%, бе към частните търговски банки от Лондонския клуб;

US\$ 1.2 млрд. бяха към държави кредитори от Парижкия клуб; и US\$ 1.25 млрд. бяха дълг към бивши страни членки и банките на СИВ. След разсрочването на една първа част на дълга към Парижкия клуб платихме US\$ 53 млн. На 14 декември 1992 г. сключихме Второто парижко споразумение за разсрочване на част от този дълг. Делът на външния дълг спрямо БВП на страната спадна на 152%. Продължаваше да е непоносимо висок за България, но спадаше в сравнение с катастрофалните 173% през 1991 г.¹³²

На преговорите по външния дълг бе постигнато важно споразумение. Двете договарящи се страни – БКК на Лондонския клуб и българската група за преговори – уточниха и приеха негов размер. Отпаднаха претенциите на банките кредитори за дължими наказателни лихви от страна на България. Договорихме се с БКК да постигнем еднократно решение на целия проблем за дълга с използване на брейди облигации. В едно от предложенията си банките кредитори официално прекрчиха 35-процентната граница на намаление на дълга при облигациите с отстъпка. След постигането на този напредък в преговорите, закрепен с междинно споразумение, Министерството на финансите предложи и правителството внесе в парламента изменение на Закона за държавния бюджет за 1992 г. С изменението, прието на 2 октомври 1992 г., увеличихме бюджетните разходи с 1850 млн. лв. заради плащания в размер на 20% от дължимите текущи лихви от БВТБ към частните банки кредитори от Лондонския клуб. С тези плащания направихме съществена стъпка за излизане от фалита. Издължаването на лихвите бе цената за продължаване отсрочването на плащанията по главницата, докато текат преговорите.

За консултант БВТБ бе наела адвокати от *White & Case*. Старши съдружникът Джеймс „Джим“ Хърлок, който отговаряше в кантората за „българския проект“, участваше непрекъснато с нас на преговорите. Чрез него в централата на фирмата в Ню Йорк банките кредитори ни направиха неформална оферта за 50-процентно намаляване на главницата на дълга. Обсъдихме я и я отхвърлихме. Настояхме отново за 65% намаление, защото смятахме, че обслужването на дълга ще бъде непосилно при високите лихви, които се искаха от България. Продължавахме да настояваме банките кредитори да се съгласят да заменят български дълг срещу държавна собственост (*debt/equity swap*).

По някакъв начин две седмици преди „Боянските ливади“ до мен стигна информация, че президентът Желев ще атакува правителството. Поисках среща с него. Бе вторият и последен път, когато съм разговарял с него – този път за интересите на държавата. Разказах му за развитието на преговорите по външния дълг и му казах, че са ни нужни само 6 месеца, за да ги приключим. Заради съгласието, което вече се виждаше на хоризонта на преговорите, го помолих горещо да отложи атаката си срещу правителството.

Не искам да бъда под влияние на онова разочарование, което изживях тогава, и затова ще се огранича да кажа само, че не бях разбран. Може да не съм разказал всичко както трябва; може да не съм бил политически ясен и да не съм привел силни аргументи. След това много пъти съм се питал какво съм объркал и съм търсел вината в себе си. Президентът бе със съвсем други мисли. Държеше се враждебно. От самото начало на разговора бе раздразнен, вероятно от това, че знам какво се кани да направи. Мълчеше почти през цялото време. Накрая каза няколко думи – нещо в смисъл, че ще види, но ние не сме на прав път. Повторих молбата си няколко пъти, преди да си тръгна, без никакъв резултат.

Тогава разбрах, че не за всички политици интересът на държавата е важен. За тях по-важни са други неща като например собствените им интереси, политическото им бъдеще, доверието на избирателите. За мен националният ни интерес бе кристално ясен, а на „любовта на народа“ не държах още оттогава.

Преди напускането на Министерския съвет разказах на Илко Ескенази за молбите си към президента Желев да ни даде време да завършим преговорите с Лондонския клуб на банките кредитори. Лично събрах много негативизъм за това, че казвах непрекъснато „не“ и намалявах, където можех, планираните бюджетни разходи, за да отворим пътя към споразумение по външния дълг. Тогава той каза, някак утешително, че поне сме успели да завършим преговорите за асоцииране с Европейските общности. Но то не можеше да функционира с ползи за България без споразумение по външния дълг. Колкото за по-дълго време се отваряше ножицата от време между двете споразумения, толкова повече чужди стоки навлизаха в България, без срещу това да нараства със същия темп нашият износ към европейските страни. Защото европейските износители имаха достъп

до валутни кредити, а нашите износители нямаха. Без споразумение за външния дълг асоциирането носеше много повече ползи за европейските производители, отколкото за българските, които бяха изтласквани дори от своя вътрешен пазар. Това усилваше още повече безработицата.

Непостигането на споразумение по външния дълг разстройваше синхрона на плана за излизане от външна изолация чрез едновременно постигане на двете споразумения за асоцииране с Европейските общности и за уреждане на външния дълг. Това нанасяше големи щети на българския износ за старите и новите му пазари и оттам – на българската икономика и заетост. Тези две споразумения трябваше да започнат да функционират едновременно. Ето защо правителството на Филип Димитров бързаше да напредне с излизането от фалита. Затова направи тежка политическа жертва с намаляването на всички други разходи и с поемането на този нов разход към банките кредитори. Даде един от редките примери за самоотверженост в най-новата българска политика, за да придвижи напред решаването на най-тежките проблеми на България. Направи го в момент, когато нямаше управленска перспектива пред себе си. Бе обругано и оклеветено. Напълно невежи в публичното управление и в макроикономиката – журналисти, философи, патоанатоми и политици без какъвто и да е дори само житейски опит, ни обвиняваха в бездействие, вреди и некадърност. Действията ни бяха станали маловажни и затова никой дори не забеляза какво се мъчехме да постигнем.

Идваше правителството на „истинската“ политика, както тогава се обещаваеше. Към него бяха отправени надеждите.

Защо при онази правителствена криза и „война“ срещу политиката на СДС отделях толкова много време, внимание и усилия за решаване на проблема с външния дълг на България? Експертният отговор (бях министър на финансите в това качество) изисква повече място. Тук ще дам по-скоро политически отговор. Както писах тогава: „Възелът на външния дълг е заплетен от много нишки: икономическа, финансова, геополитическа, вътрешнополитическа. Всяка една се преплита и взаимодейства с останалите, скривайки и затягайки проблема“¹³³.

Първо, износът на България бе най-засегнат. Той бе най-много насочен към Съветския съюз и най-бързо беше изтласкан оттам от по-качествените и евтини стоки от Западна Европа. Бяхме много слабо

свързани със световната търговия и затова нямаше възможност за компенсация на загубените източни пазари. Външното преориентиране на търговския стокообмен и особено на износа, при перспективата на Споразумение за асоцииране с ЕО, бе невъзможно, освен ако не излезем от външноикономическата изолация на страната. Стимулирането на външната търговия е невъзможно без гаранции, застраховки и експортни кредити, които бяха прекратени след мораториума. Ако не се реши проблемът с външния дълг, нямаше как да установим нормални финансово-кредитни взаимоотношения с европейската банкова система, които да позволяват заеми, помощи, банкови услуги и финансови облекчения. Както е посочено по-горе, без тях щяхме да имаме твърде малка полза от асоциирането.

Второ, подкрепата от МВФ бе невъзможна без споразумение за външния дълг, защото целта на тази подкрепа е възстановяване на платежоспособността на страната. Освен това изисква задължително отворен за свободна търговия, но стабилен валутен курс на лева¹³⁴. Валутният курс на лева, от една страна, бе силно зависим от решаването на дълговия проблем. Същевременно решението за външния дълг зависеше от стабилността на лева. Обезценяването на националната валута водеше до нарастване на дела на дълга от БВП и до намаление на възможностите на бюджета да го обслужва. Така самият валутен курс очертаваше рамката на възможностите за бъдещото обслужване на редуцирания и реструктуриран дълг.

Трето, предупреждавах още тогава, че евентуална девалвация на лева ще накара правителството да взема съдбоносни решения за реструктуриране на собствеността в деформирани условия, че „ще заплатим скъпа социална цена за безсмислени, нецелесъобразни и нежизнеспособни реструктурирания на българските предприятия. Ето защо *преди решаването на дълговия проблем* ефективно реструктуриране и истинска структурна реформа, основани на здрави принципи и стабилна основа, са невъзможни“¹³⁵. От решаването на дълговия проблем зависеше дали ще привлечем чуждестранни инвеститори, включително за участие в приватизацията. От това на свой ред зависеше успехът на самата приватизация и приходите от нея за публичните финанси. Нестабилният курс и обезценяването на лева правеха невъзможни плановете за обслужване на валутни инвестиционни кредити, възпираха инвестиционния процес в страната,

което препятстваше производственото обновяване и технологичното развитие, а това засилваше икономическата рецесия.

Четвърто, при неспособност да се поддържа стабилен валутен курс, става изключително трудно ограничаването на бюджетния дефицит и неговата способност да обслужва външните задължения на страната. Причината е, че евентуална девалвация на лева автоматично увеличава разходите за обслужване на външния дълг, след като бъде сключено споразумение с кредиторите. Тези разходи са най-нееластични в сравнение с всички останали. Това означава, че обезценяването на лева ще доведе до нарастване на разходите за лихви и съответно до неспособност да се финансират текущите разходи и да се изпълняват функциите на държавата. Недостигът на бюджетни средства ще създаде принуда за увеличение на данъците, което пък ще ограничи възможностите за излизане от икономическата криза. Цялата тази прогноза се сбъдна през 1996-а¹³⁶ при управлението на БСП.

През цялата 1992-ра бившите комунисти с невероятно политическо безочие и наглост ни обвиняваха, че сме предали суверенитета на страната на международните финансови институции. Правеха се, че не разбират, че единственият начин държавата да си върне самостоятелността в управлението, е да реши проблема с външния дълг, а това е невъзможно без подкрепата на МВФ и на СБ. Правеха го според мен с пропагандни цели. Искаха бързо да заличат в представите на обществото собствения си провал и очевидния факт, че ние само инкасираме политическите

последивици от предизвиканата от тях национална икономическа катастрофа и обявяването на несъстоятелността на страната през март 1990 г. И успяха.

Като се ангажирах толкова много с решаване на проблема с външния дълг в онзи момент, направих две грешки: първо, подцених риска следващите правителства да спрат структурните реформи. Не съобразих, че такова политическо връщане назад ще изиграе решаваща роля за повторна макроикономическа дестабилизация на страната, което ще я доведе до нова катастрофа. Второ, надцених силно възможността и способностите на следващото правителство бързо да се договори с банките кредитори. Освен това си бях въобразил, че България може да излезе на външните пазари на суверенните дългове след решаване на проблема с външния дълг. Не съм допускал, че ще стана свидетел на повторна катастрофа.

ПОСЛЕДИЦИТЕ ОТ ОПИТА ЗА СМЯНА НА СИСТЕМАТА

Второто разпадане на СДС

Най-важната институционална последица от опита за смяна на системата бе второто разпадане на СДС. Така единствената политическа формация, която стоеше зад целите на прехода и колебливо, и с много компромиси подкрепяше реформаторските действия, излезе от властта.

Хронологията на разцеплението е известна. След отнемането на депутатския имунитет на Андрей Луканов на 7 юли последва внасяне от БСП на вот на недоверие на 17 юли. Вотът на недоверие бе подкрепен от Константин Тренчев и от синдиката „Подкрепа“ със стачка на транспортните работници. На 23 юли бе поискана и

гласувана оставката на председателя на Народното събрание Стефан Савов, който бе опора на правителството и премиера. Гласуването не мина за малко, но стана ясно, че парламентарното мнозинство се разпада. Вотът на недоверие също не мина, но ДПС отправи тежки обвинения срещу кабинета и повтори аргументите на БСП и на президента Желев: „Скъсване на диалога със синдикатите, провеждане на конфронтационна политика, липса на напредък“. Ахмед Доган даде знак, като единствен от Движението гласува „за“ недоверие на правителството.

За започналия разпад вътре в ПГ на СДС с основание бе обвинен Димитър Луджев, който бе изваден от правителството и се върна в Народното събрание. На 28 юли Доган даде интервю за в. *168 часа*, в което остро атакува правителството, най-вече неговата финансово-икономическа програма: „Монетарният принцип стигна тавана на своите възможности в страната. Когато финансовият министър се превръща в определен цербер, който всичко прибира и нищо не дава, който не дава на частните фирми да дишат, доникъде няма да стигнем“. Опитва се да сее вътрешна интрига и разногласия: „Костов, а не Филип Димитров е реалният премиер“. И на въпроса кога ще падне правителството, отговори: „Крайният срок не трябва да бъде по-късно от септември“.

На 30 август в атаката се включи и президентът Желев. От обвиненията му съм запомнил, а и сега отново прочитам същото – че сме нарушили националния консенсус за реформи с БСП, с нейната преса, със синдикатите, с Българската православна църква (БПЦ) (което вкупом значи и с бившата ДС). Всъщност консенсусът бе нарушен от БСП още във ВНС – те не върнаха на държавата имуществото на комунистическата партия и нейните сателити, спираха връщането на земята и осъществяването на малката и голямата приватизация, противопоставяха се на споразуменията с кредиторите на страната. Нямахме как да правим реформи в съгласие с тези, които не искаха те да бъдат направени.

Тъй като едни от най-острите обструкции срещу кабинета, включително от СДС и от синдиката „Подкрепа“, бяха насочени персонално срещу мен, писмено подадох оставка, без да я огласявам. Направих го, за да дам възможност да бъдат отклонени атаките, да бъдат направени промени в кабинета и да продължат реформите.

Филип Димитров я взе, но след това пред мен нито веднъж не спомена за нея.

На 17 септември в НС отново бе внесено искане за отстраняване на Стефан Савов, този път подписано и от депутатите от ДПС. Той сам подаде оставка, а не трябваше да го прави според мен. Не трябваше, защото вече беше започнала политическата шетня кой да понесе отговорността за свалянето на първото демократично правителство на България. Примирението му бе допълнителен аргумент, че сами сме се свалили.

На следващия ден съветникът на премиера Константин Мишев бе обвинен в оръжеен скандал от директора на Националната разузнавателна служба Бригадир Аспарухов въпреки липсата на договаряне на сделка за доставка на оръжие.

На 20 октомври на закрито заседание Народното събрание реши по предложение на сътрудника на Държавна сигурност Юнал Лютфи, че „министър-председателят на Република България Филип Димитров със своите действия е създал условия за уронване на престижа на страната и е породил предпоставки за накърняване на националната сигурност“¹³⁷. На другия ден набеденият в най-тежкия управленски грях министър-председател поиска вот на доверие.

Освен основната политическа причина за искането на вот на доверие имаше още причини, които тогава изтъкнах при дебатите¹³⁸: правителството беше блокирано. БНБ отказа да преговаря за финансирането на бюджетния дефицит. По тази причина от три седмици Министерството на финансите практически не можеше да решава основните си задачи. Правителствената криза вкара в задънена улица преговорите за външния дълг с банките от Лондонския клуб. За да продължат преговорите, бяха необходими две условия: „Първото условие е срещу банките да стои партньор, който разполага с политически авторитет, с политическа подкрепа, тъй като каквото и решение да се вземе в хода на преговорите по външния дълг, може да бъде атакувано и да бъде обърнато срещу този, който води преговорите“. Другото условие бе: „Страната да има финансова стабилност. Страна, в която не е ясно какъв ще бъде валутният курс и какъв ще бъде лихвеният процент, страна, която не може да си направи сметката на парите, не може да отчете бюджета си и не може да си проектира бюджета за следващата година достатъчно надеждно,

очевидно не може да бъде партньор за банките в едно сериозно споразумение с външния дълг“¹³⁹.

В някаква незадоволителна степен тази задължителна яснота бе постигната едва след сключването на Третото стендбай споразумение с МВФ през пролетта на 1994 г.

Основната политическа причина за поисканото доверие от парламента, а и пълното блокиране на правителството останаха скрити от обществото. Самото решение на 36-ото ОНС мина тихомълком. Напразно СДС и в. *Демокрация* се опитваха да привлекат към него общественото внимание. И това стана една от съществените причини хората да повярват на измамата, че Филип Димитров сам се е свалил.

Сигурен бях в отрицателния резултат от вота на доверие. Всъщност малцина от нас вярваха, че той ще е успешен.

Разбирах действията на Филип Димитров и го подкрепях. Не защото те бяха рицарски, благородни и достойни, а защото политически бяха единствено възможните, за да се запази доверието на демократичните избиратели в СДС. Ако той не бе подал оставка, след като 36-ото ОНС го обвини, че застрашава националната сигурност и след това не му гласува доверие да управлява, всички министри и той самият щяхме да станем кукли на конци. Ако ни оставеха като кабинет, щяха да ни диктуват какво да правим. Щеше да трябва да изпълняваме чужди поръчки. Щяхме да станем Берово правителство, без своя политическа воля. И щяхме да загубим напълно доверието на избирателите си. Желаящи да диктуват в парламента и в президентството имаше предостатъчно. Според мен това е вярната причина на другия ден министър-председателят да подаде оставката на правителството.

Различията с ДПС се очертаха съвсем ясно и се превърнаха в конфликт по най-съществените политически решения за страната. Ахмед Доган, като тясно свързан с „Мултигруп“ агент на Държавна сигурност, отвори фронт на правителството. Заговори за „ляв завой“ и нападна нашата европейска и атлантическа ориентация. „Назрял е моментът да обсъдим и въпроса за статута на България като неутрална страна в нашия регион, който статут да бъде гарантиран от Великите сили“ (...) „Американизацията, както и европеизацията са моди, но не всичко в тях е с положителен знак“¹⁴⁰. Всъщност тогавашното настояване на Москва за външнополитически неутралитет на България е записано в предизборната програма на ДПС: „Налице са всички

необходими условия за придобиване от Република България на статут на неутрална и необвързана държава, със задължителна гаранция на Великите сили и ООН (...) придобивайки статута на Швейцария на Балканите¹⁴¹.

През 2018 г. дочаках да видя твърдението: „Доктор Ахмед Доган, създавайки ДПС и българския етнически модел, ориентира цяла България към НАТО и ЕС“¹⁴².

Конкретната и непосредствена причина за падането на правителството на Филип Димитров бе оттеглянето на подкрепата на ДПС. Ще повторя за най-неориентираните в политиката, че то бе правителство на малцинството и не можеше да управлява без гласовете на депутатите от Движението. Затова не съм съгласен с казаното от Филип Димитров в едно интервю през 2010 г. В него той твърди: „Всъщност правителството падна, защото част от СДС гласува против него. Гласовете на ДПС не биха стигнали, ако СДС изцяло ме подкрепяше“¹⁴³. Последното не е вярно – гласовете „против“ напълно стигат. Парламентарната аритметика показва, че гласовете на БСП и на ДПС – общо 130, бяха достатъчни да бъде свалено правителството на СДС, дори всички депутати от Съюза да гласуваха за него.

Може да се предполага, че ДПС без предателите от СДС е нямало да направи правителство, но доказателства за това няма. Затова пък изобилстват доказателствата за конфронтирането лично на Ахмед Доган с правителството на Филип Димитров. От Движението дойде свалянето на Стефан Савов. Те обвиниха премиера, че е навредил на националната сигурност; те не му гласуваха доверие да управлява, а след това не го подкрепиха да състави ново правителство.

Президентът Желев атакува кабинета, защото нямаше контрол върху него. Остави се да го убедят, че хора от правителството готвят преврат срещу него. Страхуваше се, че социалното недоволство от реформите ще рефлектира върху него. Непрекъснато изтъкваше, че реформите не могат да минат без по-широка социална база, а СДС води конфронтационна политика. Настояваше, че трябва да се търси национално съгласие и единодействие. Бе убеден, че комунистите не могат да дойдат на власт повече никога¹⁴⁴.

Още оттогава, от упреците за тези последни действия на министър-председателя Филип Димитров, че се свалил сам, че не е трябвало да иска вот на доверие, че след това не е трябвало да подава оставка, се

виждаше, че една част от седесарите са обикновени кариеристи и нагаждачи, търсещи облагодетелстване във властта.

Вярно е, че Филип Димитров и НКС надцениха възможностите ни да предизвикаме предсрочни избори. Не оцениха, че нито БСП, нито ДПС ще поискат избори в момент, в който СДС щеше да ги спечели сам, с голямо собствено мнозинство в парламента. Не допуснаха, че точно затова щяха да направят всичко възможно да не ги допуснат. Не вярвах, че ДПС ще направят правителство с БСП, но Доган го направи под крилото на президента Желев и замаскирайки се с отцепилите се от СДС депутати. И като връх на всичко ще си позволят най-безочливото твърдение, че правителството с техния мандат ще реализира програмата на СДС.

Неверните политически преценки не означават, че политическите действия на ръководството бяха погрешни. То се опита да предизвика избори, защото загуби управлението на страната. Затова бе последователно, когато издигна повторно Филип Димитров за премиер, а не Светослав Лучников¹⁴⁵ например. НКС търсеше бърза развръзка на правителствената криза. Тази политика, макар и обречена в условията на вече разцепил се СДС, нямаше алтернатива. Борбата вече беше да се запази доверието на нашите избиратели.

Имаше и още причини за разцепването на втория СДС. Имаше неприемане на лидера и оспорване на неговата роля, при това от много страни. Продължаваше сговарянето с перестройчиците от БСП. Имаше и много недостойни хора в челните редици – дори министър на образованието, който стачкува срещу своето правителство, а след това подкрепи това на Беров. Липсваше единна политическа воля, но не антикомунистическа, а за конкретните мерки за изграждането на нови демократични институции и на пазарна икономика. Реформите се правеха от част от министрите и от премиера, от така наречените „кинжали“. На тези реформи противодействаше организираната съпротива от БСП, ДПС и от синдиката „Подкрепа“. Президентът, „сините мравки“, предади ПГ на СДС, останалите политици и посткомунистическото общество дълбоко не разбираха външните споразумения и вътрешните икономически компромиси, на основата на които действаше правителството. Имаше и още една съществена слабост – отсъстваше административен капацитет. Във висшите

институции на изпълнителната и законодателната власт цареше оскъдна икономическа, правна и административна грамотност.

Сред тези причини най-важната и определяща бе неспособността и нежеланието на президента Желев и на редица депутати седесари да подкрепят реформите. Тази оценка направих на теоретична конференция на СДС на 11 октомври 1993 г. – още по време на разпадащата се ПГ на СДС: „Според мен най-важният фактор е нежеланието на част от СДС да поеме отговорността за икономическата реформа и демократичните преобразования в страната, които се дължат на нея... Политическата формула у нас е „не сме били на власт“. Това е същият стремеж към негативизъм, опозиционерство и критикарство, нежелание да се защитават положителни платформи и действия и да се плаща социалната им цена“¹⁴⁶.

Отцепилите се депутати и президент нямаха вече извинението на политиците от първия СДС, че не знаят каква е цената на провежданите радикални реформи – просто не искаха да я платят. Нямаха оправдание, че не знаят какво трябва да се постигне – не искаха реформи. Когато това е налице, винаги се намира някой Бригадир Аспарухов¹⁴⁷ и Стоян Андреев¹⁴⁸, които да свършат мръсната работа.

По-нататък привеждам в допълнение моите конкретни оценки и аргументи от февруари 1993 г.:

„Най-очевидни бяха противоречията по икономическата политика с президента, който зае конфронтационна позиция по действията и оценките на правителството, насърчи неговите противници и не защити нито веднъж изпълнителната власт в качеството си на национален политически арбитър. Именно неговата преценка, че социалната цена на реформата е твърде висока и че трябва да се търси друг път, спря смяната на системата. Негова ще бъде отговорността за опасните за страната последици от това спиране, тъй като в този момент това е равнозначно на затъване в блатото на латиноамериканския икономически модел, на „перестройката“ и на реставрацията на социализма в България.“¹⁴⁹

Тази слабост на политическата воля на втория СДС личеше и в действията на парламентарното мнозинство. В 36-ото ОНС се носеха критики както от лявата, така и от дясната половина, че

правителството „не внася закони“. А кабинетът на Филип Димитров внесе 93 законопроекта. Парламентът имаше работа да приема по 6 от тях месечно, но не го правеше.

„Статистиката показва, че от 44 икономически законопроекта на правителството бяха приети само 7, от които трите проектобюджета, две ратификации на спогодби и две поправки на реституционни закони. Честа практика бе заместване на правителствен законопроект с друг, набързо съставен в Народното събрание.“⁴⁷

Правителството нямаше подкрепа на законодателните си инициативи в икономическата област. Парламентът прие общо 85 законопроекта. От тях 35 са с икономическа насоченост и всичките са внесени от депутати. Ако се погледнат отблизо тези актове, ще се види:

„... съвсем друга позиция и законодателни цели: по пет поправки на Кодекса на труда, на социалните и на реституционните закони, четири на Закона за собствеността и ползването на земеделските земи, по три – на законите за данъка върху общия доход и за данъка върху оборота и акцизите; две поправки на Закона за кооперациите и дори Закон за финансовото осигуряване на есенната и пролетната сеитба. Тази структура показва, че законодателната политика на Народното събрание съществено се е различавала от правителствената. Тя е свидетелство за тъпчене на място, за стремеж на упражняване на изпълнителна власт, за лобиране в полза на групови интереси. Икономическата смяна на системата не е била сред приоритетите на Народното събрание.“⁴⁷

Второто разпадане на СДС извади БСП от изключително тежката ситуация, в която бе изпаднала. Опозицията започна да се консолидира и се превърна отново в управляваща партия в коалиция с ДПС и с части от разцепилия се СДС. За Демократичните сили единствената разлика с първото разделение бе, че този път мнозинството депутати останаха в коалицията на Съюза, докато в 7-ото ВНС неконформистите и антикомунистите бяха малцинство.

Спирането на декомунизацията и второто „национално съгласие“

Когато в края на август президентът Желев остро атакува правителството за това, че е обявило „война“ на медиите, на

синдикатите, на Българската православна църква, на президентската институция и на извънпарламентарните политически формации, той не спомена БСП. Но критиката му бе заради бившата комунистическа партия и нейната ДС. Не може да не е виждал, че тази „война“ я поведоха те заради това, че СДС изпълни със закон отнемането на имуществото на БКП. Социалистите не искаха да се разделят с това имущество, но се бяха съгласили да го направят заради съставянето на коалиционното правителство на Димитър Попов. Те дадоха това съгласие заради това, че искаха колкото се може повече да забавят реформите, за да продължат ограбването на социалистическите предприятия и кооперативи.

Преждевременното спиране на декомунизацията, преди тя да е завършена, бе грешка с много тежки последици за политическия преход на България. Според мнозина от нас това бе непростима грешка, според други – предателство.

Но за част от депутатите и политиците от втория СДС това бе правилният политически курс. Те, заедно с повечето от основателите на СДС и с водачите на извънпарламентарни демократични партии, не вярваха в нашите собствени сили; не познаваха конкретиката на прехода към демократизация, нито стъпките и мерките на политикономическите и макроикономическите реформи. Нямаха представа от публично управление и нямаха желание да се научат. Вероятно заради собствената си слабост и невежество непрекъснато надценяваха силата и способностите на бившите комунисти.

На второ място, те не можаха да осмислят резултатите от изборите за 36-о ОНС и от президентските избори. Не видяха, че БСП не успя да прехвърли върху СДС отговорността за катастрофалното положение в страната. Общественото мнение не се поддаде на тази пропаганда. Конформистите демократи не оцениха, че демократичната общност в онзи период от време беше много по-силна от бившите комунисти и техните сателити. Или може би не искаха преходът да става без тяхното участие, без налагане на техните самодейни представи за това каква трябва да стане България. Тук откровено трябва да кажа, че тази носталгична представа за Отечеството ни отпреди Втората световна война, която част от тях споделяха, беше напълно несъстоятелна. Тази представа още тогава, в началото на 90-те години, имаше много малко общо с обществото и държавното устройство, и с икономиката на

страните от Западна Европа. Пример за тази неадекватна представа е приемането на Закона за собствеността и ползването на земеделските земи от ВНС; такава е идеята за възстановяване на семейно земеделие с неголеми участъци земя. Независимо от усилията им тази реставрация на миналото не се случи. Само създаде огромен допълнителен хаос.

На трето място, мнозина в СДС познаваха отблизо истинския лик на комунистическата диктатура и ги бе страх. Това, че успяха да се договорят с комунистите и да стартират демократичния преход, за тях бе голяма победа – най-голямата в живота им. Бяха верни на своя компромис – търсеха непрекъснато кооперация с перестроечните сили в БСП. Водеха нещо като политика на друго ниво, високо над нас. Там Луканов, Желев, Луджев и Доган се разбираха за „голямата политика“. Останалите трябваше да сме изпълнители и пешки за жертване при политически катаклизми.

Четвърто, конформистите не бяха прави, че са победили БКП. Със сигурност българският преход не стартира както трябваше. Той не беше осъществен във вярната посока, по правилния европейски модел. И трябваше пътъм да преодолява вродените си първоначални дефекти и пороци.

За съжаление, една част от депутатите от втората коалиция СДС споделяха тези възгледи и заедно с президента Желев подкрепяха почти две години второ коалиционно правителство между комунисти и демократи.

Резултати от опита за икономически реформи

В края на 1992 г., независимо от множеството нерешени икономически проблеми и продължаващата икономическа криза, управляемостта и контролът върху катастрофиралата национална икономика бяха значително укрепнали и в основни линии бяха създадени възможностите за развитие на пазарите. В следващите години тези възможности не бяха реализирани.

Очертаха се първите признаци за управляемост на бюджета. В 1992 г. по неокончателни данни приходите по консолидирания държавен бюджет (след приспадане на вътрешнобюджетните трансфери и средствата за финансиране на бюджетния дефицит) възлязоха на 81 229.3 млн. лева, а разходите – на 92 404.1 млн. лева.

Събрахме приходи – общо в републиканския бюджет в размер на 39 662 млн. лв. при планирани в закона 44 520.2 млн. лв. Въпреки че разходите на републиканския бюджет бяха увеличени непредвидено и допълнително, те бяха задържани до 50 640 млн. лв. при планирани по закон 55 143 млн. лв. Това стана за сметка на намаление до 78.1% на планираните в закона субсидии с производствена цел. Отпуснати бяха субсидии само за енергетиката и за БДЖ.

Така получихме дори незначително намаление на бюджетния дефицит. Той бе 10 978.6 млн. лв.¹⁵⁰ при планиран 11 018.7 млн. лв.¹⁵¹ Дефицитът бе вече само 5.47% от БВП на страната. Това бе голям успех за правителството на СДС, постигнат във втората година след икономическата катастрофа. Структурата на финансирането му обаче продължаваше да е крайно неблагоприятна. За да се справим с недостигащите приходи и с отрицателното нетно външно финансиране от -1618.9 млн. лева, извършихме компенсиращо вътрешно финансиране в размер на 13 341.8 млн. лева, или 95.4% от одобреното по закон финансиране от 13 980.3 млн. лева. От него нетното финансиране с ДЦК бе 4116.3 млн. лева. Средната годишна лихва по ДЦК спадна от близо 60% в началото на годината до около 47% при последните емисии. Обслужването на държавните ценни книжа оставаше скъпо. Банковото финансиране нето бе в размер на 9225.5 млн. лева. С една дума, БНБ продължаваше да печата пари, за да финансираме бюджетните разходи и да започнем плащания по външния дълг¹⁵².

И все пак на хоризонта на икономическата катастрофа започна да просветлява. Първите признаци за това бяха поставянето под контрол на най-разрушителните процеси и най-вече очертаващото се решение по външния дълг на страната. На 8 декември 1992 г. твърдах, че „условията да постигнем споразумение са налице и почти изпълнени. Има и готовност на нашите партньори на преговорите“¹⁵³.

Валутните резерви на страната от чуждестранна валута и монетарно злато в 1992 г., управлявани от БНБ, „нараснаха от US\$ 638.1 на US\$ 1258.1 млн. Почти 57% от техния прираст бе за сметка на външно финансиране от МВФ и Европейските общности, а останалите 43% – от нетно купената валута от БНБ на валутния пазар. В резултат на това нетните чуждестранни резерви на Централната банка се увеличиха над 4.5 пъти“¹⁵⁴. Освен управляемостта на бюджета и способността му да

обслужва лихви, страната ни получаваше финансова подкрепа от редица международни институции.

Свалянето на правителството на СДС отложи решаването на проблема с външния частен дълг с 1 година и 7 месеца. Може да се отговори на въпроса какво струва това отлагане на българския данъкоплатец. В Доклада по външния дълг на Република България, разработен от експертната група към Комисията по външния дълг в 7-ото ВНС, размерът на годишните лихви към частните банки е оценен на 9%. Това означава, че за загубеното време до сключването на споразумението с частните банки от Лондонския клуб към дълга на страната са се натрупали допълнителни лихви в размер на US\$ 1120 млн. Това плати впоследствие българският данъкоплатец за отказа на президента Желев да отложи с няколко месеца атаката си срещу правителството на Филип Димитров.

Първите стъпки на реструктурирането на собствеността започнаха да се проявяват. Делът на произведения от частни фирми БВП нарасна с 3.7%, достигайки 15.6%, като това се дължи почти равномерно на частния сектор в селското и горското стопанство, в индустрията и в услугите. В него вече бяха заети 434 хил. души, което частично компенсира силния спад на заетите в държавния и кооперативния сектор.

След направените реформи в края на 1992 г. България започна да настига в реформите най-напредналите източноевропейски страни:

„Според западните критерии българската реформа е на четвърта позиция, с неголямо изоставане от унгарската и чешката, близо до полската, изпреварвайки румънската и оставяйки на голямо разстояние зад себе си реформите от останалите източноевропейски страни и държавите от ОНД¹⁵⁵. Тъй като никоя от намиращите се преди нас страни не е постигнала окончателен прелом в реформата, причината за нашето изоставане от авангарда, наред с късния старт, е мораториумът върху обслужването на външния дълг.“¹⁵⁶

Прибързано и поради липсваща политическа прозорливост до есента на 1992 г. се убеждавах, че страната е постигнала макроикономическа стабилизация. Наистина тогава тя изглеждаше лесно постижима. Намираше се на края на едно последно управленско усилие. Просто трябваше да се изпълнят приетите закони. Възприемах буквално, но политически напълно погрешно, консенсуса от

Споразумението на политическите сили в 7-ото ВНС за връщането на земята, за приватизацията и за реституцията. Бях убеден, че структурната реформа на социалистическата собственост ще продължи, че това споразумение ще бъде изпълнено от второто коалиционно правителство, на проф. Любен Беров. Отрезвяването ми дойде още през февруари 1993 г. Изводите ми бяха:

„Решителният прелом в смяната на икономическата система не бе завършен. Големи държавни сектори като образованието, здравеопазването, вътрешната сигурност, отбраната, енергетиката и транспорта останаха незасегнати от промяната или слабо се повлияха от нея. В огромната държавна и кооперативна собственост, както и при земята, не се постигна напредък в структурната реформа. Финансовата стабилност може да издържи няколко месеца, но частният сектор и населението не могат да бъдат нейни опори без подкрепата на държавната бюджетна политика. Външноикономическата изолация на страната не бе преодоляна най-вече поради неподписването на споразумение по дълга с банките кредитори. Официалните външни източници на заеми не са достатъчни за преодоляване липсата на частен търговски и инвестиционен кредит за българските фирми. Страната няма споразумение с Международния валутен фонд. Неговата подготовка ще бъде сериозно затруднена поради толерирането на инфлацията.“¹⁵⁷

Отрезвих в икономическите си изводи, но оставах пълен политически наивник:

„Почти 15 месеца правителството на СДС полагаше усилия да задълбочи икономическата промяна, като създаде нова пазарна организация и запази социалния мир в страната. За това време, въпреки критиките и съпротивата, балансът на нашите икономически плюсове и минуси е положителен. Който не споделя тази оценка, скоро ще има горчивата възможност да се коригира. Правителството водеше единствено възможната политика и опитите да се докаже противното, неминуемо ще се провалят.“

„Ще се запомнят опашките, тоталният дефицит, купоните и паническият страх от декември 1990 г. и трудният път, който извървахме заедно до Коледните пазари на 1992 г.“¹⁵⁸

Нищо не се запомни. Очернящата и охулваща кампания срещу правителството на Филип Димитров придоби такива размери, че отдавна не се казва каквато и да е обективна оценка за неговия принос към българския преход. Никой не се осмелява да коригира наложената от БСП, от нейния репресивен апарат и медии напълно погрешна представа за политическите и икономическите постижения на първото демократично правителство, независимо че поради опитите за реставрация на социализма катастрофата се повтори само след 4 години.

Наблюдения върху първия опит за преход и реформи

Тук ще споделя своите наблюдения по повод реформите и българските консенсуси.

Преди всичко следва да се подредят правилно всички предпоставки за смяната на системата. На първо място, тази смяна е пълно демонтиране на публичните институции на тоталитарната държава и на механизмите на плановата икономика. Демонтажът неминуемо създава дълбоко временно разстройване на обществените системи и причинява хаос. Затова най-важно при реформите е запазването на управляемостта на деструктивно протичащите процеси преди новото строителство. На второ място, и специфично само за България, смяната на системата започна в условия на заварен хаос, предизвикан от националната катастрофа. Трябваше да се сменят неработещи, изпуснали управляемостта и регулирането на обществените отношения публични институции и напълно провалена планова икономика. В България двата породени от различни причини хаоса се насложиха един върху друг. При това номенклатурата на БСП и на ДС, както и новата мафия нямаха никакъв интерес те да бъдат овладени. За тези реакционни сили настъпи златно време за първоначално натрупване на капитали.

На трето място, но от изключителна важност, преходът и реформите ставаха след тежки експертни преговори. След тях изпълнителната власт поемаше за изпълнение комплекс от политически, икономически и финансови мерки. Тези мерки бяха условия за излизане от фалита на страната. За тяхното изпълнение твърдо настояваха всички МФИ, Европейските общности и останалите страни от ОИСР, които даваха на България своята финансова подкрепа.

Преодоляването на хаоса и овладяването на националната катастрофа можеха да станат единствено с концентрирана политическа воля, а не с широк консенсус. Той е невъзможен. Не е възможно да се постига съгласие по всички конкретни действия и детайли на поетите задължения. Това е задължение и отговорност само на правителството, защото нито има време, нито има възможност в дебат с професионални аргументи да убеди парламентарната и извънпарламентарната опозиция, синдикатите и неправителствените организации в правотата на проведените мерки. Не е възможно да бъдат запознати всички с достатъчно подробни аргументи за постигнатите договорености. Често тези договорености не бяха публични. Затова не е възможно да се постигне професионално разбиране за реформите от всички политици. Още по-невъзможно е това в условията на силна съпротива от страна на стари обществени елити и мафия. Тяхната заинтересованост от разпада на държавността нямаше как да бъде неутрализирана с аргументи, за които тук става дума.

Реформи и особено такива, които сменят системата, никога не могат да се направят с „национално съгласие“. Не може цялото общество и всички представляващи го партии да са едновременно съгласни да сменят начина си на живот и при това да понесат различни щети. С едно изключение – когато всички са притиснати така до стената, че правят *временен* компромис. И след като реформите дадат първи резултати и се появят първите негативи, тогава всички вкупом забравят, че са се съгласили, и се обявяват против. Така направиха със „Споразумението за гарантиране на мирен преход към демократично общество“ от 1991 г. и с „Декларацията за националното съгласие“ от 1997 г. Никога националното съгласие за радикални реформи не е искрено от страна на всички заинтересовани. Има обществен авангард, който ги иска и може да ги осъществи, и обществена съпротива от страна на ариергарда, който ги саботира и спира. Когато резултатът не удовлетвори всички, а това по определение е винаги така, всички се отказват да поемат отговорността и заедно заклеймяват тези, които са ги направили.

Така стана с правителството и особено с премиера Филип Димитров. Толкова гнусни издевателства върху човек оттогава не съм срещал. И няма смисъл да бъдат напомняни и коментирани.

Важно е да се запомни, че цялата тази съпротива върна назад демократизацията на страната и нейната икономическа трансформация.

В тази част нарочно включих разпадането на първия и разцеплението на втория СДС. Идеите за това обединение са две. Първо, да се опитам да потърся причините за тази нестабилност, и второ – да потърся отговор на въпроса защо тези причини са толкова дълбоки и трайни, че още от самото начало са чертаели целия път на българското, в последна сметка единствено реформаторско политическо представителство.

Споделям, че бившата комунистическа партия и нейният репресивен апарат са били важен фактор за разбиването на първата демократична коалиция и за разцеплението на втория СДС, че са създавали целенасочено непреодолима конфронтация между разделящите се крила. Но основната причина бе вътрешна. И не бе само в различната степен и смелост за конфронтиране с комунистическата партия и нейния репресивен апарат. Не бе и само в различните представи за това какво следва да бъде бъдещето на България и как да се изгражда то.

За нашето поколение, живяло десетилетия в комунистическия лагер, в пълна мяра се отнасят думите на освободените концлагеристи: „Хитлеристите смазаха душите ни“. Ние излизахме на свобода със смазани души – изпълнени с омраза, страхове и завист, без човещина и състрадание, неспособни за прошка, непризнаващи лидерите си, дори неразпознаващи общността си, неспособни да носим лична отговорност за действията си. Имахме една смътна демократична принадлежност, но разбираана и преживявана по най-различни начини. Ние не знаехме и не умеехме да водим диалог, да постигаме съгласие помежду си. Не можехме да отстъпваме в името на нещо по-важно – в НКС на СДС се четяха вестници и се отправяха взаимни обвинения. Трябва да призная, че сред демократите нямаше много строители на нова България. Огромното мнозинство бяха рушители на старата. И от това ловко се възползваха бившите комунисти.

Според моите тогавашни и сегашни убеждения огромното мнозинство от избирателите гласуваше да се случи строителството, а не рушенето. Питаха на събрания защо не се разберете там в парламента и не работите заедно. Знам защо го правеха. БСП бе успяла

да убеди мнозинството, че е за реформи, за демократизация и за пазарна икономика. Това бе лайтмотивът на тяхната пропаганда, който прикриваше истинските им цели за забавяне на реформите. Тази пропаганда гарнираха със загриженост за единството на страната и с новия си патриотизъм, който набързо подмени техния вроден интернационализъм. И много избиратели им вярваха. И нямаше как да не им вярват. Ние не се противопоставяхме както трябва. Малцина между нас в СДС разбираха конкретните планове за изграждането на демократична България и на нейната пазарна икономика, а още по-малко събираха смелост да ги защитават публично, защото се плащаше скъпа цена от избирателите. Например и сега приватизацията няма защитници сред демократично мислещите българи.

След втората национална икономическа катастрофа от 1996-1997 г. отчаянието и мизерията станаха последните вълни, които отмиха като песъчинки тук-там направените трезви и обективни оценки за изграденото от правителството на Филип Димитров. Дори в демократичните среди постепенно проникнаха съмнения, негативизъм и отрицание на стореното от собственото им смело, раздирано от противоречия, но целеустремено и самоотвержено правителство.

Може би изграденото остана незабелязано, защото не издържа и рухна. Но не рухна всичко. Под руините на втората катастрофа остана направеното за декомунизацията, остана убеждението у мнозина, че бившите комунисти не са всесилни, че са уязвими. Останаха нормативните основи за реструктурирането на социалистическата собственост, остана спасената за собствениците земеделска земя. Остана асоциирана към Европейските общности България, защитените права на българските граждани пред европейски съд и създаденият европейски механизъм за наблюдение на българския преход. Останаха функциониращи пазарните цени, свободният валутен пазар, създадени от реституцията пазари на активи. Остана независещото от политиката реструктуриране на външната търговия.

Остана жива представата, че въпреки всичко можем да успеем. Тогава надеждата беше още жива.

Трета глава

САБОТАЖ НА РЕФОРМИТЕ

ВТОРОТО КОАЛИЦИОННО УПРАВЛЕНИЕ

Мнозина са оценявали управлението в периода 1993-1994 г. Най-често са го правили осъдително и емоционално. За аргументи са сочили процесите на разрастване на организираната престъпност, на проникването ѝ в политиката и на овладяването на държавните институции от нея. Най-често се напомня определението на служебния министър-председател

Ренета Инджова: „Кабинетът „Беров“ беше правителство на „Мултигруп“. За мнозина беше известно, че Държавна сигурност беше събрала в тази групировка неголяма, но много влиятелна и активна част от стопанската номенклатура на комунистическата партия.

Споделям тези оценки, но не виждам смисъл да ги повтарям. Не съм прокурор или следовател, че да съм в състояние да добавя конкретни факти и интересни детайли. Никога не съм се поставял в ролята на съдник на хора – за това трябваше да има професионално упълномощени лица. Затова намирам за неуместна позата на доброволен обществен обвинител дилетант и няма да си позволя да застана в нея. Мнозина демократи го направиха. Нямам какво да добавя към техните разобличения.

Не съм имал достатъчно силни негативни чувства към министър-председателя професор Беров, още по-малко ги имам сега. Имам лична причина да търся обективност. Преди началото на прехода бяхме близки. Професорът беше един от любимите ми преподаватели. Виждахме се години след завършването ми. Говорихме по различни теми. Преди гласуването на неговото правителство той сам изтъкна, че имаме стари контакти и приятелски връзки, които нямам никакво намерение да отричам и да забравям¹⁵⁹. Освен това изливането на емоции не е моя силна страна. Идвам в политиката от университетска катедра и от изследователска работа и затова винаги са ме интересували процесите, а не лицата. На политическото поприще тази професионална нагласа вероятно е моя голяма слабост.

Поради посочените причини мога да добавя стойност към вече написаното само ако се опитам обективно да следвам фактите и обстоятелствата, които ми бяха известни, и ако ги обяснявам така, както съм ги разбирал. При това без да премествам фокуса от своята тема – каква бе ролята на управлението в посочения период за българския преход?

Управлението в 1993-1994 г. бе с мандата на ДПС, но всъщност бе провеждано и защитавано от БСП, от ДПС и от отделили се от СДС депутати – близки до президента Желев или до неговите възгледи. Управляващата конфигурация повтаря тази, която подкрепяше правителството и политиката на Димитър Попов. Затова от тук нататък я наричам второто коалиционно управление. То бе изградено и най-вече парламентарно поддържано в съответствие с политическия модел на първата коалиция между БСП и СДС, изпробван в 7-ото ВНС. Съществената политическа предпоставка на този модел бе разбиването на СДС и създаването на парламентарно мнозинство от отцепилата се част от демократичните партии с предварително групирани БСП и ДПС. И двете коалиции бяха „покрити“ официално от институционалното единство на законодателната и изпълнителната власт, и от президента демократ. Така че това им даваше силна публична и медийна легитимност. Благодарение на това публично покритие самите партии, участници в двете коалиции, бяха добре прикрити и не се натрапваха в общественото ползрение.

Големият чар на този модел за неговите създатели бе, че никой от тях не носеше партийна отговорност за управлението. Затова наричам това управление квазиполитическо. То действаше със скрити за публиката вътрешни механизми.

Има една разлика между Попов и Беров, между техните правителства, която трябва да бъде подчертана, защото обяснява лъжатушенето и последиците от управлението в 1993-1994 г. Първият имаше широки правомощия. Изпълнителната власт при него можеше да взема самостоятелни решения. Това не се отнася за втория.

Време на триумвират

Стефан Савов почти веднага определи премиера Беров като „сламен човек“. Желев, Луканов и Доган бяха политиците, които му казваха какво да прави. В този триумвират Луканов скоро излезе начело.

Тримата вземаха и прокарваха важните за себе си решения, тъй като имаха близки взаимоотношения помежду си. За повечето депутати в 36-ото ОНС управляващият център беше известен. Голяма част от тях възприемаха тези политици положително: първия като демократ, като български дисидент, посочен от самия френския президент Франсоа Митеран; втория като перестройчик, успял да „реформира“ комунистите в социалисти; и третия като противник на тоталитарния комунистически режим, лежал в затвора за убежденията си. За същите тези депутати ние, така наречените „кинжали“ от СДС, заплашвахме вътрешното единство сред демократите, изтезвахме гражданите и синдикатите с неразумните си действия в управлението, подлагаме на изпитание гражданския мир, като арестувахме Андрей Луканов – тогавашната светла надежда на комунистите.

Трябва да възразя на една разпространена заблуда. Не е вярно, че двамата от триумвирата имат заслуга за преодоляване на противопоставянето между бившата комунистическа партия и ДПС. Връзката и близостта между ръководствата на двете партии бе тясна и за нас бе очевидна още в 7-ото ВНС. Но се пренебрегваше от президента Желев, който много надценяваше своето влияние върху ДПС. Обслужващите двете партии медии и публични говорители наричаха точно тези отношения „български етнически модел“, който бил спасил гражданския мир в страната. Това твърдение за мен е очевидна неистина. Първо, защото слага лавровите венци за етническия мир не на тези глави, на които трябва. И второ, свидетелствам с опита си от многобройните си и пълни обиколки на България, че между турци и българи не е имало конфликти и напрежения през цялото време на прехода. Хората от двата етноса, и особено българските турци, бяха много по-мъдри в страданието си, отколкото могат да си представят тези, които не ги познават. Знаеха кой извърши насилствената депортация на техните роднини и близки, наречена нагло „възродителен процес“. Не търсеха да отмъщават лично. Бяха простили. Знаеха, че вината е на тоталитарния комунистически режим и бяха негови противници. Радваха се на неговото сваляне, но искаха да строят, а не да рушат демократична България. Бяха една от движещите сили на прехода до пълното им овладяване от инсталираното от ДС ръководство на ДПС.

Президентът Желев в онези първи години може да има претенции за някакви заслуги за българския мирен преход, защото конфликтът беше между СДС и БСП. Длъжен съм да подчертая, че заплахата за гражданския мир в страната винаги е била силно преувеличавана, и то от бившите комунисти. Когато затихваше, те я разпалваха. „Тази власт с кръв сме я взели и само с кръв ще я дадем!“ Преувеличението бе част от механизма за рекет върху демократите и българското общество, за да се удовлетворят изискванията на БСП. Преследваше и друга цел – реформираните социалисти да си припишат заслуги и да се легитимират като конструктивна политическа сила. Те постигнаха тези свои политически цели за трети път по време на управлението на втората коалиция – след Кръглата маса и след управлението на първата коалиция в 7-ото ВНС.

Триумвиратът Желев-Луканов-Доган вземаше решенията, които се изпълняваха от формалните власти, включително и от тези, които би следвало да са независими. БНБ например раздаваше банкови лицензии по тяхно поръчение. Единствената промяна в този управляващ център в тези 2 години беше засилването на ролята на Доган и сближаването между него и Луканов за сметка на намаляване на тежестта и отдалечаване от управлението на президента Желев. Последното накрая завърши с разрыв между него и премиера Беров.

Никой от тримата не носеше и не понесе персонална отговорност за управленския крах. За това послужи „сламеният“ премиер, който бе поставен точно с тази цел начело на изпълнителната власт. На другите, формалните изпълнители – министри, магистрати, публични говорители и парламентарни защитници, се отплатиха с обогатяване, защитено от преследване от правораздавателните органи. Никога това осребряване на властта не е било тема на прокуратурата, не е било тема и на обществен дебат. Доколкото е имало опити за такъв, той е бил подхващан от в. *Демокрация*, но не е интересувал останалите медии и българското общество. Това облагодетелстване – реално и видимо, беше грижливо скрито от коалицията, която разполагаше с огромно влияние и в четирите власти, и от институционалното покривало.

Интересен факт, разкриващ безогледността и разчитането на късата обществена памет, има в началото и в края на триумвирата. В началото Желев твърдеше, че зимата – декември 1992 г., е крайно неподходящ

момент в страната да се правят избори. Но не обясни в края защо 18 декември 1994 г. се оказа напълно подходящ момент за предсрочни избори. Този нескоропосан аргумент за оправдание на втората коалиция отдавна е забравен, но е показателен за начина, по който тези трима политици третираха избирателите.

Прочитът на Програмната декларация на премиера Беров¹⁶⁰ най-добре издава стоящите зад него политически фактори.

В много голямата си част Програмната декларация бе написана в стереотипния пожелателен стил на БКП „ще трябва да дадем/направим/спрем/запазим/извоюваме“ от времето на тезисите на Тодор Живков за техните пленуми на ЦК. Там, където се посочваха конкретни мерки, бяха за сметка на финансовата стабилност на страната като например: „Правителството смята да спре нейното (на безработицата – бел. авт.) по-нататъшно нарастване чрез организирането с бюджетни средства на производствени (предимно за износ) предприятия и инфраструктурни строежи (...)“. Или се предвиждаше протекционизъм, който не съответстваше на вече поети международни задължения за намаляване на митата.

В началото се съдържаха политически жестове към отцепилите се от СДС депутати. В първите месеци на мандата подкрепата на избирателите за СДС беше още много силна и затова декларацията търсеше „(...) подкрепата на всички привърженици на реформата за смяна на системата“; „като своя основна задача (...) приема продължаването на започнатите реформи, задълбочаването им в духа на демокрацията и пазарната икономика“; „(...) ще се води от идеята за приемственост в управлението и няма да подлага на принципна ревизия вече приетата законова база на реформата“. Политически ловко бе използван вътрешният спор в СДС за структурната реформа: „Ако досегашното правителство в голяма степен беше правителство на реституцията, нашето правителство вижда себе си предимно като правителство на приватизацията (...)“. Това беше крайно вредна политическа мимикрия, защото БСП стовари върху Демократичните сили последвалите отрицателни последици за избирателите.

Приносът на ДПС за Декларацията беше един неясно записан текст: „Правителството няма да допуска прояви на национализъм и опити за манипулиране на населението и турцизиране в смесени етническо-

религиозни райони“. Това може да се чете и като противопоставяне на национализма, и като отказ за връщане на турските имена.

С правителствената програма триумвиратът нанесе първия силен удар върху многопартийната демокрация. Направи го под претекста, че извежда страната от дълбоката, конфронтационна, политическа криза и че се подчинява само на общонационалните интереси. Обяви се срещу „ангажираността (на депутатите – бел. авт.) с каквато и да е партийна дисциплина“. Отвори си вратата да не се съобразява с МФИ. Вместо споразумение заяви, че ще търси „сътрудничество“ с тях. Замени бюджетната дисциплина с „поносими рамки на дефицита“. Констатацията на предишното правителство за наличие на мафия в страната бе омаловажена до „застрашително нарастваща груба престъпност“.

Обръщането на избирателите

Мнозина в СДС преувеличаваха силата на активната част от българското демократично общество. Вярно бе, че участието на БСП в управлението събуждаше силна съпротива. Тя ни даваше основание да искаме многократно вотове на недоверие на правителството и да проваляме заседания на парламента. Тази обществена съпротива и политическо противодействие влияеха силно на президента Желев и принудиха професор Любен Беров да подаде оставка. Но това не скриваше за нас, че губим доверието на избирателите.

Политическите нагласи на по-голямата част от избирателите се влияеха много по-силно от други фактори, преди всичко от засилващите се бедност и икономическо неравенство. Стотици хиляди бяха изгубили работата и спестяванията си. Доходите им бяха спаднали и продължаваха да спадат. Едвам оцеляваха в условията на несигурния старт на прехода. Едновременно виждаха започналото връщане на имотите. Възстановяването на справедливостта чрез връщането на заграбените от комунистите имоти в условията на продължаваща национална катастрофа се посрещаше със силна неприязън. Създаваше първото видимо неравенство в посткомунистическото общество. Подчертавам „видимо“, защото наследеното неравенство, което също рязко нарасна, беше добре прикрито. Появи се названието „реститути“, използвано масово със силно негативна конотация. Малцина разбираха, че така се създават

предпоставките за поява на пазарни субекти и отношения, които ще гарантират бъдещото успешно развитие на страната, работни места и прилични доходи; че с възстановяването на собствеността икономиката започва да се реструктурира по модела на Запада; че така се отваря за инвестиции, за да напредне в технологично отношение и да създава по-високо благосъстояние. Тази далечна перспектива за огромното мнозинство беше велика абстракция.

Реституцията не създаде социална опора за СДС, както вероятно са се надявали Светослав Лучников и останалите, които мислеха като него. Не направи реституираните наши избиратели. Имотите, земеделските земи и гори се връщаха не на тези хора, от които бяха отнети, а на техните неколцина най-често разпръснати наследници. Те не станаха привърженици на демократичните реформи заради върнатата собственост. Масово останаха с неудовлетворени претенции. Същевременно значителна част от нашите избиратели бяха разочаровани и настроени отрицателно към реформите от реституцията.

В края на 1994 г., след като поех председателството на СДС, имах среща с една от най-облагодетелстваните от реституцията госпожи. Може би е искала да види що за стока съм. Не помня безсъдържателния ни разговор, но си спомням края на нашата среща. Бръкна в портмонето си, извади 1000 лева, тогавашни около 15 щатски долара, и ми ги подаде – подкрепа на каузата. Изненадан и объркан, с целия си акъл ги взех. Не знаех как да се държа. Нямах никакво самочувствие... не на лидер, нямах самочувствие на политик от движещата реформите в страната коалиция. Много пъти след това съм се упреквах за това, че не отказах „щедрата“ помощ. И сега ме е срам да си спомням. След години същата госпожа демонстрираше близките си отношения със Симеон Саксбургготски и неговото семейство. На тях отдаваше признание за върнатото ѝ голямо за мащабите на България имущество. Или просто винаги е имала свои, различни от нашите, политически убеждения. Във всички семейства с реституирани имоти има хора с различни политически пристрастия. Никой от тях не си ги промени само заради върнатите имоти. Бяха убедени, че щом е дошла демокрацията, все някой ще им ги върне. Сигурен съм, че сега малцина си спомнят коя политическа сила го е направила.

В масово срещаните случаи за почти 50 години наследниците бяха загубили качеството на добри стопани и способността да носят отговорност, която изисква всяка собственост. Нямаха реална представа за нейната цена, за грижите, за данъците, за застраховките, за опазването, които тя изисква. Освен това трябваше да делят собственост помежду си. Това създаде противоречия и разруши много роднински връзки. Реституцията не направи много от тях по-щастливи и със сигурност не ги направи убедени демократи.

Според мен второто разцепление на Демократичните сили повлия много силно на обръщането на значителна част от нашите избиратели. Те виждаха, че тяхното политическо представителство не е стабилно, че е несигурно в действията си. Изглеждахме политически безполезни и безпомощни, с непрекъснати лидерски боричкания и вътрешни междусобици. Не бяхме единни и силни, за да се противопоставим на бившите комунисти, още по-малко да правим и отстояваме реформите. Върху тази реалност избуяха убежденията, че Филип Димитров сам се е свалил от власт. Това пропагандираше хорът на свалилата го втора коалиция, това внушаваха не толкова от БСП, колкото тези, които ние наричахме предатели. Те трябваше да намерят мотиви за своето деяние, защото нямаха смелост да застанат зад делата си. Затова нашите избиратели повярваха на пропагандата. Така, ако отстраним внимателно всички детайли на падането на първото демократично правителство и погледнем на тези процеси така, както ги виждат хората, ще видим, че са имали свои основания да загубят доверието си в нас.

Но от казаното в предната глава трябва да е станало ясно, че реформите загубиха своята социална подкрепа не защото не се правеха в 1992 г., а защото тези, които ги правехме, бяхме малко и слаби в 36-ото ОНС. В България не подкрепят слабия, дори когато е прав. Мнозинството го тъпче и се разграничава от него. За това винаги ще се намерят основания в допуснатите грешки.

Ще добавя към причините за загубата на доверието на избирателите, че вероятно недоверието се дължи и на нашето лошо обяснение на икономическите реформи. Опитвал съм се да го правя, но без познанията, които има днес за политическия пиар, за комуникация с обществото, за водене на дебати със заинтересованите страни, за търсене на тяхната подкрепа и за винаги компромисните решения.

Моят мотив бе да допускам колкото се може по-малко грешки като експерт. За политиката отговаряха други.

Предприятия зомбита

Участвах в правенето на реформи като експерт, а не като политик. Правел съм опити да обяснявам, но тогава не държах да се съобразявам с това какво разбират хората и какво не разбират. Пред очите ми проблемът беше много по-остър – не разбираха тези, от които се очакваше да предприемат икономически действия в пазарна среда. Затова като професионалист и като председател на Икономическата комисия първата ми грижа в 7-ото ВНС бе промяната на счетоводството, статистиката и търговското право. От професионална гледна точка на национално ниво идеята за тези закони е повече от естествена – те са задължителни; трябва да се произведат макроикономически индикатори, които да позволят на правителството и международните институции да правят надеждна диагноза на страната. На фирмено ниво идеята е дори още по-основателна – да се уреди единното отразяване на икономическите процеси заради собствениците, властите и техните институции, заради заетите и банките. Трябваше да се създадат категориите на пазарната икономика, които впоследствие практиката да уплътни. Такива наследени или заварени категории и практики въобще нямаше.

Това далеч не е проста задача, освен това решаването ѝ срещна съпротива. Една от големите ни грешки беше приемането на ерзац Търговски закон. За това нося известна отговорност. Работата с малкия екип на проф. Витали Таджер¹⁶¹ вървеше добре, но много бавно още от 7-ото ВНС. Той имаше опит в гражданското, включително частното търговско право отпреди 1949 г. Моята подготовка беше икономическа, в голямата си част – теоретична, но слаба от правна гледна точка. За уреждането на несъстоятелността настоявах още от самото начало и на няколко пъти. Правех го по силата на икономическата логика. Трябваше да създадем правна уредба за раждането, функционирането и за края на търговските дружества. Излязох от този проект, когато бе избрано правителството на Димитър Попов. Но работата не спря, напредна и завърши с приемането на закона през юни 1991 г.

В приетия Търговски закон вместо цялостно уреждане на несъстоятелността имаше малка глава със 7 члена за ликвидация на

търговските дружества. Търговските фирми не можеха да фалират. Така, без регламентиран край, фирменото пространство, тогава основно от държавни предприятия и кооперативи, се изпълни със зомбита, които трупяха дългове, живееха на кредит и чакаха някой да ги спасява, за да изпаднат отново в летално състояние. В Търговския закон несъстоятелността беше така конструирана, че правителството следваше да поеме отговорността за тяхната ликвидация, и то във всеки конкретен случай, във всяко населено място, пред всяка група работници и служители. Това е невъзможно за който и да е политик.

Години по-късно разбрах, че сме разчитали комунистът Витали Таджер да възстанови търговското право, за чието разрушаване той е бил инициатор и основен извършител. Сега съм твърдо убеден, че ерзац законът бе направен и приет напълно съзнателно и целенасочено. Не е възможно професорът да не е познавал стария Търговски закон, да не е държал изпит по него и по неговата *Книга втора. За несъстоятелността*. Знаел е, че нейните 173 страници юридически текстове не могат да бъдат заменени с по-малко от половин страница. Не е възможно да не е познавал дори слабостите на старата уредба на несъстоятелността, които са довели до приемането на специалния Закон за предпазния конкордат през 1932 г. Категорично отхвърлям вероятността да е пропуснал по несъобразителност или поради некомпетентност тази съществена част от търговското право. Той съзнателно бе уредил, и то само повърхностно, самоликвидацията на държавните предприятия.

Законът не бе обсъждан от правителството. Изработен бе и бе внесен от депутатите. Затова мина покрай моето и на Министерството на финансите внимание. Своята отговорност виждам в това, че когато се сблъсках с тези проблеми през 1992 г., не разпоредих те да бъдат проучени и тази бомба със закъснител да бъде обезвредена. За съжаление, този убийствен порок, възпрепятстващ българската икономическа трансформация, бе видян и от мисията на МВФ доста по късно. Едва през 1994 г. в Третото стендбай споразумение бе включено поетото от правителството задължение страната да приеме Закон за несъстоятелността. Това задължение бе изпълнено с приемането на *Част четвърта. Несъстоятелност* на Търговския закон на 5 август 1994 г.

Пред реалното задействие на тази уредба на несъстоятелността продължаваше да има много препятствия: много държавни предприятия не бяха преобразувани в търговски дружества; държавните банки действаха по политически поръчки да спасяват с каквото могат просрочилите задълженията си предприятия; държавата правеше опити да уреди, като поеме като държавен дълг, техните необслужвани кредити. Най-важно – липсваше каквато и да било политическа воля и отговорност от правителствата на Беров и Виденов да действат това болезнено, но единствено възможно решение.

Икономическият хаос започна да нараства бързо в резултат на умножаването на предприятия във фактически фалит, но с изкуствено удължен живот. Същевременно това засилваше доверието в противниците на реформите. Към комунистическата номенклатура, ограбваща на входа и изхода на държавните предприятия, се добавяха непрекъснато уплашените за своите работни места работници и служители.

„ЛЯВ ЗАВОЙ“

Носителят на мандата на правителството Ахмед Доган обяви, че то ще прави „ляв завой“. Слагам този завой в кавички, защото страната направи завой в съвсем друга посока. Второто коалиционно управление се раздели на два етапа. Първият започна в самото начало на 1993 г. и продължи до сключването на Третото стендбай споразумение с МВФ на 11 март 1994 г. Вторият период беше кратък за правителството на Беров – до насрочването на предсрочните избори, но продължи по време на служебното правителство и предпостави навлизането във втората икономическа катастрофа на страната през 1996/1997 г.

Единични елементи на приемственост

Наложилото се силно отрицателно отношение към управлението от периода 1993-1994 г. пречи на обективната му оценка. Има факти, които показват, че процесът на изграждане на нови институции не е спирал напълно. На първо място, следва да се посочи създаването на Консултативния съвет за национална сигурност (КСНС) в началото на 1994 г. То беше напълно оправдано в условията на югоембарго и

значително нараснала външна и вътрешна несигурност в страната. Само след 3 години тази институция изигра решаваща роля за преодоляване на най-тежката политическа криза в страната.

По времето на правителството на СДС в 1992 г. в Министерството на финансите бе започнала работа по закони за данъчната администрация, данъчното производство и по данъка върху добавената стойност. Тази работа не беше спряна от новия министър на финансите Стоян Александров. Правителството внесе тези законопроекта в Народното събрание, което прие повечето от тях до лятото на 1993 г. Законът за ДДС бе приет през октомври, но влезе в сила от 1 април 1994 г.¹⁶² Така започна радикалната реформа в косвеното данъчно облагане.

Различни политики

„Разумното мнозинство“ и кабинетът на Любен Беров водеха различни политики от предшестващото в много направления по времето на първия етап. Правеха основно това, което искаха от БСП, но го представяха като продължение на реформите. Напразно убеждавах тогава, че обществото разбира подмяната. Говорех в парламента, че идва Видовден. Разобличавах голямата лъжа, че БСП и СДС са „едно и също нещо“, „омесени от едно и също тесто“, „че има правителство, което уж изпълнявало програмата на Съюза на Демократичните сили“¹⁶³. За мен, но очевидно не за мнозинството, най-сигурното доказателство за водените различни политики бе, че управляващите не постигнаха споразумения за съгласувани политики и подкрепа на платежния баланс на страната. До Третото стендбай споразумение с МВФ се стигна едва 15 месеца след избирането на правителството „Беров“. „Сътрудничеството“ с МФИ, което бе заявено в правителствената декларация, не стигаше до такива крайности – да се поемат задължения и да се изпълняват реформи.

Истината трябваше да бъде прикрита. Затова едни от първите решения на новата парламентарна коалиция бяха „да реформират“ медиите: промениха временния статут на Българската телевизия и на Българското радио, приет от 7-ото ВНС; отстраниха генералния директор на БНТ Асен Агов и да го замениха с Хачо Бояджиев; след незаконните опити на Министерския съвет да уволни генералния директор на БТА Иво Инджев – отстраниха и него.

Други признаци за ревизията на политиката на правителството на СДС бяха забавянето на голямата реституция с атаки пред Конституционния съд и изоставянето на приоритета „приватизация“. Законодателни промени в тази насока бяха предприети едва след сключването на Третото споразумение с МВФ.

Много слабо са известни причините за началото на повторната икономическа катастрофа на страната. Тези причини започнаха да действат още в този първи етап на безвремието, както наричахме управлението на Беров. Действията на парламента и правителството бързо започнаха да нанасят щети. В условията на непостигната макроикономическа стабилизация „левият завой“ беше абсолютно невъзможен.

Разпадането на финансовата дисциплина

Разбирането на управляващите за структурна реформа бе оцеляването на изпадналите в несъстоятелност държавни предприятия и кооперативи. С три нормативни акта второто коалиционно мнозинство в парламента доразруши финансовата дисциплина и засили политическото присъствие в икономиката, защото от него зависеше кой може да просъществува, макар и временно, и кой е обречен да загине.

С първия закон Народното събрание задължи търговските банки с над 50% държавно участие, където бе съсредоточена огромната част от кредитния ресурс на страната, да предоставят целеви кредити на всички занимаващи се със земеделско производство¹⁶⁴. БНБ бе задължена да осигури ресурсите и така бяха нарушени кредитните тавани на банките за 1993 г. Това отслаби контрола върху нарастването на паричната маса и ускори инфлацията. Лихвените проценти по тези кредити бяха ограничени до 3 пункта над действащия основен лихвен процент, който тогава бе около 50%. Министерството на финансите бе задължено да погасява две трети от дължимата лихва от бюджета, или 36 стотинки годишно на всеки лев, даден на кредит. В случай че кредитополучателите не върнат кредита в срок, 50% от него трябваше да се издължават от Министерството на финансите, а останалите оставаха за сметка на кредитиращата банка. Това влоши допълнително състоянието на бюджета и банките. Предвидена бе глоба за

длъжностните лица в банките, които отказват да отпускат такива кредити.

С втория акт бе увеличен вътрешният държавен дълг. Министерският съвет задължи министъра на финансите да емитира 25-годишни държавни облигации на стойност 2000 млн. лева¹⁶⁵ за покриване на задълженията към търговските банки на ТКЗС, на земеделските кооперации, образувани по Закона за кооперациите, и на всички съществуващи организации и фирми по Указ № 922 за ползването на земята и осъществяване на селскостопанска дейност.

С третия акт бе извършено най-голямото увеличение на държавния дълг. Законодателят замени всички необслужвани към 30 юни 1993 г. за повече от 180 дни кредити и неплатените лихви по тях с 25-годишни държавни облигации, т.нар. ЗУНК-ове¹⁶⁶. Това се отнасяше до просрочените задължения на държавните предприятия, фирми и търговски дружества към банките с над 50% държавно участие, които са договорени до 31 декември 1990 г. Валутните кредити бяха заменени с емисия на облигации, деноминирани в щатски долари на стойност US\$ 1808 млн., а левовите – с емисия до 32 000 млн. лева. Задълженията към банките бяха преоформени като такива към Министерството на финансите.

Тези актове усилиха разрушаването на финансовата стабилизация. Национализираха натрупаните загуби от държавните предприятия. Това позволи част от приходите им да отидат в създадените за целта частни фирми за снабдяване и реализация. От друга страна, поемането на дълговете компрометира усилията за ограничаване на работните заплати. Това позволи те да растат, без да има достатъчно нарастване на реализацията на продукцията срещу този растеж. Още тогава посочих, че опростените задължения се натрупват отново. Докато държавата поемаше дълговете до 1990 г., същите тези държавни фирми бяха задължнели към 31 декември 1992 г. на бюджета и на социалното осигуряване с други 17 000 млн. лв.

Поемачата задължения държава увеличи главоломно своя вътрешен дълг само за 8 месеца и го направи още по-непосилен за българския данъкоплатец. Това бе направено, без управляващите да си дават сметка за ресурсите и финансовите възможности на страната. Целенасочено разрушиха системата от мерки за възпиране на инфлацията. На дебатите тогава предупреждавах: „Този дълг трудно

ще бъде обслужван или почти няма да бъде обслужван от бъдещите управления на тази страна. Този дълг ще зароби следващото правителство и следващото управление на страната, ще я направи неуправляема¹⁶⁷.

Част от товара на поетия дълг бе стоварен на държавните търговски банки и това влоши толкова силно положението им, че предопредели бъдещото им изпадане в несъстоятелност.

Освен всички тези последици Законът за уреждане на необслужваните кредити, договорени до 31 декември 1990 г., натовари с невъзможната функция едно-единствено лице. Министърът на финансите бе упълномощен да обявява в несъстоятелност държавните предприятия – неизправни длъжници. Същевременно за тях въпросният акт трябваше да изпълни ролята на сурогатен предпазен конкордат. Ако изпълняваха създадения от тях самите оздравителен план, държавните банки можеха да им отпуснат нови кредити. Глобите за тези служители, които не прилагаха закона, бяха сурови.

Най-вредното бе, че тези актове така торпилираха финансовата дисциплина на държавните фирми, че тя и досега не е възстановена.

Разхлабена бе политиката на доходите като резултат от новата политика по отношение на синдикатите. Тяхното положение и роля в държавата бяха закрепени институционално. Влиянието им върху икономическата политика значително се засили. Решението за компенсиране на заплатите в държавния сектор не според прогнозната, а според отчетената инфлация бе взето с тристранно споразумение между правителството, работодателите и синдикатите. По този начин бе отстранена една от котвите за задържане на инфлацията. Независимо дали се произвеждаше повече, или не, доходите на заетите се повишаваха успоредно с отчетената инфлация и така я следваха и дори ускоряваха. С тази отстъпка бе спечелена подкрепата на синдикатите. Трябва да се знае, че те носят солидарно отговорност за повторната икономическа катастрофа на страната.

Други банкови и финансови щети

Паричната рестрикция на БНБ бе отслабена. Нарастването на широките пари в края на 1993 г. бе 53.1% – с 3.8 пункта по-бързо, отколкото през 1992 г., и бе по-ниско от отчетената инфлация с над 10 пункта. За сравнение с 1992 г. тази разлика бе около 30 пункта, т.е.

спирачката на паричното предлагане действаше почти *три пъти по-слабо*. БНБ посочи причината за това: „(...) наблюдаваното през 1993 г. слабо ускоряване на увеличаването на парите е в резултат от номиналното обезценяване на националната валута“¹⁶⁸.

Правителството изтласка реалния сектор от кредитния пазар. Общият кредит нарасна с 81 400 млн. лева и това бе фактор за финансова дестабилизация. Кризата се удължаваше от нарастването в 1993 г. на дела на правителството в общия кредит от 27.2% на 36.7%. В абсолютни числа нарастването на вътрешния правителствен дълг е от 48 400 млн. лева на 81 100 млн. лева. Не би могло да бъде друго, при положение че бяха извършени посочените по-горе операции по поемане на дългове на държавни предприятия и кооперативи. Въпреки това дългът на държавните предприятия продължи да нараства от 33 100 млн. лева на 70 600 млн. лева, което показва, че опрощаването на задълженията е нямало желания ефект. Основната щета за икономиката от посочените процеси бе спадането на дела на кредита на реалния сектор от 72.8% през декември 1992 г. на 63.3% само за 12 месеца¹⁶⁹.

Бюджетният дефицит бе увеличен номинално 3.5 пъти. Той достигна 29 894 млн. лева и 10.4% от БВП. Вместо планирания първичен бюджетен излишък от 5254.4 млн. лева, като подготовка на платежоспособността на страната да се договори за външния си дълг, през 1993 г. бе отчетен първичен бюджетен дефицит от 5217.5 млн. лева. В това състояние страната нямаше никакви шансове да възстанови своята платежоспособност. БНБ сочи: „Основна причина за това е изплащането през 1993 г. на голям размер вътрешни лихви – 24 676.5 млн. лева“.

Второто коалиционно управление заедно със синдикатите и с подкрепата на президента за 12 месеца почти утрои вътрешния държавен дълг. Той бе увеличен от 39 999.5 млн. лева на 111 161.6 млн. лева¹⁷⁰. Перестроечните политики се оказаха разсипващо скъпи.

Намалени бяха валутните резерви на БНБ. Причина за това бе политиката на интервенции на валутния пазар. Централната банка продаде US\$ 513 млн. и купи US\$ 341 млн. Това допълнително намали възможностите за успешно уреждане на дълга на страната. Въпреки

намесата на валутния пазар левът поевтиня през 1993 г. спрямо щатския долар с 25.3%¹⁷¹. Последниците от това бяха многопосочни.

Валутният пазар бе дестабилизиран на два пъти. През него преминаха вълни от паника. След приемането през март 1993 г. на закона за бюджета левът за кратко се обезцени до 64.94 лева за щатски долар. Дребните спестители превърнаха около 2000 млн. лева в чуждестранна валута. Задържането на по-скъп лев стимулира вноса, намали конкурентоспособността на износа и така рязко влоши външнотърговския баланс на страната. Спряната външна финансова подкрепа, в съчетание с посочената валутна политика, доведе до бързо изтощаване на брутните валутни резерви на страната от US\$ 989.7 млн. през май до US\$ 663.7 млн. в края на декември 1993 г.¹⁷²

Тези политики причиниха дефицит на текущата сметка и на платежния баланс. След като през 1991 г. текущата сметка бе почти балансирана, а през 1992 г. приключи с излишък от US\$ 451.6 млн., в 1993 г. дефицитът ѝ беше -US\$ 900 млн. Преустановено бе положителното реструктуриране на географските посоки на износа и вноса: делът на Европейските общности спадна в износа на 28.1% в 1993 г. от 29.4% в 1992 г. и във вноса – от 31.1% на 30.2%. Делът на износа към бившите социалистически страни и СССР почти се запази и се увеличи силно делът на вноса оттам – от 36.3% на 43%¹⁷³.

Вследствие на дефицита на текущата сметка значително се влоши платежният баланс. В тази обстановка бяха очевидни две решения: или продължаване на реформите и най-вече реструктуриране на собствеността в икономиката, или ограничаване на вноса до размерите на спадания износ, както направихме през 1991 г. Но тогава това ограничение се получи поради първоначалното обезценяване на лева след въвеждането на свободния валутен пазар. Правителството на Беров пое по втория път. През 1993 г. предприе 25 неуспешни опита със свои актове да ограничи вноса, включително с въвеждане на различни разрешителни режими и ценови бариери. Прие 2 постановления за предприемане на защитни мерки по вноса¹⁷⁴. С второто въведе защитни мита, които нарече „антидъмпингови и изравнителни“. Трябваше самият брой на опитите да покаже на управляващите, че тази политика е несъстоятелна. Накрая това стана,

когато макроикономическите показатели за 1993 г. отчетоха, че страната е в безизходица.

Потърсиха помощ от МВФ. Споразумението с Фонда от 11 март 1994 г. означава втория етап на второто коалиционно управление. На този етап професор Беров имаше повече лична роля и политическа инициатива. Но това не спря саботажа на реформите. Той придоби нова форма.

САБОТАЖ, ПРЕДСТАВЯН ЗА РЕФОРМИ

Заявените и непостигнати цели

В Третото стендбай споразумение с МВФ за 1994 г. правителството пое задълженията да намали основните макроикономически дисбаланси, да спазва бюджетните ограничения, включително тези за предприятията, и да ускори процеса на тяхното преобразуване; обяви следните цели: „(i) намаляване на инфлацията наполовина при задържане на спада на производството; (ii) възобновяване на процеса на трансформация чрез добре дефинирани структурни реформи; и (iii) възстановяване на международните резерви, дори и реструктуриране на дълга към търговските банки“¹⁷⁵.

(i) *Намаляване на инфлацията наполовина.* Конкретното обещание на правителството бе, че от 64% в края на 1993 г. инфлацията ще стане 30% в края на 1994 г. въпреки по-нататъшните коригиращи повишения на цените. Неизпълнението на целта бе отчайващо: „През декември 1994 г. цената на потребителската кошница на НСИ, която се възприе за единствен официален измерител на инфлационните процеси в страната, е със 121.9% по-висока, отколкото през същия месец на предходната година“¹⁷⁶. Това неизпълнение стана на фона на слабо покачване на реалния БВП. Самото покачване бе несигурно. БНБ споменава, че: „Данните на НСИ се основават на подобрена методика за набиране и обобщаване на информацията за националните сметки, включваща разработването на нови сметки“¹⁷⁷.

(ii) *Възобновяване процеса на трансформация на собствеността.* Ако се прочете съдържанието на неофициалния раздел на Държавен вестник в 1994 г., ще се срещнат голям брой обяви за приватизация. Това ще създаде повърхностна представа, че управляващите само са приватизирали. Реално приватизация през 1994 г. отново нямаше, така

както нямаше и в 1993 г. Нямаше какво да се „възобновява“. Срещу всички платежни средства – общо в 1993 и 1994 г., бяха приватизирани активи едва за 28.9 млн. лева, което представлява 0.4% от приватизираните активи общо до 2016 г.¹⁷⁸

Отчетено бе, че частният сектор бързо увеличава дела си. В 1994 г. той достигна 27.5%. Но това се дължеше в значителна степен на начина на отчитане на услугите от масово разпространената в страната частна собственост върху жилищата. Със сигурност посоченото нарастване не се дължи на постигане на обещаната цел – развитието на частната инициатива. Постигане на управляващите си останаха само „добре дефинираните структурни реформи“.

(iii) *Възстановяване на международните резерви.* Валутният резерв в края на 1994 г. е US\$ 1001.8 млн. Има една-единствена причина за това. След одобряването на Споразумението с МВФ официално външните кредитори възстановиха кредитирането на страната, за да се извърши сделката по дълга с банките от Лондонския клуб¹⁷⁹. Вследствие на двукратното обезценяване на лева спрямо щатския долар вносът силно поскъпна и затова намаля от US\$ 5311 на US\$ 4315.8 млн., а износът нарасна от US\$ 3913 на US\$ 4156.3 млн., но това не бе достатъчно да спре общото намаляване на външния стокообмен. Заради положителното салдо на платежния баланс нетните международни резерви на БНБ нараснаха само с US\$ 87 млн.¹⁸⁰, а това се дължеше на силното обезценяване на лева спрямо щатския долар.

Опитът за връщане към фискална дисциплина

Условие за одобряване на Споразумението с МВФ беше връщане към целите и мерките на икономическата и фискалната политика от 1992 г. Правителството се отказа от „левия“ завой и от „разумната политика“ със законопроекта за бюджета за 1994 г. БСП подкрепи тази политика с гласовете на своите депутати, но положи всички усилия публично да се дистанцира от нея, а когато спечели предсрочните избори, успя и да я провали. При обсъждането на законопроекта за бюджета заявих: „Това е бюджет не само рестриктивен, но това е и бюджет, който си поставя цели, които бяха изоставени и заради които, искам да напомня, беше атакувано управлението на Съюза на Демократичните сили. Тези цели бяха борба с инфлацията. Тези цели

бяха подписване на споразумения с Международния валутен фонд с цел продължение на стабилизационната програма на страната. Тези цели бяха подписване на споразумения с банките кредитори от Лондонския клуб. Тогава, преди повече от година, Българската социалистическа партия яростно воюваше с тези цели. Тогава се лансираха тези, че българската държава няма нужда от тези споразумения, че даже държавата няма нужда от ниска инфлация...^{“181}.

Планирана бе силно ограничителна политика на доходите и на социалното подпомагане. Принципите ѝ бяха „(i) ограничаване на заплатите в държавното управление (централна администрация и бюджетни организации) до размера, определен в Закона за бюджета за 1994 г.; (ii) създаване на нови тавани за заплати в сектора на държавните предприятия“. Последното означаваше поставяне на тавани на фондовете за заплати за губещите предприятия, които бяха голямото мнозинство. За останалите таваните трябваше да се определят от прогнозната, а не от отчетената инфлация. Синдикатите се хвалеха с това постижение, при това постигнаха заплатите да бъдат коригирани с 60% от производителността за последния 12-месечен период. Последният принцип бе: „(iii) адаптиране на социалните помощи, съответстващи на бюджетните ограничения и които биха могли да бъдат частично облекчени чрез по-добро насочване към действително нуждаещите се“^{“182}. Изпълнението на тази политика означаваше намаляване на социалните помощи в съответствие с икономии на бюджетните разходи.

Не последваха никакви действия за социалистическо и синдикално противопоставяне на тази политика на дълбоко закотвяне на доходите като спирачка на инфлацията и обезценяване на валутния курс на лева. Дали това бе временно примирение, или начало на разбиране на крайните нужди, пред които е изправена страната, читателят ще си отговори сам, след като прочете следващата глава.

Ще спестя тук сложната финансова схема на намаление и реструктуриране на разходите, особено на субсидиите (предвидено бе намаление с 2.6% от БВП, или с над 14 000 млн. лева) за закриване на неефективни държавни предприятия (сред които 47 мини), за наемстване на обслужването на поетите дългове на държавните предприятия. Целта на тези мерки бе създаване на възможност бюджетът да си „позволи частични лихвени плащания на Лондонския

клуб и да приключи операция по DDSR (за намаление на дълга и неговото обслужване – бел. авт.) през 1994 г.¹⁸³.

Програмата с МВФ изискваше изпълнението на фискалните политики да се контролира с тримесечно установени тавани на нетния банков кредит за правителството. Неизпълнението им бе критерий за спиране на финансовата подкрепа от МФИ.

Заявените и провалени структурни реформи

Конкретният прочит на заложените в Третото стендбай споразумение с МВФ мерки за структурна реформа показва в каква степен правителството не е имало представа за управленските си възможности и за своята политическа подкрепа. Както и в каква степен е успяло да подведе Мисията на Фонда със своите оценки и заявки¹⁸⁴ за структурна реформа. Това се вижда от дадените смели обещания:

За трансформацията на селското стопанство¹⁸⁵. Поето бе задължението всички непоземлени активи на колективните земеделски стопанства да бъдат разпределени или продадени и изплащането на окончателните дялове да бъде завършено преди края на 1994 г. Ето и конкретните текстове: „Досега окончателните решения за собственост отговарят на около 1.9 милиона хектара, покриващи почти 42% от цялата земеделска земя, която ще бъде възстановена. Освен това близо 1.2 милиона хектара вече са под частния контрол, което съответства на около 25% от земеделската земя, която ще бъде възстановена. Окончателните решения за собствеността, които отговарят на 80-85%, ще бъдат издадени през втората половина на 1994 г., а останалата част ще бъде издадена преди края на 1994 г., при условие че бъде одобрен Законът за компенсациите. (...) Колективните стопанства се ликвидират и се продават непоземлените селскостопански активи. До ноември 1993 г. 55% от тези стопанства разпределят активите си, докато това съотношение се очаква да достигне около 70% до края на 1993 г. и да се повиши до 100% до края на 1994 г.“¹⁸⁶.

...

Тук ще направя пауза, за да дам възможност на читателя да си отговори на въпросите кое правителство е ликвидирало социалистическото селско стопанство и е обещало да завърши процеса

на неговата ликвидация до края на 1994 г. и кои партии носят политическата отговорност за него.

Защо правителството направи това? Защо парламентът прибегна до извънредната мярка да позволи върнатите временни титули за собственост на поземлените имоти да се използват като заемно обезпечение за кредити за оборотен капитал? (Впрочем това не даде резултат.) Не защото властите бяха злоумишлени. Отговорите стават ясни от констатацията на правителството на професор Беров в неговия Меморандум: „Загубите на корпоративния сектор през 1993 г. представляват квазифискален дефицит, който се оценява приблизително със същия мащаб като бюджетния дефицит през тази година“. За защитниците на социалистическото земеделие ще посоча какво е числото на тези загуби. Правителството фактически признава, че по времето на „лявата“ му политика в 1993 г. социалистическите кооперативи са натрупали загуби приблизително за 29 894 млн. лева, или по средния курс на щатския долар за тази година – около US\$ 1000 млн.

Трябва да е станало очевидно от изложеното, че разграбването е било неудържимо; кооперативите са били във фактически фалит и той е бил формално извършен от ликвидационните съвети, за да бъде запазена собствеността върху земята за нейните собственици.

...

За реституцията. „Правителството отчита, че до юни 1993 г. са възстановени 57% от всички искиове, включително 83% от всички магазини и ресторанти, което е стимулирало значително дейността на частния сектор. Заедно с това планираше „да върне 70% от исканията до края на юни 1994 г. и всички валидни искиове до края на 1994 г.“¹⁸⁷. Обещанието не бе изпълнено по време на неговия мандат. Освен това то се отнасяше само за изпълнението на първите два реституционни закона. Саботажът на изпълнението на най-важния трети закон продължи до 1997 г. И беше напълно пренебрегнат от МФИ. Трябва да се подчертае, че реституцията на собствеността въобще не бе включена в критериите за изпълнение на Третото споразумение с МВФ. И тази важна част на структурната реформа не беше задължителна за правителството.

За приватизацията. Правителството внуши на МВФ, че има пречки пред приватизацията, които се състоят в наличието на вътрешни необслужвани от държавните предприятия заеми, в липсата на достатъчно местни ресурси за придобиване на приватизирани активи и в недостатъчния политически консенсус. Колко несъстоятелни са били тези аргументи, се вижда от факта, че след втората национална икономическа катастрофа в 1996 г. същите предприятия трябваше да бъдат приватизирани при далеч, далеч по-лоши условия.

За отстраняване на пречките бяха предложени и одобрени две конкретни изменения в приватизационния закон. За да се улеснят „пазарните“ приватизации, беше повишен прагът за малката приватизация, което позволи на ресорните министерства и общините да поемат отговорността за продажбата на по-голям дял от предприятията. Това изменение бе обвързано с правителствено обещание да приватизира 10% от малките предприятия, които представляват почти 90% от всички предприятия. Така отговорността и контролът върху приватизацията се разпръснаха сред многобройни държавни и общински органи. И реално отговорността не бе поета. Обещанията за малка приватизация не бяха изпълнени.

Когато с поправките на Закона за преобразуване и приватизация бе отворен пътят за извършване на масова приватизация, правителството предостави на парламента обща рамка за нейното извършване с ваучери и инвестиционни фондове. Тази рамка по оценките на МФИ съдържащо множество отворени и нерешени въпроси: за броя на приватизираните предприятия, за тяхната счетоводна стойност, за ролята на правителството в процеса, за частното спонсориране на приватизационните фондове, за това как ще бъдат разпределяни ваучерите и пр. Част от тези въпроси останаха нерешени и при стартирането на масовата приватизация 2 години по-късно.

Важно е да се знае, че напредъкът на приватизацията беше наблюдаван във връзка с прегледа на съгласуваната програма, но не бе поставен сред критериите за изпълнението на споразумението. Тази трудна тема бе оставена за Световната банка. Това означава, че изпълнението на предвидените мерки не беше смятано за абсолютно задължително за правителството. Затова в 1993 и 1994 г. бяха приватизирани едва 3% от подлежащите за приватизация активи на държавните предприятия¹⁸⁸.

За така нареченото преструктуриране. Вследствие на успешното правителствено внушение МВФ и Световната банка подкрепиха поемането от държавата на необслужваните кредити на държавните предприятия, натрупани до 31.12.1990 г., под благовидния предлог „за възстановяване на структурната реформа чрез финансов и корекционен кредит за сектора на предприятията (FESAL)“. Двете институции очакваха, че това „ще изисква значителни усилия от страна на властите и политическа подкрепа в парламента“ и не си даваха сметка за следните отрицателни процеси: колко бързо ще бъдат национализирани дълговете и загубите на държавните предприятия; колко голямо съгласие ще има в Народното събрание бюджетът да поеме пряко бремето на необслужваните заеми в портфейлите на търговските банки; колко малко значение за порочните практики в България ще имат всички мерки за „финансова рехабилитация“ на държавните предприятия. Фондът и Банката не си даваха сметка, че никой от управляващите няма намерение да започне ликвидация и приватизация на тези губещи предприятия, които не са изпълнили изискванията; че министърът на финансите няма да инициира процедури на несъстоятелност и няма да сменя провалилите се

стопански ръководни кадри на бившата комунистическа партия и че отново банките ще отпускат след политически натиск безнадеждно несъбираеми кредити.

Вярно е, че половинчато бяха изпълнени две от предвидените мерки. Бе приет закон за несъстоятелността, но той бе така конструиран, че не действаше, както очакваха МВФ и Световната банка. Властите идентифицираха 53 държавни предприятия, които причиняваха около половината от всички загуби на предприятия през по-голямата част от 1993 г. Подлагането им на „нова система за мониторинг чрез банковата система и отделни административни процедури“ не даде никакъв резултат. И тъй като ограниченията на банковите кредити за тези избрани предприятия бяха определени като критерии за изпълнение по време на средносрочния преглед на програмата, това стана една от причините Третото стендбай споразумение с МВФ да бъде прекратено предсрочно.

Вследствие на неизпълнението на тези обещания през 1996 г. в безнадеждната група на неплатежоспособните длъжници влязоха почти всички структуроопределящи държавни предприятия.

За ценовите политики. Правителството обещавахе да намали квазибюджетните дефицити и натрупващите се загуби в сектора на енергетиката чрез повишаване, и то до сключването на Споразумението с Фонда, на контролираните цени за енергийни услуги – средно с 36% за електроенергията и 61% за централното отопление, за телекомуникационните услуги и за водния и пътническия транспорт. „Железопътните тарифи ще се увеличават постепенно през 1994 г., така че до края на този период тези тарифи да покриват най-малко оперативните разходи; тарифите за телекомуникациите ще бъдат повишени през 1994 г., така че да бъдат изпълнени оперативните и капиталовите разходи.“ Това се диктуваше от необходимостта да се ограничат огромните бюджетни субсидии, да се изпълнят условията за отпускането на енергиен заем от Световната банка и да се отвори възможност за сделка по външния дълг. Имаше необосновано очакване, че „тези увеличения на цените ще доведат до оперативен излишък за Националната електрическа компания (НЕК) и че загубите на топлофикационните дружества ще бъдат ограничени до сумите, за които са били предоставени субсидии в бюджета“.

Едновременно с това правителството обещавахе да премахне непрекия контрол върху цените на селскостопанските продукти и да остави за тях минимални цени предимно за вноса, за да запази данъчните си постъпления¹⁸⁹.

За мерките за банковия сектор. Те бяха най-слабата част от плановите на правителството и на Мисията на МВФ. Във вярна посока беше преценката, че „дори след изчистването на необслужваните заеми редица банки ще имат недостатъчен капитал, а някои ще имат оскъдни печалби, ако има такива“. Но реалното положение на банките беше много по-тежко и това не се разбираше. Когато по време на дебатите в парламента твърдах, че банките вече са натрупали значителни несъбираеми кредити след 31 декември 1990 г., не впечатлявах никого. Тази пренебрегната реалност стана бомбата със закъснител, която доведе до фалита на 17 български банки през 1996/1997 г.

Безкрайно нелепо беше очакването, че ще се случат записаните мерки в банковия сектор. Те бяха напълно несъстоятелни. Трезвият и обективен анализ още тогава показваше, че никакви допълнителни банкови консолидации и капиталови инжекции не са реалистични. Никакви чуждестранни източници – заемни или инвестиционни, не можеха да се очакват в българските банки в условията на дълбоката финансова изолация на страната. Никой нямаше да купи акциите на намиращите се в тежко състояние банки, ако бъдат пуснати за продажба; никой нямаше да иска да приватизира българска държавна банка през 1994 г. Никакъв график за по-нататъшни приватизации, изготвен с помощта на Световната банка, нямаше смисъл в тази и следващите години. Безпочвено беше очакването, че съществуващата система за мониторинг е в състояние да намали междубанковите просрочия¹⁹⁰.

Приемайки правителствените обещания за чиста монета, МВФ не си даваше сметка какви ще бъдат последиците върху парламентарната подкрепа на правителството на професор Беров от провеждането на практика на тези политики, особено на ценовата. Разбира се, всички парламентарни фракции се разграничиха от тях. Един от първите, които се разграничиха, беше президентът Желев. Правителството все по-бързо трупаше недоверие сред потърпевшите български граждани както заради спадането на жизнения стандарт, така и защото не виждаха никакъв положителен резултат от плащаната социална цена.

Тук е мястото да кажа, че в условията на 90-те години, поради безпомощността на институциите и разрухата след комунистическия икономически експеримент, домакинствата плащаха висока социална цена даже и когато не се правеха реформи, дори по-висока. Защото реформите отваряха изход от иначе безнадеждния упадък на обществото, институциите и производството. Бяха светлинка в края на тунела, както тогава казвахме, създаваха надежда. Убеден съм, че и без да се ориентира в дебрите на политическите решения, обществото имаше усет кога е на правия път и кога се отклонява от него. Когато политиките го отклоняваха от този път, съпротивата му ставаше по-силна, за да избухне, както стана в началото на 1997 г.

Минирането на прехода

Едно от най-зловредните творения на второто коалиционно управление бе приемането на Закона за съдебната власт на 22 юли 1994 г. В него се гарантира влиянието на управляващата политическа формация върху Висшия съдебен съвет (ВСС) със следните механизми: парламентът избира 11 членове. Самото мнозинство във ВСС избира 3-мата членове по право: председателя на Върховния касационен съд, председателя на Върховния административен съд (ВАС) и главния прокурор, и така, дори да е малко, политическото мнозинство се самоусилва. Колегиумите на прокуратурата и следствието, които се управляват от прокуратурата, избират по 3-ма членове и така са повече от избраните от съдийската колегия 5-има членове на ВСС. Както се вижда, така конструирана, висшата институция на правораздавателната система е доминирана едновременно от парламента и от прокуратурата. Конструкцията на ВСС бе променена в 2016 г., но промените са козметични¹⁹¹ и не засягат създадената преди 22 години конструкция. Нейната политическа и прокурорска зависимост и сега е гарантирана от правомощията, състава и конструкцията на пленума на ВСС. Правомощията на съдийската колегия са ограничени. Тази зависимост не позволява в страната да се установи върховенството на правото и продължава да е съществена предпоставка за слабостта и неефикасността на всички останали институции в страната.

Второто коалиционно управление приоритизира „грижата“ за защита на управляващите и така бяха приети Законът за специалните

разузнавателни средства¹⁹² и Законът за Национална служба „Сигурност“¹⁹³. И двата бяха отменени затова, че не защитават правата и свободите на българските граждани, а само възпроизвеждат стереотипите и личните състави на старите репресивни органи.

Широко е разпространено убеждението, че през 90-те години Филип Димитров е единственият министър-председател, който е искал вот на доверие. Това не е така. Притиснат от разпадащата се втора коалиция, от опитите на президента Желев да го замени, от общественото негодувание и от многобройните вотове на недоверие, на 26 май 1994 г. премиерът Беров поиска вот на доверие, за да изпълни една тримесечна програма с „основни правителствени намерения“. При гласуването 125-има депутати го подкрепиха, останалите 95-има бяхме против. Едно от основните намерения бе да се направят съществени поправки в Закона за приватизацията¹⁹⁴. Няма да си позволя изкушението да направя широки коментари, въпреки че сигурно ще подпомогнат читателя в тази не проста материя. Без да навлизам в любопитни детайли, ще посоча четири ключови допълнения в нормативите:

Първо. Бяха дадени привилегии за участие в приватизация на „лицата, които без трудов договор са членове на управителни органи на приватизиращото се предприятие в продължение на повече от 1 година преди датата на обявяване на решението за приватизация“¹⁹⁵. Така всички парашутирани от изпълнителната власт лица, дори неработещи в държавните предприятия, получиха привилегировани възможности да ги купуват.

Второ. Създаде се възможност държавни и общински предприятия и обособени техни части да се изкупуват без търг или конкурс, според оценката на балансовата стойност на активите им, от работници и служители на приватизиращото се предприятие, както и от горепосочените лица с новополучените привилегии. Тези бездруго привилегировани лица получиха допълнително следните предимства:

- 1) да купуват предприятията на разсрочено плащане до 6 години;
- 2) началната им вноска да е само 10 на сто от цената;
- 3) да получат едногодишен гратисен период за плащането;
- 4) инфлацията да обезценява 50 на сто от изплащаната от тях сума, като „за времето на гратисния период стойността на неизплатената част не се променя (от инфлацията – бел. авт.). Стойността на

разсрочената част не се променя, когато купувачът я изплати в срок от 24 месеца“;

5) „получават отстъпка от цената до 20 на сто, но не повече от сумата от brutните им заплати за последните 24 месеца в приватизиращото се предприятие (...)“¹⁹⁶.

Читателят следва да е разбрал от казаното дотук, че така се създадоха привилегиите на прословутите Работническо-мениджърски дружества (РМД), за които отговорността отново се стовари върху Демократичните сили.

Трето. Създаде се легитимната основа на т.нар. „масова приватизация“ – чрез инвестиционни бонове. Създадена бе и нейната специална институция с гръмкото име Център за масова приватизация. Перестройчиците превръщаха народа в собственик... на нищо. Масовата приватизация бе стартирана в следващите 2 години от управлението на БСП. Вината за нейния неуспех и за нанесените щети отново бе стоварена върху Демократичните сили.

По време на дебата в парламента посочих, че предлаганата масова приватизация лишава от средства държавата. Напомних тогавашната консенсусна позиция: „Досега се изповядваше идеята, че приватизацията трябва да е бюджетно неутрална, в смисъл да не взема пари от бюджета и да не служи като източник за регулярни разходи на държавата, да решава по-скоро други цели“¹⁹⁷. Под „други цели“ следва да се разбират само инвестиции или посрещане на обслужването на държавните дългове. В този смисъл консенсусът беше по един от най-важните фискални принципи – едни натрупани държавни активи да служат само за придобиване на други или за покриване на дефицита. Подчертавам тук силно, че по този принцип на приватизацията имаше общо политическо съгласие още от времето на старта на прехода. Затова възразявах на масовата приватизация с тезата, че от нея държавата няма да получи каквито и да било средства. Второто коалиционно управление не само заложи приватизация без парични постъпления, заложи приватизация на предприятия, на които държавата национализира причинените от комунистическата номенклатура загуби. Посоченото общо политическо съгласие бе нарушено, а след това с приходите от приватизацията бе извършена най-разюзданата спекулация. Пет години по-късно, след като забравиха своята политика, БСП, ДПС и отцепилите се от СДС успешно внушиха

на посткомунистическото общество мита, че „държавната собственост е разпродадена на безценица“. Единствено масовата приватизация беше раздържавяване срещу нулеви постъпления. Но за това ще стане дума по-нататък.

Четвърто. Пуснатите държавни облигации по ЗУНК можеха да участват в приватизацията със стойността си по номинал, а същевременно се купуваха по 45 стотинки за лев. Това удвояваше покупателните възможности на привилегированите лица да участват в приватизацията.

Моят коментар е само в едно изречение. Номенклатурата на комунистическата партия и на репресивните служби беше натрупала вече първоначален капитал и се готвеше да приватизира на безценица държавните предприятия.

...

Отново ще направя пауза, за да приканя читателя да прочете повторно дадените предимства на привилегированите. Там ще види, че те са били най-силно заинтересовани от обезценяването на активите на държавните предприятия и от предизвикването на огромната вълна на инфлацията в края на 1996 г.

...

За отговорността на МФИ

Виждах ясно какво се прави и как ще свърши всичко това. Бях изпитал на гърба си какво значи да се опитваш да правиш реформи, без да имаш сигурна подкрепа зад себе си от политическа партия, която е готова да плати цената им. В опозиция, подложен на постоянно охулване и клевети, не бях в състояние да предупредя накъде отива страната. Оценявах управлението във в. *Демокрация*: „...то е безконтролен разпад и монополни полустопански, полупрестъпни групи, които експлоатират държавна собственост. Те са се сраснали с изпълнителната и законодателната власт на страната, което ги прави особено опасни“¹⁹⁸.

Негодуванието ми бе особено силно, защото тези действия бяха поднесени като реформи и бяха одобрени от МФИ¹⁹⁹ и от всички

външни институции, които подкрепяха прехода в България. Заради това съм убеден, че тези външни фактори носят вина за зачеването на втората национална катастрофа от второто коалиционно управление на страната.

Тук трябва да посоча, че една част от тези политики, и по-точно – т.нар. „суброгация²⁰⁰ на несъбираемите кредити“, бе част от условията на Световната банка за отпускане на кредити на България. Първият опит да бъде поставено това условие, бе направен пред правителството на СДС, но то не бе изпълнено.

Една критична оценка за ролята на МФИ може да бъде прибързана, ако не вземе предвид повече обстоятелства. При одобряването на споразумението изпълнителните директори на МВФ показаха, че виждат повечето от грешките и провалите от 1993 г. Виждаха „блокираните структурни реформи в ключови области“ и влошаването на външното салдо. Същевременно бяха склонни да си ги обяснят със засушаването и спада на селскостопанската продукция и със „засилването на санкциите на ООН срещу Съюзна република Югославия (Сърбия/Черна гора), рецесията в континентална Западна Европа...“. Много предпазливо в началото на позицията си предупреждаваха, че твърде експанзионистичната фискална политика и реалното поскъпване на валутата са добавили допълнителни проблеми. Тези внимателни общи формулировки не трябва да подвеждат. На своя професионален език предупреждаваха за недопустими политики на бюджетни разходи и на контролиране на курса на лева.

В доклада на Мисията на Фонда е посочено: „Поради значителен недостиг на приходи, който затрудни усилията за контрол на разходите, фискалната позиция се влоши рязко през 1993 г., като цялостният фискален дефицит (с изключение на отложените лихви в Лондонския клуб) достигна около 11% от БВП. Недостигът на приходи се дължи отчасти на слабостите в данъчната администрация, съчетани с финансовата недисциплинираност на държавните предприятия и съпротивата на парламента да налага своевременно предложените мерки за приходите. Фискалните дефицити от такъв мащаб са очевидно неустойчиви“²⁰¹.

Въпреки този трезв поглед върху реалностите изпълнителните директори на МВФ изразяваха увереност, че програмата може да

възстанови външната жизнеспособност, т.е. платежоспособност на България в средносрочен план²⁰². Това впоследствие се оказа дълбока заблуда. Ръководството на Фонда се радваше на възобновените през ноември 1993 г. частични лихвени плащания към Лондонския клуб.

Сега поставям въпроса по друг начин. Какво би се случило, ако МФИ не бяха подкрепили правителството на професор Беров? Със сигурност повторната национална икономическа катастрофа щеше да настъпи по-рано, но България щеше да влезе в нея с неуреден външен дълг. Този отговор показва, че всички институции, които даваха външна подкрепа на страната, са избрали между двата негативни сценария този, който е бил по-малко лош. Не са били повече настойчиви, защото и бездруго правителството е поемало неизпълними обещания. Затворили са си очите за погрешната и нечестна политика на управляващите, макар че най-вероятно са си давали сметка за техния капацитет. Казано с медицинска терминология, пред тях е стоял тежко болен държавен и икономически организъм, който не е желал да бъде лекуван. Приемал е лекарските интервенции само за да не изпадне в кома.

Българското посткомунистическо общество приемаше само неизбежното. Така продължава и досега. Но тогава това ни вкара в повторната катастрофа. Оценката ми е, че МФИ са се опитали да я предотвратят с Третото стендбай споразумение заради сключването на сделката за външния дълг.

СДЕЛКА ЗА ВЪНШНИЯ ДЪЛГ

Много може да се пише по тази тема – много повече, отколкото вече е казано дотук. Преди да добавя своите свидетелства, ще посоча, че сключването на тази сделка, каквато и да беше тя по своите характеристики, бе по-малкото зло. Основно защото така се спираше натрупването на нов дълг – лихвите се обслужваха частично. Освен това уреждането на дълга към търговските банки кредитори закъсна много, включително защото не беше приоритет на втората управляваща коалиция. Този приоритет бе осъзнат едва след дерайлирането на страната при „левия завой“. И трето, ако сделката не бе сключена от правителството на професор Беров, нямаше да бъде сключена от правителството на Виденов. Тя въобще не беше сред целите и по възможностите на бившата комунистическа партия.

Тук ще се опитам да отговоря на основния въпрос. Как сделката за търговския дълг и нейните параметри повлияха на процесите на създаването на демократични институции и на икономическата трансформация в България? Според мен този отговор ще помогне да се оцени успешна или неуспешна беше замяната на дълга с брейди облигации.

Неподготвеност и влошени условия

Първо. Подготовката на бюджета и на държавното съкровище да посрещнат сделката, се състоеше в прилагане на комплекс от сложни фискални мерки и маневри. Правителството трябваше да приложи толкова рестриктивна фискална политика, че да постигне през 1994 г. излишък по първичния баланс от близо 2.5% от БВП. Това изискваше много голямо усилие, защото през 1993 г. първичният баланс приключи с дефицит от 3% от БВП. Общият бюджетен дефицит трябваше да намалее от приблизително 11% от БВП през 1993 г. до 6.25% (31 млрд. лева) през 1994 г. Тези бюджетни цели бяха постигнати частично. Отчетеният общ дефицит на републиканския бюджет бе 34 млрд. лева²⁰³. Подготовката предвиждаше мерки за увеличаване на приходите. След отчитане на последиците от операцията по намаляване на дълга и неговото обслужване се изискваше допълнителна консолидация на бюджета чрез поддържане на излишък по първичния баланс и свеждане на общия дефицит до 3% от БВП. В неясната перспектива съвсем пожелателно се заявяваше „желанието за намаляване на лихвената тежест, поемана от бюджета в средносрочен план“²⁰⁴.

Второ. За сделката бе нужен авторитетът на МФИ, за да се отложат дължими суми, да се планират и осигурят допълнителни външни официални кредити. Всъщност при брейди сделката по-голямата част от един дълг се заменяше с друг. Тези финансови операции бяха планирани и извършени след възприемането на допускания и оценки и след непрости изчисления. Тези задачи бяха решени в голямата си част от МВФ. Затова трябва да се признае, че във всички случаи България не бе в състояние сама да сключи тази сделка с банките от Лондонския клуб.

Трето. Със своето изчакване и нежелание да извършат бърза приватизация, БСП, ДПС и отцепилите се от СДС влошиха

максимално възможностите на държавата да посрещне плащанията по външния дълг. По тази причина Фондът за реконструкция и развитие, където трябваше да се събират средствата от приватизацията, не даде очаквания принос за бюджетната консолидация. Тази тяхна политика заедно с желанието да се прикрият следите от престъпната безстопанственост на стопанската номенклатура накараха държавата да поеме огромен вътрешен дълг на социалистическите предприятия и кооперативи. Това влоши предпоставките за сделката по външния дълг, защото изправи бюджета пред задължението да извършва непосилни допълнителни лихвени плащания по вътрешния държавен дълг.

Като се съгласиха с доминираната от БСП втора коалиция²⁰⁵ за нарастването на вътрешния дълг, МВФ и СБ отстъпиха от своите програми за структурна реформа и допуснаха следващия провал на прехода в страната. Бързата приватизация беше възможна през 1994 г. и щеше да се проведе при значително по-добри условия, отколкото тази през 1997-2001 г. Държавните предприятия щяха да се продават с техните дългове, така както бе направено от правителството на ОДС, и тези дългове щяха да бъдат значително по-малки. Купувачите щяха да придобиват предприятията заедно със задължението да посрещат техните кредити, както го направиха няколко години по-късно. МВФ в някаква степен си даваше сметка за последиците от тези поети дългове. Допълнителните разходи „(...) еквивалентни на повече от 3 процентни пункта от БВП, също ще пренесат сянката си в бъдещи бюджети, особено под формата на по-високи лихвени плащания“. Така наречената „сянка“ беше задължително заделяне на непоносимо висок процент от правителствените бюджетни разходи за лихви, което причини мащабно съкращаване на нелихвените, включително на текущите разходи²⁰⁶.

Четвърто. През 1993 г. сделката с банките кредитори не беше приоритет на управляващите. Нивото на групата за преговори отново бе снижено. За ръководител беше върната Мариана Тодорова. Финансовият министър Стоян Александров отново пое отговорността да преговаря и да подпише споразумението едва след като правителството осъзна важността на проблема. Преди да се договорят всички условия, двама от най-важните преговарящи – Чавдар Кънчев и Венцислав Антонов, напуснаха екипа поради несъгласие с условията на сделката. Управителят на БНБ Тодор Вълчев в изказването си пред

парламента заяви, че това напускане е непонятно за него, но веднага след това коментира: „Поносима ли е сделката? Всичко зависи от това. Могат да се посочат много числа за 1996 и особено за 1997 г., когато бремето става много голямо при настоящия размер на brutния национален продукт и при тогавашния размер на brutния национален продукт. Но преди всичко дали сделката е поносима, зависи от това какво ще бъде състоянието на нашата икономика тогава“²⁰⁷. А „тогава“ състоянието на икономиката беше катастрофално. Прогнозите на МФИ и на правителството бяха недостоверни.

Оценка на сделката

Сделката с банките от Лондонския клуб бе договорена в края на юни и представена за ратификация в парламента през юли 1994 г. Дебатът на първо четене се състоя на 22 юли с участието на финансовия министър Стоян Александров, управителя на БНБ професор Тодор Вълчев и заместник-министъра на финансите Димитър Костов. Условиата на сделката се защитаваха от БСП и от отцепили се от СДС депутати. Аргументите бяха основно намалението на дълга. Твърдеше се, че е постигнато намаление от 48.3%, но то се отнасяше само за пуснатите облигации. Другият „аргумент“ бяха илюзорни надежди за положително икономическо развитие. Председателят на бюджетната комисия на 36-ото Народно събрание Венцеслав Димитров от СДС атакуваше сделката, включително за размера на намалението – заедно с обратното откупуване на дълг общо то беше реално 33.6%²⁰⁸. Това беше значително по-малко от постигнатите от Полша почти 50%. От СДС атакувахме и редица други елементи на сделката, които окачествявахме като унижителни, неприложими и антиконституционни.

На първо четене ратификацията беше приета. От гласувалите 177 народни представители „за“ бяха 133-ма, „против“ – 23-ма, „въздържали се“ – 21. Всички депутати „против“ и „въздържали се“ бяха от СДС.

Гласувах против и на първо, и на второ четене. От името на парламентарната група на СДС окачествих споразумението като „лошо или не толкова лошо, каквито са оценките за него, непоносимо или не толкова непоносимо – за България“²⁰⁹. Колебаех се и затова не бях категоричен в тези оценки. Колебливо беше и отношението на нашата парламентарна група. Макар че вече силно се съмнявах, продължавах

да имам доверие на професионализма на екипа на МВФ и на неговите оценки за способността на страната да обслужва намаления и разсрочен външен дълг на БВТБ. Вътрешното си убеждение изразих едва в края на своето изказване:

„Едновременно с това искам да кажа, че Българската социалистическа партия успява с това споразумение да остави зад гърба си исторически един от най-големите икономически и финансови проблеми, които е създала на България. Оставя го зад гърба си днес! Аз много се надявам нещата да се развият така, че да не се сблъскаме отново с този проблем в следващите месеци и години. Защото моето лично предчувствие е, че този проблем, който по този начин оставихте зад гърба си днес, ще ви се появи като призрак в следващите години.“

И призракът се появи 2 години по-късно.

Условията на сделката се оказаха лоши и непосилни. Станаха една от причините за повторната национална икономическа катастрофа, защото: 1) натовариха още повече бюджетните разходи за лихви; 2) не спомогнаха бюджетът на страната да постигне средносрочна платежоспособност за обслужване на дълга; 3) не създадоха условия страната да излезе на външния пазар на суверенните дългове; и 4) не привлякоха очакваните преки чуждестранни инвестиции.

Адреси на отговорността

Разбира се, политическата отговорност за договорените непосилни условия бе основно на Парламентарния съюз на БСП, подкрепил сделката с 98 депутати, след това на отцепилите се от СДС и присъствали 23-ма депутати, на присъствалите 6-има депутати на ДПС и на 6-има депутати от ПГ на СДС.

Отговорността за сключването на неизгодната за България сделка с външния дълг е и на второто коалиционно правителство, и на министъра на финансите Стоян Александров, както и на подкрепилия сделката управител на БНБ професор Тодор Вълчев. Преди тях, заради съгласието си с условията и начина на представянето на резултатите от преговорите, отговорност носят лицата, останали в преговорния екип.

Времето и късата българска памет вече са заличили тези отговорности. Дори сред учените и специалистите малцина си дават сметка за връзката между лошата подготовка за сделката по дълга,

нейните непосилни условия за страната и последвалата повторна икономическа катастрофа. „Минало-заминало“, казваме ние, българите, и продължаваме да повтаряме своите грешки.

За подкрепата на Третото стендбай споразумение намирам обяснение, но за непосилните условия на сделката с банките кредитори професионалната отговорност е изцяло на МВФ и конкретно на директора на департамента за Европа I Michael C. Deppler (Майкъл Деплер). За мен е очевидно, че в онова време българското правителство, Министерството на финансите и БНБ нямаха нужната професионална компетентност и разчитаха на тази на Фонда. Те следваха неговите указания и се опираха на неговите изчисления.

Моето професионално мнение бе, че Фондът трябваше първо да откаже одобрение на споразумение с правителството, докато то не започне бърза и мащабна приватизация на държавните предприятия. Такава приватизация бе задължителна част от модела за прехода на страните от Централна и Източна Европа, който беше възприет и прилаган от МФИ. Само приватизацията е жалонът за постигане на трайна стабилизация след трансформацията на икономиката и нищо друго не може да я замени. МВФ насочи властите към сделка с банките кредитори, при положение че България продължаваше да е макроикономически нестабилна и високорискова страна. Ръководството на МВФ (тук включвам и изпълнителните директори) недооцени и подмина очевидните политически рискове пред изпълнението на поетите от българските власти ангажменти.

От друга страна, МВФ и СБ не приведоха задължителните в случая аргументи за убеждение и натиск към банките кредитори, за да възприемат по-голямо намаление на българския дълг и да заменят дълг със собственост. Ще напомня, че такива бяха позициите на преговорите на правителството на СДС в 1992 г. С такива аргументи МВФ разполагаше предостатъчно. Въпреки това изпълнителните директори на МВФ допуснаха да вземе връх крайно негативното отношение към България в Департамент Европа I и сред кредиторите и това да натовари финансите на страната с непомерен дълг. Дори една минимална част от това, което видяхме да прави Фондът за Гърция за преодоляване на нейната дългова криза в 2017/2018 г., не беше направено за България през 1994 г. На практика това поведение

подведе банките кредитори да поддържат максимални претенции към българското правителство.

В изказването си от името на парламентарната група на СДС изразих надежда, че ще дойде време, когато историците икономисти ще сложат всичко на кантара и ще преценят цялостно политиката за решаване на проблема с дълга. За тази цел прибавям своята оценка, доказана с приведените по-горе факти и обстоятелства, че сделката по външния търговски дълг стана една от причините за повторната икономическа катастрофа на България през 1996 г. Виждам две последици от непосилните разходи по дълга – те: 1) ограничиха финансирането на жизненоважните функции на държавата и така попречиха създаването на демократични институции да става в нормални условия; и 2) спряха напълно икономическата трансформация в следващите 2 години.

Вторият етап на Беровото правителство приключи в есента на 1994 г. Беше предвидено заедно с представителите на Фонда да се направи преразглеждане на оценката на развитието на страната в рамките на програмата. Преди това, през август 1994 г., Мисията се отказа или снижи част от критериите за изпълнение на споразумението и препоръча увеличение на подкрепата чрез откупуване на 139.48 млн. СПТ вместо на 69.74 млн. СПТ²¹⁰. Това стана и последната подкрепа за България по Третото стендбай споразумение. Прегледът, който трябваше да бъде завършен преди 31 октомври 1994 г., бе отложен. Оставката на правителството на професор Беров го направи безпредметен. Страната навлезе в поредната политическа криза, завършила с предсрочни избори.

ОЦЕНКА ЗА УПРАВЛЕНИЕТО В 1993-1994 Г.

Направих оценка за второто коалиционно управление от името на парламентарната група на СДС. Бях забравил защо точно на мен е била възложена тази задача. Нямах спомен да съм бил когато и да било председател на парламентарна група. Проверката ми помогна да си припомня защо е станало така.

Когато се очертаха предсрочните парламентарни избори, втората коалиция на Демократичните сили се разцепи още веднъж в 36-ото ОНС. Председателят на ПГ Стефан Савов привлече няколко депутати, започна да се дистанцира и да се готви за явяване във формата „Народен съюз“ с БЗНС-НС на Анастасия Мозер. Този път

разцеплението беше сред твърдото ядро, сред така наречените „кинжали“, за какъвто беше сочен и самият председател на Демократическата партия. Не знам какви точно бяха политическите им отношения, но се виждаше, че подкрепя силно Филип Димитров през неговите най-трудни 2 години. Отделянето му от нас бе израз на недоверие и предполагам, личен удар за председателя на СДС. Предполагам също, че това поредно, много дълбоко разцепление на втората демократична коалиция отвори пространство за Българския бизнес блок (БББ) на Жорж Ганчев, който влезе в 37-ото ОНС.

Накрая от ПС на БСП се дистанцираха отново от управлението. В заключителното си слово от името на групата Йордан Школагерски²¹¹ заяви: „Дори и в своята променена конфигурация парламентът не събра мнозинство да спре пагубната инерция на една политика, която в растяща степен отчуждаваше и обезверяваше хората. При тази колеблива пясъчна основа и правителството на професор Беров стана жертва на инерцията“. За мен бе удивително как успяха да внушат на избирателите, че нямат нищо общо с това управление, след като 2 години бяха парламентарната сила, която съставляваше голямата част от мнозинството, което монолитно крепеше правителството във всичките му действия и го защитаваше от вотовете на недоверие. Успяха да представят доминираното от тях управление като продължение на управлението на СДС. Допускам, че тази представа битува и сега.

Опитвам се да си обясня защо стана така и намирам следните отговори. Сигурен съм, че посткомунистическото ни общество не си даваше сметка, че правителството и парламентът се управляват само от тези политически партии, които са част от мнозинството, че това мнозинство има опозиция, която не носи отговорност за неговите действия. Сигурен съм и в друго. Избирателите въобще не бяха убедени, че страната се управлява от разпадащи се и пъстроцветни политически партии и коалиции. И имаха известни основания за това. Каква отговорност за действията на останалия с най-голяма група депутати ПС на БСП можеше да се търси, след като там наред с бившите комунисти бяха БЛП, ОПТ, ПХЖД, ХРП, СМС, ФБСМ, НЛП „Стефан Стамболов“ и СДПД „Ера-3“. Колцина са знаели тогава какво означават съкращенията? Не мога сега да възстановя пълните имена на тези партии и няма нужда, защото нямат никакво значение. Каква

политическа отговорност от „Ера-3“?! И каква – от отцепилите се от СДС депутати в партиите ПСДАР, НЕЗ, ПСНИ. Кой изобщо знаеше какви са тези парламентарни групи, крепящи властта. Наистина тази шарения си имаше идеология – „лична демокрация“ и „срещу двуполюсния политически модел“, но тя оставаше само за нейна консумация. Малцина са вярвали на този маскарад.

Публиката на политическия театър „Разумно управление“ имаше превратна представа кой точно управлява, защото току-що излязла от тоталитарния комунистически режим, още не знаеше, че трябва да контролира носителите на властта и да им търси отговорност за действията. Бе свикнала да гледа лицата, да чете между редовете и да тълкува жестовете, а не действията. За нея знаците на властта бяха: президент – демократът Желев; председател на Народното събрание – демократът Александър Йорданов; премиер – съветникът на президента, демократът Любен Беров, който обеща да продължи реформите. Затова голямото мнозинство избиратели бяха убедени, че СДС продължава да управлява страната, подпомагано от ДПС и от самореформиралата се и прогресистка БСП. Това е причината всички провали в периода 1993-1994 г. в последна сметка да се стоварят върху Демократичните сили. В представите на мнозинството времето на Беровото правителство бе управление на СДС. А всъщност то беше управление на триумвирата, беше второ коалиционно управление.

За посткомунистическото общество бе твърде чуждо, че страната се управлява от различни партии в парламента. То беше свикнало да вижда на власт тоталитарна конструкция и съсредоточена власт в едни или в няколко ръце. „Щом Желю Желев е президент – той е на власт и казва какво да се прави.“ Тази представа се поддържаше и от самия президент. Той бе свалил едно правителство и бе посочил следващия премиер, в него се вперваха погледите. Представата за парламентарните партии като носители на законодателна и избиращи изпълнителната власт бе много далечна, а и неубедителна; самите партии, особено тези от демократичния спектър, непрекъснато се разпадаха пред очите на избирателите си. Как да повярва човек, че толкова сериозно нещо като властта в страната зависи от тях?

При тези условия напразно се опитвах да адресирам отговорността за управлението на страната в последните 2 години към БСП, ДПС и

излезлите от СДС депутати и да обяснявам, че това е причината за неуспеха на политическата реформа:

„И тя не успя от момента, в който беше поставено под въпрос съществуването на представителната, публичната демокрация, когато в парламента се родиха тезите за така наречената лична демокрация, когато започна преструктурирането на парламентарното пространство, когато под лозунга за борба с двуполюсния модел на българския парламент парламентарната група на Съюза на Демократичните сили се разцепи и част от нея гласува за правителството на господин Любен Беров.

(...) В страната се допусна защита, представяне и отстояване на интереси, които са непублични, които са нелегитимни. В страната, в Народното събрание и дори в Министерския съвет започнаха ясно да се отстояват интересите на други полюси на политическата власт.

(...) основната причина за това е неприемането на идеята за партийна демокрация, желанието тук да бъдат поставяни и да бъдат отстоявани други интереси, интереси, които след това започна да личи, че са интереси на организираната престъпност.“²¹²

Опитвах се да припомня, че преди управлението на втората коалиция имаше управление на политически отговорна сила, имаше политически отговорно правителство, имаше отговорни политици и министри и всички знаеха кои са те. След това политическата отговорност се разми и мътилката, забъркана от триумвирата Луканов–Желев–Доган, и утайката ѝ плътно покриха българската изпълнителна и законодателна власт.

Посочих, че това позволи в условията на хаоса и беззаконието организираната престъпност да осъществи преразпределение на националния капитал и на доходите.

„А хаосът, хаосът, който се изроди по-скоро в една стопанска джунгла, беше роден тук, в това Народно събрание и започна в този момент, в който тук беше разрушена политическата демокрация.“²¹³

Напразно се опитвах да посоча напредъка на България в прехода при управлението на правителството на Филип Димитров и това, че тогава бяхме поставяни до най-напредналите Чехословакия, Унгария и

Полша. Напразно сочех, че сме предвиждали политическия упадък и провала на икономическата реформа, че по никакъв начин не желаем да носим отговорност за тези провали и затова сме искали предсрочно прекратяване мандата на 36-ото ОНС.

В заключение направих прогноза:

„(...) ако Българската социалистическа партия успее по някакъв начин да състави правителство и да управлява нашата страна, крахът ще бъде дори по-лош от този, който е тук, в момента.“²¹⁴

Така и стана.

ПРИЧИНИ ЗА САБОТИРАНЕТО НА РЕФОРМИТЕ

От самите свидетелства дотук би следвало постепенно да се изясняват причините за саботирането на реформите. Преди да ги систематизирам и допълня от собствения си сегашен прочит на фактите и събитията, ще обясня защо използвам в заглавието на тази глава „саботаж на реформите“. Не на прехода. Допускам, че от него са били заинтересовани всички, включително и бившите комунисти. И те искаха демокрацията и капитализма, но така както си ги представяха – демокрация, при която те са и на власт, и в опозиция; и капитализъм, при който те са капиталистите. И те искаха европейска интеграция на България и европейски стандарт на живота, образованието и здравеопазването, но само за себе си, за своите деца и внуци.

Саботираха реформите, защото, ако бяха проведени както трябва, щяха да създадат в България европейска многопартийна демокрация с върховенство на закона и пазарна икономика, в която властта е на Негово величество избирателя/потребителя, а не на организираната престъпност и олигархията. И щеше да им се търси сметка за злоупотребите с власт и за криминалните деяния. Страхът от закона ги накара да саботират.

Сега у нас самата дума „реформи“ е напълно изпразнена от съдържание заради спекулациите и злоупотребите с нея. Всяко незначително и невзрачно усилие се назовава реформи. Причината за това парадирание и мимикрия е, че Европейският съюз настоява за реформи. Почти всеки политически акт се представя за желаните реформи, за да се убеждават българските граждани и европейските институции, че ние правим усилия да изпълним европейските критерии. Защото вече повече от 10 години след членството ни не

отговаряме на тях нито като демокрация и върховенство на закона, нито като конкурентна пазарна икономика. Затова по-нататък ще наричам за краткост „западноевропейски реформи“ тези политически действия, които ни доближават до посочените критерии, за да ги разгранича от сурогатите, които у нас се наричат реформи.

Обществени и политически причини

Посткомунистическото българско общество не осъзнаваше крайната нужда и още по-малко крайната неотложност на западноевропейските реформи. Те не бяха желани от бившите комунисти и от присламчилите се към тях нови демократи. Срещу тези реформи имаше ожесточена политическа съпротива. При това организирана от БКП/БСП с нейния опит в управлението на страната и в манипулирането на общественото мнение, основано на познаване на тежнението на хората. За да стане ясно от какво естество е предимството на организираността, ще посоча само един факт. Още първите предизборни кампании на бившите комунисти бяха професионално проведени. Бяха привлекли експерти по социална психология от Лабораторията по психология към Единния център по философия и социология на БАН, създаден от секретаря на ЦК на БКП и един от инициаторите на насилствената депортация на българските турци чл.-кор. проф. д-р Стоян Михайлов. Впрочем съставът на този силно политизиран Център неслучайно взе много активно участие в политическите процеси след 1989 г. Самият му създател беше избран за депутат в 7-ото ВНС. Тези експерти знаеха как да манипулират нагласите на избирателите. Бяха го правили десетилетия наред.

Историята предопредели неорганизираните, аморфни и постоянно разпадащи се демократични коалиции да преодоляват организираната съпротива на бившата комунистическа партия срещу западноевропейските реформи. Сред политиците, които стояха в челните редици на СДС (изключвам нарочно поставените там лица от репресивните служби), имаше много блестящи хора, но много малко от тях знаеха какво е политика, още по-малко – какво е социология, социална психология и съвсем нямаха представа от пазарна икономика. Някои като Стефан Савов и Петър Дертлиев имаха семеен или личен политически опит, но събран преди половин век. Като нямаха представа от политика, повечето много лесно се поддаваха на

манипулации от внедрените сред тях агенти на ДС, още повече че имаха различни цели и стремежи. Много от тях виждаха в демократичната коалиция поле за реализация на личната си представа за демокрация. Дисциплината в общото политическо действие, коректността към съмишлениците и способността да влагат упорити усилия в продължителна и тягостна работа бяха качества, които твърде рядко се срещаха при тях.

Липсата на обществен дебат и опорочените през годините на комунизма обществени нрави допринесоха западноевропейските реформи да не бъдат осъзнати като абсолютна необходимост. Дебатът най-често дерайлираше в дребнотемие, израждаше се в лични разпавии и най-вече скандали. Увлечението на медиите към скандалното започва от самия старт на прехода. Нямаше как при жалкото ниво на този дебат хората да разберат къде отиваме, какво ще ни струва това усилие, какви ще бъдат ползите.

Самият дебат на хора с различни мнения, изказвани открито и защитавани с аргументи, беше непознат за посткомунистическото общество. Мнозинството гледаше с подозрение всеки, който има смелостта да защитава личната си гледна точка. Хората бяха свикнали с анонимността. Самата поява на публични говорители дразнеше. Повечето не търпяха и не толерираха появата на нови лидери на обществено мнение. Може би и защото желаещи за тези роли имаше в изобилие. В голямата си част тези кандидати за публично внимание и слава нямаша нужните политически идеи и качества, срещаха присмех и отхвърляне.

Освен това хората не вярваха на думите и аргументите. Повечето думи бяха загубили смисъла си – не изразяваха нищо. Комунистическата практика, която ги беше родила, загиваше пред очите ни. Нова практика още нямаше. Нямаше ги и новите понятия за нея. Когато се появяваха, първоначално ги разбираха малцина. До мнозинството стигаха бавно и по изкривен начин. На него му беше необходимо много време, за да осмисли какво изразяват. Нямаше публични представи какво е „демокрация“, „партия“, „опозиция“, „бизнес“, „предприемачески риск“, „данък добавена стойност“, „данъчен кредит“. Нямаше отговор на въпроса „как така едни имат с пари назаем, а други не?“. Лесно беше обобщението: „Щом имаш повече от мен, значи си откраднал“. Тази представа беше вярна за

всички, които имаха повече от останалите при комунизма, но тя се пренесе и в прехода. Порочните практики от миналото, които основно познаваше обществото, дефектираха смисъла на новите понятия за демократични институции, за пазарната икономика и за нейните герои – частните предприемачи. Самата дума „демокрация“ се изпълни с отрицателно съдържание. С нея нарекоха властта на организираната престъпност и олигархията.

На всичко отгоре дебатът много рядко се водеше с аргументи. Малцина говореха с аргументи, повечето крещяха. Никой никого не чуваше. Дори не се правеше, че слуша. Политическият авторитет въобще не произтичаше от силата на аргументите. Те бяха заменени с агресия, с охулване и със заплахи. Крещящите не искаха да убеждават в своята правота, а по сталински – ако може, да отстранят опонента, да го няма, да не говори, да се подчини, да бъде осъден, ако не осъден – поне оклеветен. Злоупотребяваше се с доверието на лековерните избиратели, защото то бе единственият източник на сила и политическа тежест. И сега продължава да е така.

Големият дефицит беше пълното отсъствие на обществено убеждение, че на страната е необходимо лидерство. В просветените среди авторитарното лидерство на Тодор Живков беше подигравано десетилетия наред. Освен това то даде плачевен резултат дори за излъчилата и поддържалата го комунистическа партия. Този жалък опит бе изкоренил самата представа, че лидерството е необходимо, за да може обществото да върви напред и да се развива, още повече когато трябва да се реформира. Колцина разбираха, че без самоотвержено лидерство реформите на прехода са невъзможни?

Намирахме се в някаква безизходица, защото българското посткомунистическо общество трудно излъчва лидери. Отнася се осъдително към всяка проява на самочувствие и дързост, които са така характерни за всеки водач. Посреща подозрително всяка чужда способност да се вземат трудни и оспорвани решения; и категорично не вярва, че някой има искрено желание да му служи... Заради самото него, а не заради себе си.

Втората коалиция саботира западноевропейските реформи, защото водеше политиките на бившата комунистическа партия. Най-красноречивите примери за това бяха скрояването на удобна съдебна власт и реанимацията на старите служби за сигурност. Те бяха

поставени в основата на реда и сигурността на демократична България.

Такава политика бе и поемането на необслужваните кредити и лихви на държавните предприятия и кооперативите. Историята на БНБ показва, че скриването и опрощаването на безстопанствеността и кражбите е извършвано неколkokратно между 1950 и 1989 г. Така десетилетия стереотипът на финансова безотговорност на управляващите на всички равнища – от тези на предприятията до тези на върха на режима, бе оживявал отново и отново. Никога не е било проблем при комунизма да бъдат накарани данъкоплатците да платят сметката на безстопанствеността. Винаги е било считано за допустимо да бъдат ограбвани вложителите в банките. Взима се от пестеливите и се дава на разсипниците, за да има социалистическо равенство. Тази политика бе продължена в огромни мащаби в 1993 и 1994 г.

Имаше ли алтернатива? Напълно съм убеден, че имаше. Ако това поредно опрощаване на дългове не беше направено, първите предприятия и кооперативи щяха да започнат да фалират. Чак тогава фалиралите, а и останалите, щяха да видят с очите си последиците от допуснатите от тях безстопанственост и кражби. Всички щяха да направят и невъзможното, щяха да понесат лишения, да създадат организация и дисциплина; щяха да намерят вътрешни резерви, за да спасят работните си места. Принудата на фалита щеше да дисциплинира държавните предприятия и кооперативите. Тази пазарна принуда бе ампутирана и последиците от нейната липса бяха, че държавата тръгна отново към всеобщ фалит.

Управляващите на държавните предприятия и сега продължават да натрупват безотговорно дългове и очакват държавата да им ги поеме.

Нямаше управленски потенциал да се правят реформите. Политиците се сблъскваха с високата цена на реформите и отказваха да я платят. Затова не вземаха непопулярни решения, не ги налагаха и не изискваха тяхното изпълнение²¹⁵. Това се отнася не само за политиците отляво, но и за значителна част от тези отдясно. Нашата съществена отлика от тях бе, че ние, от управлението на Филип Димитров, имахме волята да вземаме решения, да действаме, да плащаме за грешките си, но страната да продължава напред. Такава воля и управленски потенциал втората коалиция на БСП, ДПС и

отцепилите се от СДС нямаше. Затова реформите загубиха своя политически двигател.

Исторически причини

Много съм далеч от идеализацията на политическата система на България преди Втората световна война. Това правеха мнозина в СДС, особено от монархисткото крило. За мен винаги е било повече от очевидно, че режимът на Царство България категорично не отговаря на критериите на днешна демократична Европа.

След трите тома на Румен Аврамов *Комуналният капитализъм*, да не се оценяват критично стопанските практики на българската буржоазия, ще бъде израз на преднамерено невежество. Приближените до властта са получавали възможност да правят капитал, като получават кредити. Трупали са както едното, така и другото. Посочените исторически стереотипи по някакъв странен начин бяха наследени и продължени от БКП. Комунистическата власт бе ръководена от един център и от една персона, както по времето на личния режим на цар Борис III. Благополучие, образование и просперитет получаваха близките до този център – колкото по-близки, толкова по-привилегировани. Тези порочни практики се разпростряха по-нашироко след старта на прехода и разочароваха всички, които са се надявали на бърза и радикална промяна. Това отслаби реформаторските сили.

Историческите стереотипи имаха и удивително положително следствие. Бързо оживяха закритите за повече от 40 години Сметна палата и Институт на дипломираните експерт-счетоводители и започнаха да функционират, сякаш не са били премахвани.

Когато създавахме новото устройство на страната, се сблъскахме постоянно с крайно консервативните традиции на заварените комунистически институции. Въпреки промените им по закон функции те запазваха старото си поведение. Пример за това са прокуратурата, МВР и специалните служби. От опита си в Министерството на финансите се убедих, че има невидима и изключително важна институционална памет. На нея се дължаха работните похвати и поведението на администраторите. Комунистическият режим ги бе превърнал в свое продължение. Те продължаваха да се изживяват като част от държавната власт, а не като

служители на данъкоплатците; съпротивляваха се на западноевропейските реформи, защото губеха предоставената им власт да се разпореждат с хората.

Хората и техният опит се променят най-бавно. Ето вече почти три десетилетия трудно си пробива път новото отношение на институциите и служителите към хората като към граждани и като към данъкоплатци.

Същевременно няма върховенство на закона – стожера на демокрацията, пред който всички са равни: държава и власти, партии и политици, институции и администратори, фирми и организации с идеална цел, български и чуждестранни граждани. За това пречи най-силният рефлекс от комунизма – законът не се отнася за тези, които са на власт.

Нормативни причини

Преходът се осъществява с нормативни промени. Те се правят от парламента за всички физически и юридически лица в държавата и от правителството – за да определи как администрацията конкретно следва да изпълни законовата норма. Всички нормативи на НРБ трябваше да се променят, защото не съответстваха на световните договорености и на европейските правила. Тези несъответствия, които позволяваха на държавата да не спазва правата и свободите на гражданите, започнаха да се отстраняват. Трябваше да се създаде напълно ново устройство на вътрешния и международния пазар, за свободна обмяна на валута, нова система на данъчното облагане и пр. Това ставаше първоначално по силата на споразуменията с МФИ, а след асоциирането към ЕС – по силата на това споразумение. Поради тези причини първоначалната идея за възстановяване на нормативите на Царство България бе бързо изоставена.

Формалното приемане на нормативите не означава непременно тяхното фактическо прилагане. Много са факторите, които препятстват това по простата причина, че новите нормативи предвиждат много значителни промени на обществените отношения, а това не става бързо. Действат традиции, стереотипи, трайни нагласи, които се стремят да запазят статуквото отпреди промяната. От друга страна, доминираното от БСП управление на професор Беров приемаше нормативи, които реализираха техните тяснопартийни интереси.

Пример за първата форма на саботаж са Агенцията за приватизация и Законът за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия. Политическата съпротива в парламента, съпротивата на местните власти и на стопанската номенклатура попречиха на тази нормативна уредба да даде резултати до 1997 г.

Законът за съдебната власт е пример за втората форма на саботаж. Вместо западноевропейска реформа той запази неприкосновеността, освободи от отговорност за националната катастрофа комунистическата номенклатура и съхрани нейната политическа власт. Този закон, макар и подкрепен от МФИ, имаше за цел да запази сталинската прокуратура в България.

Има още една съществена причина за спирането на реформите. Вероятно всяка администрация, но със сигурност свикналата да упражнява власт при комунистическия режим българска администрация всячески се стремеше да запази своята дискреция²¹⁶. Против интересите ѝ бе да трансформира диаметрално противоположно собствената си роля в обществените отношения. Освен това администрацията не е в състояние да ги осъществи без ясен и конкретен политически проект. Когато липсва политическото задание, административният апарат не е в състояние да поеме отговорността да извърши дълбоки промени. Във вътрешната му природа е спазването на действащите нормативи.

Постоянното проявление на посочената трета причина за саботаж на реформите е честата промяна на законите. Това е свидетелство за липса на политически замисъл от самото начало на създаването на закона и за непрекъснат стремеж за нагаждането му към обстоятелствата. Последното е толкова повече, колкото по-неясен и колеблив е бил първоначалният замисъл.

За да се преодолеят посочените три препятствия по време на радикални реформи, е необходима силна политическа воля – първо, да се запази фокусът на нормативното творчество върху целта за реформиране на страната по западноевропейски образец, и второ, за да бъдат реално променени обществените отношения, така както е предвидено в новите нормативи. Тази воля отсъстваше в 1993-1994 г. и това стана самостоятелна причина за саботажа на западноевропейските реформи.

Поведенчески причини

Тук ще споделя наблюденията си върху поведението на политиците. Изхождам от теорията, че тяхното поведение зависи от техните мотиви, а те на свой ред се определят от нуждите, желанията и амбициите им. Политиците имаха много различни представи за свой личен успех и върхово постижение. От една страна, в зависимост от своята партийна принадлежност те следваха групови, изрично заявени политически стремежи. За тези декларирани публично политически стремежи е ставало дума досега.

Тук ще се спра на недеклаираните, на имплицитните мотиви на политиците. Обща за всички бе амбицията за лични постижения, за избягване на провал и за постигане на доминиращата партийна цел. Разбира се, съчетани по различен начин у всеки.

За политиците от БКП/БСП бе характерна дисциплината да следват публично обявените партийни цели. По състав тези политици бяха рекрутирани от партийната номенклатура и от службите за сигурност. Всички ти следваха дисциплинирано и имплицитните партийни цели – запазването на политическата власт и трансформиране на командните икономически позиции в капиталистическо предприемачество. Така, външно и вътрешно моделирано, поведението на политиците от бившата комунистическа партия даваше възможност всички техни лични стремежи и амбиции да се интегрират в достатъчно монолитна сплав, която определяше единно поведение.

Далеч не всички политици от номенклатурата успяха в лично качество да постигнат имплицитните партийни цели. Голямото мнозинство от тези в челните редици отпаднаха от политиката, други влязоха в списъците на кредитните милионери или фалираха като капиталисти в следващите години. Това не попречи мотивацията и дисциплината на бившите комунисти да им даде значителни предимства пред останалите. С поведението си те внушаваха на другите своята сила; даваха чувство за сигурност и закриляха преминалите на тяхна страна политици и министри; опрощаваха си взаимно извършените злоупотреби с властта.

Поведението на политиците от Демократичните сили беше много далече от единството. Стремежът към възстановяване на идеализираното минало беше преобладаващ за голямата част от най-опитните политици. Някои от тях скоро прецениха, че това е

невъзможно. Други напуснаха политиката огорчени, че не постигнаха персоналните си стремежи и след като нямаха друга по-висока цел, засипаха останалите с упреци и обвинения.

Може да се предполага, че сред политиците демократи е имало реваншизъм. С такива обвинения злоупотребяваше БСП. Такъв видях единствено на митинга на 18 ноември 1989 г. у някои от изказващите се. След това тези лица не бяха сред нашите водачи. Не съм наблюдавал каквато и да е форма на проява на реваншизъм дори сред най-пострадалите и преследвани от комунистическия режим демократи като бай Йосиф Петров. В това отношение жертвите на режима бяха истински демократи. Не се стремяха да преследват политически никого от своите палачи. Макар и потърпевши от престъпленията на комунистите, искаха само истината и справедлив съд, какъвто не дочакаха.

Мнозина политици от СДС не можаха да балансират своите амбиции с трезва преценка за собствените си качества и развиха мания за лидерство. Многократните разпадания на демократичните коалиции бяха предизвиквани както от принципни политически различия, така и от лидерски стремежи. Двуполюсният първоначален политически модел на прехода пречеше на тези амбиции и затова предизвикваше съпротивата на множество партийни водачи. Чист пример за такова разцепление е излизането на Демократическата партия от втората коалиция на СДС. В това излизане нямаше значителни политически различия, имаше само стремеж към лидерство.

Свободата във всичките ѝ прояви, достигаща до свободия, до враждебност към държавата, много често определяше поведението на политици от СДС. По това те силно се различаваха от БСП. Ценяха и изтъкваха своята свобода. Но многото свобода в политиката е като излишъка на кислород за организма. На прекалилия му се завива свят, съзнанието му става непрозрачно, появява му се обвивка пред очите. Поддалите се на това политици не бяха склонни да заменят своята лична свобода с реда и дисциплината, със защита на авторитета на лидера, с друга по-висока цел. Може да са си мислели, че освободените хора сами ще намерят пътя, че свободата е демиург²¹⁷ на реформите. А те далеч не се правят по толкова простичък начин. За да бъде обществото свободно, политиците трябва да са организирани и разбира се, несвободни, партийно дисциплинирани и преди всичко

верни на своята партийна кауза, за да създават и спазват законите. Свободата на гражданите в демократичното общество се разполага единствено в пространството между силовите линии на законите, а те са очертани от партийните каузи. Ако каузите и борещите се за тях политици ги няма, няма я и свободата.

От същото естество и със същите последици беше поведението на политическите идеалисти. Те сляпо следваха някакви свои неясни образци на обществено, държавно и икономическо устройство. Не си даваха сметка, че повечето от тези образци са постигнати след десетилетия и столетия лишения, борби, грешки и най-вече – след полагане на напълно конкретни съзидателни усилия. Идеята и вярата са нужни само за да се дръзне да се строи новото. След това самият строеж е точно реализиране на проекта, резултат от тежък и упорит труд.

Личното устройване и облагодетелстването във властта бяха водещи мотиви на поведение на редица политици в СДС, особено във и след 36-ото ОНС. Това не се отнася за всички отцепили се от втората демократична коалиция, но за част от тях беше косвено потвърдено от рязко повишения им стандарт на живот и от икономическите им позиции след излизането им от политиката. Каузата на реформите се изоставяше и за по-малки амбиции, например заради престижна кариера с високи доходи и с личен шофьор.

Доминиращ партийен мотив за поведението на политическите беше страхът от провал. Но представата за провал беше загубата на властта, общественото недоверие и изхвърлянето от политиката, а не страхът от катастрофа на България по пътя на прехода. Тази мотивация бе неадекватна. Повторната катастрофа на страната доведе управляващата БСП до загуба на властта и отстраняването на нейното политическо ръководство. Заедно с това – и до временен политически остракизъм.

Реформирането на България по западноевропейски модел трябваше да бъде господстващ мотив на поведението на политическите от всички цветове, но моите кратки наблюдения показват, че това въобще не беше така.

Поведенческите дефицити и порочни мотиви на политическите бяха важна причина за саботажа на реформите.

От тази гледна точка саботаждът на западноевропейските реформи не се обяснява с това, че политиците са били порочно мотивирани, което бе вече показано. Не се обяснява и с тяхната злонамереност, със себични или неадекватни партийни цели, което също бе факт.

Всички тези политици и експерти, които разработвахме и прилагвахме реформите на икономиката, бяхме в различна степен необразовани и неумели. Това не означава, че всички бяхме неспособни за действие. Както неведнъж стана вече дума, политиците и икономистите в страната нямаха необходимото ниво на компетентност. И нямаше откъде да го имат. Много малко от тях разбираха, и то повечето частично, голямата програма за реформи. Част от тях се ориентираха от опит и с налучкване, а други, защото бяха направили усилия да се образуват. Една още по-малка част от тях се доверяваха на помощта на външните експерти, за да компенсират своята неподготвеност. На чужденците се гледаше с недоверие. Съвсем малко бяхме тези, които имахме смелостта да правим реформите. Моята смелост идваше от разбирането, че въпреки недостатъчните си знания и умения трябва да участвам, защото в противен случай ще бъде много по-зле. Тези, които се опитвахме да реформираме въпреки дефицитите и недостатъците си, се учехме в крачка и придобивахме опит, разбира се, като правехме пропуски и грешки.

Друга пречка беше един често споделян, ще го нарека със стария термин, стихийен материализъм. Той се изразяваше в убедеността, че самият пазар и частната собственост ще решат всички проблеми, защото ще създадат материалните условия за това. Това само донякъде е вярно. Основанията и категориите на новите нормативи се разбират успоредно с появата на икономическата практика. Дълбоко невярно е по отношение на започването на реформите. Те започват от проекти и идеи, които човешкият дух и енергия превръщат в планове за действие, а след това реализират. Материалните условия могат да създадат стихийно единствено икономическа джунгла. Нарушаването и неизпълнението на плановете за действие, независимо поради какви причини, води до точно такъв провал. Това направи втората коалиция и така започна саботаждът на реформите. Повечето от приоритетите на плана за реформите не бяха изпълнени, повечето от ключовите цели не бяха достигнати, голяма част от предвидените мерки не бяха

приложени от деморализираните и демотивирани власти и администрация.

И накрая, но много важно – самият комплексен план за реформи и сделката за външния дълг на страната имаха съществени пропуски и отстъпления от принципите на прехода. Така както бяха заложени в Третото стендбай споразумение, те не съответстваха на възприетата от МВФ Програма за реформи. Поради това отстъпление в периода 1993-1996 г. България се присъедини към страните, за които е валидно заключението, че нетният ефект от програмите на МВФ върху реформите е бил отрицателен²¹⁹.

Четвърта глава

САБОТАЖ С „РЕГУЛАТИВЕН ПАЗАРЕН ПРЕХОД“

ПОЛИТИЧЕСКИТЕ СИЛИ В 37-ОТО ОНС

Коалицията на БСП

На парламентарните избори в България, проведени на 18 декември 1994 г., избирателите дадоха гласовете си за самостоятелно мнозинство на Демократичната левица. Коалицията на БСП спечели 125 места, но към тях следва да се добавят 13-те на БББ, който гласуваше заедно с тях. Бившите комунисти бяха прави, като казваха, че за тях са гласували много широки маси избиратели. В обществото доминираше убеждението, че изборната победа се дължи на носталгия по миналото и тежка фрустрация от начина, по който се развива преходът. В предизборния период, а и след това с „Бялата книга“, управляващите се постараха да набедят СДС за виновник за кризата. Заедно с левите бяха гласували и демократично настроени избиратели, които бяха възприели саботажа на реформите от второто коалиционно управление като управление на СДС. Бяха преживели поредното си разочарование от несбъднати надежди в своето политическо представителство.

Ръководството на БСП начело с Жан Виденов бе повярвало на собствената си пропаганда. По чудодееен начин бяха получили амнезия за това, че 2 години даваха голямата част от парламентарната подкрепа за правителството на Беров, че без тази подкрепа то нямаше да просъществува и ден. Оставям настрана ненавистта към СДС, която те представяха ту като класова омраза, ту като породена от страха им от „реставрационния и конфронтационния модел на прехода“ или от „декомунизаторските издевателства“²²⁰. Тези сплотяващи ги чувства, освен че нямаха реално основание, нямаха никакво отношение към реформите. БСП не бяха направили анализ на последиците от политическите действия на управляващите парламентарни мнозинства и на четирите правителства в годините след началото на прехода. Не бяха отсели положителното и напредъка, а такъв имаше. Не бяха си отговорили на най-важния въпрос – защо се провали Беровото управление? Защо даваха на втората коалиция своята парламентарна подкрепа въпреки нейния провал. В периодите 1990-1991 г. и 1992-1994 г. бившите комунисти бяха с мажоритарна парламентарна група и крепяха с гласовете си двете коалиционни правителства. След това отхвърлиха всичко, понесени от вълната на общественото недоволство.

Кой всъщност дойде на власт в 37-ото ОНС? В Демократичната левица имаше три крила. Само две от тях се бяха отказали от комунистическата идеология, но не и от нейните методи на управление. Крилото с най-много привърженици сред левите избиратели си бе откровено комунистическо. Имаха си свои рецепти за управлението, включително за справяне с инакомислещите със „силови, извънзаконови и неконституционни действия“²²¹. Защищаваха държавната и кооперативната собственост; бяха категорично срещу структурните реформи в икономиката; за държавно определяне на цените и на валутния курс; и срещу членство на България в ЕС и НАТО. Наблюдаваха пасивно рекрутирането на капиталисти от своите среди.

Депутатите от второто крило, което бе и най-масово вътре в БСП – това на Александър Лилев, също бяха враждебни към пазарната икономика. Те си даваха сметка, че положението на държавната и кооперативна собственост е неудържимо, въпреки че не го признаваха гласно. Не желаеха БСП да участва в структурните реформи. Бяха за намеса на държавата в цените, особено на стоките и услугите за

масово потребление; за членство на България в ЕС, но срещу НАТО; настояваха БСП публично да подкрепя своя „патриотичен капитал“.

Третото малко крило – на Андрей Луканов, бяха за пазарна икономика и за структурни реформи, но правени заедно със СДС, който трябваше да понесе цялата отговорност и да плати тяхната социална цена. Това крило бе най-активно в превръщането, включително с криминални средства, на част от комунистическата номенклатура в капиталисти.

На конференцията на БСП на 28-29 юли 1995 г. бе направен опит за компромис между трите крила на основата на примитивна „класова“ ненавист към СДС. Подчертавам, че това бе една фалшива спойка на противоречащите си по основните пунктове на политиката социалисти и комунисти. В този смисъл разиграваната от тях „класова“ ненавист бе лош театър, но с много публика; положителният герой – левицата, единодушно се противопоставяше и спираше лошия „десен модел на прехода“. Този театър имаше чисто пропагандни цели, но ръководството на БСП му вярваше до пролетта на 1996 г.

Когато театърът спусна завесата, тръгнаха да търсят споразумение с „десния модел“ на МВФ и СБ.

В началото, преди да изпадне в безизходица, Демократичната левица се опита да води вътрешен дебат. Питаша се възможна ли е алтернативна „лява версия на прехода“, замислена като „регулативен пазарен преход“. Тя може ли да реши по-успешно задачите пред страната от „десните пазарни реформи“. И изпаднаха в безизходица. Въртяха се между „десен профил на лява политика“, „концепция за модернизация на страната“ (от програмата на Александър Лилев преди изборите) до идеята за „засилване на производството“²²² на комунистите. Бъдещият председател на БСП Георги Първанов събра еkleктично следната теза: „След краха на десния модел за прехода сега се налагат идеите за подчертано левия характер на този преход. Дали обаче това е така и дали това е възможно в тези условия?... Според мен своеобразността на този преход изисква да се търси съчетаване, да се търси най-добрият вариант между леви и десни, между социални и либерални идеи, между познати и непознати такива“²²³. Имаше цинични политици в БСП, които не вярваха, че компромис в реформите е възможен, защото няма пари, които да раздават²²⁴.

БСП търсеше с пропагандна цел тези компромиси в сферата на идеологията. Търсеше, където ги няма. Не си даваше сметка, че са неприложими за управлението на страната, макар да изглеждат подходящи за публиката. Докато си даваха вид, че търсят, в управлението се възстановиха методите на комунистическия режим: създадоха се партийни комисии, които дублираха изпълнителната и законодателната власт, особено при кадровите решения; подмениха се институциите, на които Конституцията възложи управлението на страната. Решенията се вземаха първо в централата на „Позитано“ 20, след това се приемаха от Министерския съвет и накрая се одобряваха от парламентарното мнозинство на Демократичната левица и на Бизнес блока.

Ето как оценихме БСП още в първите месеци на управлението ѝ:

„БСП се представя за партия на промяната, но не е такава. Вътре в нея липсва социална опора за промяна. Избирателите ѝ са обеднели, уплашени и социално носталгични. За тях кризата идва от разрушения социализъм. (...) Другите, които трансформираха политическата си власт в икономическа, са заинтересовани от запазване на *status quo*. Те богатеят в симбиоза с разпадналата се държавна собственост. Поради това БСП е срещу промяната, за връщане назад и застой. (...) БСП замести управлението на институциите с партийно управление в духа на болшевишките си традиции. (...) Цялата партия е разядена от синдрома на абсурдните социални очаквания. (...) Бивши комунисти са и бедните пенсионери, и кредитните милионери. Около социалистите гравитират върхушките на националистически, етнически и малцинствени формации. БСП се е сраснала с централната и местната бюрокрация, с органите на реда, със стопанската и финансовата администрация. Тя се поддържа от финансови групи с полустопанска и полупрестъпна дейност. Тя създаде и се опира на организираната престъпност. БСП няма вече идеология. (...) За нея е важна властта като самоцел. Тя трябва да е на власт, за да прикрие минали и сегашни престъпления в името на лично и групово обогатяване. (...) БСП премина през метаморфоза и сега е власт на групови престъпни интереси.“²²⁵

Ако на някого тези оценки за симбиозата на БСП с престъпните групировки му се виждат пресилени, може просто да прочете

спомените и писанията, които оставят нейните участници в тогавашните събития. Днес вече това не се крие, а и не може да бъде скрито, но тогава можеше.

И накрая, за разлика от СДС, в БСП просто нямаше реформатори. В ръководството ѝ имаше мнозина, които извличаха изгоди от властта, но нямаше кой да прави реформи.

Председател на СДС

На изборите през декември 1994 г. понесохме най-голямото си поражение дотогава. Изпаднахме в глуха защита. Обвиняваха ни както за нашето управление, така и за това на Любен Беров. Бяхме силно разпокъсани. Още оттогава се появиха автори, които търсят вина във всички посоки и особено в ръководството на СДС. Според мен това персонално набеждаване на нашите политици се дължи на непознаване на всички основания за техните решения. За външния наблюдател винаги е по-лесно да си обясни с липса на човешки качества дълбоки причини, които не разбира. Курсът, който следваше Филип Димитров, бе единствено възможният – на всяка цена да запази реформаторското ядро в коалицията, разбира се – и останалите ни избиратели. Никой не може да ме убеди, че в онзи момент, който бе решителен за оцеляването ни, е била възможна друга политика. Затворената ни отбранителна позиция бе резултат от крайно ограничените ни възможности. Силите ни бяха толкова малки, че повече не можехме да постигнем. Трябваше, на първо място, да оцелеем.

След голямата изборна загуба Филип Димитров подаде оставка и два пъти ми предложи да оглавя СДС. Отказвах, отказвах впоследствие и на други. Политиката бе кошмарно поприще. Още от 1990 г. виждах какво представлява тя – с предателствата, с компромисите, които нищо не решават, но обезверяват, с масовата безпринципност, с царящото професионално невежество, с охулването от обществото и издевателствата на бившите репресивни служби.

Дотогава се опитвах да посрещам всичките ѝ негативи като експерт. Правех това, което не можеше да не се направи. Действах само в рамките на закона. Вземах решения в икономическата политика, които са били най-добри от възможните добри и най-малко лоши от всички струпали се по-лоши. Бях вътрешно убеден, че по този начин съм полезен. Професионалната ми съвест бе чиста. Понасях всичко като

лична цена, която трябва да платя заедно с останалите. Филип Димитров плащаше много повече.

Нямах самочувствие, че мога да съм политически лидер. Нямах достатъчно доверие в СДС. Повечето щяха да гласуват за мен, защото нямаше друг, който да застане начело след много тежкото ни поражение.

Много пъти са се опитвали да правят психопортрет на моите слабости. Представян съм като властолюбец, кариерист, нагаждач, алчен за пари. Добавям седесарските интриги, че съм влязъл в политиката като съветски шпионин, като скрит комунист и саботьор. Разбирам всички тези психолози и клинове. Съдели са или по собствените си, или по единствено познатите им мотиви за човешко поведение²²⁶.

Обвиняван бях и в месианство, от което трябваше да се подразбира, че имам някакъв вид умствено разстройство. Един вид: „Кой е тоя наглец, та се мисли за месия?“. Тук вече има нещо вярно. Възприемах участието си в политиката като *мисия*, като задача, която да реша и след това да се върна към професията си, която обичам. Заблуждавах се, че това няма да бъде задълго, а то продължи 24 години. Имах професионално самочувствие и самонадеяност, че мога да участвам в решаването на тази толкова мащабна и съдбовна за страната задача. До края на 1994 г. целта ми бе да помогна само за икономическата трансформация. Познавах добре известните български икономисти, а и те ме познаваха. Преценявах критично нивото на своите умения. Имах много рядкото съчетание от икономическа и математическа подготовка и известен опит. Те ми даваха предимството бързо да вниквам в сложни системи. Но никога не съм стигал дотам да си мисля, че мога сам да преобърна българската икономика. Достатъчно ми бе да бъда експерт на много по-високо ниво от тези в БСП. Това не бе трудно при тяхното непознаване на пазарната икономика и нанесените им от марксизма поражения.

Спираше ме и друго. Малката ми дъщеря Мина бе в инфекциозна болница с остра форма на хепатит. Лекарите дълго време не можеха да овладеят настъпващата болест. Всяка вечер с растяща тревога ходех да я видя. Изчетох каквото намерих за болестта и следях опитите за нейното лечение. Те не даваха резултат. Някъде преди Коледа ми казаха, че са започнали да ѝ вливат кръвна плазма. Знаех, че това е

последното средство за овладяване на заболяването. Попитах крайно разстроен лекуващия лекар защо се е стигнало дотук. Каза ми буквално: „Не искам да ми кръвне в ръцете“. Не знаех какво точно означава, но ми прозвуча страшно. Не помня как съм казал на Елена, когато се прибрах вкъщи. Паметта на всеки е жалостива, изтрива най-травматичните спомени.

Въобще не ми бе до политически отговорности.

Вкъщи се случих до телефона, когато извъня. Заплахата този път бе обвързана с условие и съвсем конкретна. „Ако станеш председател на СДС, дъщеря ти няма да излезе жива от болницата“. Не знаех откъде знаят за дъщеря ми. Не знаех и какво точно знаят за изхода на болестта ѝ. Не знаех могат ли да изпълнят закана си. Знаех само откъде идва. За това винаги съм бил наясно.

Изплаших се, както не съм се плашил никога дотогава, а и след това в живота си. Потърсих помощ от НСО и от служебното правителство. Поеха риска и сложиха охрана пред стаята на дъщеря ми в болницата сред инфекциозно болните. За това ще бъда винаги признателен. Поставената охрана не помагаше никак на решението на моя проблем. Трябваше да избирам между два много лоши варианта на своя живот – политика или бягство.

Вероятността да бъда избран, бе голяма. Но не бях поемал персонална политическа отговорност. Всички, с които съм работил, знаят, че умея колективно да обсъждам, анализирам и вземам решения. Но в политиката няма колективна отговорност. Тя се носи само от един, защото се знае, че лидерът взима сам най-трудните и конфликтни решения. Такъв опит нямах. Като министър на финансите участвах в колективен орган на изпълнителната власт – Министерския съвет. Най-важните финансови решения вземахме след обсъждане от Колегиума на министерството.

Отиването на политическото поприще означаваше в значителна степен да загърбя професията си, да се уча отново. Предварително знаех, че каквито и политически умения да придобия, грешките ми щяха да причиняват многократно по-големи щети. Бе пряко силите ми да поема лична отговорност за СДС, който непрекъснато се разпадаше, но същевременно бе и единственият двигател на реформите в България.

Бях разбрал също, че отстраняването на лидера е голяма победа на политическия противник и затова щях да стана главна мишена на всички ретроградни и реакционни сили в страната и извън нея. А тяхната жестокост няма граници.

От друга страна, си давах сметка, че ако побягна, няма да спра да бягам през целия си живот. Ще бягам винаги и от всичко, което ме плаши.

Бях предизвикан по най-бруталния начин. Вътрешно най-силно ме възмущаваше самата мисъл, че гледат на мен като на страхливец, когото могат да изплашат. Дъщеря ми Яна нарича това предизвикателство „да позволиш да ти извадят гръбнака“. Тя разделя хората на два типа – със и без гръбнак. Без гръбнак си винаги пречупен, винаги се гърчиш и си дезертьор по определение. Да избира да стана такъв, бе непоносимо решение.

Единственият ми опит от преследванията преди 1989 г. бе да се съпротивлявам, като понасям.

И последно, след излизането на Демократическата партия и след смъртта на Илко Ескенази в СДС остана запазено едно реформаторско ядро. За мен тези няколко десетки политици бяха единствената надежда за България, а техните очи бяха насочени към мен. Щях да ги разочаровам и да им покажа, че наистина съм страхливец. Това ме накара да се съглася да бъда номиниран. След като Филип Димитров бе понесъл с достойнство председателството на СДС, надявах се да мога да се справя.

Образците на своето поведение съм намирал в книгите. Тогава не познавах добре българската история. Щеше да ми бъде много, много полезна. Винаги съм имал интерес към историята на Древния Рим. Опитвах се да следвам напътствията за служба на обществото на стоиците Марк Аврелий²²⁷ и Луций Сенека²²⁸. Представях си, че след като поема голямата политическа отговорност, ще ми е нужна единствено повече издръжливост. Надявах се да мога да я проявя, заедно с повече твърдост и без да изменям на собственото си ръководно начало. Ако донякъде съм успял да постигна нещо с реформите и да понеса това, което последва с мен и с моето семейство – в голяма степен се дължи на напътствията на тези двама най-достойни римляни.

Гражданинът е добре, когато обществото, от което е частица, следва своя път на развитие. Истинският гражданин не може да бъде добре, когато Отечеството му загива. Каквото и да може да постигне за себе си, когато средата около него е в упадък, нейната мрачна сянка ще забулва живота му, също и този на неговите деца и внуци. Наистина има такива, които просперират дори в концлагер, както свидетелства Джеймс Клавел²²⁹. Не съм от тях. Не мога да бъда щастлив в нещастно обкръжение.

Решен бях да посрещам последиците от избора си. Никога не съм търсел друга причина за това, което последва. Изборът си бе мой. Същевременно вярвах дълбоко, че тези, които ме подкрепиха, няма да ме предадат, че ще поемат своята отговорност. Това отчасти стана, отчасти не. В последвалите години често се шегувах, че гърбът ми е като на таралеж от забити ножове или че кожата ми е станала твърда като на носорог от зараснали рани. Истината е, че след избирането ми за председател на СДС силата ми вече не произтичаше само от мен, а от доверието на тези, които ми го дадоха. Хората избират и с това създават лидера. Той никога не е готов предварително. Тези, които му повярват, му дават от своята сила. Без нея той си е човек като всички останали.

Баща ми получи първия си инсулт и влезе в болница за възстановяване. Винаги ме подкрепяше и преди, и след удара. Омаловажаваше пораженията от първия удар и последвалите няколко микроинсулта. Говорехме често за политика. Никога не го видях разколебан, дори за миг. Имаше свое мнение и си го защитаваше. Така че подкрепата му бе по принцип съпроводена с критика. Майка ми също ме бранеше където можеше, но често ме гледаше с широко отворени от страх очи. Казваше: „Ти не ги познаваш, сине. Не знаеш на какво са способни“. Разказваше ми, че са затваряли дядо ми в старата джамия в Дупница по време на колективизацията. Бях на 13 години, когато го пребиха. Получи много тежък инсулт и почина. Синовете му бяха тръгнали да отмъщават. Сестрите им едвам ги спряха. Може би е имала това предвид, а може би някакъв друг свой опит.

Без подкрепата на родителите и на семейството ми може би нямаше да посмея да поема ръководството на СДС. По време на тежки реформи всеки политически лидер има нужда от здрава опора. Моето семейство бе такъв източник на подкрепа и стабилност.

ДПС в опозиция

Първоначално Движението следваше курса на Желю Желев – бе умерена опозиция на управлението на Демократичната левица. В своето обръщение към народа от 31 май 1996 г. в Пловдив той отсъди със закъснение: „Истината е, че стигнахме предела. Предел, отвъд който в опасност вече не е правителството, а държавата. Правителството на Виденов се провали“.

Президентската присъда подтикна два месеца по-късно ДПС да участва в създаването на парламентарната коалиция „Обединени демократични сили“ заедно със СДС и с Народен съюз и да участва в парламентарния натиск за сваляне на правителството. Участва и в отстраняването на Желев като кандидат за президент, като повечето от избирателите му подкрепиха Петър Стоянов на вътрешните избори за кандидат на Демократичните сили.

През тези години ръководството на ДПС и особено Ахмед Доган започнаха да стават близки със създадения от репресивните служби на комунистическия режим конгломерат „Мултигруп“. Заедно със СИК и ВИС те не се криеха в онези времена. Истински престъпният им

характер пролича при управлението на НДСВ след войната помежду им, която доведе до избиването на близо 150 души.

ПОВТОРНАТА КАТАСТРОФА

Институционалният разпад

Разпадът обхвана първо управляващата БСП. За първи път нейният председател в доклад пред конгрес призна наличието на дълбок вътрешен разкол²³⁰. Той посочи трите различни крила в ръководството и различните интереси на избирателите. Преди това Стефан Продев²³¹ бе разделил бившите комунисти на „червени бабички“ и „червени мобифони“, така че признанието за откъсване от избирателите не бе новина. Важно бе, че докладът констатира нежеланието на нито едно от крилата да прави реформи. В това те бяха единни. Жан Виденов, неговият екип и най-близки поддръжници се оказаха единствените, осъзнали се от катастрофата. Само те, поне на думи, си даваха сметка за неизбежността на реформите. Той настояваше партията му да поеме отговорност пред обществото и да го направи, като сключи споразумение с МВФ, въведе валутен борд и извърши мащабна масова приватизация.

Когато се запознах с този доклад, си мислех, че тази БСП признава истината чак когато няма никаква друга възможност. Сега, препрочитайки откровения текст, си давам сметка колко изкривени представи за реалността е споделял нейният председател. Той не разбираше какво трябва да се направи. Вследствие на това стана един от първите, които започнаха да наричат „реформи“ собствените си неадекватни действия.

Повторната катастрофа и нежеланието за реформи отслабиха силно БСП. Остана да я обединява единствено фалшивият страх от възмездие. Дълбоко в себе си знаеха, че го заслужават. Ако бяха в позициите на СДС със силната външна подкрепа зад гърба си, бившите убийци и насилници сред тях най-вероятно щяха да отмъщават. Но никой от нас не бе такъв. Тогава не си обяснявах защо бившите комунисти все повтарят, че демократите са реваншисти, които ги заплашват. Сега си давам ясно сметка, че това е било самовнушение за вътрешна употреба, за спойка на собствената им партия.

Хората запомниха безпомощното състояние на държавните институции в края на управлението на Демократичната левица със стикерите на СИК и ВИС, разлепени по магазинчетата, ателиетата и работилниците. Мутрите поемаха сигурността на гражданите и тяхната собственост срещу принудително заплащане. Рекетът напълно и безцеремонно изместваше държавата от основната ѝ и най-важна функция – да гарантира сигурността в страната.

Докато това ставаше, парламентът приемаше служебни ратификации на междудържавни споразумения; такива, които произтичат от решението за официалния дълг в Париж, от членството в Световната търговска организация (СТО), за целеви кредити, от асоциирането към ЕС, за взаимна защита на инвестициите и за отмяна на двойното данъчно облагане.

Тридесет и седмото ОНС предприе многократни промени в законите за собствеността и ползването на земеделските земи, за приватизацията и реституционните закони. Вследствие на тези промени процесите на реструктуриране на икономиката почти спряха. Повечето промени бяха опити на управляващото мнозинство да извърши смяната на собствеността по собствените си разбирания. Основната цел бе да бъде забавено раздържавяването.

Институционални реформи липсваха. Комунистическото отношение към държавните институции се проявяваше все повече – в стремежа да бъдат сменени ръководителите на редица институции, като Държавната спестовна каса (ДСК), Националния осигурителен институт (НОИ), Държавния застрахователен институт (ДЗИ) и пр., по сталински – „няма човек – няма проблем“. Бе сменено ръководството на БНБ. За управител бе назначен Любомир Филипов, а за подуправители – близки до ръководството на БСП. Дълго време обществено и политическо внимание привличаха опитите на Жан Виденов да освободи генералния директор на БНТ Иван Гранитски. Той минаваше за по-либерален и целта на премиера бе да го замени с верен свой поддръжник. Успя чак през юни 1996 г.

И все пак имаше и една стъпка напред в реформите. По настояване на Димитър Радев, който още от 1991 г. бе заместник-министър на финансите, Министерството на финансите разработи и парламентът прие устройствения закон за държавния бюджет на страната. Така бе поставена добра основа на една от най-важните институции. Нямахше

положителен ефект от тази крачка в правилна посока. Условието за прилагането на новоприетия закон бяха повече от лоши. Той не спря огромния дефицит на държавните финанси и провала в тяхното управление.

В онези години съм наблюдавал много пъти, че сама по себе си всяка институция, дори и правилно изградената, с точно премерени и добре зададени функции и отговорности, не е в състояние да предотврати щети или да постигне ползи. Нужни са и други много важни предпоставки. Институциите сами по себе си са безсилни, ако се води неправилна политика, ако отсъства воля в управляващите. Може би това не е така при установени и зрели демокрации, но в нашия период на преход правилото важи с всичка сила.

Друга причина за този феномен е липсата на обществено доверие в държавните институции. От една страна, това недоверие бе наследено от комунизма, но от друга, се натрупа допълнително поради честите провали. По време на преход, когато хората не виждат напредък, търсят смяна на управляващите, а не смяна и надграждане на институциите. Търсят отговор на въпроса „кой?“, а не на въпроса „защо?“. И така обезсилват институциите си.

Има още една причина. Тя се крие в липсата на приемственост на политиките на прехода. СДС и БСП поставяха диаметрално противоположни цели пред най-важните институции в страната. До консенсуса за членство в НАТО ние се възприемахме като врагове. Това разграждаше авторитета на институциите. Не е възможно веднъж едни политически власти да целят едно, а след това други – съвсем друго, и да се очаква, че администрацията ще бъде в състояние да се обръща на 180 градуса и хората ще имат респект към държавните органи.

Икономиката отново в колапс

Икономическата политика в 1995 г. и 1996 г. бе самостоятелно „творчество“ на БСП²³². Не е необходимо да се навлиза в подробни макроикономически анализи, за да се търсят доказателства за това. Първата година съвпадна с икономическо оживление на световните пазари. Освен това за изчисляване на БВП бе приложена изцяло западната методология, която отчита услугите от собствените жилища в потреблението на домакинствата. Преизчислени бяха инвестициите и

бе възприето, че са дали положителен принос за растежа. На тези две обстоятелства се дължеше отчетеният икономически растеж – първоначално 2.6%, впоследствие коригиран на 2.1%. Със същия процент нарасна и броят на заетите. За екстензивния растеж спомогна бързото увеличение на износа, който компенсира спадането на потреблението на домакинствата и на държавата²³³. Този износ на свой ред се дължеше на голямото обезценяване на българския лев през 1994 г.

Инфлацията през декември 1995 г. в сравнение със същия месец на 1994-та бе 32.9%. Както посочва в отчетния си доклад БНБ, това се дължи на спирането на процеса на либерализация на фиксираните и пределните²³⁴ цени. Вместо либерализация бе приет Закон за цените²³⁵. С него бе създадена сложна система за държавно регулиране и контрол на цените, която деформираше пазара. В закона се регламентираше определяне на фиксирани и пределни цени, на пределни надценки, отстъпки и комисиони, на минимални цени, на защитни изкупни цени, на правила и нормативи за образуване на цени, включително и за това как да се калкулират разходите за производство и реализация. Предвиждаше се дори въвеждане на временна забрана до 6 месеца за изменение на цени. Тази държавна намеса не спря средногодишната инфлация, която бе 62.1%. Независимо от номиналното им покачване тя обезцени реалните общи доходи на населението с 8.7%²³⁶. Същевременно взетите политически решения силно влошиха състоянието на фирмите производители и на земеделците.

Загубите на фирмите от обществения сектор надхвърлиха 53 000 млн. лева. Общата им финансова задлъжнялост в края на 1995 г. достигна 514 000 млн. лева, като 40% от нея бе към банките. „Високата задлъжнялост на фирмите от обществения сектор е съпътствана с намаляване на тяхната ликвидност, което в редица случаи предизвиква и неплатежоспособност. През 1995 г. фирмите от обществения сектор са изплатили само 54% от начислените лихви по банковите кредити и около 75% от главницата по кредитите с настъпил падеж.“²³⁷ Това стана, въпреки че държавата изчисти през предходната година банковите портфейли от несъбираемите кредити на държавните предприятия.

Експертите на БСП очевидно нямаха представа какво представлява растежът в условията на пазарна икономика и се опитваха да го

постигат с методите и средствата, които познаваха отпреди 1989 г. Според най-авторитетното научно определение: „Икономическият растеж на дадена страна може да се определи като дългосрочно увеличение на капацитета за доставка на все по-разнообразни стоки на населението, като този увеличаващ се капацитет се основава на усъвършенстваната технология и институционалните, и идеологически корекции, които тя изисква“²³⁸.

Отчетеният растеж не се дължеше на усъвършенстване на технологията, защото преките чуждестранни инвестиции бяха пренебрежимо малки, а собствени технически новости нямаше. Нямаше нарастване на ефективността на нито един от производствените фактори. Ако е бил реален, несигурният растеж се е дължал изцяло на нарастване на броя на заетите. Бившите комунисти се радваха, че са спрели спада на дела на промишлеността, без да разбират, че така преустановяват положителната структурна промяна на българската икономика. Отчиташе се растеж, но продължаваше да се влошава структурата на потреблението на домакинствата. Най-красноречивият показател за това бе нарастването на дела на разходите за хранителни продукти в общите разходи от 46.3% в 1995 г. до 48.2% в 1996 г. Започна масова емиграция на български граждани както вън от страната, така и към градовете. Засили се враждебното отношение към частната предприемаческа активност. Деморализацията ставаше все по-силна. Пътищата бяха пусти, транспортът замираше, хората в провинцията се затваряха в натурално стопанство. България се изолираше от Западна Европа и света. „Институционалните корекции“ на управляващите бяха точно в противоположната посока. Не увеличаваха, а напротив – намаляваха производствената ефективност на държавните предприятия. Задържаха преструктурирането на производството и потреблението в страната.

Нарастването на БВП в първата година на самостоятелното управление на БСП не отговаряше на нито една от изброените по-горе 6 характеристики на съвременния икономически растеж на Нобеловия лауреат Саймън Кузнец. Въпреки това изпълнителните директори на МВФ поздравиха властите за „значителната макроикономическа стабилизация, постигната през 1995 г.“, макар да предупредиха, че постигнатите успехи могат бързо да бъдат разсеяни²³⁹.

„Постигнатите успехи“ бяха „разсеяни“ още в следващата година, когато управлението на Демократичната левица причини най-големия срив на икономиката след началото на прехода. БВП намаля с -10.9%²⁴⁰. Доходите на населението реално спаднаха с катастрофалните -31.5%²⁴¹. Цените на потребителската кошница през декември 1996 г. бяха с 310.8% по-високи от декември 1995 г.²⁴² Средният месечен валутен курс на лева се обезцени 6.56 пъти²⁴³ и в края на 1996 г. бе вече 500 лева за долар.

Още в средата на 1996 г. изразих съмнения в реалната стойност на валутния резерв на страната. Предупредих, че „просто няма да има какво да спре долара да поскъпва и лева да се обезценява“²⁴⁴. С обезценяването на лева дойде и най-лошото. За втори път след 1990 г. бе въведена купонна система за най-необходимите хранителни продукти.

Децата в домовете за сираци, боси и изоставени от държавата, ядяха семки вместо хляб. Членовете на създадената от съпругата ми Елена фондация „Бъдеще за България“ обикаляха да търсят брашно и да събират помощи за тях и не само за тях. Нуждаещите се бяха много. Най-милосърдни се оказаха Червеният кръст, бизнесмени от Ливан и от Българо-германския форум. В помощта най-активно и всеотдайно се включи съпругата на посланика на Германия г-жа Метцгер. Г-жа Донка Паприкова²⁴⁵ възроди хуманитарното дарителство в България в онази най-ужасна зима на 1997 г. Спаси много възрастни хора. Бе последната им утеха.

В един дом за психично болни хора един човек ми поиска вратовръзката, която, кой знае защо, носех. Друг каза: „Кога отново ще видим истински хора тук?“.

Обезценяването на собствеността

Стойността на активите зависи от икономическите условия в страната. Случващото се не бе обикновена икономическа рецесия със спадане на БВП за две-три тримесечия, с временно нарастване на безработицата и с по-голям дефицит в публичните финанси. Не бе и икономическа криза, която според теорията се проявява в „драматични движения на номинални променливи като големи амортизации на валутата“²⁴⁶, „катастрофи на фондовата борса“²⁴⁷ и „бързо намаляване на цените на активите“²⁴⁸.

Българската криза в 1996 г. и началото на 1997 г. имаше катастрофални мащаби. Обезценяването на националната валута бе многократно и необратимо, спадът на БВП – толкова дълбок, че продължи повече от десетилетие, намаляването на броя на заетите – толкова силно, че причини вълна на неவிждана икономическа емиграция от страната. Обезценяването на всички активи бе усилено от изпадането на значителна част от фирмите и банките в несъстоятелност. Невъзможно бе да бъдат обслужвани кредитите. Вносните суровини, материали и инвестиционно оборудване бяха недостъпни. Невъзможно бе или бе крайно трудно с фирмените активи да се произвеждат стоки и услуги. Купоните, опашките от ранни зори, нищетата бяха непоносими, затова и хората бързо ги забравиха. Фалитът на България от 1990 г. предизвика катастрофална икономическа криза. В края на 1996 г. последва повторна национална катастрофа с още по-големи поражения. Малцина тогава и още по-малко сега си дават сметка за техните трайни последици, а една от тях е драматичното обезценяване на всички – държавни и домакински, български активи.

Втората катастрофална криза нанесе най-силен удар върху стойността на производствени активи. Допуснато бе ново, този път 24-кратно обезценяване на лева от 70.7 лв./US\$ на 31.12.1995 г. до 1677 лв./US\$ – средно в 1997 г. На всичко отгоре в периода 1995-1996 г. комунистическото разграбване на входа и изхода на предприятията се ускори. Мнозинството структуроопределящи предприятия станаха неплатежоспособни. Това причини на свой ред масови банкови фалити, а те – допълнително драстично обезценяване на активите. Капанът на безизходицата се затвори.

Приватизацията – на дребно и масова

Управлението при Жан Виденов приватизира 7.8% от подлежащите за приватизация активи на държавните предприятия²⁴⁹ – предимно малки предприятия в добро финансово състояние. На част от тях държавата бе поела несъбираемите кредити. Купувачи бяха основно РМД-та, ръководени от стопанската номенклатура на БКП, които материализираха дадените им в 1995 г. значителни привилегии. Затова приходите от проведената „малка“ приватизация дадоха само 1.3% от прекия финансов ефект от всички приватизационни сделки²⁵⁰.

Проведената приватизация не удовлетворяваше апетитите на номенклатурата. Голямата част от държавните производствени активи оставаше недостъпна зад барикадата от натрупани дългове и фактическа неплатежоспособност. Натрупаните нови – след 1990 г., необслужвани дългове надминаваха 1000 млрд. лева и нямаше как да бъдат стоварени върху държавата без огромен скандал. Освен това международните финансови институции нямаше да се съгласят повторно на тази операция. Още повече че ако бяха изчистени от дълговете им, структуроопределящите държавни предприятия щяха да бъдат недостъпно скъпи. Затова бе стартирана т.нар. масова приватизация. Раздадени бяха приватизационните бонове и процесът бе стартиран.

На приватизационните фондове, окупирани от номенклатурата, се предлагаха сравнително платежоспособни държавни предприятия. Центърът за масова приватизация отчете, че по този начин са приватизирани 22.08% от подлежащите за приватизация активи на държавните предприятия срещу нулеви приходи за държавата²⁵¹.

Въпреки че по този метод бе раздържавена толкова значителна част от държавната собственост, след 20 години стана ясно, че масовата приватизация е донесла по-малка стойност на участвалите в нея български граждани, отколкото първоначалната стойност на приватизационните бонове. Участвалите в масовата приватизация вече даже не я търсят. Това не се отнася за създателите на приватизационните фондове. Те ги реструктурираха в инвестиционни. В зависимост от качествата си на ръководители те се справиха различно. Някои съсипах напълно придобитите предприятия. Други ги продадоха повторно или разпродадоха на части техните активи. Трети – малка част от 10%, според проникнала в медиите информация, успяха да ги запазят и развият.

Бях предварително сигурен, че масовата приватизация ще завърши така за гражданите. Искях да я бойкотираме, но не успях да убедя всички в тезата си. Дори сам направих компромис да участвам символично с 1000 лева в приватизационния фонд „Света София“. Александър Божков ме заведе на общото събрание при учредяването му. След това години плащах за своята отстъпчивост. Налагаше се да се срамувам, че нямам отговор на въпроса какво става с „нашия“ фонд.

Пред втори външен фалит

Управлението на левицата продължи да увеличава вътрешния държавен дълг по начина, по който това правеше триумвиратът. Продължаваше да поема несъбираеми задължения или да разходва средства за непазарни политики. Пример за такава политика бе защитата на земеделските производители. Промененият закон предвиждаше прогнозни цени, подпомагане със защитна изкупна цена, задължително изкупуване, предварително плащане от Фонд „Земеделие“ на 50% от дължимата цена, предоставяне на нисколихвени кредити. За целта се мобилизираха средства от ежегодните субсидии от държавния бюджет (чийто размер бе до 0.5% от отчетения за предходната година брутен вътрешен продукт), част от приходите от приватизацията и от много други източници²⁵². Цялата тази политика, започната през юни 1995 г., доведе до зърнената криза.

Друг пример бе предоставянето на 885.3 млн. бюджетни средства на банка ДСК за погасяване на просрочени към края главници по кредити на общините²⁵³. Тези кредити бяха за изграждането на жилища, част от които бяха разпродадени на безценица. Предоставените средства увеличиха държавния дълг. Същата последица имаше „оздравителната операция“ на Министерския съвет за вливане на ликвидност на Стопанска банка и на „Минералбанк“²⁵⁴ в средата на 1995 г. Поемането на дълг по тази операция бе оценено по документи за 11 250 млрд. лева²⁵⁵.

Вътрешният държавен дълг нарасна и след държавната защита на влоговете по сметки в търговските банки, за които БНБ поиска несъстоятелност. Защитата се изразяваше в създаване на фонд от гаранционни държавни ценни книжа²⁵⁶. Първоначално дори не бе ясно колко голям ще бъде фондът.

В резултат на тези политики в края на 1997 г. Министерството на финансите отчита външен държавен дълг от US\$ 8743 млн.²⁵⁷ и вътрешен от 2780 млн. деноминирани лева, или общо правителственият дълг отново бе около US\$ 10 593 млн. „Относителният му дял спрямо БВП обаче е изключително динамичен и варира от рекордните 303% през 1996 г. до 86% през 1998 г.“²⁵⁸

Най-силният аргумент за това, че България бе изправена пред втори фалит, е следният. Според данните на БНБ за обслужването само на държавния външен дълг в 1997 г. са били дадени US\$ 897.1 млн.²⁵⁹ Пак

от същия източник се вижда, че в края на декември 1996 г. целият валутен резерв на страната, с включена резервната позиция в МВФ, е бил СПТ 483.4 млн., или около US\$ 696.1 млн. Въпросната резервна позиция в МВФ не означава наличност на валута, а възможност да се получи такава, ако се изпълнят определени от Фонда условия, т.е. при изпълнение на споразумение. Това не се случи.

Читателят може сам да прецени, че *не е било възможно собствените резерви на страната да стигнат за обслужване на външния ѝ дълг. Управлението на Демократичната левица водеше България към сигурен втори държавен фалит в средата на 1997 г. Затова прие без възражения всички условия на МВФ.*

Банковият срив

И през двете години критичното положение на банковата система бе обект на политическия дебат. Най-често той бе иницииран от СДС. В телевизионно интервю от 31 юли 1995 г., почти една година преди да започнат банковите фалити, предупреждавах: „Правителството е постигнало привидна финансова стабилност само благодарение на това, че страната се превръща в пералня на мръсни пари. В действителност не е направено нищо, за да се стабилизира финансовата система, напротив – губещи банки и техните директори оглавяват в момента банковата система и това обещава големи трагедии на финансовия пазар. Трагедиите ще се разразят тогава, когато хората разберат, че много от банките са били на практика пирамиди“²⁶⁰. Много преди обявяването на техните списъци обвинявах кредитните милионери.

Година по-късно сочех замисъла на управляващите с Банковата консолидационна компания. Правителството имаше намерение да вложи получените средства от приватизацията, за да оздрави банките: „Тоест да запуши дупките, през които са изтекли колосални средства – но къде? Кой е завлякъл тези пари? СДС е против това държавата, бюджетът, приватизацията да се подчиняват на идеята да се запушват дупки от грабежа, който си е позволил един елит от 500-600 души. Тук няма политика. Тук има криминални случаи“²⁶¹.

Подобно на ролята на стопанската номенклатура за приватизирането на печалбите и национализирането на загубите на държавните предприятия, същото се случваше в българската държавна банкова

система. Само че този път загубите бяха и за населението, което държеше свои влогове в 16-те банки, обявени от БНБ в несъстоятелност²⁶². Щетите върху вложителите не бяха компенсирани. Законът така регламентираше тяхната защита, че всички загуби от бързото обезценяване на лева паднаха върху тях. След време се оказа, че са компенсирани влогове на стойност само за 90 млн. деноминирани лева и за US\$ 190 млн.

Сега има много версии за банковите фалити. Твърди се, че МВФ е настоявал да се направят. Ако е вярно, това не е съществена, а формална причина. Защото важно е не кой инициира несъстоятелността, формално това бе БНБ, а защо го направи. Защо се сринаха тези 16 банки, това е въпросът. Ако са били добре управлявани и в стабилно състояние, не е имало кой да ги фалира само защото са български частни или държавни банки.

Разбира се, имаше големи злоупотреби на собствениците, но по-важните причини да се стигне до масово затваряне на банки са други. На първо място, това е многократното обезценяване на активите от всякакво естество, които са били заложени като обезпечения на кредити. Този процес буквално изпари банковите гаранции. В условия на повторна национална икономическа катастрофа обезценяването на активите най-силно засегна най-чувствителния сектор на икономиката – банковия.

На второ място, причината е в надзора на БНБ. Фактически в продължение на 4 години не се упражняваше задължителният надзор. Той бе заменен с изпълнение на политически поръчки за даване на кредити на посочени лица, за приемане на слаби или несъществуващи обезпечения, за лицензиране на банки на лица от номенклатурата, които нямаха каквато и да е подготовка да ги управляват, за покриване или прикриване на очевидни нарушения.

На трето място – водената политика от триумвирата и Демократичната левица да задължи със специални закони и под заплахата от персонални санкции държавните банки да отпускат съмнителни кредити и да ги натовари с част – до 50%, от щетите, когато не успеят да съберат лихвите по тях и да си възстановят главниците.

На четвърто, но не по важност, място е поведението на международните финансови институции. Не е убедително да се

твърди, че те са били изненадани от банковите фалити или че са били незапознати с тежкото състояние на банките. За пасивността им няма обяснение, след като ние в СДС, без да разполагаме с техните експерти, виждахме и предупреждавахме за задаващия се банков срыв. И досега не ми е ясно защо след като са виждали всички посочени по-горе причини, не са направили опити да противодействат. Поне да накарат БНБ да си върши надзорните функции, които законът ѝ е възложил.

Валутният борд

Изводът е, че колкото и да е добра една законодателна реформа, тя не може да е полезна без правилна политика, политическа воля и доверие на обществото в управляващите. Този принцип определи отношението на СДС към идеята на Майкъл Деплер за въвеждане на валутен борд в страната. МВФ стигна до нея след осъзнаване на безизходното положение на страната и безуспешния опит на правителството да получи външна подкрепа. В началото на юли 1996 г. бе изпратено писмо до изпълнителните директори за сключване на следващо двугодишно стендбай споразумение за СПТ 400 млн. Не знам на какво основание то бе одобрено и дори бе отпусната първата финансова подкрепа. Почти веднага стана ясна неспособността на управляващите да изпълнят току-що сключеното споразумение. През есента Фондът прекрати подкрепата си и започна да настоява за надяване на усмирителна ризница на БНБ, а и на правителствените разходи.

Първите ми реакции от началото на ноември бяха, че това е „пълно разочарование от политиката на правителството“, че „това е най-крайната мярка, която се прилага в света. Електрошок върху спряла сърдечна дейност“. Твърдах, че „ако БСП приеме борда, трябва да се разпусне като партия, тъй като противоречи на цялата ѝ политическа идеология“ – той бе публично признание за тотален провал. Настоявах също всички нейни лидери да бъдат съдени съобразно закона за предизвикване на национална катастрофа, защото бордът е точно това – констатация за фактическа катастрофа. Адресирах персоналната отговорност към управителя на БНБ Любомир Филипов и финансовия министър Димитър Костов. Сочех за главна причина за повторната катастрофа това, че не се прави структурна реформа. Предупреждавах,

че ако не се въведе валутен борд, Виденов трябва да обяви мораториум върху обслужването на външния дълг и всеки притежател на български брейди облигации да може да се удовлетвори от имуществото на българската държава. Направих и исторически паралел, като припомних, че България е изпадала в подобна ситуация след всяка национална катастрофа, а след това виновниците са били съдени и е бил въвеждан външен квестор в БНБ. Политическото решение във всички случаи виждах в предсрочни парламентарни избори²⁶³.

Сега по някаква странна, във всички случаи неикономическа, логика мнозина у нас претендират да са въвели валутния борд в България, да са негови бащи и майки. От всички тях разбирам само мотива на професор Стив Ханке. Той е теоретик, видял е практическо приложение и някакво потвърждение на теорията, която подкрепя, и претендира да е участвал в нейното изпробване. Въпреки че като видя Модела на Паричен съвет в България, се отказа публично да го подкрепи и му предрече неуспех.

Останалите ги разбирам с усилие. Така се опитвам да разбирам и днешните защитници на борда. Защото той отнема правата на БНБ да провежда паричната политика в страната. Без тези права за самостоятелна политика България се опитва вече повече от 20 години да следва останалите страни в Източна Европа и не успява. Основна причина за това е, че те имат гъвкава монетарна политика, която им позволява да реализират и други цели освен стабилността на своята парична единица. Сред тези цели най-важните са поддържането на динамичен и балансиран макроикономически растеж и по-бързото преодоляване на икономическите рецесии. Затова често използвам метафората, че валутният борд е като пранги за българската икономика, с които тя трябва да компенсира изоставането си от средното европейско равнище. Въпреки това продължаващото самооковаване на страната и сега има своите защитници в обществото. Оставям политиките настрана, защото тях ги движат други мотиви.

Никой от привържениците на борда не е доказал, че той е в състояние да обуздае корупцията на високите нива. Напротив – това, което наблюдаваме, е, че той съжителства с нея.

Освен това практиката показва, че отнетият суверенитет на централната банка не е гаранция, че няма да има банкови фалити и ограбване на вложителите²⁶⁴. Бордът не е в състояние да възпрепятства

прекомерните бюджетни дефицити, когато правителството реши да ги направи. Няколкото години с такива дефицити след 2009 г. потвърждават това твърдение.

Въвеждането му не създаде доверие в България. Напротив! Първото излизане на страната на международните пазари на суверенните дългове с продажба на държавни ценни книжа стана 16 години след неговото приемане. Успехът на това първо пласиране на голям обем български облигации изобщо не може да бъде свързан с осакатената емисионна политика на БНБ. Той е следствие на стечение на два важни процеса – спад на лихвите в световната икономика и трайната макроикономическа и политическа стабилизация на страната.

Никой не е доказал и сигурно не може да докаже, че този отнет суверенитет продължава да е необходим, след като България стана член на ЕС. Защото това членство е по-важна гаранция за пълната независимост на БНБ. Тази гаранция допълнително бе засилена, след като БНБ стана част от Европейската система на централните банки.

Валутният борд бе инструмент за овладяване на катастрофална криза, наложен на страната след провала на българските управляващи, след провала и на екипа на Фонда в опитите му да управлява рисковете за платежоспособността на страната, най-вече заради неспособността му да анализира и оцени политическия риск. С този инструмент бяха спрени два крайно негативни процеса. Първият бе обезценяването на левовите спестявания и съответно на левовите кредити, което даваше възможност за ограбване на вложителите и за облагодетелстване на т.нар. кредитни милионери, между които най-големият бе българската държава. Вторият бе обезценяването на текущите доходи под формата на работни заплати и пенсии, което водеше до драстично намаляване на покупателната способност и до свиване на потребителския пазар. Този процес се бе ускорил от есента на 1996 г. до февруари 1997 г. до такава степен, че парите на домакинствата не им стигаха да купят най-необходимите храни. Двата процеса доведоха до огромно по мащабите си обедняване на българските граждани по отношение на европейските. Това десетократно обезценяване на доходи, спестявания и активи направи България бъдещия най-беден член на ЕС.

Малцина у нас знаят, че този положителен ефект, който бордът упражни върху доходите, спестяванията и стойността на активите, е първата и задължителна цел, която преследват и постигат централните

банки в голямото мнозинство страни по света, дори когато не са напълно независими. Когато тяхната независимост е гарантирана, те нямат право да кредитират правителството и да купуват неговите ценни книги, водят адекватна политика на надзор, не допускат нарушения от търговските банки и не си позволяват „спасителни“ операции на тези, които са изпаднали в затруднения, за сметка на данъкоплатците, но остават кредитор от последна инстанция. Когато спазват тези и редица други правила на професията²⁶⁵, централните банки, успоредно с постигането на основната си цел, могат да водят политика на целева инфлация, да контролират валутния курс, да регулират динамиката на кредитите и на лихвения процент, за да постига икономиката динамичен и балансиран растеж и да преодолява бързо периодичните рецесии.

Имаше финансови експерти, които знаеха, че истински независима централна банка може да защити националната валута, доходите и активите. Причината и те да подкрепят въвеждането на валутен борд бе пълното недоверие в политическите партии и в институциите на страната. Държавата бе абдикирала от своите права и задължения и малцина вярвахме, че може да си ги възстанови. Обяснявам си и днешното вкопчване във валутния борд от страна на неговите защитници с масово споделяния от българското общество институционален нихилизъм. То не вярва, че институциите му ще имат отреденото по закон поведение и ще изпълняват своите функции. Очаква всеки момент злонамерената власт да посегне отново на доходите и на спестяванията. И за съжаление, и досега продължава да получава потвърждения за своето недоверие. Затова възприема борда като дарен му отвън свещен атрибут, който гарантира спасение от кризи и съхранява благополучие.

Сред малцината, които вярвахме, че България може да се справи с катастрофата, като гарантира отново независимостта на БНБ, бяхме членовете на Националния изпълнителен съвет (НИС) на СДС. Твърдахме, че има алтернатива на предложението БНБ да загуби своите суверенни права, възможности и отговорности. В края на ноември 1996 г. Политическият съвет на ОДС започна да отстъпва от тази позиция. Излязохме с декларация, в която задължително обвързахме въвеждането на валутен борд с три условия: „Признание за

пълния провал на политиката на БСП, избиране на нов управителен съвет на БНБ и бързи предсрочни парламентарни избори²⁶⁶.

За нас бе сигурно, че правителство, което няма мнозинство нито в собствената си партия, нито в парламента, нито сред народа, ще се провали, ако опита това много трудно и сложно начинание.

Позицията на СДС, че има алтернатива, оставаше неизменна. От Италия, където в Каденабия се изграждаше отново единството на Демократичните сили, заявих, че сме готови след провеждане на предсрочни избори да се ангажираме с управлението на страната и да постигнем стабилизация на лева без валутен борд²⁶⁷. С тази позиция заминахме с Муравей Радев²⁶⁸ и Красимир Ангарски²⁶⁹ за Вашингтон, където имахме срещи в МВФ, СБ, Държавния департамент, министерството на финансите и Съвета за национална сигурност на САЩ.

Поставяхме си следните цели: първо, да обясним защо не можем да подкрепим въвеждане на валутен борд без предсрочни избори и да аргументираме защо ще бъдем непримирима опозиция на БСП и няма да влизаме в каквото и да е коалиционно правителство заедно с тях. Второ, да покажем, че сме алтернатива на управлението на левицата и можем да се справим без тази крайна мярка.

Контекстът за нас е неблагоприятен. В онзи период България бе загубила напълно своя авторитет с две последователно провалени програми за реформи с МФИ. Тяхната позиция бе напрегната и нестабилна. Те бяха подценили политическите рискове пред страната и независимо че не го признаваха на глас, бяха отговорни за нейния провал. Настояваха за консенсус точно защото не можеха да оценят политическите рискове. С него искаха да елиминират всички препятствия пред реформите.

Отново се видяхме със сенатора Джон Маккейн, който виждаше ясно вредата от бившите комунисти и не бе разколебан в подкрепата си за демократизацията на България. Срегнахме се и получихме подкрепа и разбиране от конгресмена Франк Уулф. Направихме важни срещи в Държавния департамент с Антъни Уейн, който бе помощник държавен секретар за Европа и Канада и в онзи момент първи човек в министерството поради оставката на министъра. Срегнахме се с водещи експерти в Съвета за национална сигурност – с Ричард Шифтър, който участваше в умиротворяването на разпадналата се

Югославия; с Даниел Фрийд, който познаваше по име всички политици в нашата страна и в цяла Югоизточна Европа.

В МВФ имахме срещи с изпълнителния директор на нашата холандска група Йоханес Вейнхолц, с Масимо Русо – шефа на Майкъл Деплер и на Ан Макгърк, разбира се, и с тях двамата. В Световната банка се срещнахме с управляващия директор Кайо Весер и с директора за Югоизточна Европа Кенет Лей.

Читателят може да се учуди защо една малка опозиционна делегация е била приета на такива високи нива във Вашингтон и защо на консултациите е придадено толкова голямо значение. Отговорът е, че тогава те се интересуваха много от нас. Бояха се, че Балканите може да пламнат отново. На всички новопоявили се на територията на бивша Югославия страни, отчаяни от войните и мизерията, бе крайно необходим пример за успех, а той минаваше през успеха на реформите в България. Бяхме на противни позиции. Те настояваха много за консенсус, а ние бяхме тези, които искахме да свалим на всяка цена БСП от власт. Възможно е да са се надявали да ни умиротворят; да са ни възприемали като онзи, който влязъл с огън в склада за барут. Смятали са, че могат да ни вземат огъня, но това не се случи; не взривихме и страната.

За мен две бяха най-важните срещи. Разговаряхме с първия заместник управляващ директор на МВФ, съавтора на най-популярния учебник по макроикономика, професор Стенли Фишер. За първи път се докосвах до живата световна икономическа наука. Имахме изключителната възможност да консултираме нашите оценки и прогнози за страната с един от най-големите икономисти в света. С огромния си опит, по това време той бе на върха на своите възможности и авторитет. Кратките му, стегнати и пълни със съдържание изречения ми направиха много силно впечатление. Пожелах си да мога да се изразявам по същия начин.

Втората среща бе в американското министерство на финансите (US Treasury Department). Нея бях определил предварително като най-важна. Бе със заместник-секретаря на министерството Лорънс Самърс, който отговаряше за позицията на САЩ в МВФ. Знаех колко важна е позицията на финансовия департамент за цялостната външна политика на страната. Опитах се най-открито и критично да обясня ситуацията; да аргументирам като неотложна нашата задача,

прекратяването на управлението на БСП, и да получа ако не подкрепя, то поне разбиране.

Останах с убеждението, че навсякъде са ни разбрали, че си дават сметка колко опасно и вредно може да се окаже управлението на левицата в следващите месеци. Но се заблуждавах по отношение на това, че сме ги убедили да не търсят политически консенсус. Заблуждавах се и доколко сме ги убедили, че сме алтернатива за управлението на страната. Изглежда, успяхме да ги убедим единствено в това, че политическият риск от въвеждане на валутен борд от Демократичната левица е изключително голям. Удържахме отказа си да не участваме в изпълнителната власт под каквато и да е форма преди избори. Продължихме да настояваме за разпускане на парламента и предсрочни избори. Въпреки това в следващите месеци на най-дълбока политическа криза продължиха да ни убеждават да влезем в коалиционно „програмно“ правителство или в такова на някакво национално съгласие. МВФ отхвърли и претенцията ни, че можем да се справим с управлението без валутния борд и настоя за въвеждането му. За мен предписването на тази горчива рецепта бе доказателство, че не сме ги убедили в способността си да овладеем повторната икономическа катастрофа. А когато се връщаме, бях убеден, че сме получили политическо доверие. Дори да е било така, на мен ми стана ясно, че то има малка тежест в сравнение с позициите на експертите от МФИ и от американската администрация.

Времето изтичаше. Хиперинфлацията чукаше на вратата, както и мораториумът по обслужването на външния дълг²⁷⁰. Позициите ни оставаха раздалечени: международните финансови институции оценяваха като много висок политическият риск; ние можехме да се движим само в рамките на заявеното дотогава като обединена опозиция в София, Мюнхен и Каденабия. На СДС оставаше един ход и това бе нашето становище от 12 декември 1996 г. В него обявихме, че „рисковете от въвеждане на валутен борд от сегашното правителство и управителен съвет на БНБ са неприемливо високи“²⁷¹. Сред политическите рискове сочехме: голямото обществено недоверие, при което е невъзможно да се съкратят разходите на държавата и доходите на населението; самите управляващи не бяха в състояние да създадат доверие в лева и банковата система, след като ги бяха разбили; вътрешнопартийните борби правеха БСП безпомощна с връщането

към централизираното управление, с отказа ѝ от пазарните принципи и със силното влияние на комунистическата идеология върху партията. Освен това бе налице външно недоверие към управляващите, подкопано след неизпълнението на сключените споразумения с МФИ. Позициите на левицата се разпадаха. Изправена в ъгъла, тя не бе в състояние да защити интересите на страната при преговорите с МВФ.

Сред икономическите рискове изтъквахме, че валутният борд не може да реши проблемите на страната без ускорена и силна реструктурираща собствеността политика, тоест без приватизация. Налагаха се жестоки съкращения на бюджетните разходи, за да се обслужват външният и вътрешният дълг. Масовата приватизация не носеше касови постъпления на държавата и не можеше да подкрепи паричната стабилизация. Нямаше външна финансова подкрепа за обслужването на дълга. Не бе ясна социалната цена на борда, която щеше да се изрази в намаляването на доходите и в нарастване на безработицата. Слабата и фалираща банкова система заплашваше да се срути съвсем при бъдещите ограничения върху рефинансирането на банките от БНБ.

Съществени бяха и техническите рискове. Нямаше подготвено законодателство; нямаше програма с МВФ и съгласие на БНБ; нямаше програма за ускорена приватизация; нямаше подготвени буфери за банките. Имаше и още редица рискове от правно естество. Оскъден бе институционалният капацитет за въвеждането на валутен борд.

Основните ни изводи бяха, че забавянето ще доведе до хиперинфлация и че „успешно реализиране на стабилизационна програма с валутен борд от сегашното правителство е невъзможно“²⁷².

Предлагахме незабавна смяна на членовете на управителния съвет на БНБ с ползващи се с общо доверие професионалисти; прилагане на парична, кредитна и валутна политика, съответстваща на изискванията на валутен борд от 1 януари 1997 г.; финализиране на преговорите с МВФ за въвеждане на борда и със СБ за структурна реформа; до средата на март 1997 г. – приемане на законите за борда от парламента. След това – предсрочни избори и служебно правителство, назначено от президента.

Както се вижда, отивахме на частичен компромис – правителство на Демократичната левица да въведе валутния борд и след това да отидем

на предсрочни избори. Ключовите елементи от нашето становище влязоха в предложената от ОДС Декларация за спасение на България.

БСП не прие предложения компромис. Въпреки своето очевидно управленско и политическо безсилие продължи да настоява да управлява страната.

Управленско и политическо безсилие

Едно от най-запомнящите се проявления на това безсилие бе допускането на корупция в правителството, която причини *зърнената криза*. Основа на тази криза бе изцяло сбърканата земеделска политика на БСП. Тя караше земеделските производители да укриват и да не предлагат зърно на вътрешния пазар поради наложените ниски цени. Стремяха се да го изнасят за долари и от това реализираха повече приходи. Над тази политика бе създадена корупционна конструкция, на върха на която стояха няколко фирми, кръстени на звезди от съзвездието Орион. Фирмите се управляваха от близки до Жан Виденов лица. Хиляда и двеста земеделски кооперации бяха учредили Българска земеделска и промишлена банка, която първоначално даваше финансовия ресурс. Впоследствие тя фалира. Нейният ликвидатор Хараламби Анчев посочи, че е взела кредитен ресурс от БНБ, ДСК, „Биохим“ и ДЗИ – все държавни институции. Износът на 1 млн. тона зърно от този кръг предизвика недостиг в страната в началото на 1996 г. Предстоеше да се внесат 720 хил. тона от същите тези фирми и те да спечелят отново. Нашата оценка бе, че „проблемът със зърното е създаден нарочно, за да се облагодетелстват определени групировки“²⁷³. Последствията бяха, че „страната ни изпада в бедствено положение. Вече прекарваме мъчителни часове на опашки за хляб, който поскъпва пред очите ни“²⁷⁴.

От СДС се опитвахме да предложим решения за излизане от кризата, но поради непознаване на конкретните обстоятелства те бяха пожелателни и популистки. Освен това накрая се оказаха ненужни. След намесата на президента Петър Стоянов служебното правителство внесе 100 хил. тона зърно по US\$ 150/тон²⁷⁵. След това намерихме 150 хил. тона укрити заради ниската изкупна цена пшеница.

Кризата бе предизвикана от управлението на страната. Трябваше повече да вярваме на чужденците, които недоверчиво се смееха, когато говорехме, че имаме недостиг на зърно. За тях България –

традиционният и значителен износител, не можеше да изпадне дотам да внася зърно. Тази криза трябва да стане христоматиен пример по политология и публична администрация, защото показва как едно политическо управление може да създаде проблем там, където го няма.

Друг крещящ пример за управленски разпад бе *убийството на Андрей Луканов*. За него е писано много. Народното събрание прие веднага декларация²⁷⁶. В нея убийството бе определено като терористичен акт, за да не бъде назована истинската му криминална или вътрешнопартийна причина. Реакцията ни бе: „Очаквахме, че ще има много тежки междукланови битки в БСП, но и в най-черните си мисли не смятахме, че ще се стигне до убийства“²⁷⁷. В БСП останаха да спорят дали възложителят е от кръга „Орион“, или от „Мултигруп“, което и в двата случая потвърждаваше нашата първоначална хипотеза.

Ние виждахме, че срещу правителството застават както крилото на Александър Лилев, така и това на Андрей Луканов. И двамата не криеха своята непримиримост към провалящия се премиер. Тези, които го избраха с компромис помежду си, първи се отказаха от него. Може би затова, докато бе на власт, БСП удобно „забрави“ убийството на Луканов. Споделям мнението, че назначаването на бившия заместник-началник на Шесто (политическо) управление на ДС Цветков за отговарящ за разследването, бе опит да се минимизират щетите върху тяхната партия. Първо, защото той нищо не разбираше от криминално разследване на убийство, и второ, защото на него принадлежат думите: „Луканов разсипа спецслужбите, за да не се разбере къде отидоха големите пари“.

Още веднага след убийството руският посланик Александър Авдеев се срещна с мен. Изрази голяма загриженост и поиска да разбере какво мисля. Разделихме се със споделената надежда, че убийците ще бъдат разкрити. Обещах, че ще направим всичко, което зависи от нас. Знаех, че авторитетът на страната ни е пострадал много в чужбина и се стараех да убеждавам, че убийците ще бъдат разкрити. Авдеев проявяваше интерес към разследването и като заместник-министър на външните работи на Руската федерация и в следващите години. Когато ме информираха, че са заловили убиеца и неговите помагачи, както и евентуалния възложител или посредник на възложителя, побързах да го уверя, че сме изпълнили обещанието си. Отново побързах. Съдът не прие обвинението на прокуратурата и работата на следователите. В

2006 г. една съдийка от Апелативния съд оправда обвинените. Три години по-късно тя стана заместник главен прокурор. След това бе освободена, защото „е опъвала чадър на енергийната мафия“.

Убийството нанесе много тежък удар върху перестройчиците в БСП. Бе отстранен водачът им, който според Георги Пирински „убедено и всеотдайно се стремеше да постигне помирение и съгласие между двете противостоящи части на обществото ни, между основните политически сили, да отстои европейската ориентация и националните интереси на България в един нов свят“²⁷⁸. След атентата това крило престана да е фактор в БСП. Последният им провал бе опитът да предложат на ръководството на своята партия коалиционно правителство през януари 1997 г. На предложението им бе придадено „символично значение“²⁷⁹.

В интернет може да се прочете, че Жан Виденов „подава оставка от заеманите постове след масови протести заради хиперинфлация в страната“. Това не е точно. Фактите наистина свидетелстват, че повторната катастрофа се случи преди подаването на оставка от неговото правителство. Макар и свързана с отчайващото положение, причината за оставката бе само политическа. *Премиерът загуби доверието на собствената си парламентарна група*. Но продължи да се надява БСП да избегне парламентарната криза: „Демократичната левица да състави ново правителство и така да изпълни успешно целия мандат на Тридесет и седмото Народно събрание до края на 1998 г. (...) Разчитаме, че едно ново правителство ще бъде подкрепено с повече политическа воля, парламентарно съгласие и обществен кредит да продължи осъществяването на мерките за финансова стабилизация чрез структурни реформи, предприети от април-май тази година“²⁸⁰. С това показваше, че не си дава сметка за катастрофата, която причини на страната. Жан Виденов загуби парламентарното си мнозинство и след това подаде оставка. Ако БСП бе продължила да го подкрепя, кабинетът щеше да продължи да управлява въпреки масовите протести и хиперинфлацията.

ОБЕДИНЕНИЕТО НА ДЕМОКРАТИЧНИТЕ СИЛИ

Възстановяването на СДС

Възстановяването на доверието в СДС и вътрешната му реформа се опряха на вярата, която ни бе останала:

„Кризата в СДС е само друг израз на кризата в обществото.

На брега на изтичащите дни на 1994 г., на дъното на нашето отчаяние видяхме в очите си непримиримост. Тук сме непримиримите:

- тези, които осъзнахме, че нямаме право да правим партии по време на чума и да търсим идентичност пред обезобразеното лице на България;
- тези, които не търсим лични вендети и не поставяме своите интереси над своите идеи.

Тук сме вярващите в националната мисия на СДС.²⁸¹

След изборите новото ръководство на НКС²⁸² започна с промени на статута на коалицията, за да отворим СДС към неговите активни безпартийни активисти. Готвехме се за Национална конференция на Съюза със следните идеи за промяна. Да дадем възможност на нашите поддръжници да участват на общински събрания и да избират единното ръководство на СДС. В тези общини, където няма координационни съвети, активните ни симпатизанти да могат да учредяват общински събрания, а в малките населени места – местни клубове. Членството си да удостоверяват с карта на СДС или на някоя от партиите от коалицията. Там, където координационните съвети бяха слаби или разпокъсани и не можеха да взимат решения, да бъдат подкрепени от решения на общинските събрания на СДС. Никой в коалицията да не може да постави под съмнение решенията на избраните от общинските събрания ръководства. Те следваше да поемат отговорността за материалната база и клубовете.

Надявахме се до насрочването на Националната конференция поне в главните градове в страната да се създадат общински събрания на СДС. Имаше вероятност конференцията да не приеме промените и тогава щяхме да бъдем бламирани като ръководство. Бяхме твърдо убедени, че това е единственият път за извеждане на Съюза от разпокъсаността, взаимните обвинения и конфликтите, в които бе изпаднал. Филип Димитров ни подкрепяше категорично. Надеждите ни бяха изцяло в промяната на модела на СДС и създаването на стегната организация на мястото на сложните междупартийни

съгласия. Стремежът ни бе да превърнем синята идея и ентусиазъм в ефикасни структури, действащи като организирана сила.

Предлагахме също нова политика. Тя се изразяваше в „протегнатата ръка на Съюза към останалата опозиция за взаимодействие в парламента, на общинските избори и в местната власт“. Първоначално тази протегнатата към Народен съюз ръка вися във въздуха. Оттам се правеха опити да ни се налага друг дневен ред. Поставяха настойчиво въпроса дали ще подкрепим президента Желев за втори мандат. Отблъсквахме тези опити с аргументите, че сме ангажирани с организацията си и с решаването на въпросите за предстоящите местни избори. Не претендирахме за лидерство, но не виждахме друга основа на обединената опозиция освен СДС. Другите нямаха достатъчно човешки, интелектуален и материален ресурс за това. Ние бяхме голямата и организирана сила.

Опитахме се да фокусираме присъщия ни антикомунизъм. С времето той ставаше все по-абстрактен и откъснат от действителността. Партийният ни противник – бившите комунисти, се променяше и трябваше точно да бъдат посочени неговите политически характеристики, за да бъде ефикасна нашата опозиционна дейност. Бившите комунисти искаха да са навсякъде в политическото пространство – да бъдат управляващи и да се преструват на опозиция едновременно. Бяха сраснали с централната и местната бюрокрация, с управлението на държавните предприятия и банките, с органите на реда. Бяха партия – държава, която трансформираше властта си в икономическа. Разбогатяха от разпадащата се държавна собственост. Бяха създали и отгледали организираната престъпност – „нашите момчета“. Властта им бе крайно необходима, за да прикриват минали и настоящи престъпления и да прокарат чужди на страната интереси. Убеждавахме нашите политици, че срещу нас стои противник, твърде различен от БКП.

Най-същественото в новата ни политика бе поставянето на нова главна цел и това не бе унищожаването на БСП, а справянето с разрухата от повторната катастрофа. Тази цел бе по нашите собствени сили. За нея поискахме доверието от хората. Ние не сме имали, когато и да било, сили да елиминираме левицата от българската политика. Нито когато започнахме реформата вътре в СДС, нито когато бяхме на върха на общественото доверие. Затова политическата ни цел бе да

възстановим разрушената държава. Това не се разбира от всички антикомунисти. Затова укорите им ме следват и досега.

Опитахме се също да подобрим отразяването в медиите на нашата политика, да изградим отново положителен образ на СДС. Бяха ни представили като разрушителна сила. Ние наистина бяхме посегнали на стария начин на живот. Но имахме и положителна градивна същност по отношение на демокрацията и пазарната икономика. Трябваше да прекъснем вътрешните раздори, отлюспвания и разцепления, защото изглеждахме като неспособни да се справим с тях, камо ли с хаоса в страната. Предишната ни Национална конференция ни представяше само като антикомунистическа формация, търсеща възмездие от комунистите за техните престъпления. Това не бе образ на градивна сила. „СДС трябваше да бъде конкретен, чувствителен към грижите и тревогите на хората; нестихийен и нереволуционен, конструктивен за доброто на всички; строг към нарушенията на закона, непримирим към комунизма и социализма.“²⁸³ Трябваше да бъдем динамични и отзивчиви, да реагираме непрекъснато с инициативи, посланията ни да бъдат отправяни към най-широк кръг от хора, да изтъкваме и защитаваме направеното от СДС за България, предимствата на демокрацията, пазарната икономика, предприемаческата свобода. „СДС не може да си позволи да преследва групови и личностни интереси.“²⁸⁴

Опитахме се да превърнем СДС в защитник на демокрацията, на гражданския морал и ценности. „Щом искаме нещо добро за хората, не бива да прокобваме, да заклеймяваме, трябва да сме оптимисти. Носим добро бъдеще за всички. Привличаме, а не отблъскваме хората. СДС е оптимистичен изход за България.“²⁸⁵

Поемането на риска от реформите се оправда. Националната конференция подкрепи структурната реформа и новия политически курс на СДС. Колко от замисленото сме реализирали, ще стане ясно по-нататък.

След конференцията заминах за Германия по покана на фондация „Конрад Аденауер“. Колегите от Християндемократическия съюз (ХДС) ме запознаха със структурата и функционирането на партията, с многобройни много важни детайли на финансирането и отчетността, на издигането на кандидати за изборни длъжности и за развитието на

политиците. Имах много полезни срещи с най-авторитетни политици от партията.

Най-силно влияние върху политическите ми възгледи оставиха двете ми срещи с Волфганг Шойбле – изумителен човек с неизтощима воля и себеотрицание. Бе прострелян при опит за убийство през 1990 г. и оттогава се движеше в инвалидна количка. Веднага се виждаше, че е много твърд и изключително компетентен политик. Бе отлично запознат със случващото се в България. Мнозина политици у нас си мислят, че след като средният европеец не се интересува и не знае почти нищо за България, това е така и за политиците. Дълбоко се лъжат. Политиците от ЕС на всяко ниво са отлично запознати и точно информирани преди срещите си с българските представители. Много често знаят повече от българите за собствената им страна.

Волфганг Шойбле бе много откровен. Попита ме как смятаме да управляваме. Разказах за намеренията да обединим опозицията и да свалим БСП от власт. Той отново ме попита как СДС мисли да управлява. Отговорих, че имаме експертни екипи, известен опит в управлението на страната. Отново ми бе зададен въпросът, който, изглежда, не разбихах или чийто отговор вътрешно избягвах. „Как ще издържите в управлението като коалиция?“ Посочи първото и второто разпадане на СДС. Аргументира тезата, че управлението, особено извършването на реформи, изисква много силно концентрирана политическа сила, която да понесе отговорността. Реформите са много трудни и с висока политическа цена. Бе много убедителен, защото сам я бе платил. Водеше ме към заключението, че коалицията СДС не може да управлява във вида, в който я бяхме реформирали.

Изводът се наложи от само себе си. Разбихах, че ако СДС иска да управлява ефикасно, трябва да стане партия. Иначе пак ни грозеше поредното разпадане след първите по-значителни напрежения. Но сътресението от структурните и организационните промени в СДС бе бездруго голямо. Пристъпването към следваща фаза на изграждане на единна партия тогава изглеждаше невъзможно.

Започнахме да налагаме в обществения дебат своите тези: „Вече няма държава. Държавата бе унищожена от г-н Беров – нарочно и целенасочено“. „Управлението на БСП срина държавата.“ „Поемаме ангажимент за нейното възстановяване, реформите са единственият възможен изход.“ „СДС е единственият техен носител.“ През лятото и

ранната есен на 1996 г., в условията на стопански крах, в крайна сметка започнахме да печелим дебата и да ставаме изразител на общественото недоволство. Все повече успявахме да насочваме това недоволство към политически цели. Наложихме общо съгласие, че реформите са единствената алтернатива. Бе по-лесно да се покаже, че БСП не може да ги проведе, след като успяхме едновременно с промяната на своя политически образ да натоварим бившите комунисти с тяхната собствена вина. Същата тази, която бяха успели да ни вменят. СДС започна да се налага като единствена алтернатива на управлението. Заедно с това се консолидирахме. Излъчихме публични говорители, съмишленици, които говореха в един глас.

На 2 май 1996 г. обявихме своя меморандум: „СДС има твърда воля за присъединяване на България към НАТО“. В него се аргументираше политически необходимостта от членство на страната, за да се гарантира националната ѝ сигурност, демократична стабилност, а оттам – икономическият растеж и етносоциален мир. Документът бе връчен предния ден на Генералния секретар на Алианса Хавиер Солана. С това СДС обяви официално своята геополитическа ориентация.

Консолидация чрез избори

Местните избори. Провеждането на реформите в СДС и превръщането му в организирана политическа сила бе възприето като заплаха от останалите партии в демократичното пространство и особено от коалицията „Народен съюз“. Поради тази причина се явихме разделени на местните избори през есента на 1995 г. и понесохме много тежък удар. От масираната загуба на първия тур започна отрезвяване. За втория тур между СДС, Народен съюз и ДПС бе подписано споразумение за оттегляне на класиралите се на по-задна позиция кандидат в полза на този, който има шансове. Въпреки това спечелихме само 15, а БСП – 194 общини. От БСП развяха картата на България почти изцяло оцветена в червено. Общото ни политическо отстъпление продължаваше, въпреки че спечелването на София, Пловдив, Варна, Стара Загора и Габрово ни позволи да понесем удара.

Единството на СДС не бе достатъчно, за да станем управленска алтернатива на левицата. Трябваше широко обединение на опозицията.

Следващата есен ни чакаха президентски избори. Щяхме да ги загубим, ако отново се явим разединени.

Президентът Желев имаше амбиция за втори мандат. Кандидатира се още през октомври 1995 г. Макар да се считаше за политик и философ, тоест за самокритичен човек, той някак бе успял да забрави, че носи политическата вина за свалянето на правителството на Филип Димитров и за провала на управлението на триумвирата. Бе типичен социалистически човек, за когото дори очевидните му собствени грешки бяха причинени от други, външни фактори. Кандидатурата му се изпречваше не само на пътя на обединението на опозицията, но и на успеха на структурните и организационните реформи вътре в СДС. Изпречваше се като препятствие и пред новата ни политика. Имахме свои вътрешни противоречия. Промените не се подкрепяха от изявени политици от коалицията. Лидерите на малките партии бяха готови да започнат отново ежбите помежду си. Подкрепата за Желев щеше само да ги разпали отново. Можеше пак да се разцепим.

Не можехме да подкрепим президента Желев за втори мандат по много причини. За мен най-важната бе, че той бе последователен противник на икономическите реформи. Всеки път, когато се сключваше споразумение с МВФ и започваше да се изпълнява, той се обявяваше против, независимо кое правителство се опитваше да го изпълнява. Това негово поведение се наблюдаваше при Филип Димитров, при Любен Беров и при Жан Виденов. Плашеха го затягането на финансовата дисциплина и контролът върху доходите. Не разбираше, че без външна финансова подкрепа страната отива към сигурен фалит, изолация и катастрофа.

Желев продължаваше да гледа на СДС като на свой собствен политически продукт. Бе успял да не забележи, че първоначалната коалиция от демократични партии до 1994 г. вече се бе разпадала три пъти. Не виждаше, че тези, които бяхме останали в СДС, бяхме съвсем други хора. Не се борехме отдавна за гласност и преустройство. Поради това свое отношение той настояваше да определя политиката на Съюза през главата на неговото легитимно ръководство. Гледаше на всеки председател като на човек, седнал на собствения му стол.

В ръководството бяхме убедени, че и през евентуален свой втори мандат като президент Желев ще използва трудностите на реформата и ще атакува в гръб и следващо управление на Демократичните сили.

Той публично бе заявявал, че най-доброто управление по време на прехода е това на Димитър Попов, по времето на 7-ото ВНС. Бе напълно убеден, че извън БСП няма експертен и управленски потенциал, който да осъществи реформите. Не вярваше в нашите сили. Бе убеден и в друго, и както показва времето – с основание, че Демократичните сили не са в състояние да понесат политическата отговорност за непопулярните реформи. Затова настояваше реформите да се правят в коалиция с БСП. Може би си е мислел, че така бившите комунисти ще платят политическата цена за тях. Този политически курс – тогава го наричахме „на кръглата маса“, бе отречен още при председателството на Филип Димитров. Бе отречен категорично и от мен в началото на 1995 г.: „Президентската власт ни бе подхвърлена срещу участие на СДС в правителство, за да бъде поделена отговорността. (...) СДС послужи за параван на социалистите“²⁸⁶. Нямахме никакво намерение да ставаме отново прикритие, а действителната власт да упражняват бившите комунисти.

Предварителните избори даваха възможност при успех едновременно да бъдат решени двете задачи – отстраняването на Желев от президентския пост и обединяването на опозицията. Ако не можехме да постигнем и двете, предпочитахме да отстраним президента. Шансове за това имаше. Местните избори показваха, че СДС е втори по обществено доверие след БСП. Нашият кандидат имаше шансове да отиде на балотаж, ако спечелеше повече гласове от Желев.

Но нямахме кандидат. Никой от ръководството не се решаваше да отиде на тази битка. Преценявахме евентуалното ми включване в президентската надпревара като неуместно. Много по-важно бе запазването и развитието на СДС, за да поеме управлението и да извърши реформи. Решаващата битка за това предстоеше някъде във времето след президентските избори. Ако при някакво стечение на обстоятелствата спечелехме, напълно загубвах мисията си в политиката – президентът не разполага с правомощия да прави реформи. Бъдещето на СДС изглеждаше обвито в мъгла. Реформаторите не бяха много, лесно можеха да станат жертва на вътрешни конфликти и разделения. От друга страна, нямаше да помогна на нашата политическа формация, дори да се кандидатирам. Пропагандата на БСП и на агентите на бившата Държавна сигурност

се бе постарала достатъчно и бе окаляла до безобразие публичния ми образ. Шансовете да дам президентството на СДС, оценявах като нищожни.

След няколко дискусии в ръководството се обединихме, че Петър Стоянов е най-подходящ за кандидат на СДС за президент на страната. Чест му прави, че пое тази неимоверно трудна и изглеждаща нерешима задача. Прояви голяма лична смелост. Пое лидерството в двете ни кампании – за предизвикване на предварителни и за редовните президентски избори. Вложи много енергия, талант и инициативност, бе едновременно гъвкав с партньорите от ОДС, отворен и умерен към избирателите и твърд към БСП – изтласка ги от политическия център. Даде на всички ни – на ръководството, на политиците и на симпатизантите на СДС, първия образец на успешен политик, спечелил най-важни за съдбата ни политически избори.

Кандидатурата на президента Желев за втори мандат бе веднага подкрепена от Народен съюз. Стефан Савов и Анастасия Мозер виждаха в относително високия му рейтинг възможност да получат повече гласове за своята коалиция. Други големи вълнения нямаха. Бяха далече от идеята, че има кауза и тя е преходът на България към демокрация и пазарна икономика. Партиите им и съдбата на коалицията им ги вълнуваха много повече. И двамата идваха от семейства на политици от времето на Царство България. Претендираха да водят битката срещу тези комунисти, които бяха преследвали и затваряли техните родители. Не бяха оценили трезво, че стария им противник го нямаше вече. Самата БСП бе отстранила тези, които олицетворяваха комунистическия режим. Савов и Мозер възприемаха държавата като комунистическа. Не разбираха, че огромният проблем е, че се е разпаднала; че укрепването ѝ е най-силният съюзник в борбата срещу комунизма и организираната престъпност.

Както възможностите, така и представите им бяха ограничени. Имаха значителни разминавания с действителността. Водеха своите битки така, както си ги представяха – за възстановяване на миналото. Излишно е да казвам, че оспорваха водачеството на СДС. В очите им членовете на НКС на СДС бяхме съмнителни хора. Нашето укрепване ги заплашваше с маргинализация. След третото разцепление на СДС преди изборите за 37-ото ОНС отношенията ни бяха между точката на

замръзване и открита вражда. Затова трудно взехме решение да им протегнем ръка, а те дълго време не я приеха.

Давах си сметка колко са различни политическите ни цели и не ми бе лесно да направя следващите ходове. Инициативата за договарянето с Народен съюз бе на Петър Стоянов. Той поиска да убедя в личен разговор Стефан Савов да се съгласи за предварителни избори. Успях да го направя и председателят на Демократическата партия се съгласи преди президента Желев. Съгласи се, защото опасността да се класират на президентските избори дори четвърти – след Жорж Ганчев, ставаше все по-осезаема. Това щеше да бъде тежка загуба за Народен съюз и начало на неговия край. След промяната на позицията на подкрепящата го коалиция президентът оставаше без партийно организирани гласове и трябваше да се съгласи на предварителни избори.

За предварителните избори президентът Желев се надяваше на високия си рейтинг, на подкрепата на ДПС и на Народен съюз. Петър Стоянов имаше по-ниска разпознаваемост, но изборите бяха вътрешни, между активистите и съмишлениците на опозицията, така че това не бе сериозен минус. Освен това той направи национална кампания. Обиколи страната и се срещна с много от избирателите на опозицията. Цялото ни ръководство се включи в неговите обиколки. Президентът не направи никаква кампания преди изборите. Ограничи се с публични послания и с тезите за опасността от комунизма и за президентска република.

Част от политиците от БЗНС-НС подкрепиха публично Петър Стоянов. Ахмед Доган не даде команда за подкрепа на Желев и Движението гласува приблизително 60:40 в полза на Петър Стоянов. Според мен това стана заради активната му предизборна кампания и защото мнозина повярваха в политиката на единодействие на опозицията, която той олицетворяваше в много по-голяма степен, отколкото Желев.

Петър Стоянов се изправи срещу Желю Желев и спечели предварителните избори, с което ни даде смелост, ентусиазъм и самочувствие. Откри се възможност за отстраняването на левицата.

Президентските избори. В края на юни и началото на юли 1996 г. посетихме с Петър Стоянов САЩ да търсим подкрепа за свалянето на БСП както сред българската емиграция, така и на политическо ниво.

Наши симпатизанти ни бяха организирали срещи и пътувания според възможностите си. Очевидно не бяха на нивото на очакванията на бъдещия президент на България, особено едно пътуване през Атланта с раздрънкана голяма стара кола, при което се загубихме по пътищата. Той не скриваше недоволството си, но търпеше негодите и се опитваше да постигне каквото е възможно.

Тогава за първи път се срещнахме със сенатора Джон Маккейн. Посрещна ни много приятелски. Бе категоричен и откровен антикомунист. Говореше за нашите страни просто и ясно. Личеше, че разполага с личен опит от комунистически репресии. Повярва ни, даде ни своята безрезервна подкрепа и ни насърчи. Срещнахме се с председателя на външната комисия Ричард Лугър, който ни изслуша внимателно и също намери думи да ни насърчи.

Стана ясно, че всичко в следващите месеци зависи само от нас. Отново тръгнахме на обиколки в страната.

Вътрешните противоречия в БСП доведоха до грешни номинации: първоначално на Георги Пирински, чиято кандидатура бе дефектна. Политически слаба и неизвестна бе и тази на Иван Маразов. Човекът не бе политик и не успя да направи добра кампания. БСП се опита да саботира регистрацията на Петър Стоянов, с което само засили огъня под котела на нашето недоволство. Той посрещна провокацията спокойно и проведе кампания, с която поддържаше и усилваше основните послания на СДС. Изведе на преден план едно от най-важните от тях – членството на България в НАТО. Решително посочи различията в българското общество, като ги представи като въпрос на цивилизационна принадлежност. По този начин предпостави избора на мнозинството избиратели. Не бяха много тези, които искаха да принадлежат към евроазиатска или друга някаква цивилизация.

Веднага след победата на Петър Стоянов над кандидата на социалистите на втория тур на президентските избори с 60:40 започнахме да налагаме тезата, че тази победа означава ново политическо мнозинство в страната. Това мнозинство на ОДС поиска отстраняване на БСП от управлението. Кризата в страната ставаше все по-неудържима. Затова веднага започнахме кампания за предизвикване на предсрочни избори.

Протестите през зимата на 1997 г.

Безсилието на левицата през есента на 1996 г. ставаше все очевидно за всички. Две седмици след изборите последва удар отвътре срещу правителството. Външният министър Георги Пирински подаде оставка. Част от ръководството на БСП, с писмо, подписано от 19 водещи политици, поиска публично оставката на премиера. Първи се бе подписал Александър Лилев. Подписали бяха депутати от крилото на покойния Андрей Луканов и водача на Партията на българските комунисти Минчо Минчев. Около Виденов бе останал само кръгът на Румен Спасов²⁸⁷.

Отдавна е забравено, че от този момент нататък правителството нямаше парламентарно мнозинство. Не можеше да предприема каквито и да е действия, камо ли да въвежда валутен борд. По темата за свалянето на правителството сега битуват много безпаметни спекулации. БСП не прави опит да ги опровергава, независимо че отлично знае истината. За това си имат съществена причина. За тях не е добре да се знае, че сами са се свалили от власт. От друга страна, имаха причини. Лишиха от доверие председателя си, защото разбираха, че са в безизходица. Тази безизходица и сега се отрича от Жан Виденов, което е обяснимо за него. В противен случай трябва да признае, че е причинил повторната катастрофа на България.

Обединените демократични сили вече имахме инициативата и доверието на мнозинството от избирателите. Започнахме да реализираме своето преимущество. Преди извънредния конгрес на БСП предложихме на 19 декември парламентът да гласува Декларация за спасение на България²⁸⁸ като изход от задълбочаващата се правителствена криза.

В Декларацията се констатираше бедственото положение на страната и изчерпаното политическо и обществено доверие в правителството и в Народното събрание. Първото бе напълно вярно, второто твърдахме, защото бяхме убедени, че няма да се събере парламентарно мнозинство за ново правителство. Не сочехме причините, защото бяха пределно ясни: „България бе дадена в ръцете на финансови и престъпни групировки“²⁸⁹.

Предлагахме следните управленчески, законодателни и персонални мерки: първо, смяна на управителите на БНБ, защото носеха вината за катастрофалната парична и банкова политика; второ, сформирание на екип, който заедно с МВФ и Световната банка да разработи програма

за структурна реформа, защото тези реформи бяха обект на непрекъснати спекулации и обструкции; трето, приемане на закони за въвеждане на валутен борд, сключване на споразумение с МВФ и изработване на програма със Световната банка, за да се спасим от задаващия се втори мораториум. Предлагаме незабавно разпускане на Народното събрание и провеждане на предсрочни избори. Тези предложения нямаше как да бъдат реализирани в кратък период от време. Затова при представянето на Декларацията уточних, че след приемане на съответните закони служебното правителство ще въведе борда. За това то щеше да се опира на голямото доверие в новоизбрания президент.

Бяхме се радикализирали заедно със започналите протести и затова Декларацията съдържа вътрешни противоречия. При написването ѝ надделя искането за предсрочни парламентарни избори като изход от политическата криза. Имаше основателен аргумент – никоя парламентарна формация не бе обещавала пред избирателите, че ще отнеме паричния суверенитет на страната. Затова настоявахме, че е необходимо всички в парламента да поискаме отново доверие от избирателите.

Дебатът в Народното събрание по Декларацията започна на извънредно заседание на 3 януари. Тогава страховете и противоречията вътре в БСП вече бяха станали съвсем явни. Прибягнаха до издигането на вътрешния министър Николай Добрев за кандидат-премиер. Виждаше се, че новоизбраният председател на партията Георги Първанов не желае да носи отговорността при разразяващата се правителствена и парламентарна криза. Това показваше, че осъзнава безсилието на левицата. А то се виждаше от всички. Първоначално профсъюзите, а след това и СДС организирахме протести, за да принудим управляващото мнозинство да гласува Декларацията в Народното събрание. То отказа и с процедурни хватки прекрати заседанието. Това се възприе като конфронтация. Вечерта профсъюзите насочиха протеста си към „Позитано“ 20. Включихме се без организация и ние. На Солни пазар направихме импровизирана трибуна, на която говориха профсъюзни лидери и политици. В сумрака виждах колко са разгневени хората.

БСП се опитваха да спечелят време, за да изберат ново правителство. Вторият дебат по Декларацията за спасение на България

бе наложен от нас след една седмица, в петък, на 10 януари 1997 г. В началото на това заседание от името на ПГ на Демократичната левица Красимир Премянов внесе проект за решение на парламента. В него се предлагаше правителството да внесе Национална програма за извеждане на България от кризата и за ускоряване на необходимите реформи, а парламентарните групи да започнат преговори за въвеждане на паричен съвет от началото на февруари 1997 г. по стабилизиране на банковата система и по неотложните мерки за социална защита през зимния период²⁹⁰. Предложението бе за печелене на време. Правителството в оставка нямаше парламентарно доверие да прави каквито и да е програми, а съставянето на ново правителство бе несигурно. Накрая решението бе прието само с гласовете на ПГ на Демократичната левица.

Преди това, при дебатите по Декларацията на ОДС, БСП се опитаха да предложат отпадане на 1 и да заместят 4 от предложените от нас текстове. Така оставаше само текстът за валутния борд. Ние категорично не бяхме съгласни с тази подмяна и преди гласуването напуснахме пленарната зала. Решихме да подготвим национална политическа стачка и гражданско неподчинение. Така се изостри конфронтацията, завършила със свалянето на БСП от власт.

Народното събрание бе обградено от протестиращи. Напрежението се покачваше непрекъснато. Опитвахме се да говорим с хората и да ги убеждаваме да протестират мирно, да искат гласуване на Декларацията за спасение на България, защото така се откриваше път за решаване на политическата криза с предсрочни избори. Молахме хората да бъдат разумни и да не нападат охраната. Обяснявахме, че тя само изпълнява задълженията си.

Призовахме протестиращите да направят път, за да изведем депутатите от левицата. Това ги разгневи допълнително. Не всички ни чуваха и разбираха. Протестиращите бяха различни. Голямото мнозинство от тях ни гледаха в очите и говореха с нас. Но имаше и такива, които гледаха встрани или надолу и въобще не ни обръщаха внимание. По-късно тези с удар с ръка чупеха прозорците на парламента. Впоследствие научих от охраната си, че такава голяма гневна маса от хора има собствени закони на поведение и много лесно се поддава на провокации.

Огражденията около парламента бяха здраво скачени, пречеха на протестиращите да преминат и позволяваха периметърът да бъде охраняван от наличните полицейски сили. Народните представители стояхме вътре. Пленарното заседание отдавна бе закрито, но депутатите не можеха да го напуснат. По някое време следобед, в един от пиковите на напрежението, сред множеството се появи новоизбраният, но още не встъпил в длъжност президент Петър Стоянов. Предполагам, че е искал да успокои хората и да помогне да бъдат изведени депутатите от Демократичната левица – страхът на всички ни бе, че ще се стигне до насилие. Но начинът, по който се опита да го направи, доведе до лоши последици. Поиска да се разкачат оградните платна, за да влезе. Полицията се подчини и го направи. Това отприщи протестиращите, които нахлуха в разградения периметър. Нападнаха сградата. Охраната отвътре барикадира входа с мебели. Изгубих от погледа си новоизбрания президент. Не го виждах и от прозорците на втория етаж. Оттам се опитвахме да говорим с хората долу, но бе напразно. Видяхме вандалското потрошаване на паркираните коли, катеренето по прозорците. Чухме как започнаха да ги разбиват. Хвърлиха сълзотворен газ. С вода спираха протестиращите и гасяха някакъв огън.

Част от депутатите от БСП пееха партизански песни в пленарната зала. Ръководствата на СДС, Народен съюз и ДПС се опитвахме да обсъждаме създалата се крайно опасна ситуация. Нищо не можехме да решим. Събитията не бяха под наш контрол.

В парламента влязоха барети. Дойдоха полицейските сили за борба с масови безредици (БМБ). Настъпваха в редица един до друг, като удряха с палките по щитовете си. Изведоха под щитовете депутатите от управляващата коалиция. Биеха тези, които се опитваха да им пречат. И пребиха много хора. Не бях свидетел как е станало, но на другия ден в „Пирогов“ видях какво бяха направили с Филип Димитров.

Обикалях по улиците около парламента, ако мога да спра насилието срещу протестиращите. Същото правеше Стефан Софийски. В алеята между Народното събрание и Софийския университет се сблъсках с полицаи с каски, щитове и палки. Имаха очевидното намерение да пребият и мен като организатор и виновник. Спря ги Петър „Пеппи“ Кънчев от Националната служба за охрана, който бе поставен да ме

охранява като председател на СДС поради непрекъснатите заплахи. Бяхме почти 2 години заедно. Пътуваше заедно с мен в страната и правеше всичко по силите си. Предпази ме и през онази нощ. Обясняваше ми професионално какво се случва и ще се случва.

Въпреки насилието хората не се разотидоха. Посред нощ направихме митинг на площад „Св. Александър Невски“. Не помня какво говорих. Непрекъснато се притеснявах за съпругата си, за която знаех, че е сред протестиращите, и си позволих да я потърся по микрофона. Обади се от лявата страна на стълбите на храма. Събрахме се разтреперани.

Моята битност на финансов и икономически експерт в този и в следващите дни започна бързо да отстъпва на заден план. Кризата прерастваше в насилие и граждански бунт. Видях с очите си силата на голяма маса разгневени хора; колко лесно започват да следват най-агресивните сред себе си и се превръщат в тълпа, носена от мрачни и разрушителни сили. Давах си сметка колко лесно малък брой провокатори могат да я насочат в желаната посока. От друга страна, виждах комунистическите инстинкти и прийоми на управляващите. Говореше се, че министър-председателят е дал заповед на вътрешния министър да хвърли срещу протестиращите силите за борба с масови безредици. Те търсеха повод да смажат протестите и бяха убедени, че могат лесно да го направят, така както го направиха в нощта на 10-и срещу 11 януари 1997 г. След поругаването на парламента и прегазването на протестите стояхме пред пропаст от беззаконие и масови конфликти.

Стана очевидно, че освен нищета и мизерия бедственото положение създава заплаха за гражданския мир. От този момент запазването на сигурността стана много по-важно от справянето с икономическата криза. Трябваше бързо да се отдалечим от пропастта. Единственото средство, с което разполагахме, бе политическото действие. Трябваше да придадем цел и смисъл на общественото негодувание с искане за предсрочни избори. Рискът да не успеем с постигането им, бе голям. Тогава протестиращите щяха да се откажат и разочарованието им най-вероятно щеше да се стовари върху нас. Нямахме съмнение, че сред нападателите на Народното събрание имаше много провокатори. Те можеха да насочат обществените протести право към пропастта. Освен

това нямаше никакво време. Задаваше се неизбежен, повторен фалит на страната.

На другия ден се събрахме отново на площада и си обещахме да протестираме всеки ден, докато не свалим от власт БСП. Ние, депутатите от опозицията, нямаше да се върнем в Народното събрание, докато не постигнем неговото разпускане и предсрочни избори. Започна национална студентска стачка. От тук насетне протестите бяха овладени и организирани от нас. Те станаха изцяло политически. Кметът на София Стефан Софийански разрешаваше шествията и митингите. Те се провеждаха на законово основание и полицията не можеше да ги спира. За наша радост, провокаторите не проявяваха интерес към организираните политически шествия, които се охраняваха от нас самите. Бяха твърде монотонни за тях, не даваха възможности за сблъсъци с властта и за разрушения.

Президентът Желев протакаше. Независимо че председателят на ПГ на Демократичната левица му връчи решението за избор на Николай Добрев за кандидат за министър-председател, отказваше да му връчи мандат за съставяне на правителство. Поведението му бе на ръба на нарушение на Конституцията, която му повеляваше да възложи съставянето на правителство. Оставяше решението на правителствената криза в ръцете на новоизбрания президент. Нямаше обществено доверие и политически авторитет да се опита да направи друго.

Започнахме всекидневни шествия. Бе студена, макар и безснежна зима. Събирахме се пред Националния дворец на културата и вървахме по „Витошка“. В началото тръгвахме по-малко хора, постепенно се присъединяваха стотици и когато завивахме покрай „Света Неделя“, вече бяхме внушителна многохилядна демонстрация. Минавахме покрай сградите на правителството и президентството, покрай Народното събрание и завършвахме с кратък митинг на площада пред храма „Св. Александър Невски“. На него информирахме хората какво се случва и какви са нашите позиции. И така, всеки ден без прекъсване. Ставахме едно цяло с протестиращите.

Развързка на политическата криза

В първата седмица на мандата си – на 28 януари, президентът Стоянов възложи на Николай Добрев да състави правителство. Нашите

протестни шествия и митинги ескалираха. Бяха обхванали вече и големите градове в страната. Целта вече бе съвсем конкретна – БСП да не направи правителство, защото само тогава със сигурност отивахме на избори.

Много е коментирана развръзката на 4 февруари. Удивително е как самите участващи на КСНС при президента разказват по различен начин за случилото се там. Това продължава дори сега, след като бе публикуван протоколът от заседанието. Желанието на Петър Стоянов и на Георги Първанов е да покажат, че те са преодолели най-голямата политическа опасност, която е преживяла страната в последния половин век. Всеки има своите основания. Не претендирам за такава роля, защото бях от страната на протестиращите. Развръзката на кризата се дължеше на нашия натиск, но бе резултат от компромис.

Николай Добрев няма как да получи заслужената политическа оценка за своята роля, защото никога не я е търсил. Почина две години по-късно, съсипан от злобата на собствената си партия. Редовите социалисти така и не разбраха, че управлението на партията им е довело до бедствие страната, така и не приеха неговите действия. Партията им предпочете да го нарочи за предател, за да скрие от тях истината за размерите на своето поражение, причините за него и своето безсилие.

След като получи мандата, Добрев потърси среща с мен. Бе притеснен. Не търсеше публичност, вероятно за да не го обвинят, че търси преговори. Позицията му бе максимално влошена от собствената му партия. Всъщност едно от крилата в БСП публично призоваваше за преговори, други търсеха конфронтация, а той искаше да стои настрана от тях. На митинга на 18 януари разказах за преговорите: „Социалистите настояват, молят и използват всички средства, за да принудят лидерите на ОДС да преговарят с тях за ново соцправителство. Това няма да стане“²⁹¹. Разколебан бе и новоизбраният председател на БСП Георги Първанов, който се извини за управлението на своята партия. На 25 януари коментирах това така: „Крачка в правилната посока е решението на Георги Първанов БСП да се извини на народа, макар и на 15-ия ден на протестите. Истинското признание за провала на соцуправлението би бил отказът от мандат“²⁹².

В разговора с мен Николай Добрев търсеше отговор на въпроса ще подкрепим ли въвеждането на валутен борд от неговото правителство.

Даваше си сметка, че доверието в левицата съвсем не е достатъчно за тази цел. Повторих му становището на СДС и останалата част от опозицията. Нямаше да подкрепим никакви законодателни инициативи на евентуално негово правителство в парламента. Решението ни бе да се върнем в пленарната зала само при полагането на клетва от Петър Стоянов, което бяхме направили. Преди и след това – бойкот. Той знаеше добре позицията ни. Не бе потърсил срещата, за да я чуе отново. Опитваше се да научи повече за действителните ни намерения. Затова го предупредих открито, че се готвим да предизвикаме национална политическа стачка и гражданско неподчинение, ако поиска да се гласува ново правителство на левицата в парламента. Опита се да ме убеди колко опасно е нашето поведение – нещо, което ми бе пределно ясно.

В следващите дни БСП започна да се консолидира, на първо място, от страха. Добрев каза, че „ако има незабавни избори, ще последва фалит на държавата и не само политическа, но и физическа разправа със стопанската номенклатура“²⁹³. От друга страна, крилата срещу Виденов бяха постигнали целта си и не искаха да понесат общо поражение. Александър Лилев, който доскоро бе за незабавни избори, настояваше БСП да поеме отново отговорността за управлението. С наближаването на кулминацията на кризата БСП затягаше редиците. Председателят ѝ заяви решението на партията да състави правителство и го мотивира с нуждата на страната от политическа стабилност²⁹⁴. Макар други около него да отслабваха позицията му с настояванията си за коалиционно правителство, кандидатът за премиер търсеше да види някакъв страх и разколебаване у мен. Макар да се държах коректно, бях твърдо решил да стигнем докрай и се опитах да предам това с цялото си поведение.

Накрая Добрев каза, че ще предложи правителство. Предупредих го, че ще поеме огромна отговорност. Предполагам, че се е надявал да ме разколебае, като покаже, че е в състояние да преодолее и пречупи нашата съпротива. Вероятно го бяха убеждавали, че след като се избере правителството, хората ще се приберат по домовете си, а ние ще бъдем разбити. Без да коментирам тази прогноза, го предупредих, че не разполага с никакви възможности да се справи с икономическата катастрофа на страната. Бях заявил тази своя позиция публично: „Смятам, че ако БСП усвои мандата, сценарият е следният – прави се

правителство на Николай Добрев и то рухва най-много след 2 месеца. Това означава, че служебното правителство ще започне да действа в началото на април. Новият парламент се конституира през юни и излъченото от него правителство започва работа в края на месеца. Тогава икономически страната е напълно съсипана и се стига до обявяване на мораториум през юли. (...) Опитът на социалистите да направят сега правителство е именно да протакат излизането на страната от кризата. Той води директно към мораториум. Според мен това се прави напълно съзнателно²⁹⁵. Мисля, че Добрев чу това предупреждение, макар да го отмина с мълчание. Останах с убеждението, че ще се опита да състави второ правителство. На тази среща не се постигна съгласие по нито един въпрос, но се създаде контакт помежду ни, който се оказа необходим при нарастващото напрежение.

Изводът ми бе, че трябва да засилим протестите преди и по време на избора на това правителство в парламента. Като че ли вероятността да успеем, нарастваше²⁹⁶. Във втората половина на януари мнозинството на левията в Народното събрание започна да се разпада. Петима депутати напуснаха парламентарната им група. Една част от останалите бяха разколебани не само от вътрешните битки. Крилото на Луканов, макар и загубило своя водач, можеше да торпилира опита за съставяне на правителство. Георги Пирински и Атанас Папаризов вероятно са си давали сметка по-добре от останалите, че оставането им на власт в условия на повторна икономическа катастрофа може да ликвидира партията им. Затова те предлагаха коалиционно правителство с участието на представители на опозицията и като друг вариант – „програмно правителство на широка експертна основа“. Без Луканов търсеха изход по лукановски. Шансовете на Добрев да получи парламентарно доверие за нов кабинет отслабваха от ден на ден.

Към 2 февруари започнахме националната политическа стачка, която почти веднага прерасна в гражданско неподчинение. С барикади бяха блокирани пътища и кръстовища в София, Пловдив, Дупница и Плевен. На другия ден барикадите в София станаха няколко десетки. Барикадирани бяха пътища и кръстовища в Кърджали, Велико Търново, Сливен, Ямбол, Мадан, Перник, Пловдив, Варна, Русе, Ловеч, Видин, Силистра, контролно-пропускателни пунктове за влизане и излизане от страната, основните проходи през Стара

планина. На 4 февруари спря работа летище София. В студените зимни нощи хората стояха денонощно да пазят своите барикади. Палеха огньове във варели и на земята. Горяха автомобилни гуми, защото нямаше какво друго. Обикаляхме барикадите; по софийските барикади имаше юноши и девойки.

В нощта срещу 4 февруари бях на барикадата в Дупница, където живеят мои роднини по майчина линия. Там хората бяха най-решителни. Бяха прекъснали пътя София-Благоевград-Кулата и нямаха намерение да отстъпят. Щяха да се сблъскат с полицията, ако се опиташе да ги разгони. На сутринта се прибрах целият в сажди от пушеците на горящите гуми.

Гражданското неподчинение стана всеобщо и страната бе блокирана. Преди КСНС при президента един инцидент създаде особено напрегната атмосфера. Офицер от полицията нарани протестираща студентка. Двете страни на конфликта настръхнахме, готови за сблъсък. Обадих се на Николай Добрев и го предупредих, че губим контрол върху хората и цялата отговорност за конфликта от тук нататък ще бъде негова. Започнеше ли сблъсъкът, ние нямахме средства да контролираме барикадите. Там хората изглеждаха решени да не отстъпят. Според мен това са важните обстоятелства, които не се споменават от бившите президенти и сегашни претенденти за главната роля за събитията на 4 февруари.

Предполагам, че Николай Добрев е взел предвид тези рискове заедно с останалите посочени по-горе обстоятелства, когато се съгласи да върне мандата за съставянето на правителство. Драмата на онези дни може да е имала и повече заслужили герои, но той бе нейният протагонист. Свидетелствам, че той направи тази стъпка, за да предпази гражданския мир в страната.

За компромиса, цената и реформите

Ние от СДС също направихме компромис на 4 февруари. Него го разбират малцина, а той може да се види в изказванията на КСНС. Дадохме възможност на БСП да излезе мирно от властта, *преди да е понесла цялата вина за повторната национална катастрофа*. Съгласихме се да поемем към предсрочни избори преди разпадането на БСП. Съгласихме се на компромис, преди на редовите социалисти да им е станало „безпощадно ясно“ какво е причинило на страната ръководството на тяхната партия. Преди избирателите да видят с очите си щетите от повторен фалит и пълна изолация на страната. Ако някой сега се пита какви щяха да бъдат тези щети, нека види какво се случи във Венецуела при управлението на Николас Мадуро след катастрофата, причинена от предишния президент Уго Чавес. Същото щеше да стане и в България, ако Николай Добрев бе опитал да управлява катастрофата, причинена от Любен Беров и Жан Виденов.

Убеден съм, че Добрев съзнаваше откритата се възможност да слезе мирно от властта, за да запази своята партия. Защото дори да успееше да направи правителство, това щеше да бъде с цената на насилие, а след това – на сигурен грандиозен провал. Тогава не СДС, а политическата криза и самата катастрофа щеше да разруши БСП.

Бях от тези в ръководството на Демократичните сили, които съзнавахме тази възможност. Разгромът на бившите комунисти щеше да стане без наше активно участие. Достатъчно бе да бездействаме, да не започваме националната политическа стачка. Тогава левицата щеше да състави второ правителство и със сигурност да си отиде завинаги заедно с него.

Имаше още една причина за нашето поведение. Посланикът на САЩ Ейвис Боулън настояваше да направим дори още по-голям компромис – да влезем в коалиционно правителство. Докладвах това на ръководството на СДС и на Народен съюз. Възприехме го, че откъдето искат да се съхрани БСП. Предполагам, защото бившите комунисти вече се бяха съгласили с половин уста да подкрепят членството на България в НАТО. Категорично отказахме каквато и да е коалиция. След години г-жа Боулън отрече тези свои интервенции и ме укори персонално в арогантност, в неспособност да работя с хора и че конфронтирам всички. А инатлъкът ни, повтарям, бе общ, и то единодушен.

Направихме поредния си и този път най-значим политически компромис, който доведе до оцеляване на БСП, заради бедственото положение в страната. Поемането от ОДС на управлението в този период на Виденов сега може му се струва като ламтеж за власт, но той въобще не може да си представи какво бе да си на власт след него, в онази катастрофална обстановка. Мнозина в СДС виждат този компромис като някакъв заговор и предателство на каузата на антикомунизма. Вярно е, че компромисът даде възможност на БСП да отстъпи и да се съхрани като политическа сила, което те никога не признаха. Едновременно на нас ни даде сила и самочувствие. Бяхме участвали в решението на политическата криза като истински демократи, при това поставили националните цели над политическите. За да се постигнат тези национални цели, бе необходим консенсусът, постигнат в 38-ото ОНС след изборите, а заради него се налагаше да възприемаме БСП като част от демократичната политическа система на страната.

ПОСЛЕДИЦИ ОТ САМОСТОЯТЕЛНОТО УПРАВЛЕНИЕ НА БСП

Политическа оценка

В стремежа си да прехвърли непоносимата за плещите си вина за политическото поражение, Жан Виденов повдигна през декември 1996 г. завесата за вътрешните противоречия и борби в БСП. Ето какво каза той пред 42-рия извънреден конгрес: „Не можем да продължим нататък с колебанието, което разкъсва БСП още от 1990 г., между две възможни логики. Едната – че болезнените реформи са абсолютно необходими, но като ги прави, БСП става антипатична на обществото и намалява шансовете си за бъдещето, така че по-добре да ги прави някой друг. Много от днешните наши вътрешнопартийни опоненти на управлението на Демократичната левица винаги са следвали тази логика, макар че само някои от тях и само понякога са я признавали публично“²⁹⁷. Тук се надявам читателят вече да е разпознал, че той визиращ крилото на Андрей Луканов и идеолозите на двете коалиционни управления по времето на Димитър Попов и професор Любен Берков. Тезата на тези политици Виденов отхвърля „решително“, но заедно със своите последователи изостави и тезите на

политическия си ментор Александър Лилев и тежнението на голямото мнозинство бивши комунисти. Обяви, че е на други позиции: „Ние, социалистите, участващи в периода след 41-вия конгрес в ръководството на БСП и в управлението на Демократичната левица, споделяме противоположното схващане – че БСП е преди всичко национално отговорна сила и само с участието си в реформите може да осигури бъдещето си като съвременна лява партия в един променящ се свят, в една нова България. Тази логика, колкото и мъчително и рисковано да е нейното политическо осъществяване, е истинската логика на българския преход, истинската логика на промяната в партията“²⁹⁸.

Може да изглежда парадоксално, но БСП накрая напълно загърби своята предизборна програма и се опитваше да се представи за реформаторска партия. Бившите комунисти в най-висока степен бяха носители на обществено-политическите, историческите, нормативните и поведенческите причини за саботажа на реформите. Опитаха се в началото да направят програма за действие, която се разминаваше в най-важните си пунктове с програмите за реформи на МВФ и СБ. Освен това, както се вижда от признанието накрая, били са разединени от самото начало. По-голямата част от тях не са искали да разграждат комунизма. Останалите не са вярвали, че сами могат да го направят. Със стогодишния си инстинкт за самосъхранение не са искали да платят политическата цена. Искали са СДС да я плати и да изгори в промяната.

Както и стана. Имам вина за това. Много пъти по време на нашето управление казвах, че България не може да продължи напред с един крак, че левият ѝ е толкова нужен, колкото и десният. Бях си съставил в главата теоретичен политически модел. И той си остана само там. Наивно възприемах БСП като конкуренти, задължителни при многопартийната демокрация.

За всички реакционни сили в българското общество ние от СДС си останахме врагове. След края на управлението на ОДС бившите комунисти, сътрудници на репресивния апарат и монархисти успяха да разрушат реформаторската и демократична алтернатива в българското общество. Успяха, защото оцеляха в началото на 1997 г., защото им позволихме мирно да слязат от властта. Овладяха след 2001 г. цялото политическото мнозинство и спряха прехода там, докдето бе

достигнал. Затова получиха и продължават да получават подкрепата на българските избиратели. Затова е прав Иван Николаев Иванов²⁹⁹, като казва, че ние всички платихме само част от цената и затова получихме само част от реформите.

Как „реформа“ стана мръсна дума?

Управлението на професор Любен Беров, съветника на президента Желев през 1993-1994 г., незаслужено съсипа първото доверие в СДС. В своето изказване по повод Програмната декларация на правителството на Демократичната левица напомних, че в последната „Панорама“ преди началото на изборната кампания Жан Виденов направи интересното признание: *Ако изборите са се провели 1992 г., както са искали от Съюза на Демократичните сили, Съюзът на Демократичните сили е щял да спечели тези избори*³⁰⁰. Посочих, че тази теза се повтори и от други говорители на неговото обкръжение. Продължих така:

„Това е абсолютно вярно изказване. Това е абсолютно вярна констатация, защото ако 1992 г. в края обществото бе направило избори, то точно щеше да оцени и да се изкаже лошо ли е било управлението на Съюза на Демократичните сили, или добро. (...) И вие, понеже предчувствахте тогава и знаехте, че хората щяха да кажат, че това не е лошо, напротив, това е едно добро управление, затова предпочетохте между него и истинските избори да се разпростре един период от двугодишно безвластие, един период от двугодишна безотговорност, един период от двугодишно разпадане на българската държава, нарастване на престъпността и обедняване. На вас ви бе нужен този двугодишен период.“³⁰¹

Това закъсняло признание обяснява защо декември 1992 г. бе лошо време за избори, а декември 1994 г. – добро. Този период бе нужен на БСП, за да омаскари за първи път реформите на Демократичните сили. И успя.

Окепазяването на реформите от Демократичната левица. Управлението на Жан Виденов направи самата „реформа“ мръсна дума. Това стана, защото БСП парадираше, че прави „ляв“, „регулативен пазарен преход“. Вътрешните противоречия в БСП успяха да родят само тази фалшива теза и с нея да наложат диаметрално противоположна политика на тази, която започна

правителството на СДС. Тази политика предизвика повторна национална катастрофа. Същевременно това тяхно управление бе представено като реформа и нямаше как да не лиши от смисъл самата дума.

„Всички са маскири.“ Прочитът на предизборната програма от края на 1994 г. „Нови времена, нова България, нова БСП“ и на Програмната декларация на кандидата за премиер Жан Виденов от 29 януари 1995 г. показва откъде тръгва сегашното безпаметно отхвърляне на всичко постигнато с реформите и нарочното му смесване с безвластието, престъпността и провалите. *Техните оценки от 1994 г. днес са възприети от българското общество, от политиците от всички цветове, от почти всички експерти и лидери на общественото мнение, от политолозите и журналистите. Всички днес анатемосват целия преход.*

Настоявам, че паметта ни ще се върне. Затова първо трябва да си припомним, че охулването на реформите започна от БСП. Те наричаха:

- *въвеждането на пазарна либерализация на цените и освобождаването на валутния курс – „шокова терапия“³⁰², „примитивен монетаризъм“, „бягство от реалната икономика“, „насърчаване на анархията“ и „подкопаване на държавността“;*
- *борбата за ограничаване на инфлацията и защита на спестяванията чрез възпиране на незаработения растеж на доходите – „социална безчувственост и цинизъм“;*
- *съгласуването на програмите за реформи с единствените международни донори, които спасяваха България от фалит – „национален нихилизъм“³⁰³.*

Управлението на страната в 1995 г. започна с „всички преди нас са маскири“, започна с безогледните лъжи и клевети от „Бялата книга“. После с годините това уточнение – „преди нас“, отпадна от общественото възприятие. Изтърка се докрай от всеобща употреба. От фразата остана само „всички са маскири“, което продължава да внушава в обществените представи недоверие и подозрение към всички политически и държавни институции.

Днешната обществена оценка за годините на реформите е същата като на уж отхвърления Жан Виденов: същата неспособност да се види критично направеното, за да се отдели положителният напредък от саботажа; същата неспособност да се извадят поуки, да се продължи

напред и да се загърби миналото; същото подозрение и отхвърляне на подаваната отвън ръка за помощ; същото пълно неразбиране на демократичната държава, на върховенството на закона и на неотменимите пазарни изисквания към икономическата политика.

Целият преход е пакетирал в една злостна клевета, която стига до безумната мантра, че днес българите живеят по-лошо, отколкото при комунизма. Ако в 1995-1996 г. БСП бяха успели макар и малко, макар и в едно направление, с нещо, което да се запомни, сега всички щяха да повтарят само този техен незначителен успех. Но те се провалиха навсякъде, във всичко, и го направиха по грандиозен начин. За тях не върви да са се провалили, а някой друг да е успял, па макар и в нещо малко, в нещо частично.

Неравенството. Висшата комунистическа номенклатура укриваше сърчно своя жизнен стандарт, който беше несравнимо по-висок от този на тружениците. Малцина знаеха за „Сиромахово“, както драгалевчани подигравателно наричаха огромните вили на големците от Политбюро и ЦК на БКП, построени върху техни земи и върху земи, които бяха подарили за своето училище. Даже виждахме как този елит бедства – една добра жена, която кърпеше чорапите на Тодор Живков.

В България след 1989 г. нямаше класическо първоначално натрупване на капитали. Този процес в Западна Европа и у нас след Съединението е съпроводен с много икономии, с крайно пестеливо потребление на формиращата се буржоазия, със стремеж всичко в повече от семейния бюджет да се натрупва в семейната фирма. Буржоазията излиза от низините и е с тяхната култура на потребление. Едва много по-късно започва да подражава в потреблението си на аристокрацията.

Западната икономическа наука вижда и положително следствие от въздействието на разликите в жизнения стандарт върху потребителите. Така нареченото „завистливо сравнение“ е двигател на развитието. По-хубавият хладилник на съседа и по-хубавата кола карат американеца да работи повече, за да си купи такива.

У нас сравнението съкрушава самочувствието на българина. Той счита, че е беден не защото няма апартамент, а защото неговият е двустаен, а на другия е тристаен, а трети пък дори има къща в Бояна; не защото няма наследствена къща в провинцията, а защото другият има нова вила; не защото няма кола, а защото неговата е на 10-15

години, а на другия е на 5, а трети пък кара мерцедес. У нас сравнението не е икономически двигател, а източник на постоянна фрустрация за широки слоеве от населението, която се проявява като агресия към политиците, бизнеса и в постоянно недоверие към държавните институции.

Но не „завистливото сравнение“ кара българина да се чувства беден. Той се чувства така заради реалното неравенство между него и бившата номенклатура, която започна открито на манифестира стария си жизнен стандарт и новото си забогатяване. Невидимата пропаст от неравенство при комунизма стана явна, разшири се неимоверно и се задълбочи вследствие двете икономически катастрофи. При втората, през 1996 г., тази пропаст се очерта между кредитните милионери и ограбените вложители. Причината за това не са реформите за установяване на демокрация и пазарна икономика, а техният саботаж от бившата комунистическа партия.

Рекрутирани основно от комунистическата номенклатура, новите български богаташи нямаха каквато и да е представа за приличие и имаха нейния манталитет на потребление. Затова не се посвениха да парадират с такова богатство, което хората не бяха виждали. Схванаха демокрацията като възможност да покажат колко са богати и успели. До тях останалите се почувстваха много бедни и продължават да се чувстват такива.

И свързват това с демокрацията и пазарната икономика.

Пета глава

УПРАВЛЕНИЕ НА КРИЗИ

В тази глава няма да е възможно да бъдат проследени и оценени всички или дори само по-важните политически усилия за овладяването на бедственото положение от края на 1996-а и първите месеци на 1997 г. Затова тук управлението на заварените кризи е избрано като отправна гледна точка. Това позволява да се спре вниманието само върху предприетите действия за овладяването и впоследствие за

преодоляването на техните най-остри проявления. Направеното може да се каже в едно изречение.

Кризите бяха овладени или преодолены така, че за две години и половина България изпълни критериите от Копенхаген за демокрация и пазарна икономика и започна преговори за членство в ЕС.

В следващите редове ще бъдат проследени само най-важните събития, които са свързани с постигането на този успех.

ФОРМИРАНЕТО НА ПАРЛАМЕНТАРНАТА КОНСТЕЛАЦИЯ В 1997 Г.

Превръщането на СДС в партия

За всички нас в ръководството на СДС настъпиха тежки времена още отпреди Рождество на 1996-а, но напрежението стана трудно поносимо след 4 февруари. БСП не направи правителство. Парламентът бе разпуснат след 10 дни и президентът назначи служебно правителство. Преди това бе закрепен консенсусът за мирен изход от кризата, което стана при него на КСНС. На Съвета всички приехме Декларация, в която се признаваше всеобхватният характер на кризата – „не само политическа, социална, обобщено – криза на доверието на гражданите към институциите на властта“. Бяхме единодушни, че тя не бива да се задълбочи, че трябва да бъде преодоляна и че най-важна е гаранцията за гражданския и етнически мир, която да „изключва всяко връщане назад към разрушителното противоборство“³⁰⁴.

Страхът от пълно разпадане на институциите и от насилие витаеше „в коридорите на властта“.

Наши задачи в СДС станаха подготовката за избори, спечелването им и след това правенето на реформите. Както често се случва у нас, ние лесно се съгласяваме и сме единни, когато се налага да разрушим нещо, но стане ли дума да се направи друго на негово място, ставаме „орел, рак и щука“. ОДС се оказахме в това състояние, макар да бяхме успели да постигнем предсрочни избори. ДПС напусна обединената опозиция почти веднага след свалянето на правителството. Народен съюз започна да се готви за влизане в парламента. Различни партии влязоха в преговори със СДС. Бяхме обявили, че сме протегнали на всички ръка, и трябваше да следваме обещания курс.

Този път в СДС бяхме единни за това какво трябва да правим. Бяхме се обединили около своя собствена предизборна програма³⁰⁵. Това бе съществен напредък, за разлика от изборите в края на 1994 г., когато успяхме да излезем само с едно предизборно обръщение. В него се занимавахме с критика на програмата на БСП. Програмата ни в 1997 г. бе изготвена под ръководството на Александър Божков. Внимателният ѝ прочит показва, че тя е еkleктична – такива бяха възгледите на ръководството. Програмата е смесица от класически тези за държавата, която гарантира сигурността на гражданите и тяхната собственост, прави приватизация и връща земята, от множество постановки на еколозите, чието настояване за защита на околната среда присъства дори в нейната икономическа част. В нея присъстваше и либералното настояване държавата да стои далече от икономиката. Тази теза бе споделяна от мнозина в СДС.

В тази програма няма точки, в които се предвижда осъществяването на декомунизация и лустрация. Няма нито дума за вината на БСП. Това не се дължи на обстоятелството, че Сашо Божков не бе сред яростните антикомунисти и реваншисти, както ни определяха бившите комунисти. Това, че той се отнесе толерантно към комунистите и с желание да затвори страницата на миналото, не му бе простено от тях. Наистина у нас няма ненаказано добро. В програмата присъства само настояването на Демократичните сили от самото им основаване: „Задължение на правовата държава е да реабилитира жертвите на комунистическия режим и да накаже виновните за техните страдания“³⁰⁶. Тази наша съдържаност бе продиктувана от съображението да не се разпалва конфронтацията, заплахата от която още не бе отминала. Проектът на предизборната програма бе публикуван на 10 февруари 1997 г. – само 6 дни след гражданското неподчинение и националната политическа стачка. Още се страхувахме за гражданския мир в страната.

С появата на перспективата за предсрочни избори започнахме да обсъждаме превръщането на СДС в политическа партия. НИС отправихме нарочен призив за това. Основният ни вътрешен аргумент бе, че това е единственият начин да предотвратим ново разцепление в управлението на страната. Давахме си сметка колко ще бъде трудно, колко съпротива ще срещнат реформите, колко висока политическа цена ще трябва да се плати за тях. Всичко това го бяхме видели в 7-ото

ВНС и преживели особено болезнено по времето на правителството на Филип Димитров и в 37-ото ОНС. Трите разпадания на СДС показваха, че като коалиция не сме в състояние да удържаме на политическите напрежения. Надявахме се да издържим като партия. Готвехме се да управляваме кризи и въобще не бе сигурно, че ще успеем, ако не сме вътрешно организирани и дисциплинирани.

Идеята за превръщане на коалицията в партия не се споделяше от повечето партийни лидери. Затова след учредяването ни Светослав Лучников им предложи присъдружие. Филип Димитров излезе от Консервативната екологична партия и стана индивидуален член на Съюза³⁰⁷. Същевременно се притесняваше от предизборните разприавии. Според него регистрирането на партия можеше да навреди: „Ако е вярно, че искаме предсрочни парламентарни избори и промяна в управлението, то очевидно е недопустимо да се рискува и половин процент от това, което можем да постигнем. Всякакви драматични вътрешни развития в СДС в този момент са неуместни. Всякакво отклоняване от ангажимента, който сме поели пред българската нация, е, меко казано, странно“³⁰⁸. Той смяташе, че СДС до голяма степен може да бъде разглеждан като партия и без регистрация. Подкрепяше вътрешните реформи от началото на 1995 г. Подкрепяше също формирането на идейни алианси между партиите от коалицията – консервативен, християндемократически и пр. В Националния изпълнителен съвет не приемахме създаването на тези алианси като положително, включително защото едно бъдещо разцепление на СДС можеше да бъде вече на идейна основа. Когато се видя, че несъгласните искат да го превърнат във водач на съпротивата, Филип Димитров не се съгласи, но остана на позицията си³⁰⁹.

Събитията от 10 януари насочиха силите и вниманието ни далеч от партийното изграждане. Почти не разполагахме с време за него след развързката на политическата криза. След много кратка и крайно напрегната подготовка на 15 февруари 9-ата Национална конференция учреди СДС като партия. Бях обвързал учредяването със своето председателстване. Ако делегатите бяха отхвърлили предложения устав, щях да остана редови член на СДС-движение. В този случай коалицията ни трябваше да избере друг лидер. Съществената причина учредяването да мине без външно изразена съпротива, бе серията от успехи, най-вече спечелването на президентските избори и свалянето

на БСП от власт. Никой не искаше да прекъсва тази възходяща тенденция. Успешните политически проекти имат много последователи. Далеч не всичките следват партийната линия поради идейни подбуди. Но това не бяха основните ми притеснения.

Когато от трибуната на 9-ата Национална конференция на СДС развивах критиката си върху състоянието на СДС, текстът пред очите ми се разля. Не го виждах. Прилоша ми. С усилие се опитвах да фокусирам погледа си, но не успях. Държах се за трибуната и продължавах да говоря по памет. Не можех да си позволя, след всичко, което се бе случило, да припадна на сцената пред очите на всички делегати. След това започнах да виждам думите двойни. Може би бе някакъв хипогликемичен шок, може би обезводняване или голямо изтощение. Никога преди не ми се бе случвало. Някак си премина. Завърших доклада изпотен и със спасително облекчение.

Реакцията на делегатите показваше, че СДС ще стане партия и ще управлява страната. Бях сигурен и ценях високо това, че сме успели: „(...) да запазим народа от кръвопролитие. Макар да нямахме достатъчен контрол върху протестиращите. В решителните моменти не позволихме да ни се отнеме инициативата, водехме протестите зад себе си. Успяхме в най-важното – дадохме политически цели на народното негодувание, не позволихме то да се излее под формата на насилие и разрушения. Политическите протести не се превърнаха в метеж срещу властта, а в сила, която принуди БСП да абдикира“. Принудихме я с демократични средства, в рамките на закона.

Не знам колко съм бил убедителен, когато съм твърдял, че сме върнали вярата на младежите, че моралният подем, който видя президентът Петър Стоянов, е най-голямото ни завоевание, че сме „обречени да превърнем този подем от сила, свалила комунизма, в градивна енергия за възраждането на България“³¹⁰. Не знам за останалите, но за себе си свидетелствам, че го вярвах. При мен е така. Винаги вярвам в това, което казвам. Това обяснява и дълбочината на заблудите ми.

Вярвах, треперещ от току-що преживяната криза на трибуната, и с нарастващ ентузиазъм говорех, че „За първи път от времето на нашето Възраждане българският народ, невъоръжен, обяви, че „няма връщане назад“, постави си политическа цел и я постигна. Изтрихме срама от вековно безсилие и самоунижение. Спряхме самобичуването и

националния нихилизъм, на които са се отдавали поколения български писатели и общественици. Никой няма право да ни хули. (...) Хората повярваха в себе си и станаха народ“³¹¹. Много силни думи.

Може да се стори странно, но продължавам да вярвам и сега, че когато някой успее да събуди българите, те са способни да творят своята история, а не да я обитават. Но трябва някой да ги събуди така, както го е направил отец Паисий и възрожденците – да поискат и сами, без кой знае колко значителна чужда помощ и преодолявайки външната съпротива, включително на Руската империя, да получат Българска екзархия, да направят своето Съединение и да обявят своята Независимост. Със същия порив в началото на 1997 г. поискаха европейското си бъдеще и го получиха. И пак въпреки съпротивата на Русия.

Ако някой съумее да разруши този последен голям избор на нацията, ще знам, че силите ни са изтлели.

На 9-ата Национална конференция поставихме за цел да имаме свое мнозинство в парламента. Едновременно с това твърдахме, че: „Предвид огромните трудности и катастрофалното икономическо положение в страната СДС няма интерес от самостоятелно управление, дори да има свое мнозинство в следващото Народно събрание“. Позицията ни беше, че трябва да създадем най-широка политическа основа на изпълнителната и законодателната власт; да отречем еднопартийния стил и арогантност на БСП, да споделим отговорностите за съдбата на нашата страна с всички доказани демократични политически формации. Не биваше политически късогледо да създадем срещу себе си опозиция от демократични по своя характер партии в Народното събрание и вън от него. „Повече не можем да си позволим война на няколко фронта.“³¹²

За мен тази политика бе опит да споделим рисковете от участието в управлението и отговорността, да направим съпричастни тези, които се колебаят или имат някакви други свои партийни цели.

Коалицията ОДС

Архитект на нашата коалиционна политика бе Петър Стоянов. Той не само се раздаде докрай в кампаниите, но и се оказа способен да намери пътя за единството на опозицията, и то не само в парламента.

Негова бе тезата да обединим всички градивни сили на обществото. Това се опитвахме да правим, когато се готвехме за управлението.

След напускането на ДПС в ОДС остана само коалицията на Народен съюз. След преодоляване на много вътрешни напрежения успяхме да привлечем БЗНС – на Петко Илиев и Георги Пинчев, БСДП на Йордан Нихризов, ВМРО на Красимир Каракачанов и Християнаграрната партия на Иван Глушков. Анастасия Мозер бе категорично срещу включването на други земеделци. По същия начин Стефан Савов се противопоставяше на участието на БСДП и ВМРО, но някак си успяхме да сглобим управляващата коалиция ОДС.

Имахме конфликтни отношения с Народен съюз още от 36-ото ОНС. Те търсеха утвърждаване и разширяване на броя на своите избиратели, а те бяха едни и същи с нашите. Борехме се помежду си още от местните избори и особено остро, след като те застанаха зад кандидатурата на Желев. Предварителните избори бяха решаващи за това кой ще бъде лидер на българската опозиция, кой е бил прав и кой е разцепвал Демократичните сили поради лидерски амбиции още от 1991 г. Същевременно по време на последната фаза на политическата криза ние действахме като едно цяло. „Политическият съвет на ОДС се съобразяваше със стратегията на СДС, реализира вярна тактика, пое отговорността върху себе си и успя да се докаже като ефективна и най-вече като авторитетна политическа структура. Той успя в най-важното – новото мнозинство, избрало президента и вицепрезидента, разпозна в него своята политическа сила.“³¹³

Сега мнозина несправедливо забравят, че управлението от 1997-2001 г. бе на Обединените демократични сили. Тази коалиция от 137 депутати в продължение на 4-те години удържаше парламентарното мнозинство, подкрепяше правителството и сложи край на продължилата непрекъснато между 1989 и 1997 г. българска политическа криза. Едно обяснение за тази слаба обществена памет може би е обстоятелството, че СДС бе главната и постоянна мишена за противниците на реформите.

Обединението за национално спасение на ДПС и Симеон Сакскобургготски

Далеч не за всички СДС бе лидер на опозицията, която свали от власт БСП и Демократичната левица. В свалянето на Жан Виденов

участваха много политически и обществени сили, синдикатите, бизнес и неправителствени организации, силови групировки и дори политици и говорители на БСП. Те започнаха да се групират за изборите още преди да бъдат насрочени.

ДПС беше такава партия, но при тях имаше сериозни колебания, преди да напуснат обединената опозиция и да създадат *Обединението за национално спасение*. В ръководството им имаше хора като Осман Октай, които бяха убедени застъпници на единодействие със СДС и с Народен съюз. Гюнер Тахир остана в ОДС. Затова направихме последен опит да ги привлечем в предизборна коалиция. С тази задача Екатерина Михайлова отиде в централата на Движението на една, както се оказа впоследствие, твърде угнетителна и неуспешна мисия. Първоначално искаха сигурни 20 места и ние бяхме съгласни с това. После се отказаха. Вкараха в коалиция 19 депутати³¹⁴. Още на 8 април 1997 г., преди изборите, Ахмед Доган се обяви против: „От този момент поемаме твърд курс срещу Иван Костов и ОДС“³¹⁵. На това отговорих веднага: „Чувам, че Ахмед Доган ми е обявил война, и смятам, че това е под влияние на силовите групировки, защото в нашата програма ние пък сме обявили война на организираната престъпност“³¹⁶.

Това поведение на ДПС бе демонстрирано още преди свалянето на правителството на Жан Виденов. В края на декември 1996 г. Ахмед Доган и Желю Желев участваха в едно помпозно тържество на „Мултигруп“ и това не бе случайно. Под крилото на групировката се формираше фронт срещу ОДС³¹⁷. И не само под това крило.

Домът на Симеон Саксбургготски в Мадрид бе посетен от няколко лидери на политически партии – ДПС, „Царство България“, Зелена партия, БЗНС „Никола Петков“. Той изтълкува погрешно възторженото посрещане на майка си царица Йоанна Българска през 1993 г. и ентусиазма, който породил самият той през май 1996 г. Преди изборите стана кръстник на навестилите го партийни водачи. Той нарече коалицията им „Обединение за национално спасение“. В нея върху електората на ДПС се накачулиха лица от предишни коалиции на СДС. Там бе привлечен уважаваният от всички ни бай Милан Дренчев, там бяха Венцеслав „Венци“ Димитров, Димитър Луджев и Христо Куртев. Последният си спомня през май 2001 г.: „През 1966-а Негово

величество ми каза, че от Москва зависи кога ще се върне в България“³¹⁸.

Върна се и наистина „спаси“ страната, но не от престъпността и корупцията. „Спаси“ България от нейната демократична и реформаторска сила.

В НИС на СДС виждахме добре за какво се готви Обединението за национално спасение след изборите. Въпреки това и заради изброените по-горе причини продължавахме да настояваме за единодействие и в известна степен го постигнахме. След изборите го нарекохме „реформаторско мнозинство“. То подкрепи въвеждането на валутния борд; просъществува до есента на 1997 г., когато Обединението за национално спасение го напусна демонстративно.

Други непомазани с височайша милост царисти не разбраха нагласите на избирателите. Ние тогава вярно оценихме, че чувствата на посрещачите на царското семейство идват от смелостта, която им вдъхваха тези посещения срещу управлението на БСП. Те не бяха в състояние да отклонят много гласове на наши избиратели. Опитът на коалицията „Обединение за Царя“ за самостоятелно явяване на изборите бе неуспешен. Събраха само 1.1% от гласовете и не бяха никакъв фактор за последвалите реформи.

Бившият президент Желев не участва в коалицията на ДПС. Не застана и до Народен съюз в ОДС, въпреки че тази коалиция го бе подкрепила на предварителните избори. Създаде партия няколко месеца след като се яви на предварителни избори и искаше да стане президент на ОДС. Яви се сам на изборите и взе 0.32% от гласовете. Първият демократично избран президент на Република България така и не разбра на коя страна е редно да застане по време на изпитанията на прехода.

Парламентарното представителство на левицата

Демократичната левица се яви в намален състав от партии на изборите и спечели 58 депутатски места. В БСП бяха силно конфронтирани помежду си, особено бившият и новият председател. Жан Виденов нападна остро точно преди изборите Георги Първанов, когато той се опитваше да търси компромиси с него в опитите да напише предизборна програма. Обвини го, че заедно с Николай Добрев

ликвидира партията им. Вътрешната опозиция искаше Жан Виденов и Красимир Премянов в депутатските листи и отстраняването на Георги Пирински и Николай Добрев.

Програмата с претенции за „нова управленска философия“ се свеждаше до настояване да се завърши втората вълна на масовата приватизация и до първите обвинения, че касовата приватизация се свежда до далавера.

Българската евролевица (БЕЛ) се формира около Гражданското обединение за републиката на Александър Томов като опит за алтернатива пред левите избиратели. Настояваха бившата комунистическа партия да се социалдемократизира, за да стане член на Партията на европейските социалисти. Последното се случи, така или иначе, 8 години по-късно. Първоначално и Евролевицата, с нейните 14 депутати, също се включи в „реформаторското мнозинство“. Впрочем в него до края на 1997 г. участваха депутатите от всички партии без тези на Демократичната левица на БСП. Излязоха от това мнозинство вкупом заедно с Обединението за национално спасение.

Българският бизнес блок влезе в парламента с 12 депутати. Впоследствие се разпадна на две групи. Двама депутати се присъединиха към БЕЛ. Така престана да съществува самостоятелната им парламентарна група. Една част от депутатите, начело с Христо Иванов, който бе признат от съда за председател на БББ, подкрепяха СДС, а останалите, начело с Георги „Жорж“ Ганчев, сключиха споразумение за сътрудничество с БСП.

Управлението започна с подкрепата на голямо „реформаторско мнозинство“. То даде силен тласък на страната за излизане от втората катастрофа. И това бе един от малкото ни шансове за успех, защото положението бе наистина отчайващо.

КАТАСТРОФАТА И НЕЙНИТЕ КРИЗИ

Още от края на 1996 г. ние от СДС говорехме за катастрофата, в която се намира страната. През февруари 1997 г. тя не се признаваше единствено от БСП. Заради мирното решаване на кризата през февруари и заради консенсуса ние отстъпихме и се съгласихме да оценим състоянието на страната като дълбока и повсеместна криза. За всички нас тогава катастрофалното ни положение нямаше нужда от доказателства. Всички го изпитвахме на гърба си. Но сочехме

причината не в комунизма и неговите рецидиви, а иносказателно. Първо – в организираната престъпност и корупцията, достигнала институционално ниво. Второ – в разпадането на държавността, в липсата на власт и авторитетни институции. Трето – във вградените пороци на българската Конституция, в напълно нарушения баланс между държавните органи, в тяхната безконтролност, взаимна враждебност и упадък.

Наложи се да започна да решавам задачите по справянето с кризите в лошо здравословно състояние. Получих стомашен кръвоизлив. Бях се обзавел с две язви. Поставиха ме на легло и на системи. Откачаха ме от системите, ходех в парламента и в правителството, след това се връщах и ме закачаха пак. Абоката криех под ръкава на самото си. След няколко часа – отново. За известно време така вървеше службата ми като премиер на Република България.

Отделно от това – едвам ходех. За което заслугата си е само моя. Паднах много лошо на ски на Витоша. Повредих си менискуса на дясното коляно и дълго време куцах. Най-голям проблем ми бе, че не мога да заставам на коляно при отдаване на почит на загиналите за страната. Мускулатурата на краката ми атрофира. Болките ме следваха и в съня ми. След това трябваша много усилия и добър кинезитерапевт, за да се възстановя, което стана едва към края на мандата.

Деидеологизацията

Ще наруша начина, по който се опитвам да свидетелствам, а той е по възможност да не привнасям сегашната си гледна точка върху събитията. Правя това изключение тук, защото смятам, че в посткомунистическата идеология се намира дълбоката първопричина на това, което преживяваме в последните десетилетия. Анализирането на тази причина е може би най-важното. Посткомунистическото общество, разбира се, има идеология и тя се нарича „деидеологизация“.

Нека преди да пристъпя към разказа, да подчертая, че вредите от посткомунистическата идеология са едни и същи във всички бивши социалистически страни. Разбира се, не е голяма утеха за нас, че страдаме от една и съща опасна болест като останалите.

Консенсусите за деидеологизацията са от времената на „кръглите маси“. Според мен в тях се корени последващото най-широко

утвърждаване на посткомунистическия мироглед в българското общество. По силата на този консенсус, по времето на първото коалиционно правителство на Димитър Попов, се прие Законът за народната просвета. В него бе записано само едно идеологическо държавно образователно изискване: „изграждане на свободна, морална и инициативна личност, уважаваща законите, правата на другите, тяхната култура, език и религия“³¹⁹. В този запис се разпознава основната либерална идея: човекът е единствената ценност; неговата свобода е най-важната; от него се очаква да уважава законите и всички останали култури и религии, т.е. да е привърженик на мултикултурализма. Нищо друго за светогледа на този самоцелен човек, нищо за неговото семейство, нищо за неговото общество, нищо за натрупания негативен опит от националсоциалистическия, фашистките и комунистическите режими.

Първо, няколко бележки по толкова оскверняваната по време на прехода дума „идеология“. Тоталното отхвърляне на идеологията у нас бе наложено от един алианс между комунистическата партия и новопоявилите се либерали. Същността на отхвърлянето е проста. Щом човекът е единствената ценност, той може да мисли, да възприема и да нарича всичко както сам прецени. За демократичната общност това изглеждаше като освобождение, като отхвърляне на тоталното господство на комунистическата идеология. Демократичната общност се надяваше, че всички ще мислят и възприемат като нея, затова лесно възприе деидеологизацията като полезен и перспективен акт. Уви, не си даде сметка, че това ще направи цялото общество силно уязвимо, защото преобладаващата част от него оставаше с комунистически възгледи.

Идеологията, независимо дали произтича от религията, от традициите, или от някакъв авторитет, описва произхода и природата на системите от идеи, споделяни от дадена общност. Тук, без да се разпростираме върху тези системи, е достатъчно да посочим само две – тази за *доброто и злото* (за полезното и вредното; за развиващото и рушащото) и тази за *истината и неистината* (вярното и невярното; правилното и неправилното). Достатъчно е, защото с тях можем да оценим деидеологизацията.

Дори без да е обучаван системно, всеки човек се ориентира в средата около себе си и случващото се със своя възглед за доброто и

злото. Те почти никога не са абсолютни и лесно различими и фиксирани, затова трудно ги разпознава в многообразните им форми. Същото се отнася и за истината и неистината. Всеки си има свои лични идейни възгледи. Те го ориентират и му помагат да взема решение за всичко извън професията си. Със своите идейни кодове дешифрира и формира отношението си към случващото се. На първо място – какво е то за него самия; истина ли е, на която да вярва, или неистина, която да отхвърли. Тези две идеи са най-важната и най-често служещата му част от неговия мироглед.

Във всяко общество има консенсус около основните му ценности и идеи. Комунизмът наложи, включително с репресии и с фалшифициране на образованието, своята доктрина, включително за основните мирогледни категории. Стъпвайки на тези основи, виждаме, че в конкретния контекст деидеологизацията означава единствено това – комунистическата идеология да не е господстваща в обществото. Какво я замества? Всеки трябва да намери сам отговора на този въпрос; сам да демонтира насадените му от комунизма възгледи, както намери за добре.

Но ако обществото с усилията на всички не достигне до консенсус, какво е комунизмът, неговите членове нямат изходна основа да намерят отговора за себе си. Разбира се, демокрацията дава възможност на всеки да отхвърли новия консенсус, но ще трябва да го направи със свои лични аргументи. Когато в едно общество има консенсус за деидеологизацията, той по същество означава, че всички са се съгласили да няма консенсус. Тогава историческият опит на това общество се прекъсва. На негово място остава *tabula rasa*, която останалата жива комунистическа пропаганда бързо запълва със собствените си оценки и интерпретации.

Обществото прави непрекъснати равносметки за това дали върви по правилния път. Вътре в него едни ще направят тази равносметка с професионална вещина; други ще участват в обществения дебат; трети ще се доверят на публични авторитети. Но цялото общество накрая на тази равносметка ще е наясно по основната и най-проста линия на разсъждение – комунизмът добро ли е, или зло? И тъй като няма абсолютни оценки, ще имат мярка за това колко добро или колко лошо е предишното им обществено устройство. Липсата на официална и общоприета равносметка означава, че посткомунистическият човек и

общество се отказват да оценят какво е комунизмът за тях; какво е донесъл или разрушил в социума, в икономиката и политиката.

Деидеологизация е едновременно амнистия и амнезия. Посткомунистическото общество няма ориентири за бъдещето, защото преди да оцени комунистическото си минало, го е забравило.

Деидеологизация е гузното и бързо затваряне на страницата на миналото. Както ние казвахме тогава – „без да бъде прочетена“. С това свидетелствам, че мнозина разбрахме какво се прави и се опитвахме да се съпротивляваме. Но това ставаше само в политическия, а не в обществения дебат. Ставаше вън от образованието и не засягаше учениците и младежите на България. Ставаше грубо. Отстрани изглеждаше като отблъскващ конфликт. Ние твърдахме, че комунизмът е зло, а БСП твърдяха, че в него има и много добро. Ние казвахме, че е зло, защото, както никъде другаде в Източна Европа, комунистите поголовно избиха цвета на българската култура, политика и администрация; те казваха, че такива са били времената, че избитите са били фашисти и са си го заслужили. Приемаха „вината само с мезетата“. Ние твърдахме, че преживяваме катастрофалните последици от зловещ комунистически експеримент; те се съгласиха максимум с това, че има повсеместна криза.

В модерните западни общества с „идеология“ се означава най-вече тази система от идеи и идеали, която формира основата на икономическата или политическата теория и практика. Означават се конкретно многопартийната демокрация и конкурентната пазарна икономика като най-положителни и ефективни, като приети с общо съгласие и закрепени по конституционен и законов път. Западната идеология е систематизираната представа на тези общества за самите тях. Тяхната културна или цивилизационна основа. Такава основа не може да бъде деидеологизацията не само защото обратното е просто абсурдно, а защото без идеи и идеали обществото няма свой ориентир, няма визия за самото себе си. Защото без тях всички визии за него самото и за пътя му напред са еднакво легитимни и значими.

Докрай деидеологизиран е председа̀тстващият събранието от вица, в който един станал и твърдял едно и председа̀тателят му казал, че е прав. После друг твърдял срещуположното и председа̀тателят му казал, че и той е прав. И когато станал трети и казал, че не може и единият, и другият да са прави, председа̀тстващият му казал, че и той е прав.

Очевидно не е вярно, че всички сме прави. Не е вярно, че комунизмът е добра идея с лоша реализация. Изцяло погрешно е твърдението, че той или някакво негово изродено съвременно копие на авторитаризъм или олигархия са алтернатива за европейските общества и за техния път на развитие, включително за България.

Казаното не означава, че някой не може да обича Ернесто Че Гевара, Маркс, Ленин, Сталин или Тодор Живков. Но не може да преподава това в училище по какъвто и да е начин. Означава, че не може да слага образите на цар Борис III и на Тодор Живков на корицата на учебника по история и цивилизация за 7. клас³²⁰ за българските училища редом с тези на Ботев и Левски и да твърди, че този учебник е напълно съобразен със структурата, съдържанието и с изискванията на новата учебна програма на Министерството на образованието и науката. Защото нито денонсиралият Търновската конституция цар, нито авторитарният комунистически вожд имат нещо общо с НАШАТА ЦИВИЛИЗАЦИЯ. Защото тези режими не са цивилизации. Със сигурност нямат нищо общо поне с тази европейска цивилизация, за която българските възрожденци се бориха и ние искахме да изградим през 1997-2001 г.

Признавам, че тогава не си представях всички вреди, които ще нанесе деидеологизацията. Най-непоправими се оказаха те върху децата и младежта на България. Едва 20 години по-късно си дадох сметка, че ние не можахме да съберем сили, ако не да разпространим европейските идеи и ценности сред цялото общество, поне да го направим в училищното образование. Това бе грешка или безсилие с трагични последици.

Бяхме длъжни да започнем с декомунизация. Не с екстремални неща като „картата с черепите“, не с декларации и още по-малко с реваншизъм. Достатъчно бе да направим нашата равностметка за комунизма, открито и максимално убедително с факти и доказателства. И така да оставим ценностно мерило на младото поколение. Трябваше да го привлечем само да направи своите заключения и да възприеме европейските идеи и ценностите за демокрацията. С постоянна и упорита работа, с положителен разказ за това, че те са най-добрата политическа и икономическа система; единствената, която позволява най-бързото развитие на качеството на живота и на технологиите. Разбира се, да не премълчаваме, че имат недостатъци, които са

предизвикателство, защото демокрацията и пазарната икономика са отворен проект, към който всяко поколение привнася своя дан. Трябваше да оставим в 2001 г. младежите върху територията на демокрацията. Това бе по-важно от всичко останало.

За съжаление, много по-късно, когато четях творчеството на канцлера Конрад Аденауер, разбрах как е успял великият германски политик. Негов най-важен приоритет е била денацификацията на младежта. В разрушена Германия, разчистваща руините на своите домове, около казаните, варяща обелки от картофи по улиците, в условията на крайно бедствие, канцлерът се е борел не да има картофи, а да спаси младите от „Хитлерюгенд“. Започнал е със забрана на всякакви нацистки идеи и символи. Продължил е безкомпромисно войната срещу националсоциалистическия мироглед. Не е поставял на първо място това да смени казана с домашно приготвена храна. Поставял е децата на първо място. Те са му били най-важните. Тях е трябвало първо да извади от капана на нацизма. Сигурно този приоритет е струвал много жертви на останалите. Милиони германци е трябвало да признаят вината си и да живеят с нея до края на дните си. Мнозина между изявените националсоциалисти са били осъдени за своите престъпления. Сега се вижда, че най-верният избор за Германия е бил радикалното отстраняване на тумора на националсоциализма.

Сега с угризения признавам, че макар децата да бяха първи на барикадите през зимата на 1997 г., ние не поставихме тях на първо място. Те не ни станаха най-важните. За кой ли път в българската история оцеляхме „со кротце и со благо“, по линията на най-малкото съпротивление „и вълкът сит, и агнето цяло“. Заради тази недалновидност, или ако някой се съгласи да приеме – безсилие, бе нанесена непоправима вреда върху мирогледа на поколенията между 1980 и 1990 г., които бездруго бяха отчаяни от мизерията в своите семейства и измъчени от безработицата на своите родители.

После бедността и лишенията намаляха, но вредата от идейната безпътица на посткомунистическото ни общество се възпроизвежда и уврежда мирогледа на всички следващи поколения българи.

Националната драма

Рестартирането на реформите стана при още по-тежки за хората условия, отколкото през 1990 г. Реалният БВП на човек бе наполовина

(51%) от този в 1990 г. БКП/БСП казваха, че в икономиката за 43 години са направили две и половина „Бългarii“ – по думите на Тодор Живков. Не знам как е изчислявал икономически невежият им вожд, предполагам, че така са му казали. Да приемем, че е казал истината. Според икономическата теория в света има общоприет показател за това, което той твърдеше. Този показател е „реалният БВП на човек от населението“. Този показател за България достига най-високото си равнище в 1987 г. – US\$ 3132 на човек. След това страната премина през две национални катастрофи, с две управления на БСП през 1987-1990 г. и 1995-1997 г., две доминирани от БСП коалиционни управления през 1991 и 1993-1994 г. Премина и през 11-месечно управление на СДС (не отчитам времето след подаване на оставка). За тези 10 години в 1997 г. показателят спадна до US\$ 1346.9 на човек³²¹. С други думи, от двете и половина „Бългarii“ оцеля една – каквото са заварили, това остана след тях. След реформите от 1997-2001 г. до края на 2016 г. показателят стана US\$ 7350.8 на човек. Или за 19 години частното предприемачество направи пет и половина „Бългarii“ по народнияшкия израз на комунистическия вожд. Надвиши най-високото достижение на комунистическия режим 2.34 пъти.

Демографската криза започна още преди началото на прехода. След 7 години се усили. В 1996 г. населението на България по официални данни намаля с 382 хил. души от 8 767 1990. При това без НСИ да е отразил вярно напускането на страната от още около 300 хил. български турци³²². Тези хора се водеха за постоянно пребиваващи в България и по време на преброяването в 2001 г. Стояха в избирателните списъци, но ги нямаше в страната.

В периода 1990-1996 г. средната продължителност на живота спадна за мъжете от 68.1 на 67.1 и за жените – от 76.8 на 74.6 години. Коефициентът на смъртност се повиши от 12.1 ‰ на 14 ‰. Отрицателният прираст на населението от -0.4‰ стана -5.4‰.

В 1996 г. трудоспособните лица намаляха в сравнение с 1990 г. с 56 721. Броят на заетите спадна с 481 848. Това намали техния дял от трудоспособните от 85.2% на 76.1%. Много хора в трудоспособна възраст си останаха по домовете, без да се опитват да търсят работа. Коефициентът на безработица, изчислен на база безработни от трудоспособните лица, след като достигна връхната си стойност в 1993 г. от 21.4%, се задържа на 14.1% в 1996 г.³²³

Средната работна заплата, за да има сравнимост, оценена в щатски долари, в края на 1996 г. бе 25.9% от тази в 1990 г., а средната пенсия – съответно 20.8%³²⁴. През февруари 1997 г. тези величини достигнаха немислим исторически минимум.

Синтетичният показател за стандарта на живот – относителният дял на разходите за храна, спиртни напитки и тютюневи изделия от общите разходи, скочи от 41.8% в 1990 г. на 52.1% през 1996 г.³²⁵

Всички вложители във фалиралите банки и финансови пирамиди загубиха почти напълно своите спестявания и инвестиции. Дребните предприемачи, собственици и земеделски производители биваха ограбвани с рекет и по всякакъв друг начин от т.нар. „силови застрахователи“ и от местните мутри.

Има хора, които още си спомнят как дори в центъра на София, на площад „Св. Александър Невски“, камиони раздаваха пакети с храна и хората се блъскаха за тях.

Но най-страшните измерения на катастрофата не бяха тези. Бяха за бедните и най-вече за децата. Показаха се в грозното отношение на българското общество към тези, които се опитаха да им помогнат.

В рамките на около две години – в 1997-1998 г., охулваният Джордж Сорос дари на България чрез фондация „Отворено общество“ US\$ 10.9 млн. Със спешната хуманитарна помощ през 1997 г. на стойност 1.3 млн. бяха: изградени кухни за бедни; отпуснати стипендии на деца на социално слаби семейства; извършени спешни доставки на медикаменти за болнични заведения в страната. В 1997-1998 г. бе реализирана цяла национална програма за училищно хранене в размер на US\$ 9.7 млн. Тя обхвана близо 200 хил. ученици от над 2000 училища и деца в повече от 1000 детски градини на територията на 188 общини. Позволи им да получават обяд и чаша мляко. С приоритет програмата бе изпълнена в най-силно засегнатите от кризата региони. В 1999 г. неправителствени организации от цялата страна изпълниха хуманитарни проекти за US\$ 0.6 млн.

Заради този принос за децата на България Джордж Сорос бе награден от президента Петър Стоянов с орден „Стара планина“ I степен.

За мен е удивително защо през следващите години този най-голям за нашата страна филантроп не бе защитен активно от държавните институции, които го наградах, от хората, участвали в ръководството

на фондация „Отворено общество“, от получените неговите дарения. Делото му е забравено. Ненавистниците в медиите издевателстват върху името му. За характеризиране позицията на останалите са валидни нашенските слова: „Имал – дал“. След като е дал, можем да оставим да го охулят за всичко, за което се сетят.

Трябваше от БСП да бъдат с нас, когато обикаляхме домовете за сираци, за деца в неравностойно положение, за душевно болни, за да видят с очите си катастрофата на страната. Там, сред най-безпомощните, тя имаше мащабите на истинска трагедия.

Заглавието на тази част е от определението на съда в Страсбург, след като осъди България заради смъртта на 2 от 15 деца с тежки ментални и физически увреждания, починали през зимата на 1996-1997 г. от лоши условия на живот, измръзване, пневмония, недोхранване в с. Джурково³²⁶.

Драмата влезе и в моето семейство

Като че ли сами я поканихме.

Винаги съм се чувствал длъжник на децата. Този дълг започна към моите малки дъщери. Следването ми във Факултета по математика на Софийския университет, подготовката и защитата на кандидатската ми дисертация, строителството на дома ни в Драгалевци съвпаднаха с тяхното детство. Нямах време да му се порадвам. Не преживях успехите и неуспехите им в училище. Не съм стъпвал на родителска среща. Дори в редките случаи, когато ходехме на почивка, все работех върху нещо. Ходеха на плаж сами с майка си.

В политиката непрекъснато усещах, че не правим това, което трябва за децата и учениците. Не бяхме на нивото на Конрад Аденауер да поставим грижата за тях като първи свой приоритет. Ние водехме, грубо казано, политика на оцеляване. Надявах се други да компенсират този дефицит.

Заради посочените по-горе и редица други трагични обстоятелства в късната есен на 1996 г. група майки, начело с моята съпруга, основаха фондация „Бъдеще за България“. „Заразиха се“ от примера на българската Майка Тереза – г-жа Донка Паприкова. За разлика от голямото мнозинство неправителствени организации, никоя от създателките на Фондацията не работеше за пари. В нашия дом не е влязла и една стотинка от дарените средства. Основателите и

членовете на управителния съвет бяха доброволци. С малък 6-членен екип, с почти никакви собствени активи, с изключение на няколко компютъра, в партньорство с Българския червен кръст (БЧК), Агенцията за чуждестранна помощ, Българо-германския форум, Бюрото за приятелска помощ при посолството на Германия, австрийски, швейцарски, американски фондации и редица други, Фондацията реализира в 1997-1999 г. детска, хуманитарна, социална, здравна, образователна и духовна програма за 4 444 246 лева³²⁷. Сигурно цената на даренията е по-голяма, защото огромната част от тях не са парични, а предметни, които са оценявани на едро и по остатъчна стойност.

„Бъдеще за България“ помагаше на десетки детски социални домове, домове за възрастни хора, деца инвалиди, сираци и полусираци, незрящи, нечуващи, болни възрастни, както и на много здравни заведения, училища, църковни и джамийски настоятелства, на детския затвор в Бойчиновци, на децата на загиналите миньори от мини „Бобов дол“ и на много други крайно нуждаещи се и направо бедстващи хора. Участва в изграждането на отделението за трансплантация на костен мозък на онкоболни деца в ИСУЛ.

Фондацията винаги е била и сега е напълно прозрачна в своята дейност. Публикувала е своите дарители и е посочвала къде е отивала тяхната подкрепа. Отчитала се е като учредена в обществена полза пред Министерството на правосъдието. Много просто е можело едно административно, журналистическо или друго разследване да потвърди изнесената от нея публично информация или да посочи нарушения. Това никой не направи. Людската злоба заля Фондацията, програмите ѝ и нейните дарители. Възбуден от това и с желанието да подкрепи обвиненията на Георги Първанов, който набеди „Бъдеще за България“ за криминална фондация, облагодетелстваща моето семейство (никой не поиска от него да докаже тази своя клевета – нито журналист, нито политик, включително от СДС), главният прокурор Никола Филчев започна да преследва нейните български дарители. Отрови живота на много хора, които имаха съчувстващи сърца да помогнат на крайно нуждаещите се. Прокуратурата повдигна уникално и абсурдно обвинение срещу председателката на „Бъдеще за България“ Елена Костова и счетоводителката Виолетка Илиева за невнесени данъци. Ходих при Филчев с адвоката Петър Китанов, за да му

покажем колко абсурдно е това обвинение. Убеден съм, че като компетентен юрист той го съзнаваше напълно. Запомнихме изумителното му неадекватно поведение и заплахи. А това бе човекът, който бе поставен да пази законността в страната. Целта му беше да направи клеветническа кампания. И му се получи.

Майка ми изпадна в безмълвен ужас, когато ѝ казахме за обвинението. Не чуваше нашите обяснения и аргументи. Пребледня като платно. Това не е метафора, както си мислех дотогава, преди да видя с очите си побелялото ѝ лице. Разболя се тежко. Знаеше, че приближава краят ѝ, но моята смела майка се държеше много достойно. За себе си се страхуваше само да не се наложи да я гледаме на легло. Водеше с мен дълги разговори, за да ме подготвя и успокоява. Изгони ме от смъртния си одър да умре сама, да не ме плаши.

А тогава, когато ѝ казахме за обвинението, я видях безпомощна, на ръба на паниката, каквато никога не бях я виждал.

Уникалността и абсурдността на обвинението се състои в това, че Националната агенция за приходите (НАП) в три свои данъчни ревизии на Фондацията, направени при две правителства, всеки път установяваше нейната изрядност като данъкоплатец. Прокуратурата намери един-двама кошаревски свидетели да твърдят обратното. След години влачене на скалпения процес обвинението бе отхвърлено от съда. Прокуратурата не протестира, защото бе постигнала целта си – съсипа здравето и нервите на съпругата ми. Нахвърля нови мръсни петна върху нашето семейство и не само върху него. „Фондация“ стана мръсна дума за посткомунистическото общество.

Знам, че Елена не е съгласна да напиша следващите редове, защото винаги е казвала, че е направила каквото трябва – не за да бъде защитавана или за да получи нечие признание. Един-единствен път съм се опитал да поръчам медийна публикация. Обърнах се към бивша журналистка от в. *Демокрация*, която отлично разбираше действията на прокуратурата и отлично познаваше нашата дейност. Попитах я защо не напише истината. Помолих я поне тя, след като всички останали мълчат, да каже какво се случва. Отговори ми след два-три дена, че това не била политика на вестника ѝ. Тогава работеше за в. *Дневник*.

Злобата не може да унищожи фондация „Бъдеще за България“, която през 2016 г. чества 20 години от своето основаване и успешна дейност.

И сега продължава да помага на нуждаещите се.

Днес, когато виждаме все по-малко самоотвержени и съчувстващи хора да влизат в политиката и да искат да служат доброволно и безкористно на обществото, трябва да знаем защо е така. Страхувам се, че утре, ако се случи повторно национално бедствие, няма да има кой да помогне на най-слабите и безпомощните. Така както сега никой политик няма смелост да се изправи срещу пороците на властта и да направи това, от което се нуждае обществото. Защото всички знаят какво ще последва.

Разрушената икономика

Състоянието на икономиката бе показано в предишната глава. Тук систематизирам конкретните констатации на БНБ:

- „В края на 1996 г. и началото на 1997 г. българското стопанство преживя невиджана по мащабите си финансова криза. Страната бе въввлечена в разрушителна хиперинфлация и рязко обезценяване на националната валута.“
- „Икономиката бе повсеместно натурализирана и доларизирана.“ „Липсата на ясни права на собственост водеше до постоянен трансфер на активи и пасиви без реална стопанска дейност.“
- Декапитализираната банкова система „се превърна в трансмисионен механизъм за прехвърляне на загубите от реалния сектор към бюджета и домакинствата. Поради ниската ефективност на банковия надзор бяха натрупани лоши кредити. (...) във финансовото посредничество се появиха пирамидални структури“.
- Държавният бюджет изпълнява несвойствени функции, останали от плановото стопанство; „бюджетният дефицит – хроничен, и държавата постоянно имаше проблеми с обслужването на превръщащия се в неконтролируем външен дълг.“ „Появи се реална опасност от спиране обслужването на външния дълг.“
- БНБ обслужва бюджетния дефицит и „постоянно (пряко или косвено) покриваше загубите във фискалната и финансовата сфера чрез парична емисия. Търговските банки бяха систематично рефинансирани в очакване, че могат да се избегнат социалните и политическите последици от един банков крах“. „Населението бе

обхванато от банкова паника, а една четвърт от банковата система бе подложена на ликвидация.“

„В тези условия БНБ изгуби окончателно контрол върху паричното предлагане и валутния курс. Основните инструменти на паричната политика престанаха да действат върху банковата и паричната система.“³²⁸

Кризите станаха неуправляеми.

Първата причина, която централната банка вижда за финансовия крах на България, е многократният провал на стабилизационните мерки от началото на 1991 г. заради неприлагане на „радикална и системна структурна реформа“.

Това описание на процеси и посочване на причината за тяхното възникване най-точно се определя с гръцката дума „катастрофа“ („крах“ е неин синоним). Според теорията на катастрофите състоянието на страната имаше всички атрибути на точка на бифуркация³²⁹. Тръгвахме към пълен разпад. На първо място, дълбоките отлагани и отлагани противоречия и конфликти доведоха до вредни мутации на функциите на всички икономически и финансови субекти в страната, които трябваше да ги решават, включително на Министерството на финансите и на БНБ. На второ място, вследствие на опорочаването на икономическите отношения между стопанските субекти и между тях и държавата скритата икономика придоби внушителни размери. На трето място, за това свидетелстват и разрывите – фалитите в банковата система, появата на финансови пирамиди. На четвърто място бе съвсем реалната заплаха от повторна несъстоятелност на страната.

Най-съществената характеристика на повторната българска катастрофа бе изпадането на икономиката в състояние на неуправляемост, което неминуемо води до хаос.

Най-странното е, че обществото замаяно гледаше обгръщащото ни бедствие. Тогава започнах да повтарям една мисъл, която не знам откъде се намери в главата ми. „Не трябва да гледаме в пропастта. Който дълго гледа в нея, накрая и тя поглежда в него.“ Трябваше да намерим сили да се откопчим от задаващия се хаос. В него има някаква магнетичност, която причинява безсилие и унес. Трябваше непременно да действаме, дори да грешим, но да действаме. Защото най-страшни са безсилието и неверието, че има изход.

Общата несигурност

Течеше девета година на постоянна политическа криза. От 1989 г. управляваха 9 министерски съвета и 4 народни събрания – средно по година на правителство и две години на парламент. Непрекъснатите предсрочни избори и политически смени отслабиха докрай държавните институции. Общата несигурност се дължеше, на първо място, на тяхната неспособност за действие, на рухналата им лоялност към обществото и държавата и на отсъствието на дисциплина.

Над всичко това се наслагваше оскъдният потенциал на специалните служби. Най-неадекватни и често сами по себе си опасни бяха: създадената от бившето Шесто управление на ДС Централна служба за борба с организираната престъпност (ЦСБОП), наследникът на Първо Главно управление на ДС – Националната разузнавателна служба, и „червените барети“ от Специалния отряд за борба с тероризма на Филко Славов. Информациите за тяхната дейност, които внимателно следях, показваха отсъствие на професионализъм, непознаване на рисковия контекст и дори отсъствие на правилен словоред и пунктуация. Никак не е чудно, че от това се бяха възползвали т.нар. силови групировки. България се бе превърнала в джунгла на организираната престъпност, на родни и на международни мошеници.

Между органите за сигурност и престъпния свят почти нямаше граница. Това може да се види днес, като се проследи съдбата на видните фигури от едната и от другата страна. Тогаваши полицаи, барети и разузнавачи в годините по-късно се оказаха част от криминалния контингент, а много лица от този контингент се оказаха бивши сътрудници на комунистическата ДС.

Ще спра дотук, за да разкажа първите си впечатления от влизането си в Министерския съвет през май на 1997. Те хвърлят известна светлина върху състоянието на държавата. Първото ми впечатление е за мрачни, зле осветени коридори, застлани със силно протрит, на места прокъсан мокет. Наредих да го махнат, защото ми бе неудобно да го виждат външните посетители. После се оказа, че парцаливата пътека е имала функция – да не се чува тракането на токчетата на служителките.

Градинката в двора бе запусната. Дърветата и храстите не бяха поддържани години наред. Тревата бе в окаяно състояние. Навсякъде между бурените бе пълно с боклуци и отпадъци. Отнякъде се носеше

зловоние. Когато започнаха да разчистват, изнесоха трупове на мъртви кучета. Два големи камиона ни отърваха от мизерната гледка.

Тази боклукчийска функция ми бе позната от началото на председателството ми на СДС. След разчистването на сградата на ул. „Г. С. Раковски“ 134 изнесохме малък камион с бутилки.

Кабинетът на премиера в стил на тоталитарна безвкусица беше неприветлив, с изтърган под и силно овехтяло обзавеждане. Трябваше да внушава респект, а всъщност изглеждаше жалък и запуснат. На масивното бюро наред с останалите телефони стоеше един странен на вид. Когато попитах какво е това, ми отговориха, че е телефон с високочестотна връзка с Москва – така нареченото ВеЧе. Веднага наредих да го махнат. Така приключих пряката връзка на българските премиери с Кремъл.

Този епизод ми създаде подозрения и наредих да ремонтират кабинета. Работех в малката работна стая, която го свързва със заседателната зала на правителството. Ремонтът започна и се оказа, че целият под, освен че бе запечатал строителни отпадъци, бе осеян с многобройни кабели. Никой не ми даде обяснение защо са там и каква им е/била функцията. Наредих да ги махнат и да изчистят всичко. Нищо не последва за връзките в сградата. Телефоните си работеха както преди.

Погрижихме са за привеждането на цялата сграда на Министерския съвет в приличен вид. Накрая големият салон вече посрещаше тържества. Арбен Джафери³³⁰ на влизане в сградата каза: „Тоа е държава!“, и това за мен беше достатъчна похвала за стореното. Нищо че бе само една и дойде от политик от съседна Македония.

Това бе висшата институция на изпълнителната власт, която заварих през май 1997 г. Представях си какво е навсякъде другаде.

Каква сила можеха да имат тези западнали институции, за които не се грижеха собствените им ръководители. Състоянието на властта е, на първо място, отражение на културата и възпитанието на тези, които работят в тях. Не може да се очаква, че хората ще уважават и ще ценят институциите си, ако това не правят дори техните администратори. Никой няма уважение към институции с опърпан външен вид и жалка вътрешна атмосфера. Не съм учил, че културните стандарти на обществото зависят и се задават най-вече от неговите институции. Но някак усещах, че трябва да започна от това, което зависи само от мен.

Сега, докато събирам документите за върнатите на семейството ни земи, пред очите ми е решение на един районен съд от онова време. Не прилича на официален документ, от който зависи толкова много. Написан е на машина, с правописни грешки, с изтрита лента, така че на места изобщо не се чете. Този районен съд и днес няма електронен архив на своите решения. Повечето нямат. Дори 20 години по-късно за тях не може да се каже: „Това е държава“.

В средата на 1997 г. два фактора определяха временното намаляване на външните рискове за нашата национална сигурност.

Руската федерация бе в изключително нестабилно състояние. Току-що бе приключила кръвопролитната вътрешна война в Чечения, която деморализира руските военни и не само тях. Вторият мандат на Борис Елцин беше обгърнат със слабост и икономически провали. Назряваше фалитът по външния дълг през 1998 г. До 1999 г. Кремъл не обръщаше внимание на събитията в Югоизточна Европа.

Вторият фактор бе временната стабилизация в бившите югославски републики след постигнатия Дейтънски мирен договор за Босна и Херцеговина. Макар да оставаха значителни етнически, религиозни и междудържавни напрежения след десетките хиляди жертви, раните от войните се лекуваха със съдействието на силите на ООН, ЕСФОР³³¹, командвани от НАТО.

Затишието продължи само 8 месеца. През зимата на 1998 г. Армията за освобождение на Косово започна своята офанзива. Наложено бе второто югоембарго.

Войната почука на западната ни граница.

Повторният старт на реформите

Един мой скептичен колега от университета в 1999 г. ме попита насмешливо: „Ама вие наистина ли си мислите, че управлявате нещо?“. Голямото мнозинство от хората и сега си мисли, че бедствието е отминало от само себе си. Просто някак си е надживяно. Управлението е пречело, но те са се справили. Не е точно така. Вярно е, че в тежка критична ситуация значителна част от хората имат способност да намират изход за себе си и така постепенно се очертава изход за всички. Но това става много, много бавно и често дори с цената на изчезване и претопяване на цели етноси. Защото спасяването

на отделно семейство от икономически крах не е достатъчно за спасяване на общността, на нейната култура и държавна организация.

Основната трудност пред повторния старт бе, че реформите трябваше да се проведат в условията на загубен контрол върху обществените, икономическите и политическите процеси в страна. Започнахме с постигане на политическо съгласие за действията, които ще ни изведат от катастрофата. Крайно необходимо бе поне за първите 100 дни да няма политически конфронтации. Така и стана. След изтичането им реформаторското мнозинство се разпадна. Това показва, че Симеон Сакскобургготски и Ахмед Доган не подкрепиха структурните реформи. Срещу тях почти веднага очаквано се обяви и бившият президент Желев. Всички се обяха против, когато навлязохме в тяхната дълбочина. Тогава в техните турбуленции защитници на властта останаха само депутатите от ОДС, а в края на мандата и самата партия СДС отново започна да се разцепва.

Но преди да се случи всичко това, имаше подавяващ политически консенсус, включително че преживяваме икономическа катастрофа. Реформаторското мнозинство, без БСП, определи състоянието на страната като икономическа катастрофа в първата точка на Декларацията на НС за национално съгласие от 8 май 1997 г. Отхвърлено бе предложението на Георги Първанов това съществено определение на случващото се да бъде заменено с „тежка икономическа криза“.

Ножът трябваше да опре до кокала, за да се стигне до тези признания и съгласие за политически действия, дори само сред партиите извън Демократичната левица. Убеден съм, че нямаше да го има този политически консенсус без повторната катастрофа. Нямаше да го има дори ако тя бе нанесла по-малко щети. Реформаторското мнозинство се обедини, защото всички бяхме вътре в бедствието.

Привеждам цялото съдържание на Декларацията на Народното събрание за национално съгласие, защото има изключителна важност за последвалите реформи и защото представлява политическия и обществен консенсус за геополитическата ориентация на България:

„Декларация за национално съгласие

Ние, народните представители от Тридесет и осмото Народно събрание, с воля да работим за доброто на България,

обявяваме своята решителност да преодолеем политическата, икономическата и моралната криза в страната.

В името на това ще търсим непрестанно конкретно съгласие помежду ни по основните национални проблеми.

Като споделяме убеждението, че обща основа за изход от кризата е спазването на Конституцията на страната и зачитането на правата на всички граждани,

като приветстваме постигнатото на 4 февруари 1997 г. с посредничеството на президента на Република България национално политическо съгласие за провеждане на предсрочни парламентарни избори,

като потвърждаваме отново Декларацията на политическите сили от 11 февруари 1997 г. за принципите за излизане от кризата и приетото на тази основа Решение на Тридесет и седмото Народно събрание от 13 февруари 1997 г. за даване съгласие служебното правителство да води преговори и сключва договори и споразумения с други държави, международни организации и финансови институции за външни заеми, за финансова стабилизация и социална защита при условия не по-лоши от тези по ратифицираните досега, и

като обявяваме готовност в атмосфера на конструктивен парламентарен диалог да приемем незабавно законите, необходими за реализация на споразумението с Международния валутен фонд, посочена в Декларацията на политическите сили от 18 март 1997 г.,

ЗАЯВЯВАМЕ, ЧЕ ЩЕ ПОДКРЕПИМ:

1. По принцип споразуменията на България с международните финансови институции, включително и въвеждането на Валутен съвет, като необходими за осигуряване на външна подкрепа за излизане от икономическата катастрофа.

2. Справедливото разпределение социалните тежести на реформата.
3. Ускорено и реално възстановяване собствеността на земеделските земи и създаване условия за ефективното им използване.
4. Решителна борба с престъпността и особено с организираната престъпност и корупцията, независимо от политическия цвят, на всички нива и власти в държавата.
5. Отварянето на досиетата на политиците, висшите магистрати и администратори, за да неутрализираме тяхната зависимост от бившите служби за сигурност.
6. Пълноправното членство на България в Европейския съюз и всички конкретни усилия в тази насока.
7. Членството на България в Организацията на Северноатлантическия договор.“

Важно е да се подчертае, че не постигнахме съгласие за необходимостта от провеждане на структурни реформи и ускорена приватизация. Затова такъв текст не бе включен. Постигнахме само принципна подкрепа на споразуменията с международните финансови институции. В самите споразумения се договаряха мерките за раздържавяване и ускорена приватизация. И принципната подкрепа се подразбираше като дадена и за тях. Така че икономическата трансформация получи прикрито съгласие и от БСП.

Важно е също да се знае как са гласувани политическите действия, защото по предложение на БСП Декларацията бе гласувана точка по точка. Точките 2-ра, 3-та, 4-та и 6-а бяха гласувани с около и над 90% мнозинство, т.е. и от депутатите от БСП, или поне от мнозинството от тях. БСП не гласува за отварянето на досиетата и за членство на страната ни в НАТО. По тези точки нейните депутати гласуваха против и въздържаха се.

Георги Първанов предложи заместващ текст, в който се настояваше за „референдум за членство на България в Организацията на Северноатлантическия договор“, който бе отхвърлен от останалите. БСП се надяваше, че ако се проведе референдум, избирателите ще отхвърлят идеята за членство в отбранителния Алианс. Ние отхвърлихме референдума, защото не бяхме сигурни, че ще бъде

признат за редовен. Също така що се отнася до моята позиция – не бях сигурен в резултата му.

Противопоставянето и извъртливото полувъздържане при гласуването на БСП през 1997-а не попречи на техния бивш лидер, вече президент Първанов, 7 години по-късно гордо да развее българското знаме пред щабквартирата на НАТО в Брюксел.

След постигането на временна политическа стабилност и съгласие следващият приоритет беше да стабилизираме икономиката.

Овладеяването на финансовия срыв

Ще се опитам да направя по-разбираема тази част, като си позволя да започна с четири предварителни бележки.

Първо. Финансите на една страна са огледално парично отражение на реалната ѝ икономика. Всяка икономическа операция се оценява в пари, отразява се счетоводно и статистически. Така се създава информацията, необходима на управляващите (мениджърите), за да взимат решения. Ако отражението е изкривено, невярна е и представата за случващото се в реалната икономика. Тогава взетите решения не са правилни; могат да се окажат и напълно вредни. Ако отражението е напълно невярно, управляващите имат напълно погрешна представа какво става в икономическата действителност. Тогава те не управляват; нямат контрол върху процесите, които протичат; липсват възможности за каквато и да е разумна тяхна намеса. Икономическите кризи не могат да бъдат овладени без точна финансова информация за това какво се случва.

Второ. Валиден е принципът, че макроикономическата, паричната и финансовата не/стабилност са взаимно свързани. Представяват кълбо от взаимно преплетени отношения, които не могат да се прекъсват. При икономически срыв на който и да е сектор кълбото се заплита в гордиев възел. Той обаче не може да се разсече, както е направил Александър Македонски. Отношенията са израз на такива лични и обществени интереси, от които зависи физическото съществуване, затова не могат да се прекъсват. След като срывът заплита цялото кълбо, въпросът е как се разплита то; откъде се започва. И тук верният отговор е, че може да се започне само от една нишка.

Трето. За да бъде вярно финансовото отражение, трябва да има адекватно мерило – парите трябва да имат постоянна или сравнително

постоянна стойност. Те произвеждат информацията – по-качествена или по-некачествена в зависимост от това как изпълняват своите функции. Управленските решения зависят изцяло от информацията, измервана в пари. Когато паричната мярка се срива, всичко потъва в мрак. Икономиката се превръща в натурално стопанство. По силата на тази връзка при хиперинфлация е невъзможно да се вземат правилните решения. Невъзможно е например да се възстанови промишленото производство, както искаха от БСП. Ако се произведе повече, много е вероятно да не може да се продаде така, че да може да се произведе пак. Това не е върнатата нишка за разплитане на кълбото от проблеми, затегнато от икономическата катастрофа. Оттук следва нетривиалният за посткомунистическото ни общество и за бившите комунисти извод, че възстановяването на управляемостта на катастрофално протичащите процеси трябва да започне от стабилизирането на националната валута.

Четвърто. Напомням още веднъж, че самото изтегляне на водещата нишка чрез стабилизирането на националната валута не можеше да се постигне без външна финансова помощ. Това е така по две причини: първо, левът трябва да има резервно покритие от валутата, към която се фиксира курсът му; и второ, валутата е необходима и за да се възстанови платежоспособността на страната в условията на икономическа катастрофа и да се избегне опасността от повторен фалит. Затова международните финансови институции, които единствени даваха финансова подкрепа на държавата, диктуваха условията. Затова не можехме да откажем въвеждането на валутен борд и да изпълним собствената си програма за управление. Началото на нишката се държеше от централата на МВФ във Вашингтон.

Въвеждането на валутния борд

Преди останалото нека обясня защо наричам тази реформа, която засегна радикално всички финансови институции в страната, „валутен борд“, а не „паричен съвет“, както го наричат бившите и настоящите членове на управителния съвет на БНБ. Първо, защото в основата на реформата не са парите, не е българският лев, а неговият фиксиран валутен курс спрямо германската марка/еврото. Обърнатата пирамида на всички останали парични и финансови отношения се опира на този връх. Същината на реформата е твърдото (постоянно) валутно

обвързване на лева, а не някакво негово класическо позициониране с плаващ или регулиран курс спрямо останалите валути. Това е аргументът ми да използвам определението „валутен“, а не „паричен“. Второ, „съвет“ означава колективен орган, който взема решения, дава наставления и указания. Според своя закон БНБ има единствено „управителен съвет“. Трябва да се подразбира, че той е и „паричният съвет“. Но този съвет има цял списък от наложени му забрани. Той не може да изпълнява всички функции като останалите централни банки, защото са му отнети значителна част от техните правомощия. Тези забрани са ограничители, които ръководството на БНБ не може да прескача. В този смисъл управителният съвет на БНБ е ограден в затворено пространство. Той е качен на борд. Причината да бъде поставен там, е, че когато се овладяваше паричната криза, никой нямаше доверие в него. Той се беше провалил.

От друга страна, България имаше крайна нужда от твърда политика на финансови ограничения. „Това е най-трудно разбираемото ограничение на пазарна икономика за посткомунистическия начин на мислене. Ако се вгледаме в историята на България, ще установим, че имаме устойчива традиция за неплащане на дългове. И тук е една от основните опасности, произтичащи от въвеждането на валутен борд. (...) Във всички случаи, може да се счита, че в ръцете на държавата вече има един много силен финансов инструмент, принуждаващ към финансова дисциплина.“³³² И това беше най-важният плюс от въвеждането на борда и същевременно последният ни шанс да се приобщим към Европа. Затова настоявахме споразуменията с МФИ да бъдат подкрепени от широко парламентарно съгласие.

Българският дизайн на борда

Ръководеният от Красимир Ангарски български екип, който преговаряше с мисията на МВФ за закона за БНБ, тактично и много внимателно ограничи правомощията на ръководството на БНБ. Свидетел съм, че представителите на служебното правителство и на екипа се противопоставиха много твърдо на внушенията да изберат класически модел на валутен борд. Този модел предвиждаше дори закриване на БНБ, чужденец за управител на емисионното управление, възлагане на банковия надзор на органа за общ държавен финансов контрол.

За мен е въвн от всякакво съмнение, че нашият екип не е следвал каквито и да е съвети на Стив Ханке – впрочем също както и идеите на МВФ, извлечени от практиката на валутните бордове от XIX век. Съмнявам се изобщо дали са имали и един контакт с него. Безспорно доказателство за това е, че той ги заклеми и предрече неуспех на българския валутен борд.

Българският екип се бореше упорито не само БНБ да се запази, но и да има колкото се може повече управленски възможности. Едва ли щяха да успеят сами, ако ръководството на СДС не стоеше твърдо зад тях. Напомням, че ние дълго време се опитвахме да избегнем борда. Накрая с техния професионализъм и отдаденост на интересите на страната и с твърдата ни политическа позиция успяхме да постигнем модел на валутен борд, който се различава значително от описания в литературата³³³. В него БНБ запази редица функции, независимо от това какво си мислеха българските и външните привърженици на въвеждането на валутен борд. Тези функции са:

Първо, да води ограничена парична политика, да обявява основния лихвен процент³³⁴, да определя задължителните минимални резерви, лимити за кредитиране и да прилага други административни средства за насочване на кредитната политика на банките. Например да определя методиката за изчисляване на задължителните минимални резерви, да назначава квестор, да отстранява банково ръководство.

Второ, да изпълнява функцията на регулатор с правото си да осъществява надзор над търговските банки³³⁵. Тази функция дори не бе предвидена в Меморандумите за икономическата политика и затова в Закона за БНБ няма специален раздел за управление „Банков надзор“. Бе договорено само функцията на съответния подуправител да се изпълнява „съгласно определен в закон ред и издадените за неговото прилагане нормативни актове“³³⁶.

Трето, да бъде ограничен кредитор от последна инстанция за закъсала търговска банка при опасност от срив на банковата система³³⁷. Тази функция БНБ никога не приложи.

Четвърто, но не на последно място, са едни от най-важните, но „невидими“ правомощия. БНБ води цялата парична статистика и съставя платежния баланс на страната. Заради това всички държавни и общински органи и юридически и физически лица са длъжни да ѝ представят информация по определен от нея ред³³⁸. Освен това е

изключителен фискален агент на Министерството на финансите и депозитар на държавата. Централната банка наистина следи пулса на цялата страна и запазва значителни възможности за влияние.

Впоследствие с годините тези функции постепенно се увеличиха с изменения и допълнения на Закона за БНБ и с приемането на допълнителни закони на страната.

Най-интересно и спорно бе решението левът да се обвърже с германската марка, като едновременно се обяви, че при въвеждането на еврото автоматично ще бъде фиксиран към него. Красимир Ангарски и Светослав Гаврийски³³⁹ не можеха да се разберат – първият настояваше за германската марка, а вторият – за щатския долар. Управителят на БНБ Любомир Филипов бе казал, че ако искаме в момента да отговорим на реалността, трябва да фиксираме лева към щатския долар. Но ако искаме да намерим решение, което ще е устойчиво в бъдеще, трябва да изберем германската марка. Станах арбитър с това разбиране. За разлика от скептиците, вярвах в европейското бъдеще на България и затова подкрепих обвързването на лева с германската марка, съответно с еврото.

За това какви мечтатели сме били и колко сме вярвали в България, свидетелства Красимир Ангарски. Когато е убеждавал водача на мисията на МВФ Ан Макгърк за еврото, тя е възразила: „Та вие сте една фалирала държава – какъв Европейски съюз?“³⁴⁰. Ние бяхме отправили всичките си надежди за бъдещо членство в Съюза. Знаехме, че според договора от Маастрихт в 1999 г. ще бъде въведено еврото и левът ще бъде фиксиран към консолидираната и интегрирана обща европейска валута. Разсъждавах така пред студентите в УНСС: „Ако за 2 години сме съумели да направим реформите, тогава интегрирането на марката в еврото ще даде нов шанс. Сега според мен правим малка инвестиция, която тогава ще се окаже важна. (...) Смятам, че това може да ни позволи на финала на състезанието за приобщаването ни към ЕС да имаме това преимущество, което, така или иначе, силовое и жестоко в момента се създава в нашата страна“³⁴¹.

В реалността няма типичен валутен борд. В ЕС няма и типична централна банка. Тук ще направя отклонение, за да възразя на характеристиките за типична централна банка и за типичен валутен борд, така както са представени от двамата цитирани по-горе автори Ханке и Шулер. Такава централна банка, като описаната от тях, няма в

Европа и е абсолютно невъзможна в страна от ЕС. Всички валути на страните извън еврозоната са конвертируеми; всяка централна банка е напълно независима от правителството, не може да го кредитира и е защитена от политически натиск; дейността ѝ е напълно прозрачна както вътре в страната, така и пред Европейската система на централните банки. Централните банките в ЕС по принцип се ползват с доверие, без да са в борд.

От друга страна, не е вярно, че валутният борд гарантира доверие. Макар и в борд, БНБ загуби значителна част от своето доверие след фалита на Корпоративна търговска банка и продължава да се наблюдава с подозрение от Европейската централна банка и Европейската комисия (ЕК). Управителният съвет и подуправителят по „Банковия надзор“ не изпълниха преди 2014 г. възложените им по закон функции да бъдат регулатор и затова срещу БНБ е заведено дело пред Вашингтонския арбитраж. Не приведоха в действие и функцията кредитор от последна инстанция въпреки наличието на системен риск. Ограничиха се само до спасяването на друга закъсала с ликвидността си голяма банка. Решенията им доведоха до разграбването на влоговете в КТБ. Тези факти още веднъж потвърждават тезата, че валутният борд не може да функционира успешно без политическа воля и без върховенство на закона. Когато те отсъстват или не достигат, няма полза и от най-добре създадената институция. Без тях винаги се намира начин задължения и правомощия на държавните органи да бъдат заобиколени или да не бъдат приложени от самите им ръководства.

Важно е да се посочи, че здравината на българския валутен борд се дължеше на неговото съобразяване с икономическите и финансовите особености и с традициите на нашата парична система. Затова кризата в банковата система от 1996-1997 г. бе успешно преодоляна. От друга страна, дори отлично конструиран, той нямаше да бъде успешен без наличието на силна политическа воля в правителството на ОДС и в парламента и на професионализма на новото ръководство на БНБ, на неговите последващи решения и приети нормативни актове.

Ползи и фетиши

В първите 15 години на своето функциониране българският валутен борд изигра положителна роля, защото постепенно спря инфлацията.

Заедно с нея прекрати обезценяването на паричните спестявания. В началото помогна за преодоляване на паричната и финансовата криза в страната, макар че това струваше много по-силна икономическа рецесия, по-голяма загуба на работни места и на доходи за българските домакинства, отколкото ако се постигнеше с класически средства на паричната политика. След това бе фактор за макроикономическо стабилизиране по време на бума от 2005-2008 г. и на рецесията и депресията през 2009-2013 г. Въпреки че и за това страната ни плати с много по-бавно възстановяване и постоянно изоставане от страните от Източна Европа, които нямат валутен борд. Българските граждани не знаят, че има начини да се постигнат по-добри резултати. Имат положителното си отношение към твърдия курс на лева спрямо еврото. Той им дава спокойствие, а и някакво самочувствие по отношение на съседите. Убедени са, че ги предпазва от лошите политици, които иначе бързо ще съсипят отново страната и ще им ограбят влоговете.

В следващите 20 години след въвеждането на борда пролича драстичната неспособност на макроикономистите, медиите и обществото да подложат на дебат неговата ефективност. А такъв е винаги необходим. С няколко изключения, и то повечето в англоезични научни публикации, е налице отсъствие на интерес, на знания и на критично отношение за паричната система в нашата страна. Поради тези и други причини у нас се установи изкривена и опростенческа представа за преодоляването на паричната криза. Преобладава фетишизирането на валутния режим, а така не можем да не изоставаме от останалите нови членове в достигането на средното ниво на благосъстояние в ЕС. Опасно е да не познаваме и да не преоценяваме непрекъснато своята парична система, защото тя е територия на риска. Както показва банковата криза в 2014 г. и неколнократните прекомерни бюджетни дефицити в периода 2008-2015 г., рисковете съпътстват банковата и бюджетната система и в условията на валутен борд.

Най-лошото е, че тази примитивна представа създава лекомисленото убеждение, че правенето на реформи е нещо просто, че не изисква волеви политици и компетентни администратори, ефикасен надзор над банките; не изисква внимателна защита и балансиране на интересите на българските граждани. Затова сега „реформи“ се наричат незначителни, еднократни усилия, които, разбира се, дават и незначителни резултати.

Първият елемент на фетишизирането са наложените неверни и силно опростенчески представи за това как и кога е създадена сегашната ни парична и банкова система, какви усилия е струвало това и най-вече с каква цена е платено. С такива представи българските политици и администрация никога няма да могат да реформират институциите на страната.

Подобни представи са особено вредни за студентите. В икономическите университети и факултети се преподават повърхностни твърдения и откровени неистини. Ето три примера. Първо, че правителството на Стефан Софиянски е въвело паричния съвет. Самият той разпространява това от години. Колко отговаря на фактите, ще се разбере по-долу. Второ, че служебното правителство е първото, успяло да сключи стабилизационно споразумение с МВФ. Всъщност то е петото правителство, което успява да се договори с Фонда и да сключи второ ССФФ³⁴² след първото от 1991 г. Преди него четири правителства сключват четири споразумения от вида SBA³⁴³. Трето, че повечето държавни институции, включително и БНБ, са започнали *de facto* да функционират по правилата на борда още от началото на април 1997 г., което също не е вярно.

Ще коригирам тези неверни и фриволни представи съобразно фактите.

Въвеждането на борда

Формално няма как служебното правителство да е въвело паричния съвет и да е извършило „една от най-дълбоките институционални промени“ на БНБ от създаването ѝ през 1879 г. Защото такива промени се правят само със закони. Новата парична система е създадена от реформаторското мнозинство в 38-ото ОНС, което прие Закона за БНБ на 5 юни 1997 г. по предложение на служебното правителство. Законът започна да действа на 1 юли – 40 дни след като служебното правителство бе заменено от редовно. Този закон и приетият заедно с него Закон за банките са два от общо 10-те закона и законодателни решения, които проправят пътя и установяват паричните и финансовите отношения в страната в условия на валутен борд. Тук трябва да се добавят многобройните подзаконови нормативни актове на правителството и на управителния съвет на БНБ, които уредиха

много конкретни елементи и технически детайли на борда. Те се приемаха до 1999 г.

Когато се отвори сайтът на БНБ за валутните курсове за периода 12 февруари – 21 май 1997 г., с просто око се вижда, че по време на мандата на служебното правителство не е бил фиксиран курсът на лева спрямо германската марка, т.е. реално не е имало валутен борд. Този валутен курс имаше значителни отклонения: първоначално бе подценен с над 75%, впоследствие бе надценяван с почти 45%, плаваше в границите между 854.17 и 1758.5 лева за германска марка.

От същите данни се вижда, че и в първите 40 дни на правителството на ОДС не е фиксиран валутният курс на лева. Това става едва на 1 юли 1997 г.

Вярно е, че преди това назначеният от президента Петър Стоянов служебен кабинет формира екип, който заедно с мисията на МВФ извърши значителна подготвителна дейност и внесе законите за БНБ и за банките в парламента. Министърът без портфейл Красимир Ангарски бе назначен в края на март 1997 г. да отговаря за икономическата политика, за подготовката на посочените закони и за преговорите с МФИ и ръководеше този екип. Работата на екипа се наблюдаваше от служебния министър на финансите Светослав Гаврийски, който заедно с премиера също участваше в преговорите. В резултат от постигнатото на преговорите екипът подготви двата закона и служебното правителство ги внесе в новоизбрания парламент. Така изпълни възложеното му и така направи възможно бързото им приемане. На тези политици и експерти се дължи възприетият от нашата страна модел на валутен борд.

Вярно е също така, че доверието в служебното правителство и силната подкрепа на МВФ успяха да намалят инфлацията, да започнат стабилизирането на лева и да решат най-острите проблеми с недостига на храни и горива. Неправилно ще бъде двата фактора на тези първоначални успехи да бъдат разглеждани отделно или на единия от тях да се присвоява постигнатото. Нито правителството без подкрепата на Фонда можеше да ги постигне, нито Фондът – доверието на обществото в определеното от президента правителство.

Петото стабилизационно споразумение

През март 1997 г. служебният финансов министър и управителят на БНБ поискаха с писмо за намеренията България да сключи стабилизационно споразумение (SBA). Но заради натрупаното в ръководството на МВФ недоверие на българските власти бяха поставени 12 предварителни условия, наречени „действия, предшествващи разглеждането на стендбай споразумението от Изпълнителния съвет“. Част от тези условия днес изглеждат важни, други – незначителни. Трети свидетелстват за хаоса в страната; такова е настояването „да се посочат сметките, които могат да се използват за целите на сметката „Фискален резерв“ и да се дадат балансите по тези сметки“. Това искане означава, че Фондът не е бил наясно има ли някаква платежоспособност страната, или е напълно фалирала. Четвърти показват, че БНБ е била задължена да изостави определянето на фиксиран валутен курс и да се върне към ежедневното му определяне. С това условие е наложен отново плаващият курс на лева до момента на фиксирането му със Закона за БНБ.

След първия етап на подготовката на двата задължителни закона на 11 април Фондът гарантира на България резервиран кредит по CCFF за СПТ 371.9 млн. и обяви, че споразумението е сключено³⁴⁴. В следващите дни левът поскъпна до 864 лева за германска марка и след това се стабилизира в коридор на плаване от $\pm 5\%$. Същевременно, независимо от обявеното в прессъобщението, *МВФ не отпусна първата покупка на средства от България*. Определи тя да се направи до 30 юни 1997 г. По този начин Фондът постигна едновременно два ефекта: първо, резервирано, в съответствие със своите подозрения, разпростря своя авторитет върху нашата страна, като елиминира натиска върху националната валута, и второ, задържа финансовата си подкрепа до приемането от парламента на законите за БНБ и за банките.

Финансовите сътресения

Установяването на валутния борд *de facto* не стана нито през април, нито през юли 1997 г. То отне повече от година. През ноември 1997 г. се наложи още един път да актуализираме Меморандума за икономическата политика – овладяхме кризите по-бързо от очакваното и Фондът затягаше своите изисквания. Преди това спуснатите спирачки срещу хиперинфлацията и фиксирането на

валутния курс предизвикаха изключително тежка финансова ситуация. Трябва да се знае, че първоначално нито Министерството на финансите имаше фискален резерв, нито БНБ имаше буфери, за да посрещнем непредвидени и екстремни ситуации. Нямахме изработени и приети поднормативните актове, които бяха предвидени в първите два закона. Предстоеше дебат, внасяне и приемане на останалите закони. Ето няколко щриха от тази критична обстановка:

Левът стартира с крайно несигурно покритие. Никой не позволи комфортно начало на дейността на управление „Емисионно“ на БНБ. По най-различни причини, но основно заради ексцесиите на търсенето и предлагането на левове, динамиката на съотношението между валутните резерви и левовата парична маса бе неритмична и рискова. Стабилизацията на покритието на лева се очерта едва в 1999 г. В началото на юни курсът бе 911 лева за германска марка. Поех отговорността да фиксираме 1000 лева за 1 германска марка. С това направихме успешен опит да намалим рисковете за покритието чрез целево, допълнително обезценяване на лева с почти 10%. Това повиши търсенето на левове, увеличи обемите на продаваната конвертируема валута и облекчи натиска върху покритието.

БНБ трябваше да спре рефинансирането на закъсалие банки. Това разтърсваше цялата банкова система. Вече 17 банки бяха поставени в процедура за ликвидация. От тях 10 бяха обявени в неплатежоспособност от съдилищата, 2 бяха продадени на нови собственици, а производството по 5 все още не бе приключило. БНБ се ангажира активно да преследва фалита на тези останали банки. Правителството гарантира, че ликвидацията на банките ще се осъществява правилно³⁴⁵. Едновременно, за да се овладее банковата криза, след първата ревизия на Меморандума за икономическата политика от края на май 1997 г., на управление „Банково“ бе дадено право и бяха заделени свободни резерви, с които да бъде кредитор от последна инстанция. Можеше да изпълнява тази функция, като се съобразява с три условия. Последното от тях бе, ако прецени, че ликвидното напрежение в съответната банка „е в състояние да изправи цялата банкова система пред рискова ситуация“³⁴⁶.

Решаваща роля за преодоляването на кризата от останалите банки, които първоначално също бяха в тежко положение, изпълниха две политически решения: първо, служебният кабинет позволи по-голям

дял ЗУНК-ове да се използват при приватизацията на малки предприятия. Това активизира пазара на тези облигации. Тяхната стойност се повиши от 30 на 50 цента за долар и стабилизира собствения капитал на държавните банки³⁴⁷. Второто решение бе държавните банки да бъдат приватизирани и след това стабилизирани от новите си собственици. Тук още веднъж ще повторя аргумента за трудно дадената от нас подкрепа за приватизацията на банките, който изказах на пресконференция на 17 март 1997 г.: „Правителството постигна много по-добри условия от първоначалните предложения на МВФ преди две седмици. Ще подкрепим това споразумение на служебния кабинет с необходимите действия в бъдещия парламент, като приемем необходимите закони, за да бъдат изпълнени предварителните условия за въвеждане на валутния борд. За съжаление, България трябва да поеме ангажимента за приватизиране на банките и да ги управлява с договор за чужд мениджмънт, защото всички така наречени банкери вероятно ще отговарят пред прокуратурата“³⁴⁸.

В следващите години се посипаха обвинения за тези „бандитски“ приватизации. Отправиха ги хора и ги сподели общество, които въобще не си даваха сметка, че ако стойността на ЗУНК-овете не се бе възстановила и ако държавните банки не бяха приватизирани, повечето от тях щяха да фалират. Икономическата катастрофа щеше да доведе до пълен хаос и нямаше да бъде възможна каквато и да е програма за реформи и стабилизация.

Трябваше да се прекрати финансирането на бюджета от БНБ. Дотогава то се правеше пряко с кредити или косвено – през закупуване от централната банка на държавни ценни книжа. Години наред дефицитите на бюджета се покриваха с порочната практика на печатането на пари. Заслуга на служебния финансов министър бе прекратяването на тази практика. Той не се възползва от позволенията на един специален закон на парламента³⁴⁹ да финансира касовия си дефицит с дългосрочен кредит от БНБ.

Самоограниченията се затвърдиха с приетия в средата на годината Закон за държавния бюджет за 1997 г.³⁵⁰ Отпадна възможността централната банка да предоставя на бюджета дори временни кредити (аванси) със срок до 3 месеца. Дългосрочното кредитиране на

държавата от БНБ стана възможно само за сметка на покупките на СПТ от МВФ³⁵¹. Тези пари си бяха на правителството.

Подкрепата от БНБ към Министерството на финансите се обърна на 180 градуса. Правителството поемаше задължението, ако капиталът на централната банка не е достатъчен, да я рекапитализира. Преди това замени нейните ДЦК с нови, които покриха всичките ѝ пасиви. Държавата се задължаваше да посреща всички извънредни нужди на паричното обращение в условията на валутен борд. Срещу това централната банка постепенно изоставяше досегашните си функции и се побираше в огражденията на борда. Последно ограничи определянето на основния лихвен процент.

Неконтролираното нарастване на доходите не можеше да продължи. Пенсиите и заплатите бяха увеличени на изпроводяк от служебното правителство³⁵², въпреки че по този начин бяха нарушени обещанията от него мерки в Меморандума за икономическата политика от март 1997 г. В актуализираното писмо за намеренията, което бе поставено на бюрото ми, се констатираше, че „пенсиите и заплатите в бюджета обаче са увеличени в реално изражение по-рано от очакваното“³⁵³. Същото бе станало и с непредвидените разходи³⁵⁴. В предпоследния си ден служебното правителство дори задължи следващото правителство на ОДС с нарочна Наредба как да образува средствата за работна заплата за второто тримесечие на 1997 г.³⁵⁵ В резултат от това първичното салдо на консолидираното правителство нямаше как да достигне първоначално заложените 5% от БВП. С други думи, платежоспособността на страната не достигаше обещаното равнище. Прогнозираше се общият дефицит да надхвърли заявените 4% в писмото за намеренията на служебното правителство. Всичко това трябваше да се компенсира.

Популизмът не е измислен в ХХІ век. В СДС си имаше слабост към него още от самото начало. Такъв популизъм показва президентското правителство, като необосновано повиши доходите. Така и то добави своите камъни в раницата, която трябваше да изкачим до рубежа до макроикономическата стабилизация. Много седесари искаха да бъдат по-напред от другите в нездравата конкуренция да се харесат повече на хората.

Обявените в изолация структуроопределящи предприятия се изправиха пред вече неспасяем фалит. Нямаха никакъв достъп до

кредити. Положението им не можеше да се крепи с държавни субсидии – бюджетът нямаше право повече да го прави.

Израз на невежество, а за някои – и на грандомания, е да се смята, че толкова дълбока и цялостна институционална реформа, засягаща всички парични, финансови и икономически отношения в страната, може да се направи с един-два закона, с един законодателен замах и за 3 месеца. Предварителната подготовка на българската парична реформа започна през декември 1996 г. и приключи след три итерации през май 1997-а. Ключовите документи бяха оформени, съобразени с реалностите, конкретизирани и приемани в продължение на повече от година и половина след това. Изработването на самите документи за паричната реформа (Currency Board Arrangement) направиха усилената мисия на МВФ и новото ръководство на БНБ. В този пакет се съдържаше цялостна програма за промяна на структурата и функциите на централната банка, така както бе съгласувана след завършването на трудните преговори. В тях се договориха подготовката на основните институции, конкретната смяна на техните предишни функции, въпросите за управлението на външния дълг и на валутния резерв.

Продължи да се оформя и да се уточнява дизайнът на българския валутен борд, както и вътрешната организационна структура на БНБ. Бяха завършени и започнаха да се приемат останалите закони. Намериха се решения на редица специфични въпроси като тези за процедурата на банковите фалити, реструктурирането на Фонда за гарантиране на депозитите, за специалния статут на ДСК, върху която се разпростираше пълна държавна гаранция.

През 1998 г. се решаваха редица въпроси за вътрешната структура и функции на БНБ, за банковия надзор, за управлението на ликвидността, за задължителните банкови резерви, за управлението на кредитните рискове и др. Тези решения се налагаха на останалите нефалирали търговски банки, част от които още бяха в режим на спасяване от правителството. Две от тях така и не бяха спасени.

Поради тези причини програмата за въвеждането за валутния борд се реализираше дори и през 1999 г.

Поуки от въвеждането на валутния борд

То успя, защото имаше широк политически консенсус. БСП се бе съгласила да подкрепи „по принцип споразуменията на България с международните финансови институции, включително и въвеждането на Валутен съвет“. На дебата по Декларацията за националното съгласие настоявах те най-после да разберат, че България не може „да се опитва да направи промяната, разчитайки на собствени сили, загърбвайки подкрепата на международните финансови институции, опитвайки се да плаща изцяло задълженията, които има по външния дълг на страната. В този смисъл, изхождайки от тази констатация, непосредствено следва, че основният приоритет е да има доверие на международните финансови институции в България. Когато казваме: „подкрепя по принцип“, ние нямаме предвид да бъдат подкрепени всички конкретни актове и конкретни записи в тези споразумения. Ние имаме предвид именно подкрепа по принцип на принципа, че е необходимо доверието на международните финансови институции, за да има тяхната подкрепа, защото без това е невъзможно да се обслужва външният дълг, защото вследствие това, ако не го направим, ние ще стоварим огромни, непосилни тежести отново върху българския гражданин“³⁵⁶. Едва тогава истината, че България може да оцелее само с подкрепата на МФИ, бе разбрана от левицата. Това позволи рестарта на финансовата стабилизация. Подкрепата бе за кратко. След по-малко от година те се нахвърлиха отново срещу строгата финансова дисциплина. На комунистическата идеология противоречи да се приеме „диктатът на парите“. Нахвърлиха се и на приватизацията.

Отвън погледнато, цялостната и радикална парична реформа може да е станала лесно, „на един дъх“, с късмет. Всъщност както преди нея, така и по време на провеждането ѝ брахме много страхове и грижи. Сега си давам сметка, че е трябвало поне най-важните от тях да споделяме с хората. Защото когато преди изборите в 2001 г. отчитаме, че сме постигнали макроикономическа стабилизация и сме въвели валутен борд, това не говореше нищо на голямата маса от избиратели. Някои са смятали, че отвън са ни го наложили, други – че е станало от само себе си, трети – че са заслужили сами сигурните левове. Всичко това е вярно само частично. Ние пазехме тези избиратели. Не им показвахме кухнята на лошите новини и на нашите тревоги. Правехме го най-вече, за да не намалим политическото доверие, което беше

единственият ресурс на управлението на страната. Но точно по този начин не го опазихме.

Магията на успешния борд бе замесена от много силна, почти отчаяна политическа воля и от голямото обществено доверие в управлението на ОДС. Освен това тогава имаше смели и компетентни хора, които се бореха за българските интереси! Вярвам, че те и днес са тук, някъде около нас.

Завършвам тази част с признанието, че не се гордея с участието си в отнемането на суверенитета на една от първите самостоятелни европейски централни банки. Майкъл Деплер лиши нашата 120-годишна БНБ от нейните изконни правомощия! Българската следосвободенска нумизматика свидетелства за нейната славна история. И сега с огорчение чета заглавието в нейния отчет за 1997 г.: „От парична политика към паричен съвет“. Защото валутният борд не е парична политика.

Абсолютно убеден съм, че щяхме да се справим с класическа парична реформа. Основанията ми са, че българските граждани доброволно поеха нечувани самоограничения. В ОДС имахме политическата воля да спазим строга финансова дисциплина и да не печатаме пари. Няхахме нужда някой да ни убеждава, че реформите могат да започнат само с прекратяването на хиперинфлацията и стабилизирането на лева. Успешното овладяване на финансовия срив се дължи на смелостта ни да направим радикална и ускорена структурна реформа чрез касова приватизация и да върнем земята и конфискуваните от комунистите имоти на хората. Тези реформи създадоха пазарите и основата за макроикономическата стабилизация. Необходимото и достатъчно условие за успешното овладяване и правилното управление на заварените кризи не бе валутният борд, каквото е масовото заблуждение на българското общество, а смяната на собствеността – приватизацията, създаването на частно предприемачество.

Никое от предходните правителства нямаше смелостта да предприеме тези най-непопулярни действия. Затова се проваляха опитите за икономически реформи, затова се стигна до повторния крах и се пораждаше недоверието на МФИ към България. В книгата на Рандъл У. Стоун³⁵⁷ може да се видят мащабите на това недоверие. Там ще прочетете унижителни и срамни за българските правителства

страници. Добре е да ги прочетат и сегашните политици, за да видят как ги виждат и преценяват отвън.

Трудно крепеното национално съгласие

Служебното правителство имаше всички основания да бърза да успокоява българската общественост и политическите партии, че е сключило споразумението още на 17 март 1997 г., макар Майкъл Деплер да казваше, „че сме *пред* подписване на едно добро споразумение за страната“, и изразяваше „задоволство от консенсуса на политическите сили“³⁵⁸. Предварителните условия се икономисваха, за да не се пораждат тревоги.

Парламентарният консенсус бе най-важен в онзи критичен момент. Той успокояваше и обединяваше големи национални общности с различни политически възгледи и предпочитания. Сочеше им, че това е единственият изход за всички ни. Атанас Папаризов, който беше говорител на БСП за икономическата политика, дори обяви конфронтацията за приключена, а Стоян Денчев от ДПС и Величка Рангелова от БББ – че подкрепят всички стъпки на правителството за постигане на споразумение с МВФ³⁵⁹.

Но не стана точно така. Първото съгласие се разпадна. Няколко дни преди обявяването на споразумението с МВФ – на 7 април, Георги Първанов обяви отказа на БСП от предизборното политическо споразумение в открито писмо до президента Петър Стоянов³⁶⁰. Аргументите бяха три: Първо, „едно чиновническо правителство форсира въпроса с приемането на страната в НАТО“. Второ, левицата не приемаше структурните реформи. Трето, уволненията в ръководствата на структуроопределящите предприятия, които стопанската номенклатура беше довела до фалит.

Беше предизборен ход, който прибързано оценихме като слаб. За техния електорат бе силен, защото така БСП се позиционираше в дългосрочна перспектива за яростна съпротива на реформите. Ние предпочетохме да омаловажим в предизборната обстановка тази позиция на левицата. Но за мен тя бе ясен сигнал какво ни очаква по време и след управленския ни мандат.

Разпадналият се консенсус трябваше да се постига отново след изборите. В коментар от април на първия текст на Меморандума за икономическата политика и в отговор на въпроса за негативите, които

ще обира бъдещата изпълнителна власт, посочих защо толкова много държим да има политическо съгласие по програмите с МФИ: „Вярно е, че най-тежката част от реформите не е започната. Всъщност правителството (служебното – бел. авт.) договори споразумение с МВФ, което трябва да се изпълнява в бъдеще време. Разбира се, изпълняват се предусловията на споразумението – прословутите 12 точки, и по този начин България навлиза в обстановка на валутен борд. Но всичко друго предстои. И точно защото ще има трудни времена, болезнени моменти, е необходимо и национално съгласие“³⁶¹.

Лесно бе да се заяви, но бе много трудно да се възстанови и удържи съгласието с останалите парламентарни фракции. Много противоречия имаше в отношенията ни с ДПС. Позицията ни към тях бе следена от медиите като лакмус за бъдещата ни политика. Ние ги канехме като участници в „коалиция за общо управление“, но настоявахме „да отговорят на въпроса за войната с организираната престъпност. Ще защитават ли бандитите, или ще воюват с тях?“³⁶². Не поставяхме този въпрос случайно. Очевидна беше близостта на Ахмед Доган с „Мултигруп“. Движението публично защити един кърджалийски мафиот. Тук следва да дам обяснение защо държах на „общо управление“. С настояването за него казвах на ръководството на ДПС, че изключвам възможността те да получат самостоятелно управление на отделни сектори на икономиката. Условието, което Доган поставяше, беше срещу политическата подкрепа да им се предоставят туризмът и тютюневият отрасъл с „Булгартабак“. Това бе напълно неприемливо за нас. Влизахме във война с организираната престъпност и не биваше да допускаме привърженици на противника в цели сектори на икономиката. Други политици трябва да отговорят на въпроса защо от ДПС все пак се добраха до „Булгартабак“, без да платят, както се случи 17 години по-късно.

Така по трънлив път, със съгласия и откази от тях, с опити за пазарене и поставяне на условия, се формираше и удържаше консенсусът на парламентарните фракции в първите дни на 38-ото ОНС. Целта бе да бъде рестартирано изпълнението на споразумението с МФИ за извършване на реформите.

Имах и личен мотив толкова много да държа на националното съгласие. На 15 май получих мандата за съставяне на правителството и на 16-и вече бяхме със Стефан Софиянски в Бон. Първият политик, от

когото потърсих помощ, бе канцлерът Хелмут Кол. Големият политик, на когото Германия дължи мирното си обединение, ни прие заедно с Волфганг Шойбле, който по това време беше шеф на парламентарната фракция на ХДС. Няма да забравя изпитателния поглед на канцлера в началото; как ме претегляше с добродушна усмивка; както и приятелското окуражаване на Шойбле. Имах оскъдни аргументи да търся подкрепа – един формален – намерението ни да обвържем лева с германската марка, и един-единствен истински – гласуваната седмица преди това Декларация за националното съгласие. Когато говорех за нейните приоритети, канцлерът започна да слуша със симпатия. След това в очите му се появи доверие. Беше ни повярвал.

Тогава се убедих напълно, че единственият наш политически капитал преди началото на управлението на ОДС е постигнатото парламентарно съгласие. И усетих за първи път неговата огромна политическа сила.

Получихме германската подкрепа без каквито и да е други гаранции, само срещу това, че бяхме постигнали съгласие помежду си. В следващите много тежки години щях да се опитвам да оправдая доверието на големия германец с цената на всичко. Нямаше да си позволя да го предам, защото дадената подкрепа бе искрена. Нямаше нищо общо с днешния коректен, но лицемерен политически език и неговите шаблони, с усмивките и тупането по рамената, с прегръдките и целувките. Подкрепата ни бе дадена във време на огромно недоверие на МФИ към България. Отново ще повторя, то бе изцяло заслужено от предишните правителства с техните постоянни измами и политическа некоректност; и ако щете, дори с отсъствието на възпитание. МВФ бе престанал да показва „моркова“ и размахваше само „тоягата“, с която впрочем безуспешно, включително и по своя вина, напразно заплашваше българските власти.

Канцлерът Кол ни подкрепи, докато официалните представители на Европейския съюз едвам прикриваха усмивките си, щом заговорехме за членство, и ни даряваха с вежливи обтекаеми откази. Бе време на повторна изолация на страната. Затова никога няма да забравя и първата сърдечно протегната ръка към България. Канцлерът имаше голямо сърце. Щях да държа здраво тази ръка, която ми помагаше и ме подкрепяше до есента на 1998 г. Няма да забравя още, че подкрепата на вече бившия канцлер и на партията му ХДС към мен продължи и

след загубата на изборите през 2001 г., и дълги години след това, докато се опитвах да защитавам нашата обща политическа кауза. Продължи, за разлика от отношението на почти всички останали, включително бивши мои съпартийци, и за разлика от всички международни институции, които не защитиха по какъвто и да е начин общата ни работа и изпълнени програми.

Перипетиите на изпълнението на споразумението с МВФ

Фондът изчака избирането на правителството на ОДС и в края на първата ми седмица като министър-председател на 28 май 1997 г., в 8:13 часа, постави на бюрото ми за съгласуване текст, който нарече „осъвременен вариант на Меморандума от март за икономическата политика“. Това беше първата ревизия на споразумението. На много места в текста липсваха окончателните числа. Трябваше да се съглася с неясни параметри. В ревизията бе отразено тогавашното разминаване на макроикономическите, бюджетните и банковите параметри с първоначално заявените от служебното правителство. Трябваше да преговаряме отново, което отне около месец. Съгласихме се с това „осъвременяване“ на програмата, бързахме да овладеем кризите. Едва след това МВФ започна да изпълнява договореността и отпусна първия транш на резервираните СПТ.

Поради надвисналия фалит над структуроопределящите предприятия и крайно нестабилното парламентарно съгласие правителството на ОДС трябваше да изпълни всички най-непопулярни мерки в първите си 100 дни. Успяхме и продължихме да успяваме нататък. Страната беше без бюджетен закон в 1997 г., приехме го едва в средата на годината. В изказването си в Народното събрание призовах парламентарната опозиция и всички депутати да защитим финансовата дисциплина и отново говорих за изключителната важност България да изпълнява своето споразумение, за да запази подкрепата на МФИ. Ще приведа част от това изказване:

„Този бюджет е първият, който приема Народното събрание в условията на валутен борд. Този бюджет ще съжителства с валутния борд. Валутният борд налага най-строгите ограничения върху политиците и върху държавата в осъществяването на разходите.

Във всяка страна, където има валутен борд, няма гъвкавост, няма пластичност в механизма за реализиране на решения, свързани с паричната политика. Аз се надявам, че всеки народен представител разбира това обстоятелство. Няма възможност да бъдат решавани въпроси, като бъдат отложени в следващата година, примерно чрез печатане на пари в обращение или по някакъв друг начин. Всичко трябва да се плаща сега, в този момент и изцяло. Това е бюджетът на твърдите ограничения във финансовата сфера.

За пръв път България от много години, от десетилетия насам, е изправена пред необходимостта да има твърд бюджет, при твърди ограничения. Ние, на първо време вие, след това цялата държавна администрация, трябва да дадем пример за действия в условията на твърди бюджетни ограничения. От тази гледна точка аз искам да кажа на народните представители: бюджетът, който приемате сега, ще бъде последният за тази година бюджет на страната. Не може да има ревизия на този бюджет. Никой не може да допусне, че този бюджет няма да бъде изпълнен, поради следното просто обстоятелство: в страната вече е въведен валутен борд. Ако ние не изпълним този бюджет, ще прекратим споразуменията с международните финансови институции. И тогава България ще бъде поставена в условията да действа на борд, без да има външната подкрепа от международните финансови институции. Това е положение на човек, който се е качил на столче, сложил си е примката на шията и след това сам ритне столчето под себе си. Аз вярвам, че ние няма да бъдем толкова неразумни, че да ритнем столчето под себе си. Този бюджет трябва да бъде изпълнен с цената на всички лишения, които той определя.³⁶³

Както се вижда от пледоарията, страховете ми са били много големи. И бяха основателни – няхаме с какво да посрещнем многобройните рискове. Те се изостряха от 8-годишната перманентна политическа криза. Крехкият консенсус бе започнал да се разпада. Затова при изпълнението на бюджета форсирахме реформите.

Независимо от спада на БВП, който се задълбочи до -6.97%, приключихме 1997-а с консолидиран бюджетен дефицит от 422.8 млн. лева, който бе само -2.5% от БВП при предвиден в закона -3.7%. Успяхме да приключим годината с по-добро от планираното първично

бюджетно салдо³⁶⁴. Фискалният резерв на правителството към 31 декември 1997 г. достигна US\$ 784.3 млн. БНБ увеличи почти 6 пъти валутния си резерв до US\$ 2 384.6 млн., след като стартира от около US\$ 400 млн.³⁶⁵ Още се удивлявам на тези резултати, постигнати при онзи финансов крах.

Когато се очерта това изпълнение и бързият напредък на касовата приватизация, МВФ направи „второто преразглеждане в рамките на стендбай споразумението за България“. В писмото си от 26 ноември 1997 г. до управляващия директор на МВФ Мишел Камдесю управителят на БНБ Светослав Гаврийски и финансовият министър Муравей Радев посочиха, че актуализират отново Меморандумите за икономическа политика от 24 март и 27 юни 1997 г., описващи икономическата програма на правителството на България през периода 1997-1998 г. В него отправиха молба да бъде съгласувана средносрочна политическа рамка, която да бъде подкрепена от разширено споразумение в началото на 1998 г.

ЯДРОТО НА СЪПРОТИВАТА СРЕЩУ РЕФОРМИТЕ

Темата за икономическата и институционалната политика на ОДС ще бъде развивана и по-нататък и няма да бъде изчерпана. Ще пропусна много важни свидетелства за това как сме създавали демократични институции и свободен пазар, така че да се постигне траен 10-годишен растеж в условията на здрав лев, дисциплинирана фискална политика и макроикономическа стабилизация; как сме заслужили членството в НАТО и как сме изпълнили критериите от Копенхаген, за да можем да започнем преговори за членство в ЕС.

Тук за мен е по-важно да се опитам да разкрия ядрото на съпротивата срещу нашите усилия и причината за обществената ненавист срещу тези, които постигнахме посочените по-горе успехи и резултати. За мен е много болезнена темата как и защо ние, реформаторите, още в 2001 г. бяхме натоварени от българското посткомунистическо общество с вината за двете бедствия в страната през 1990-а и през зимата на 1996-1997 г. Това е грозна несправедливост.

Политическото (не)съгласие

Ще се върна към мотивите за отказа на БСП от политическото съгласие от 4 февруари. В ръководството ѝ и сред голямата маса леви избиратели бе запазена категорична и твърда съпротива срещу реформите. Тази съпротива бе грижливо отглеждана и подхранвана с дезинформация от бившите комунисти и от сътрудниците на репресивния апарат. Впоследствие те успяха да я разпространят сред българското общество, което прие стабилизирането на лева, овладяването на финансовия срив и макроикономическата стабилизация, но отказа да приеме средствата, с които те бяха постигнати. Успехът на тази масирана дезинформация бе подпомогнат от понасяните от хората лишения, особено от затварянето на много големи предприятия, високата безработица и спадането на жизненото равнище. Това ерозираше доверието в реформите.

Бях предупреден, че ще загубим следващите парламентарни избори. През юли 2000 г. имахме среща с гръцкия премиер Костас Симитис в Пампорово. Кацнахме с хеликоптер на връх Снежанка. Родопчани ни посрещнаха с 30 гайди. Атмосферата вече беше дружеска. Двамата с него се радвахме на постигнатия напредък. Извадихме българо-гръцките отношения от фризера, където стояха от времето на Студената война. Затова град Солун ме обяви за почетен гражданин. Когато говорех пред градския съвет, че заради близките разстояния много българи ще дойдат като туристи и ще купуват имоти, съветниците ме гледаха с такава неописуема изненада. Вероятно ме взеха за фантазьор с развинуто въображение. Пък то се случи.

Сред вековните гори, на терасата на хотела говорехме с гръцкия премиер за създаване на нови гранично-пропускателни пунктове, за магистралата Солун – София, за приватизацията на БТК. Имахме отлични приятелски отношения. Той беше опитен политик, изследовател и преподавател по икономика – успя да присъедини Гърция към еврозоната. Разговорът с него вървеше бързо. Започна да задава конкретни въпроси за нашите икономически реформи. Виждах как нараства интересът му към постигнатите от нас резултати. Когато запита за безработицата и заетостта и чу от мен истината, замълча задълго и след това каза само: „Много трудно ще продължите нататък“. Казваше ми внимателно, че нямаме шансове да спечелим следващите избори.

Като предвиждаха тези отрицателни обществени нагласи срещу структурните и финансови реформи, БСП се разграничаваха всеки път, когато можеха, от тяхното прилагане. Не ги интересуваше овладяването на кризите³⁶⁶, а възстановяването на доверието в партията им. Такова бе отношението им към Декларацията за националното съгласие, а преди това и към политическия консенсус от 4 февруари.

Цитирам част от мотивите им от писмото до президента Петър Стоянов от 7 април 1997 г.: „Дори и без да разполагаме с автентичния текст на споразумението, на основата на периферна информация ние трябва да изтъкнем, че редица параметри са с влошени показатели в сравнение с преговорите при предишното правителство. Фрагментите от документа, появили се в печата (?!), потвърждават съмненията за пълна неяснота по провеждането на структурната реформа, за мрачната перспектива на развитие на банковия сектор, за съмнителната сговорчивост по отношение на чуждото присъствие в националната икономика, за безотговорното отношение към проблема за приватизацията на изгражданото в продължение на десетилетия с труда на милиони българи национално богатство“³⁶⁷.

Както се вижда, БСП се отказват от съгласието, без да прочетат и анализират самия Меморандум за икономическата политика от март 1997 г.; без да си отговорят защо две подкрепени от тях правителства провалят споразуменията си с МФИ; без да са осмислили причините за бедствената ситуация в страната и за своя грандиозен политически провал. Без всичко това, само на базата на вестникарски публикации, Демократичната левица побърза да се отрече от договореностите, с които започнахме да овладяваме политическата криза.

Позицията на ръководството на БСП показваше ясно, че за тях няма значение ключовият официален правителствен документ, който създаваше възможност България да получи жизненоважната ѝ външна финансова подкрепа, че не ценят стабилизирането на лева, че не ги плаши повторният фалит на страната. Най-малко държаха да сложим край на политическата криза. За тях най-важно бе да насаждат дезинформацията си сред своите избиратели и българското посткомунистическо общество. За мен най-безспорното доказателство, че успяха, е, че главният рупор на тази пропаганда – Георги

Първанов – два мандата бе избран за президент на страната от повярвалите му български избиратели.

Продължават да успяват и 20 години по-късно.

В края на ноември 2017 г., на летището в Мюнхен, измъчван от болки, в инвалидна количка, стискащ в ръце патерици, ме докараха при останалите пътници за София. Летищните служители в Мюнхен ме водеха по специален ред за качване в самолета. Когато разбра, че ще бъда качен преди останалите, една българка се развика силно, възмутена заради това, че я пререждам. Впоследствие гневът ѝ се оказва мотивиран от още нещо. Оказа се, че съм ѝ откраднал парите. Събра погледите на всички пътници и служители – не се случва често хората да видят с очите си как карат престъпник. Съпровождаше ме дъщеря ми Мина. Крайно притеснена за мен, се опитваше да влезе в разговор с нея, за да я успокои. Неуспешно. Виковете на обраната от мен гражданка ме следваха в коридора, по който ме отвеждаха, за да ме натоварят по рампа на самолета.

Бил съм политик и знам как се тълкува такова афектирано поведение. То не изразява случайно единично мнение. Възмутената българка бе докрай убедена в моята персонална вина за нанесените ѝ щети. Опитвам се да рационализирам гнева ѝ и предполагам, че е загубила или видяла обезценяването на своите спестявания от банковите фалити и девалвацията на лева. Няма къде и кога да е станало другаде. За това тя винеше управлението на ОДС и в частност мен самия.

Знам, че обитаващите посткомунизма мои сънародници никога няма да прочетат доказателствата, които ще приведа по-долу. Няма да прочетат и моите свидетелства за нашия преход. Не мога да ги надвикам. Нямам сили за това. Отдавна нямам и мотиви да се боря за тях. Свидетелствам за другите.

Манипулациите

По-нататък представям доказателства, че БСП съвсем целенасочено дезинформираше и продължава да дезинформира общественото мнение. Фактите са известни в една или друга степен, но не от автентични източници. Има публични свидетелства и фрагменти от официални документи, които потвърждават моето твърдение. Те са частично познати от отражението им в изпълнени решения на

правителството на Жан Виденов и на управителния съвет на БНБ на Любомир Филипов, както и от техни медийни интерпретации. Но оригиналните документи досега не са публикувани и не са анализирани. Те са старателно прикрити от вниманието на обществеността. Никой не е направил изводи от тях.

Пред мен са отправената от правителството на Демократичната левица молба искане за стендбай споразумение с МВФ *от юли 1996 г.* и допълнението към нея. В тях е съгласувана програма за икономическата политика, която разкрива какво е било договорено тогава. Те съдържат многобройни доказателства за огромната разлика между действителната и пропагандираната политика на бившата комунистическа партия. Тази молба показва какво са вършили. Всички знаем какво говорят. Документите доказват, че ръководството на БСП и правителството на Демократичната левица са били напълно наясно каква политика трябва да следват, за да получат външна подкрепа и да не доведат страната до нов фалит. Започнали са да я правят, не са успели, катастрофирали са и са се отказали.

Който иска, може да пропусне следващите свидетелства и съпоставки, но следва да знае, че всички програми на България с МВФ и МБВР до 1997 г. съдържат стандартен пакет от реформи, изработени в съответствие с принципите на Вашингтонския консенсус от 1989 г.³⁶⁸ До 2007-а ръководствата на двете институции вярваха, че това е единственият начин за икономически преход. Това означава, че препоръчаните мерки за икономическа политика са били едни и същи независимо от сменящите се правителства. Само степента на тяхната радикалност се е увеличавала или е намалявала в зависимост от задълбочаването или излизането от кризите. Други пътища за реформи с подкрепата на МФИ тогава нямаше. Безсмислени бяха напъните на бившите комунисти да измислят някакъв друг път и те отлично го знаеха. Моето твърдение тук е, че това никак не им пречеше да създават илюзии и да мамат посткомунистическото ни общество.

Ще направя съпоставки на манипулациите на БСП от писмото до президента с това, което са изпълнявали съобразно молбата си за стендбай споразумение:

Първо – относно твърденията за „пълна неяснота по провеждането на структурната реформа“. Ето каква е тяхната *яснота* за структурната реформа: „Вече са подадени петиции за ликвидиране на 40 от общо 64

предприятия, които трябва да бъдат закрити, а законодателната рамка за изолиране на още 70 предприятия е изготвена и се разглежда от Министерския съвет.(...) За да осигури по-своевременна подкрепа за ликвидацията и изолацията, Световната банка е подготвила спешен рехабилитационен заем в размер на 30 млн. долара, за да подпомогне финансирането на разходите за изплащане на обезщетения за предприятия, които са ликвидирани или съкратени“³⁶⁹.

Второ – ето как БСП третира „изгражданото в продължение на десетилетия с труда на милиони българи национално богатство“: „В замяна на прилагането на мерките за съкращаване на разходите и намаляването на техния размер и на програмата за възстановяване на финансовите средства, тези предприятия ще се възползват от временния мораториум върху обслужването на дълга на местни банки, за да могат да демонстрират способността си да работят в режим на парични потоци, без да се прибегва до натрупване на просрочени задължения; в края на изолационния период предприятията ще бъдат приватизирани или ликвидирани“³⁷⁰.

Това са общо 134 предприятия, сред които всички т.нар. структуроопределящи социалистическата икономика. Щом правителството на БСП и на Демократичната левица се е съгласило на тези мерки, значи е съзнавало, че националното богатство, за което говорят, вече го е нямало. Предвидили са го за ликвидация.

Трето – относно „мрачната перспектива на развитие на банковия сектор“. Това е казано от бившите комунисти, които приеха закона за банковите фалити, фалираха 15 банки и поставиха в неспасяемо положение още 2. Ето каква е тяхната програма за банките: „Основният икономически проблем на България е достатъчно ясен: неправилното управление в предприятията и банковия сектор, заедно с големите задължения за обслужване на външния дълг, предизвика криза на доверието в банковия сектор и във валутата. Това се случи в контекст, в който финансовите политики, вече обременени от високата задлъжнялост и неспособни да гарантират всички искания, не са били приложени с необходимата граница на безопасност“³⁷¹. В следващите редове правителството и управителният съвет на БНБ безпомощно питат: „Как да правим разлика между добри и лоши банки, когато на практика всички са неплатежоспособни? Кои от тях да се рефинансират и рекапитализират и кога? Последователното

изпълнение на стратегията на банковия сектор, заедно с ограничените суми на външно финансиране, може да не успее да установи достатъчно бързо доверието, така че дори и след като най-слабите банки са затворени, други банки могат да се окажат неспособни да изпълнят плащанията си“³⁷².

Тази прогноза се оказва вярна. Следователно правителството на Демократичната левица е имало точна оценка за неспасяемото положение в българския държавен банков сектор.

Четвърто – „за безотговорното отношение към проблема за приватизацията“. Правителството на Демократичната левица прави следното: „Приватизацията досега е успяла да прехвърли само 6% от общите активи на държавните предприятия. Властите са решили да увеличат размера на прехвърлените в частна собственост активи до най-малко 25% от общата сума до края на 1996 г. и най-малко 50% до края на 1997 г. Това ще стане чрез ускорено изпълнение на програмата за приватизация срещу пари в брой, чрез облекчаване на условията за продажба на акции и чрез увеличение, в сравнение със съществуващите планове, на дела, който ще бъде продаден при програмата за първата вълна на масовата приватизация. Ваучерите са раздадени на обществеността срещу малка такса, а 45 от приватизационните фондове са лицензирани и регистрирани към 20 юни 1996 г. Първият аукцион се очаква да се проведе през септември 1996 г., а първата вълна трябва да приключи до края на годината. През 1997 г. ще бъде завършена втора вълна масова приватизация и до средата на 1998 г. се очаква да бъде продадено всичко освен комуналните услуги и няколко избрани предприятия със стратегическо значение. Властите също така възнамеряват да приватизират възможно най-скоро една голяма индустриална компания, която не е включена в програмата за приватизация, и дял от българските телекомуникации“³⁷³.

Вижда се, че БСП правят основно две вълни на масова приватизация. Започнали са да раздържавяват *всичко, с изключение на комуналните услуги и няколко избрани предприятия*. При това го правят предимно срещу ваучери без каквито и да е приходи за държавата. Предоставят активите на лицензирани за целта 45 приватизационни фонда. Двайсет години по-късно тези фондове не са

в състояние да дадат полза на хората, участвали в масовата приватизация, дори само да възстановят стойността на ваучерите.

БСП, която бе напреднала много в изпълнението на тази икономическа политика – проведе първия и втория тур на масовата приватизация и затвори 15 банки. След това нарече касовата приватизация на държавните предприятия и банки в 1997-2001 г. „престъпна“ и втълпи тезата си на обществото.

Защо БСП успя да избегне вината?

Основната причина да бъдем натоварени с вината на БСП, е нашето поредно разединение и вътрешни междуособици. Проведените от нас реформи, особено в тяхната най-важна част – овладяването на финансовия срив и макроикономическата стабилизация, така и не дочакаха да бъдат обяснени и защитени. СДС се отказа от всичко, което постигна.

Всяка политическа кауза е знаме, което трябва да бъде държано високо и защитавано. Нашето знаме нямаше защитници. Дори се стигна дотам едни да обявяваме, че реформите са достигнали своите предначертани политически хоризонти и първата българска десница е завършила своята мисия³⁷⁴, а други да се извиняват за грешките и неоправданите очаквания по време на управлението на СДС³⁷⁵. Надежда Михайлова пое гузно чужда вина, защото собственият ѝ съпруг участва в приватизацията и се облагодетелства от нея. Същото сториха и част от членовете на НИС. Затова „нямаха очи“ да защитават управлението на ОДС.

Политиката ни на търсене на широка основа за управлението се оказа недотам състоятелна. Партиите, които влязоха в ОДС, се оказаха малки, неизвестни и неспособни да носят отговорност. С някои изключения, като Анастасия Мозер, нямаха изявени политици, които да са способни да защитят направените реформи, след като загубихме изборите в 2001 г.

Намирам в отношението на МФИ към българската левица друга причина за успеха на дезинформацията. Западът водеше „политика на приобщаване“ на бившите комунисти. Молбата искане е писана в сътрудничество с мисията на МВФ. В нея се вижда компромисното поведение на Фонда. Той опрощава безобразията на управлението на Демократичната левица; насърчава там, където няма напредък; показва

ентузиазъм там, където няма успех; и безпочвен оптимизъм пред задълбочаващите се кризи. Колко успешна е тази вече 30-годишна стратегия, читателят може да прецени сам.

МФИ не отделяха никакво внимание на пропагандната агресия на БСП срещу реформите. Може да са ги считали за незначителни лудувания. Двайсет години по-късно нито една международна институция не защити (не защити дори само своето участие в) българската приватизация от опити на ГЕРБ, на БСП и на останалите в парламента да я преследват криминално като престъпление срещу човечеството.

БСП и нейното правителство бяха неспособни да проведат реформите. За това те са опростени. Тази тяхна неспособност и слабост среща съчувствие и разбиране у българите. Вероятно носим тези качества още от времето на богомилството. Слабостта бива опрощавана и по традициите на православието. Не се вини неспособният и не се съди за нищо. Всички сме слаби, грях е да се корим за това.

Освен това бившите комунисти не желаеха да правят реформи и да карат хората да променят живота си. В това има нещо толкова разбираемо, толкова естествено. Не искаха да грешат и не искаха никого да товарят с грешките си, били са предпазливи и скромни. Затова посткомунистическият човек не ги вини, че не можеха и не искаха да го спасят от катастрофата, която бяха предизвикали. Този човек бързо забрави катастрофите, а популизмът му е толкова близък до сърцето.

В последните години, занимавайки се с управлението на рисковете, виждам едно забележително съвпадение в прилагането на метода за прехвърляне на щетите (и вините) върху друг. Няколко бивши контраразузнавачи осветлиха принципите и инструментите на съветската пропаганда. Сред тях е и този метод. Днес той е разкрит като елемент от руската нелинейна война срещу евроатлантическата общност. Намиращият се в безизходица руски режим дава пример за прилагането му, след като бе уличен за свалянето на малайзийския самолет Боинг 777 по полет МН17 над Източна Украйна. Доказателствата за това са безспорни и са събрани от международен разследващ екип. Известно е точно коя зенитна батарея „Бук“ на въоръжените сили на Руската федерация е изстреляла ракетата; къде е

била по време на атаката, кога е произвела изстрелването, кога е напуснала мястото и къде е дислоцирана след това. Известни са военните, които са дали заповедта и са отговорни за стрелбата по цивилния самолет и за 283-те жертви. Вместо да признае своята роля за свалянето на самолета и да сътрудничи, отговорът на руското правителство е да дезинформира. Неговата пропаганда продължава да убеждава украински изстребител за свалянето на малайзийския самолет.

Същия метод приложиха тогава и от БСП – причиниха бедствията в страната и след това набедиха СДС. Успяха, защото имаха контрол върху медиите; имаха и пари да платят на журналисти и публични говорители.

Надявах се с безкрайната си наивност, че съм постигнал национално съгласие за реформите, а бившите комунисти и агентите на техните служби се позиционираха да водят 20-годишна пропагандна война. И тъй като никой не им отговори, никой не защити реформаторската кауза, това дори не е война, а едностранна безогледна агресия.

Но много се лъжат те и тези, които си мислят, че агресията е само срещу реформаторските демократични сили, които в техните очи са си го заслужили. Пропагандната агресия е срещу цялото българско общество. Пораженията ѝ не са само унищожаването на политическия враг на БСП. Тези поражения са върху всички български граждани. Общество, което възприема миналото си през измами и митове, не е свободно. Само истината може да го направи свободно, а тя е смачкана от лъжата. Затова такова общество никога няма да бъде модерно, конкурентно и демократично. Ние от Демократичните сили имаме вина, но тя не е в това, което направихме, а е в това, че не можахме да защитим хората от дезинформацията. Бившите комунисти и репресивен апарат спечелиха тази война за съзнанието на българските граждани, защото сами успяха да се оневинят. Последствията са, че така направиха хората отново зависими от себе си.

Неголяма демократична част от българското общество разбра кой предизвика връхлетелите го кризи, как и от кого те бяха овладени. Посткомунистическо мнозинство така и не разбра това. Затвори си очите и не пожела да види причините за повторно връхлетялото го бедствие. Приписа и продължава да приписва вината на реформаторите от Демократичните сили.

Питам се как това мнозинство ще продължи напред? След като е така натоварено с това незнание и с тази лъжа.

Шеста глава

СРЕЩУ РЕЦИДИВИТЕ НА КОМУНИЗМА

Наричам „рецидиви на комунизма“ злоупотребяващата с властта и влиянието си висша номенклатура на БКП и ДС, заварената широко разпространена престъпност и зависимостта на България от Русия. Рецидиви са, защото останаха ненаказани и неразкрити, защото бяха широко разпространени при комунизма и защото саботираха прехода. За нас в коалицията ОДС, в парламента и в правителството, бе пределно ясно, че на тях дължим затъването в националните бедствия през 90-те години. Те бяха видимият и невидим противник на българските реформи.

БОРБАТА С НОМЕНКЛАТУРАТА НА БКП И ДС

Винаги съм смятал, че най-вредното въздействие на остатъците от миналото произтича от личните зависимости. Виждал съм хора, чието поведение от един момент нататък не може да се обясни по друг начин освен като диктувано от чужда воля. Така нареченото „връзване“, изпълнявано от вербовчиците на ДС, е най-масовото пречупване на хората. То става основно с подписването на декларация за сътрудничество. Най-често се постига с използването на човешките слабости или амбиции. Но и без такива декларации и писмени свидетелства за агентите на ДС бе възможно да подчиняват чуждото поведение; например, когато разполагат с позорящи обстоятелства за обекта, за извършени, но прикрити престъпления, за кражби и друго облагодетелстване.

Имаше такива, които бяха зависими заради финансовата подкрепа от номенклатурата за започване или подпомагане на личен бизнес, за вземане или опрощаване на кредити и пр. Трети – заради лични приятелства. Много често, след съвети и въздействие от приятели

офицери от бившата ДС, зависимите лица вземаха решения в политиката или управлението, внасяха законопроекти. Правеха го най-охотно тези, които не можеха да носят лична отговорност, а такива бяха голямото мнозинство.

Няма да мога да изброя всички форми на подчиняване на чуждото поведение, защото не ги познавам. Факт е, че ние не успяхме да изкореним съществуващата още от самото начало зависимост на много важни за държавата лица от номенклатурата на БКП и ДС. Тази зависимост се разпростря още повече с развитието на частното предприемачество поради господстващите позиции на лицата от комунистическия режим в икономиката на страната. След това придоби много нови форми с уреждането на обществени поръчки, с държавното субсидиране, с усвояването на европейско финансиране. Тези зависимости на бизнеса от неизвестни на обществото фактори за успех накараха мнозинството от хората да се настрои срещу частниците въобще, да се отнася враждебно към пазарните реформи и да говори за управляващото ни „задкулисие“. Така изглежда сега, но дълбоката причина за опорочаването на прехода бе тази първоначална, много силна и развращаваща обществените нрави *зависимост* от властта на бившия комунистически режим. Успехът продължаваше да зависи от връзките с номенклатурата. Срещу тази зависимост неуспешно се опитахме да се борим.

Още тогава, а и сега продължавам да получавам упреци, че не сме се справили на този фронт: „Трябваше да ги смачкаме тогава!“, казват мнозина. Съгласен съм, че никого не смачкахме. Не се справихме и с истинския противник от „задкулисието“. По-нататък ще се опитам да потърся обяснения. Провалът ни се дължи на много обстоятелства.

В рамките на Конституцията от 1991 г. не можехме да предприемем каквото и да било за отстраняване от политиката на висшата партийна прослойка на БКП. Бившите сътрудници на ДС изглеждаха по-уязвими. Те се привиждаха като тайнствения източник на власт по време на комунистическия режим. Разкриването им изглеждаше като начин за справяне с нашите страхове и за неутрализиране на тяхното скрито влияние. Затова първото ни оръжие срещу комунистическите рецидивисти бе отварянето на досиетата на репресивния апарат. То не бе ефикасно и поради тази причина остана болна тема на целия преход. Второто бе неуспешният опит за лустрация, който, също както

отварянето на досиетата, бе саботиран от среди вътре в СДС. Третото бе обявяването на комунистическия режим за престъпен – с приетия закон не постигнахме заложените цели.

Отварянето на досиетата

В правителството решаването на този проблем бе възложено на вицепремиера Веселин Методиев. Аргументите ни за отварянето на досиетата бяха следните³⁷⁶. Първо, „да се прекрати зависимостта на висшите администратори, висшите магистрати и политическата класа от бившите служители на бившата Държавна сигурност“. Второ, „преследваните лица да получат в един момент възмездие или да се пречисти този процес, на който те са били жертва.(...) просто да видят на какво са били подложени... много от тях в продължение на целия свой живот“. Трето, „без акта на отваряне на архивите на бившата Държавна сигурност ние няма да можем да се справим с проблема за престъпността, в частност особено с организираната престъпност и корупцията“. Четвърто, такъв закон бе „приет от всички страни, които вече се интегрираха в Европа и в Северноатлантическия договор“³⁷⁷.

Според мен един от най-важните аргументи беше със закона да се направи невъзможно тези, които разполагат с противоправно отнета и съхранявана от тях информация, да манипулират поведението на хората на властови позиции. За да отнемем това най-добре скрито средство за въздействие, предвидихме да не се считат за източник на информация по смисъла на закона документи, които са били противоправно отнети и съхранени.

Първоначалните идеи бяха да разкрием 250 хиляди досиета, отначало 500 на висши държавни служители – политици, магистрати, министри и администратори. След това да оповестим хората, които бяха пострадали от ДС, и накрая да разкрием сътрудниците на репресивния апарат. Това не бе изпълнено, включително поради вътрешна съпротива от политици от ОДС.

Първият опит за отваряне на досиетата на репресивния апарат бе направен 79 дена след избирането на правителството. Парламентът прие Закон за достъп до документите на бившата Държавна сигурност³⁷⁸. Предвидена бе проверка дали лицата, заемащи 32 управленски позиции в трите власти, са били щатни, нещатни или картотекирани сътрудници. Задължаваха се всички специални служби

да предадат архивите на ДС на Държавния архив. Този вариант мина на първо четене.

След много спорове и съпротива темата с отварянето на досиетата бе отнета от Веселин Методиев. Това стана след намеса от страна на председателя на Народното събрание Йордан Соколов, който като министър на вътрешните работи бе работил с Богомил Бонев като главен секретар. За последния се застъпи и президентът Петър Стоянов, който му се доверяваше, след като го бе определил за вътрешен министър в служебното правителство. Натискът се оправдаваше с това, че трябва СДС, а не Демократическата партия „да пише“ този закон.

Спореше се по много въпроси: какъв е обхватът на понятието „сътрудник на бившата ДС“; лицата на кои позиции в държавата да подлежат на проверка. Отхвърлено бе първоначалното ни радикално предложение да предвидим явен достъп до архивите на Държавна сигурност, като за целта всички архиви на специалните служби бъдат предадени на Държавния архив. Дискутираше се кой ще отваря досиетата, как да бъдат защитени правата на проверяваните, какви да бъдат последиците. Давахме си сметка, че без отстраняване от властови и управленски позиции на сътрудниците на ДС отварянето на досиетата няма да даде резултат.

Накрая за второ четене законът бе готвен от министър Бонев, от началника на Националната разузнавателна служба Димо Гяуров и от част от ръководителите на другите специални служби. По тяхно настояване направихме най-голямото отстъпление от първоначалните ни намерения. Те предвидиха да не се обявява принадлежността на провербуваните бивши агенти на ДС, тези, които бяха останали на служба, освен ако не са заемали или не заемаха в момента политически длъжности. Така демократичното ни управление припозна за свои много офицери и агенти на бившата ДС.

Министърът на вътрешните работи и ръководителите на силови ведомства станаха членове на Комисията за отваряне на досиетата. Те наложиха своите позиции и отстъпленията от първоначалните ни обещания продължиха. Направиха закона по-приемлив за опозицията. Въпреки това депутатите от Демократичната левица напуснаха залата при второто гласуване. Определиха закона за удар срещу сигурността

на държавата и той действително беше някакъв нерешителен удар, но само срещу тяхната държава.

По настояване на президента Петър Стоянов Комисията „Бонев“ изчака Решение №10 на Конституционния съд от 22 септември 1997 г. С него конституционните съдии обявиха президента, вицепрезидента и себе си за изключение от закона и отмениха една от категориите – тази на „картотекираните сътрудници“.

Месец след решението на КС Комисията обяви своя списък. В него бе направила още компромиси по отношение на проверките на някои лица.

Преди оповестяването председателят на БСП Георги Първанов намери удобна възможност да разговаря с мен. Беше притеснен от това, че ще бъде обявен за принадлежащ към бившата ДС. Твърдеше, че не е бил сътрудник и ще бъде набеден. Уверих го, че ще изчакаме решението на конституционните съдии и няма да позволим без доказателства да бъде обвиняван който и да било. Както казах по-горе, не мога лично да унижавам когото и да било. Не знам дали този разговор е стигнал до Комисията и как е представен. Нямам спомен някой неин член да се е съветвал с мен какво да предприеме по въпросния казус. Ако го е направил, отговорът ми със сигурност е бил да се изпълни точно предвиденото в закона. Не се интересувах конкретно за което и да е лице, за да не се каже, че използвам властта, за да разчиствам свои лични сметки. Освен това бях уверен, че законът ще бъде изпълнен както трябва; нямах причини да се съмнявам.

Както е известно, Комисията „Бонев“ направи компромис с Георги Първанов. От архива ѝ изчезнаха част от неговите документи. На това основание бе определен за „картотекиран“ и неговата принадлежност към ДС не бе обявена.

Вторият опит за отваряне на досиетата бе направен от народни представители от СДС, Народен съюз и други парламентарни фракции в края на мандата на нашето управление. Предложиха допълнения, изменения и разширяване обхвата на закона и нова комисия, начело на която застана депутатът от СДС Методи Андреев³⁷⁹. Новият председател на парламентарната комисия по национална сигурност Йордан Бакалов преодоля забавянето на придвижването на закона в пленарната зала. В резултат от тези усилия Комисията „Методи Андреев“ бе създадена веднага, но отваряше досиета по-малко от една

година (2001-2002). Това е твърде кратък срок, за да се произведе осезаем ефект. На 30 април 2002 г. законът бе отменен от правителството на Симеон Сакскобургготски с приемането на Закона за защита на класифицираната информация. В него липсваха каквито и да е разпоредби относно достъпа и използването на документите на бившата ДС. Завесата падна отново.

Публичността на комунистическия репресивен апарат, на която прекомерно разчитахме, се оказа нож с две остриета. От една страна – по най-важното направление, се оказа неспособна да възпре съпротивата срещу прехода. Не само защото я осъществихме с много компромиси и отстъпления от първоначалните си обещания. Разкритията не дадоха резултат. Имаше лица със съвест от висшето ръководство на БКП, които излязоха от политическия живот и не се върнаха в него. Но реваншизмът и съпротивата на другите останаха. Осветляването на привилегирвания начин на живот на комунистическите феодали и на висшето ръководство на партията им не предизвика очакваното обществено негодувание. Обявяването на сътрудниците на репресивния апарат не предизвика очакваната буря и отхвърляне в обществото. То се отнесе толерантно към тях и им прости бързо. Освен това мнозинството от ръководителите на ДС не се държаха като виновни; продължаваха да се гордеят с миналото си и открито се противопоставяха. На тях отварянето на досиетата въобще не им подейства.

От друга страна, публичността навреди на излишно много хора. Има съществена разлика между сътрудник и сътрудник на ДС. Едни са тези, които убиха Георги Марков, а преди това измъчваха и убиваха хора в лагерите, други са тези, които са били разузнавачи, преводачи, технически сътрудници, явочници и доносници. Работата ми със специалните служби ме е убедила, че при точно поставяне на задачите разузнавачите и административните служители могат да бъдат много полезни за изработването на правилни управленски решения. Нуждата от технически сътрудници и държатели на квартири се разбира от само себе си. Хората от тези изброени категории изпълниха ролята на жив щит. Сред тях имаше много такива, които бяха принудени или изнудени да участват. Те застанаха между нас и този висш състав на ДС, който репресираще обществото със страх и преследване.

Поради липса на професионализъм и яснота за целите ОДС, както и голяма част от демократичната общност, възприемаше отварянето на досиетата като морален акт, а всъщност целта трябваше да бъде друга – да бъдат защитени демократичните институции на властта от съпротивата срещу прехода. Центърът на тази съпротива успешно разпространи внушението, че именно хората, участвали в живия щит, са виновни за комунистическите репресии, а след това и за саботирането на реформите. Което изобщо не беше вярно. Виновни бяха другите – убийците и насилниците, които бяха надеждно прикрити, включително от прокуратурата и от превербувалите ги колеги от специалните служби на демократичната държава. И най-вече виновниците бяха тези, които останаха на властови позиции. *Истинският ни противник бяха тези, които ръководеха политически партии, специални служби, прокуратура, съдебната власт, които бяха в Конституционния съд и в медиите. Ние ударихме встрани, а не по тях.*

Най-силното доказателство за тази несправедливост е, че мнозина, макар и ударени от закона, останаха привърженици на демокрацията и на евроатлантическата принадлежност на България. И продължиха да ги защитават и да се борят за това и след като бяха посочени с пръст. Затова главният секретар на Министерски съвет Елиана Масева бе права, когато каза за този закон: „С един акт направихме жертвите на комунизма жертви и на демокрацията“.

Комисията за архивите на ЩАЗИ направи задължителното разграничаване между жертвите и насилниците, между пострадалите и облагодетелстваните от репресивния апарат на Германската демократична република. Оцени степента на вредите, които са нанесени. Германският закон не предвижда задължителни проверки за принадлежност или сътрудничество. Той само дава право на ръководителите на звената на публичната администрация да извършват проверка на миналото на подчинените им държавни служители. В частния бизнес запитвания за справка могат да бъдат отправяни само по отношение на ръководни кадри от определено ниво нагоре. В случай на положителен отговор за дадения подчинен санкциите или изводите зависят от приетата в съответната институция практика. Законът разрешава, но без да го изисква изрично, проверката в

архивите на ЩАЗИ за министри, депутати, адвокати, съдии както на централно ниво, така и на ниво провинции.

Още преди да вляза в МС, знаех кой е истинският противник на българския преход. Вече бях персонална мишена на този противник в продължение на 7-8 години. Нямахме как да не науча кой е той. Известно е, че българската ДС и Разузнавателното управление на ГЩ на БНА³⁸⁰ са работили в тясно сътрудничество с руските КГБ³⁸¹ и ГРУ³⁸². По-малко е известно, че някои от най-ценните и обещаващи български сътрудници са били провербувани от съветските служби в периода 1981-1986 г., когато в Кремъл вече са били наясно с предстоящия край на комунистическия режим. Този контингент от хора, скрит и недосегаем за нашите закони за досиетата, формира и днес петата колона на московските репресивни служби в България. Те бяха позагубили целите си в периода на големите трудности на Руската федерация при Елцин до 1998 г. След това бяха реактивирани с началото на Косовската криза и военните действия на НАТО за свалянето на Слободан Милошевич. Впрочем във войната срещу нас бяха хвърлени като по обща команда всички преназначени и неоповестени според закона бивши сътрудници на ДС, а също така и вече известните ръководни лица, ще ги нарека „първия ред“ на бившата ДС, които не намираха за необходимост да се крият – открито се афишираха и участваха в активни мероприятия и в обществения дебат. Дори организираха и водеха антиправителствени демонстрации.

Ще бъде неправилно да се търси оправдание във външни причини, преди отново да видим собствените си кривици. Основната слабост, която не позволи да възпрем и изолираме противниците на прехода, бяхме ние самите със своята неподготвеност и непрофесионализъм както в сектора на сигурността, така и в този на политиката. Освен това няхмахме и реална обществена опора. Вярно е, че голямото мнозинство от избирателите искаше отварянето на досиетата, но не за да види своите противници и да се изправи твърдо срещу тях. С опустошената си душевност посткомунистическото общество бе неспособно да поиска и още по-малко да се бори за своята свобода и за своите демократични институции. Ние всички сами сме си виновни за това, че отварянето на досиетата се превърна в средство за прехвърляне на политическа отговорност и за безцелни и безпочвени упреци, за празно ровене в съдбите на хората и за тяхното унижаване.

И досега чувам въпроса: „Защо не отворихте досиетата?“. Питащият не дочаква или не изслушва отговора за ролята на Конституционния съд, за отмяната на закона и за закриването на Комисията по досиетата от Симеон Сакскобургготски и Ахмед Доган. Не обръща внимание на това, че все пак досиетата са отворени. Просто отправя безадресен упрек. Казва, че не сме постигнали желания ефект, което е напълно вярно.

Неуспешната лустрация³⁸³

Първият опит за лустрация със закона на Георги Панев³⁸⁴ от 1992 г. се отнасяше само за ръководителите на научни институти и преподавателите във ВУЗ. Предизвика много обструкции и макар да бе необходим, бе отменен на 30 март 1995 г. от самостоятелното мнозинство на Демократичната левица по време на правителството на Жан Виденов.

Признавам, че в началото на нашето управление подценявах важността на проблема и силно надценявах ефектите от Декларацията за националното съгласие³⁸⁵. Скоро, вследствие нарастващата агресия срещу нас, промених позицията си. Убедих се, че лустрацията е необходимото и достатъчно условие да бъде защитен и проведен успешно преходът към демократизация и пазарна икономика, защото само така можеше да се елиминира съпротивата и да се противодейства на всички рецидиви на комунизма.

Защо не успяхме да направим лустрация в България?

Ние споделяхме, а за съжаление, и сега продължава да се споделя, една погрешна концепция за комунистическото общество като потискано от авторитарен диктатор, подпомаган от неголяма група активни последователи. Когато диктаторът и обкръжението му се махнат – обществото става свободно и демократично. Ако това бе вярно, то отстраняването на Тодор Живков на 10 ноември 1989 г. и на обкръжението му от властта на 8 февруари 1990 г. трябваше да донесе демокрацията и да премахне пречките пред прехода в България. От БКП/БСП непрекъснато твърдяха, че това така е станало и заслугата е тяхна. Мнозина още им вярват и го показват, като честват 10 ноември 1989 г.

Скоро разбрахме, че проблемът не стои така. Силата на съпротивата срещу прехода произтичаше от много места. *Комунистическият*

режим е балансирана със сила система. Изградена е от несигурни взаимоотношения между различни обществени, икономически и етнически групи и е крепена от многобройни техни представители. Взаимоотношенията са несигурни и нестабилни, защото нито една от съставните части на системата, включително нейното ръководство, няма своя собствена основа и затова пребивава в страх. Поддържа се с репресии и заплахи, които произтичат отвътре, от нея самата. Отстраняването на всички нейни крепители от властови и управленски позиции би било пълна лустрация.

От това определение следва, че пълна лустрация не може да се осъществи само с пакет от правни норми. Необходими са както те, така и политики, но също и неформални практики (например както в германските държавни учреждения и бизнес). Успешното осъществяване изисква участие на гражданите и на ръководителите на публичните и частните институции. Декомунизацията не може да се спусне отгоре. В сравнение със страните, извършили политика на лустрация, тези предпоставки у нас никога не са били налице. Защото през по-голямата част от времето на прехода институциите бяха ръководени от същата тази номенклатура на БКП и ДС и от агенти на руските специални служби, които съобразно даденото определение трябваше да бъдат отстранени.

Освен това Демократичните сили у нас не бяха единни в извършването на лустрационна политика. Едни бяхме „за“, други бяха „против“. Правителството на ОДС бяхме „за“ и направихме повторен опит в тази насока. Министърът на държавната администрация подготви и предложи на правителството, а то одобри и внесе в 38-ото ОНС Закон за администрацията³⁸⁶, с който се отстраняваха от ръководни позиции бившите ръководители на политическия и административния апарат на Българската комунистическа партия и сътрудниците на бившата ДС.

На 3 ноември 1997 г. в пленарната зала на НС се случва следното. Събират се всички депутати от ОДС. В напрегната обстановка пред тях президентът Петър Стоянов остро атакува предложения закон. Думите му са посрещнати с възмущение и дюдюкане. Отчаян и дълбоко разочарован, вносителят на закона Марио Тагарински губи самообладание. Стоянов гневен напуска събранието.

Тезата на президента, която защитаваше пред мнозина, бе, че с лустрацията депутатите от ОДС се опитват да отвлечат вниманието от участието си в приватизацията. Това може да е било мотив за единици от тях, но голямото мнозинство виждаше ясно истинския си противник и искаше да го отстрани от властови позиции или поне да го обезсили.

С минимално мнозинство от 7 на 5 гласа Конституционният съд (КС) отхвърли лустрационните текстове от закона за администрацията³⁸⁷. Трима от седемте конституционни съдии бяха бивши сътрудници на ДС. За отхвърлянето събраха основания отвсякъде, дори оттам, където ги нямаше. Първо, че законът

противоречи на приетата от 7-ото ВНС Конституция. Нейният чл. 6 не допуска „никакви ограничения...., основани на политическа принадлежност...“. Съдиите се мотивираха със Споразумението между политическите сили, представени във ВНС, за гарантиране на мирния преход към демократично общество³⁸⁸, което не може да бъде аргумент за тях. Аргументираха се и с това, че въз основа на конституционно недопустими критерии се нарушава правото на труд на предложените за лустрация, а то е гарантирано от чл. 48 на Конституцията.

Конституционният съд отправи тежки квалификации към правителството и мнозинството на ОДС за нарушаване на „основни принципи на правовата държава – индивидуалната отговорност, основана за всяко отделно лице (произтичаща от върховния конституционен принцип на зачитане на човешкото достойнство – Преамбюл на Конституцията, чл. 4, ал. 2 от Конституцията); зачитане правото на защита (чл. 56 от Конституцията), необходим елемент от което е презумпцията за невиновност...“³⁸⁹. Като че ли някой бе тръгнал да съди въпросните лица.

Казано накратко, *бяхме разобличени, че се опитахме да отнемем на ръководителите на БКП и на ДС правото им на труд, че ги считаме всичките за виновни и опасни за реформите, че сме посегнали на тяхното достойнство и не сме им дали право на защита. Накърнили сме правото им да продължават да са на власт и да действат със своите неприкосновени комунистически убеждения срещу прехода към демокрация и пазарна икономика и срещу евроатлантическото бъдеще на България.*

Според конституционните съдии бяхме нарушили и няколко международни договора, сключени от Република България. Всъщност бяха цитирали избирателно и само това, което им вършеше работа. В Резолюция 1096 (1996) на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа (ПАСЕ), която сигурно е съобразена с тези договори, е казано следното: „Целта на лустрацията не е да се наказват хората, за които се предполага, че са виновни – задача на прокурорите е да прилагат наказателното право, а да защитава новосъздадената демокрация“³⁹⁰. А ние очевидно *искахме не да ги наказваме, а да не управляват.*

У нас новосъздадената демокрация остана незащитена.

Колко безпринципно е било отменящото лустрацията решение, се вижда от друго произнасяне на същия състав на Конституционния съд по дело срещу текстове в Закона за радиото и телевизията³⁹¹. То бе възбудено отново от депутати на Демократичната левица срещу въведената от нас забрана да бъдат членове на Съвета за електронни медии и на управителния съвет на БНР, съответно на БНТ, лица, които са били сътрудници на бившата Държавна сигурност. По това дело конституционните съдии отхвърлиха искането на опозиционните депутати за обявяване на въпросните текстове за противоконституционни. Тоест КС реши, че за една категория държавни служители лустрация бе допустима, за други – не.

По въпросните забрани има още по-интересно развитие. По време на коалиционното управление на БСП и ДПС, при правителството на Пламен Орешарски, друг състав на Конституционния съд, съставен почти изцяло от съдии, посочени от НДСВ, ДПС, БСП, ГЕРБ и президентите Първанов и Плевнелиев, *пререши* казуса с лустрацията в медиите и обяви въпросните текстове в Закона за радиото и телевизията за противоконституционни³⁹². Само трима от 12 конституционни съдии се противопоставиха на това решение – Благовест Пунев, който бе и докладчик, Кети Маркова и Анастас Анастасов.

Забележителна бе упоритостта на БСП да отвори пътя към ръководни позиции в медиите на сътрудниците на ДС.

Още повече се набива на очи *политическото преразглеждане на казус от КС, по който вече се бе произнесъл.*

Обявяването на комунистическия режим за престъпен

По инициатива на Георги Панев от СДС група депутати внесоха в парламента проект на Закон за обявяване на незаконността на комунистическия режим в България³⁹³. Имахме сериозни съмнения, че този декларативен акт ще стане ефикасно средство в борбата с рецидивите на комунизма. Председателят на ПГ на СДС Екатерина Михайлова се бе въздържала да подкрепи влизането му в пленарната зала: „...смятам, че тази морална оценка, която се съдържа в този законопроект, е дадена вече от голяма част от българското общество. За Обединените демократични сили, за демократичната общност в България тази оценка, която се съдържа в този законопроект, не е нещо

ново. България трябваше да приеме такъв закон или акт, като декларация, много по-рано. Питам се обаче дали е дошло времето за Българската социалистическа партия да даде същата оценка?“.

Времето на БСП очевидно не бе дошло. Посрещнаха закона с яростна съпротива. Георги Първанов го обяви за „най-безумния, най-смешния, най-конфронтационния законопроект за периода след 1989 г.“³⁹⁴. Хвърли обвинения във всички посоки и включително по правителството.

Моята позиция след първото гласуване бе, че: „България, като всички останали страни, трябва да скъса окончателно с комунизма. Без значение е под каква форма ще стане това, със закон, резолюция или декларация. Важно е да се формира политическа воля, която да каже, че път за България назад няма. Европа очаква това от нас и доказателството е фактът, че вчерашното решение на парламента стана новина по Евронюз“³⁹⁵.

Кой в България е бил прав и кой безумен, показва проведеният общоевропейски дебат и приетите документи. По темата за престъпленията на комунизма има обща европейска позиция. Ние просто бяхме изпреварили времето и затова нямахме външна подкрепа за нашия закон.

До 1996 г. Парламентарната асамблея на Съвета на Европа се надяваше в своя резолюция³⁹⁶, че наследството на бившите комунистически режими лесно ще бъде разградено. Чак 10 години по-късно ПАСЕ прие резолюция за *Необходимост от международно осъждане на престъпленията на тоталитарните комунистически режими*. В нея призова „...всички комунистически или посткомунистически партии в държавите членки, които все още не са направили това, да преосмислят историята на комунизма и собственото си минало, ясно да се дистанцират от престъпленията, извършени от тоталитарните комунистически режими, и да ги осъдят без всяка неяснота“³⁹⁷. У нас БСП не чу този призив.

Две години след втората резолюция на ПАСЕ бе приета *Празката декларация за европейската съвест и комунизма*, която започва с това, „че общества, които забравят миналото, нямат бъдеще“³⁹⁸. В нея се настоява комунизмът да бъде признат за „съществена и ужасяваща част от общата история на Европа“. Настоява се за „отговорно отношение на националните парламенти към признаването на

комунистическите престъпления за престъпления срещу човечеството, пораждащо съответно законодателство и парламентарен контрол върху изпълнението на тези закони“; за „преразглеждане и коригиране на учебниците по европейска история, така че децата да могат да научат и да са предупредени за комунизма и неговите престъпления по същия начин, по който са научени да осъждат нацистките престъпления“.

Междувременно първият акт на българския парламент срещу комунизма бе забравен и заслугата на ОДС за него бе отнета. В интернет може да се прочете, че „България осъди комунизма на 18 септември 2008 г.“, когато без депутатите от БСП 40-ото Народно събрание одобри Пражката декларация за европейската съвест и комунизма.

Година по-късно, след като българските Демократичните сили бяха вече разбити, Европейският парламент (ЕП) прие резолюция, в която: „Подчертава значението на поддържането на спомените за миналото живи, тъй като не може да има помирение без истина и памет. Отново потвърди своята решителна единна позиция срещу всяка форма на тоталитарно управление независимо от идеологическия контекст“³⁹⁹. Изрази съжаление, че не са отворени архивите „на бившите служби за сигурност, тайната полиция и разузнавателните ведомства...“⁴⁰⁰ и „убеждение, че крайната цел на разкриването и оценката на престъпленията на комунистическите тоталитарни режими е помирение, което може да се постигне с поемане на отговорност, молба за прошка и насърчаване на морално възраждане“⁴⁰¹. Двама от европейските парламентаристи от БСП подкрепят резолюцията; трима, сред които е Илияна Йотова, се въздържат.

Колко отговорност у нас е поела БСП, каква молба за прошка е поискала и накрая стигнали ли сме на тази основа до морално възраждане, нека всеки преценява сам.

Моята оценка е, че нашият акт в 2000 г. увисна във въздуха. За да я аргументирам, ще посоча още два факта за българското отношение към комунистическия режим.

Първият. През септември 2015 г. една група депутати внесе и прокара в 43-тото ОНС изменение и допълнение на Наказателния кодекс. В него бе предвидено да не се изключва по давност наказателното преследване и изпълнението на наказанието по отношение на: „1. престъпления против мира и човечеството; и 2.

тежки престъпления по глава втора, раздел I, раздел II, раздел IV и раздел V; глава трета, раздел I, раздел II и раздел III; глава единадесета, раздел III от особената част на Наказателния кодекс, извършени в периода от 9 септември 1944 г. до 10 ноември 1989 г. от членове на ръководни органи на Българската комунистическа партия, както и от трети лица, на които са възложени ръководни длъжностни или партийни функции⁴⁰².

По инициатива на главния прокурор Сотир Цацаров и на основание на Конституцията, приета от 7-ото ВНС, Конституционният съд отмени премахването на давността за престъпленията на комунистическия режим⁴⁰³. Единственият с особено мнение бе Филип Димитров. Българските конституционни съдии не пожелаха да се съобразят с общата европейска позиция, че трябва да признаят комунистическите престъпления за престъпления срещу човечеството. Всъщност и тази позиция увисна в застоялия въздух на българския политически и обществен живот. Увисна по същата причина, както нашият закон. Позицията на Европейския парламент остана само във вид на декларация – който иска, се съобразява, който не иска, не ѝ обръща внимание.

Всъщност още в 1990 г. мнозинството на БСП във ВНС предвиди максимална давност от 35 години за двойно и тройно убийство. В 1980 г. давността за убийците от есента на 1944 г. вече бе изтекла. Нито един извършител на масовите убийства след 9 септември 1944 г. у нас не бе наказан. Всички те бяха опростени от собствената им партия. БКП/БСП се бе погрижила надеждно да защити своите престъпници още на старта на прехода. Направила го бе и в Конституцията, и в Наказателния кодекс.

Вторият. Една група за натиск⁴⁰⁴ внесе проектозакон за изменение и допълнение на Закона за обявяване на комунистическия режим в България за престъпен⁴⁰⁵. В него се правеше опит да бъдат задължени всички публични органи и лица да предприемат действия за преодоляване на тежкото наследство от комунистическия режим, като премахнат или не поставят на публични места символи, лозунги и знаци, скулптури, паметници и картини, създадени за възхвала на комунистическия режим или на Българската комунистическа партия и нейните ръководни дейци. Ако не го направят, се задължаваха да поставят надпис: „Комунистическият режим в България 9.09.1944 –

10.11.1989 г. и дейността на БКП са обявени за престъпни със закон, приет от 38-ото Народно събрание“.

Задължаваха се: „Министерството на образованието и науката, директорите на училищата, ректорите и деканите във висшите учебни заведения, както и самите учители и преподаватели, наред с всички държавни и общински органи, публични и граждански организации, имащи отношение към образованието и възпитанието на подрастващите, да предприемат съответните действия в учебните помагала, учебниците, учебните планове и образователния процес, периодът от 9.09.1944 г. до 10.11.1989 г., включително и дейността на партийните и държавни ръководители, да получат точно и обективно отразяване в съответствие с този закон“.

За неизпълнение на закона се търсеше административно-наказателна отговорност – глоба между 200 и 2000 лева, която се удвояваше при повторение за всяко следващо нарушение. Задължаваше се областният управител, подпомогнат от комисия, да изпълни закона. Ако не го направи, се предвиждаше да бъде санкциониран от премиера или упълномощено от него лице.

На 24 ноември 2016 г., независимо от общата европейска позиция, присъстващите депутати от БСП, „Атака“ и АБВ гласуваха заедно против законопроекта на първо четене. Въпреки тях той бе одобрен. Мнозинството на ГЕРБ и Реформаторския блок позволяваше законът да бъде приет окончателно, но това не стана. Ръководството на ПГ на ГЕРБ не го внесе за второ гласуване.

Защо се провалихме срещу номенклатурата?

Ще започна с лично признание. Никога не съм бил краен в противопоставянето на каквото и да било. Християнската ми етика отрича подобно поведение. Политическата атака и разгромяването на противника не са били моя силна страна. Ако мога нещо в такава битка, то е да се защитавам и ако не се защитавам успешно, да понасям и да търпя. Не мога да громя. На Демократичните сили бе необходим лидер с други качества, не с моите, за да води успешна война срещу номенклатурата на БКП и ДС.

Освен това задачата пред нас далеч не бе така линейно поставена. Преодоляването на повсеместните кризи изискваше градеж, а не битка. Те не се съвместяват лесно. На реформаторите им трябваше лидер,

който може бързо да оставя мистрията и да взима оръжието, и след това обратното. Макар да опитвах, с това не успях да се справя.

Срещу широкия фронт, който отваряха комунистическите остатъци, бе нужна организирана, дисциплинирана и всеотдайна сила. СДС, а и ОДС никога не са били такава сила. От целия разказ дотук се вижда колко лесно и бързо сме се разпадали. Това ставаше всеки път поради една и съща причина. Не можехме да се противопоставим на бившата комунистическа партия и на ДС. Ние от СДС си бяхме ентузиастични, а не професионални политици. В редица отношения бяхме експерти, но точно по въпросите на сблъсъка и противоборството – в сектора за сигурност, всички бяхме дилетанти. Там беше голямото предимство на нашия противник. Трябваше да водим битките на неговия терен, с неговите средства, които не познавахме и не бяхме прилагали. Никой от нас не бе професионално подготвен да води такава война. Оставям настрана това, че никой от нас не можеше да прави активни мероприятия или да клевети професионално, каквито умения имаше нашият противник.

По-важно от всичко е, че ние не противодействахме в зависимост от степента на вредата, която зависимите лица нанасяха на демократичните и пазарни реформи. Накараните да пишат доноси не са нанесли най-голямата вреда. Вредата зависи от два фактора – от висотата на позициите на лицето и от силата на зависимостта. От тази гледна точка най-вредни за българския преход са лицата с най-високи политически и държавни властови позиции – такива като Георги Първанов и Ахмед Доган. На другия полюс е силно нашумялото разкриване на сътрудничеството на Юлия Кръстева с ДС. То създава конфузни подозрения сред и за левите интелектуалци в Западна Европа, които впрочем би следвало да са били налице още от времето на маоистките ѝ увлечения, но за България очевидно тя е твърде безвредна, защото никога не е заемала каквито и да било управленски позиции.

Бившата номенклатура воюваше безогледно срещу нас като с класов враг, който трябва да бъде унищожен. Ние трябваше да противодействаме само в рамките на демократичните правила. Трябваше да третираме тяхното политическо представителство – БСП, като противник, който ни е конкурент за по-доброто и по-бързото завършване на прехода. Трябваше да се отнасяме към партията им като

към европейска левица. Това се опитвах да правя с напразната надежда, че ще станат такива, защото очевидно не бяха. Тогава ПЕС⁴⁰⁶ още отказваше да ги приеме за член.

Много преди нас нашият противник се бе прегрупирал и реорганизирал, за да се адаптира към новите условия. Разполагаше с партийно представителство в лицето на БСП, която бе запазила масовата комунистическа членска маса. Стопанската номенклатура бе заела ключовите позиции в икономиката и банките. Репресивният комунистически апарат бе останал в органите за сигурност. Верните на Москва военни командваха българската армия. Вербуваните висши духовници управляваха Светия синод на БПЦ и Главното мюфтийство на мюсюлманското изповедание в България. Комунистическата интелигенция доминираше в медийния дебат със своите публични говорители.

Моята оценка и тогава, и сега е, че не сме имали сили да разгромим такъв противник. Ако бяхме опитали, нямаше да запазим гражданския мир. БСП се готвеха за такава развръзка. Дори заплашваха: „С кръв сме взели тази власт – с кръв ще я дадем“. Тези заплахи не ни действаха, но в условия на граждански размирици и насилие бе невъзможно да рестартираме реформите. Затова ни оставаше само да се опитаме да попречим на политическия си противник да саботира демократичното движение на страната и изграждането на пазарната икономика. Въпреки всичко успяхме донякъде в периода 1997-2001 г.

Сред ръководителите на демократичните партии и в банката от кадри, с които разполагахме, имаше зависими хора. След години те бяха разкрити като сътрудници на ДС. При други лица от нашите челни редици зависимостта се дължеше на вербуване на техните бащи или на членове на семействата им от бившия репресивен апарат. Неизвестно бе колко бяха провербувани от руските специални служби. Десетилетията на прехода позволиха да се проследят последиците от такава чужда на интересите на България зависимост, но това стана много по-късно. Провербуваните все по-ясно се очертават, но едва сега. Трети поддържаха тесни приятелски връзки с висши кадри на БКП като Ярослав Радев⁴⁰⁷ например. Имаше и такива, и те се оказаха твърде много, които следваха външни директиви заради своя бизнес или бизнес партньорство, заради своята или на членове от семейството

си политическа кариера, или позиции в съдебната власт, или просто заради алчност или амбиции.

Най-много бяха слабоволевите и плашливите, тези, които лесно възприемаха чуждите внушения, клеветите и хулите. Те вземаха своите отрицателни емоции за политика, а на практика не бяха в състояние нито да защитят, нито да атакуват заради реформите. Сред демократите имаше дефицит на хора със свободна воля, а и не само сред тях. Колкото повече от комунизма живееше в посткомунистическото ни общество, толкова по-малко то бе способно да гради новото. Част от хората, които имаха способности да вземат самостоятелни решения, лесно ги прехвърляха на други, включително заради някаква незначителна полза, например да са спокойни, че друг носи отговорността.

Напътстващите ни експерти от МФИ и ЕС, изглежда, не си даваха сметка, че не е възможно да се строи демократична България и конкурентна икономика без тази *free will*⁴⁰⁸. Вероятно защото в техните страни тя не бе дефицитна. Възпитаваше се в семействата, в училище и в живота заедно с представите за чест и достойнство. У нас не бе така. И сега не е така.

В своето изказване преди второто четене на Закона за обявяване на комунистическия режим за престъпен депутатът от БСП Янаки Стоилов каза, обръщайки се към вносителите: „Искате или не искате, повечето хора в България над 20 години са деца на комунизма“⁴⁰⁹.

Повечето бяха. И за тях казаното е вярно. Децата не могат да са противници на своите родители. Надеждата ми е, че с годините това съотношение се променя.

Войната с организираната престъпност

Поставям организираната престъпност сред рецидивите от комунизма, защото бе създадена и култивирана от ДС. Бурното ѝ разрастване се случи пред очите ни в периода на успешния саботаж на реформите. Тя се проявяваше като въоръжена престъпна група; като такава, организирана за нападения срещу граждани или организации; като организирана престъпна група, в която участват и длъжностни лица от законодателната, изпълнителната и съдебната власт; и като такава, покровителствана политически, която извършва тежки престъпления⁴¹⁰. Първите две форми наричахме силови групировки.

Бяха създадени от бивши спортисти – сержанти и офицери от полицията и от службите, които със съдействието на служители от митническата администрация и Гранична полиция натрупаха състояние, на първо място, от контрабанда по време на първото и второто югоембарго. Подкупният български митничар стана обесеният грозен герой в световноизвестния филм на Емир Кустурица „Черна котка, бял котарак“.

Проучвайки контрабандата, за първи път чух думите „държавна контрабанда“. Така граничните служители наричаха организираните от ДС трафик на наркотици (каптагон), с който репресивният апарат рушеше „прогнилия капитализъм“. Върху това старо държавно каналджийство се разви българската мафия. Тя съчетаваше легален и нелегален бизнес, проникваше във висшите етажи на властта с цел придобиване на власт и пари. Бившите шефове на ДС и сега получават лепта от своите „момчета“.

С Йордан Соколов като вътрешен министър неуспешно се бяхме опитвали в няколкото месеца на правителството на Филип Димитров да препятстваме превръщането на каналите на ДС в организирана контрабандна мрежа. Познавахме българската мафия от нейното създаване и затова знаехме как следва да се борим с нея. В Предизборната платформа на ОДС обещахме, че ще обявим война на организираната престъпност, че няма да допуснем престъпни групировки да изместят държавните институции, че ще защитим хората от самозвани „застрахователи“ и от безчинствата на престъпниците. Обещавахме да прочистим институциите от корумпирани чиновници, да поискаме доказване на произхода на имуществата и доходите. Обещахме и съд за тези, които ограбиха държавата⁴¹¹. Трябваше да воюваме истински с организираната престъпност, защото тя бе изместила държавните институции и се разпореждаше в страната, защото препятстваше развитието на демократичните процеси, пазарните реформи и присъединяването на Република България към Обединена Европа.

Тази оценка не се споделяше от опозицията в парламента. Когато там се дебатираше Докладът на Комисията за борба с престъпността и корупцията с неговите изводи и препоръки, аргумент номер едно на Демократичната левица бе, че истинският проблем е дребната масова престъпност, кражбите. Съгласен бях, че кражбите са бич за

обществото, че ощетяват и едновременно унижават хората. Същевременно питах настойчиво и риторично: тези ли, които крадат от нивите крави и говеда, леки автомобили, ценности и телевизори от жилищата, подкупват митничарите и правят каналите за износ? Битовите престъпници ли подкупват данъчните агенти и укриват данъци в големи размери? Те ли подкупиха банките и взеха огромни кредити, които не върнаха и впоследствие бяха записани като държавен дълг? Те ли сложиха ръка и разориха най-печелившите стопански активи на страната? Те ли претендираха за властта в държавата и дори бяха направили едно правителство на България свой васал? Питах – тези дребни престъпници ли са опасността за страната?

В никоя страна битовата престъпност не е заплаха за националната сигурност. Такава е организираната престъпност и особено тази, свързана с властта.

Със своята позиция за масовата битова престъпност БСП и коалиция правеха опит да избягат от тези въпроси, да сменят най-важната насока на работата на парламентарната комисия. Политически манипулираха нейните изводи и се мъчеха да насочат в неправилна посока противодействието ни. Депутатите от БСП осмиваха, ехидничеха, правеха бутафория от един изключително важен, съдбоносен за държавата въпрос. На мен лично тогава ми загорча много. Заявих, че така се държат само разкритите гузни хора, тези, които искат да прикрият своите другари от престъпния свят.

Парламентарната комисия бе направила анализ на изминалите 7 години от началото на прехода, на опитите на различни правителства да противодействат на престъпността и корупцията. Бяха проучени многобройни документи, оставени от изпълнителната власт. Въпреки нежеланието на Демократичната левица да извлече поуки от собствения си управленски провал, Комисията го бе направила вместо нея. Беше аргументирала изводите си с техните собствени правителствени документи. Всички анализи стигаха до едни и същи или до много сходни изводи – организираната престъпност и корупцията бяха бич за страната. Правозащитните органи можеха да се справят с дребната масова престъпност и да я ограничат на ниски нива. Тези органи бяха безсилни срещу организираната престъпност, която се бе враснала в тях.

Факторите и диагнозата

В Единната национална стратегия за противодействие на престъпността посочихме следните фактори за рязкото увеличаване на престъпността след 1990 г. Първо, лошото икономическо състояние, навлизането на бившата партийна и стопанска номенклатура в сферата на сенчестата икономика, опитите ѝ за непрекъснато трансформиране на политическата власт в икономическа и обратно. Второ, регионалните конфликти и свързаните с тях ембаргови ограничения. Трето, фактическата непригодност на правозащитната система да се справи с новите предизвикателства. Четвърто, срастването на националната с интернационалната престъпност по линията на наркотрафика, нелегалния трафик на хора, контрабандата с оръжие и с акцизни стоки.

Вярно бе, че икономическата криза, обедняването на населението, безработицата, задълбочаващото се разделение между бедни и богати и разпадането на комунистическия мироглед също бяха фактори за бързото нарастване на криминалния контингент, в това число и този на организираната престъпност. Но в дълбочина действаше друг фактор, който създаваше голямата опасност за националната сигурност и за сигурността на гражданите.

„Една част от хората, заети в държавните органи за сигурност, прекрачиха барикадата и минаха от другата страна, и то под насърчителния поглед на определени политически сили. Част от хората, които служеха на държавата, на нейната сигурност, в момента са фактори в тази престъпност и ние не бива да си затваряме очите пред това, защото това е една наистина голяма опасност. Защото това са хора опитни, хора, които са много сериозен противник.

Не е случайно обстоятелството, че те протягат непрекъснато ръка към политическата власт в България, че не се държат като нормален бизнес, който търси лобиране в законодателната, в изпълнителната власт, който се стреми да постига сделки. Не е случайно обстоятелството, че те непрекъснато застават в позата на претенденти – те да определят какво да става в България.“⁴¹²

Организираната престъпност бе най-опасният рецидив от комунизма. Причина за това бе, че *страхът от стария репресивен*

апарат бързо се трансформира в страх от организираната престъпност. Българските граждани се страхуваха повече от нея и имаха по-малко респект от държавата. Точно заради това се съгласяваха да бъдат рекетирани и в същото време си позволяваха в много случаи да не плащат данъците си. Силата на организираната престъпност винаги е в страха на обикновения човек от саморазправа, от това, че срещу него стои организация, която може да го накаже. Трябваше да му дадем смелост да спре да се страхува, а това не бе никак лесно.

Мафията се бе разпростряла в политиката, в банките, в търговията и индустрията. В осемте предишни години в България нямаше воля за борба с нея, даже имаше правителства, които я покровителстваха. От тази протекция произтичаше голямата заплаха за сигурността на личността, за собствеността и за държавността в България.

Ще илюстрирам с пример от земеделието. Групировките изнудваха производителите да продават тон зърно срещу 90 долара при обявена изкупна цена от правителството за 134 долара и това бе масова практика и в други земеделски производства. Особено нашумяха случаите с насилственото изкупуване на череша на ниски цени. Друг пример бе масовото рекетиране с охранителна дейност, знаци за което бяха стикерите на ВИС и СИК, кражбите на коли с цел откуп и други.

В късната есен на 1997 г., по силата на Закона за отмяна на банковата тайна за лица с несъбираеми кредити, приет от 38-ото ОНС по предложение на Александър Каракачанов от Обединението за национално спасение, бяха оповестени имената на над 3000 физически и юридически лица, нередовни длъжници на банковата система. Хората ги нарекоха „кредитни милионери“. Поради слабостите на съдебната власт законът не произведе ефект. След година посочих, че 2.5 млрд. марки са изтекли от банките и не е реално да остават неизвестни имената на раздавалите и получавалите кредити, да няма осъдени. Преди това на 8 януари 1998 г. се бях зарекъл да уволня всеки от държавната и стопанска администрация, който се окаже кредитен милионер, и бях изпратил писмо до управителя на централната банка да ми предостави имената на кредитните милионери, които заемат или са заемали висши постове в изпълнителната власт. Бе очевидно, че само мащабна организирана престъпност е с възможности да нанесе такава голяма щета на банковата система и на държавата.

Тази обстановка определи решаването на проблема с престъпността като първостепенен и изключително спешен обществен приоритет и като основна задача на българското правителство. Спешен, защото не можехме дълго да пребиваваме в състояние на разбити държавни институции. В докладите, които стигаха до мен, непрекъснато се сочеха несъгласувани процедури и конфликти между правораздавателните органи, липса на информация и необясними прекъсвания на наказателно- процесуалния процес. В кулоарите на парламента дадох пример за пуснат за 20 дни престъпник от затвора от главния прокурор Иван Татарчев, който след това бе изчезнал. И това не бе единичен случай.

Трябваше да бързаме и защото границата между държавата и престъпниците почти не съществуваше. Затова организираната престъпност вземаше връх. В продължение на няколко години, заети с битки срещу реформите, управляващата БСП допусна да се отслабят възможностите на държавата да се защитава и тя бе доведена до изключително тежко състояние. По тази причина се опитвах да чертая отново тази граница, която не трябваше да се прескача: „Има един огромен конфликт – между държавата и престъпниците. И въпросът е кой къде застава в този конфликт – дали на страната на държавата и обществото срещу престъпниците, или на страната на престъпниците срещу държавата и обществото“⁴¹³. Бяха се появили и открито се манифестираха центрове на власт, паралелни на избраната от народа легитимна власт.

Флагман на тези претенции за власт бе създаденият от ДС конгломерат „Мултигруп“. Още преди изборите осъдих стремежа на групировката да контролира парламента. Определих това като безумна и маниякална идея и предупредих, че ще им струва много⁴¹⁴. След изборите нейният шеф Илия Павлов до такава степен се бе самозабравил, че претендираше да управлява държавата заедно с нас. Година и половина по-късно казах: „Ако „Мултигруп“ е прегазила закона, държавата прегазва „Мултигруп““⁴¹⁵. Това самочувствие ми дойде по-късно. През пролетта на 1997 г. властта бе в процес на полуразпад. И тази власт трябваше да води войната с масово разпространената организирана престъпност и корупцията.

Войната с организираната престъпност бе война с бившата ДС. Само ние имахме смелостта да я започнем. Седемнайсет години по-

късно бащата на Илия Павлов, сътрудник на Шесто управление на ДС, простодушно разказва за ударите, с които разбихме групировката, и за появата на тяхната „нова надежда“: „Той (Илия Павлов) очакваше с нетърпение идването на Симеон Втори“⁴¹⁶.

Ограниченията

Всички политически сили бяха декларирали готовност за борба с престъпността и това ми даде основание да уверя партньорите ни от Европейския съюз и от Европейската комисия, че в България фронтвата линия не е между политическите партии, а е между държавата и престъпността. С началото на кризата в Косово се оказа, че много съм прибързал с това уверение. Готовността на част от политическите сили си бе декларативна. Правителствата на Любен Беров и на Жан Виденов пишеха и обявяваха някакви абсолютно безполезни програми за борба с престъпността. Нужно ни бе действително съгласие по конкретни ангажименти, по специални законодателни мерки, и то съгласие, което трябва да се постигне много бързо. Такова нямаше.

Първото ограничение за разгръщане на ефикасно противодействие срещу организираната престъпност бе най-вече съпротивата на Демократичната левица, Евролевицата и на Обединението за национално спасение срещу опитите за реформи в съдебната власт. Въпреки че тази власт бе очевидно неефективна и безрезултатна. На нея в последна сметка се дължеше кризата на законността. Това ме принуди да заявя:

„Хората трябва да знаят, че войната на БСП и Евролевицата срещу Закона за съдебната власт е война за запазване на тяхната номенклатура, която обра България. Тези хора знаят, че една ефективна съдебна власт ще направи клиенти на съдебната система огромна част от техния актив или свързани с техния актив хора. Битката е за оцеляване. За съжаление, това не се разбира веднага от следствието и прокуратурата. (...) Ние трябва да накажем тези, които обраха България и я съсипаха на два пъти. Ние сме длъжни да го направим, иначе ще има огромно разочарование от нашето управление.“⁴¹⁷

Медиите и обществеността не разбираха опитите за реформа на съдебната власт. Представяха ги като някакви междуличностни

противоречия. Предпочитаха да виждат вместо война на държавата с престъпността – война между институциите, за да имат алиби да не заемат страна. Не искаха да приемат, че борбата срещу престъпността и корупцията е борба за засилване на авторитета на българската държава и на нейните органи. Или просто не искаха да виждат по-силна тази държава, в която нямаха доверие. Определението „междуйнституционални войни“ бе вестникарски пресилено. Вярно бе, че не бе ясно кой носи отговорността за реда и сигурността в страната в обстановката на общ разпад на институциите, че доколкото се търсеше такава отговорност, тя се прехвърляше като горещ картоф между държавните органи и структури. Но нали точно това трябваше да преодолее съдебната реформа.

Реалното адресиране на неотменими и персонални отговорности за противодействие на престъпността и корупцията изискваше промяна на Конституцията. Още тогава заявих, че „Без промени в Конституцията съдебната власт няма да е ефективна. Магистратите трябва да имат силна власт и тя да бъде упражнявана със силна ръка от Висшия съдебен съвет. Ние не искаме да заместваме тази власт с друга“⁴¹⁸.

Част от тези идеи бяха реализирани, но съвсем частично, години по-късно. Българските управляващи и общественост узряваха за подобни промени на Конституцията на два пъти – в 2007 и 2015 г., тоест след 10 и 18 години. За съжаление, поправките бяха *крайно недостатъчни*, направени под натиска на ЕС и накрая – безрезултатни.

В периода 1997-2001 г. за ПГ на ОДС каквито и да е промени на Конституцията бяха невъзможни – нямахме конституционно мнозинство. Така че ние не можехме да разчитаме на успех. Срещу нас се формира един опозиционен алианс между политици и разбрали-недоразбрали магистрати, който се опита да изкриви идеите ни за реформи. По същество те отхвърляха опита ни да адресираме към следствието, прокуратурата и съда отговорността наказателните производства да завършват с навременно осъждане на престъпниците и с изпращането им в затвора. И това да става под наблюдението и контрола на ВСС. За магистратите от наказателните производства това означаваше да поемат персонална отговорност да бъдат смели и ефикасни срещу организираната престъпност и корупцията. Много от тях бягаха от тази отговорност, криейки се зад своята

неприкосновеност и права. Съдиите отказваха изобщо да поемат каквато и да е отговорност за противодействието на престъпността. За тях тя беше изцяло и единствено отговорност на МВР, следствието и прокуратурата. Смятаха себе си за отговорни единствено за спазването на закона, но когато се изправяха пред дела срещу организираната престъпност, намираха вратички да го заобиколят. Примери за това ще дам по-нататък. Значителна част от прокурорите и съдиите конфронтираха опитите ни за реформи, защото те отнемаха или ограничаваха притежаваната от тях дискреционна власт и неограничени правомощия да постъпват както намерят за добре, включително да се спазаряват с престъпниците. Съпротива имаше и сред голямата маса смели и неподкупни магистрати, които си мислеха, че всички в бранша са като тях. А това не бе вярно.

Наред със съпротивата второто ограничение бе, че трябва да противодействаме на организираната престъпност само с демократични средства. Можехме да си позволим да приемаме само закони, които защитават демократичните ценности, правата и свободите на гражданите. Това бе и моето дълбоко вътрешно убеждение:

„Ние не искаме мафиотска, но едновременно с това не искаме и полицейска държава. Ние не приемаме принципа, че трябва да платим със свобода, с част от свободата и правата на гражданите създаването на здрав законов ред. Ще търсим начин да засилим законодателството, отговаряйки на тези високи европейски стандарти. Защото в противен случай ние няма да отговорим на високите изисквания, които България постепенно трябва да изпълни, за да бъде интегрирана в Европейския съюз.“⁴¹⁹

Желаните европейски стандарти не бяха пуста фраза. Трябваше да въведем наказателно производство от три инстанции – районен, апелативен и върховен касационен съд; да създадем Върховен административен съд, пред който да бъдат подсъдни актовете на изпълнителната власт. Така да гарантираме надеждна защита на правата и свободите на гражданите и на фирмите от възможни злоупотреби с власт от публичните институции. Всъщност след провеждането на съдебните реформи правителството заставаше като равноправен участник във всички съдебни процеси. Всички субекти,

включително и държавните органи, признахме закона и съда като крайна инстанция за реда в страната.

Рецидив от комунизма бе и обстоятелството, че обществото и медиите търсеха отговорност за справянето с престъпността и корупцията от изпълнителната власт, а с посочените реформи правителството загуби значителна част от властта, която притежаваше дотогава. Това също не се разбираше и този аргумент се пренебрегваше напълно. Едни съзнателно и нарочно – по политически мотиви, другите подсъзнателно се връщаха към времената на партията – държава. Не приемаха и не подкрепяха по никакъв начин стремежа ни да разделим отговорността за правовия ред със съдебната власт. Според европейската демократична практика само така Министерството на вътрешните работи с полицията, следствието, прокуратурата и съда можеха да носят споделена отговорност за наказателните производства.

Средствата и подходите

Позицията ми да повишим ефикасността на съдебната власт още тогава е изразявана многократно в парламента. Части от нея просто не функционираха. Делата срещу организираната престъпност и корупцията на високите етажи на властта се избягваха от прокурори и съдии. Не се стигаше до завършване на правораздавателния процес поради две простички причини – страха и корупцията. Същевременно единственият резултат, който обществото признаваше, бе вкарването на престъпниците в затвора. Всички други мерки, като пресичането на контрабандни канали, на трафика на наркотици и хора, публичността на имуществото и доходите на политиците и магистратите, нямаша такъв ефект. Затова призовавах народните представители да накарат съдебната система да работи ефективно, а не да ѝ създават алиби и да ѝ позволяват да се крие зад липсата на закони и зад нежеланието за реформи на парламента⁴²⁰.

В същото време закони наистина липсваха и трябваше бързо да бъдат създавани, но липсваше и самата съдебна власт, нямаше система за контрол, която да гарантира, че всеки магистрат може да бъде санкциониран заради своя отказ от правосъдие от ВСС. Липсата на адекватни закони бе очевидна. В резултат на бурните промени правната система в България значително изостана от общественото

развитие. Старото законодателство не можеше да обслужва повече обществените нужди. Нормативният вакуум в областта на банковото и кредитното дело, на застраховането улесниха злоупотребите, измамите, присвояването на държавни средства и изтичането им зад граница. В условията на прехода възникнаха нови форми на обществено опасно поведение, които не се санкционираха от Наказателния кодекс. Например използването на служебното положение за незаконно облагодетелстване, включително преди и при приватизацията, при данъчната, митническата, износната, лицензионната и другите дейности. Без обезпечения се даваха кредити, лицензираха се банки, без да разполагат със собствени парични средства. Появиха се нови форми на рекет, на лъжепредприемачество; присвояваше се чуждо имущество. Не се плащаха данъци в големи размери. Пускаха се незаконно ценни книжа и се правеха финансови пирамиди. Извършваше се масово неразрешена търговска и застрахователна дейност. Лесно се легализираше имущество, придобито чрез престъпление, и се изпираха мръсни пари.

Във връзка с тази нова криминогенна обстановка следваше да се предвиди строга наказателна отговорност за създаване и участие в различни престъпни сдружения, като се диференцира отговорността в зависимост от степента на организираност на групата. Необходимо бе да се създадат нови, по-тежко наказуеми състави за незаконната трансгранична търговия с хора, наркотици и оръжие. България трябваше да даде своята дан в борбата с международната престъпност. Трябваше съществуващите разпоредби на Наказателния кодекс да се насочат срещу съвременните специфични прояви на корупция, преди всичко длъжностни злоупотреби при управлението на държавната собственост.

Такива мащабни промени в Наказателния кодекс, дори да се приемат от парламента, имаха нужда от значително време, за да бъдат приложени на практика, защото изискваха специална квалификация от следователите и прокурорите, каквато те обективно нямаше откъде да притежават. Освен това изискваха и много промени в Наказателно-процесуалния кодекс. Например процедури за защита на свидетелите срещу организирана престъпна група, за установяване на банкови и данъчни престъпления и такива по изпирането на мръсни пари. Стигахме и до необходимостта от усъвършенстване на института на

неизбежната отбрана, който да предостави по-големи възможности за самозащита на гражданите. Защото държавата не можеше да гарантира тяхната сигурност.

Нужни бяха и много други промени, за да стане състезателен съдебният процес; съдът да се освободи от стария обвинителен уклон в своята дейност; да се въведат най-важните гаранции за законност на правосъдието и за правата на гражданите. В Наказателно-процесуалния кодекс трябваше да се регламентират строго правилата относно доказателствените средства и доказването; данните, получени чрез нарушаване на закона, да не могат да послужат като доказателство по делото; въз основа на тях да не може да се прави извод, че обвиняемият е извършил престъпление. В тази връзка само съдът следваше да дава разрешение за използването на специални разузнавателни средства.

Предвид ограничените възможности да реформиране правораздаването, определяхме наказателното преследване като само едно, при това не решаващо средство за противодействие на престъпността и корупцията. В Единната национална стратегия за противодействие на престъпността⁴²¹ поставихме ударението върху икономическите и административните мерки: върху ускорената приватизация на държавната собственост, за да ограничим източването на предприятията; върху паричната, ценовата и финансовата стабилизация, за да се затворят възможностите за най-масовото ограбване на хората – чрез инфлацията и банковите фалити. Ограничихме до минимум разрешителните режими, за да намалим дискреционната власт на администрацията, която бе най-питателната среда на корупцията. Извършихме административна реформа. Тези мерки ограничиха значително пространството за подвизаване на голямата организирана престъпност и корупцията в публичните институции.

Спечелената битка – загубената война

Измина по-малко от година след началото на мандата на ОДС. Започнах да правя многократни изявления за успехите ни в противодействието на престъпността.

„Всъщност големите престъпни групировки са преустановили дейността си, особено тежкия за хората бизнес, който те

развиваха – силови застраховки, силова охрана и т.н. Това вече го няма. В момента се опитват да мимикрират, за да получат разрешение да осъществяват този вид дейности. Но никой вече не си мисли, че може да оспорва на държавата това, което ѝ принадлежи. Просто на никого вече не му минава през ума. Въпреки че доста време – 11 месеца, им се въртеше тази примамлива мисъл в главата. Сега вече знаят къде се намират. Всъщност те в момента са преустановили и престъпния бизнес. Мимикрията не е само формална, те се надяват да получат разрешение да легализират бизнеса си. Но на никого, уверявам ви, на никого не му минава и през ум да оспорва на държавата това, което е тя. А спомняте си откъде тръгнахме, каква вакханалия беше.“⁴²²

Това беше формално вярна, но дълбоко погрешна преценка. Имаше успехи в битката, която водехме. Организираната престъпност загуби застрашителните си размери. Страховият синдром у хората бе преодолян. Увеличи се значително разкриваемостта на престъпленията, в това число и на икономическите. Разбити бяха 6 наркоканала и 69 канала за незаконен трафик на хора. Пресечени бяха много канали за нелегална имиграция. Изтласкани бяха силовите прекупвачи на земеделска продукция. Създадени бяха с външна финансова подкрепа борси и тържища за фермерите.

Ефикасна мярка на изпълнителната власт за противодействие на организираната престъпност бе отказът на Дирекцията за застрахователен надзор да лицензира охранителни фирми като застрахователи. Защото те просто изнудваха гражданите и малките фирми.

Решен бе проблемът с недостига и бе регулиран износът на зърно. Сега може да изглежда нелепо, но ние тогава почти 2 години се занимавахме с този проблем. Той фактически бе значително по-голям. Поради ниските цени и рекета значителни площи земеделска земя се изоставяха и не се обработваха. Затова приканвах всички народни представители от всички парламентарни групи да използват своя личен авторитет и да дадат на място подкрепата си на земеделците, на полицията, на общинската власт, на правозащитните органи. Хората и институциите да разберат, че политиките са на тяхна страна. Призовавах кметовете и общинските съветници да защитят

земяделците на пазарите в своите градове от заплахи и принуда. Целта ни бе българските ниви да бъдат разорани и обработени, а това можеше да стане само ако производителите знаеха, че ще продадат цялата си продукция и ще си получат парите за нея⁴²³.

Мерките ни ограничиха количеството на лесните бързи пари от контрабандните канали, от инфлацията и от сивата и черната икономика, които се използваха за корумпиране на държавната администрация. Ликвидирано бе пиратското производство на компактдискове в страната и през месец април 1999 г. България бе извадена от списъка на държавите, нарушаващи международно признатите правила за защита на авторските права.

И тогава, и сега смятам, че най-големият ни успех в противодействието на организираната престъпност и корупцията бе разбиването на контрабандата с алкохол, захар, цигари, спирт, оръжие, крадени коли, антики и наркотици и постигането на ниска инфлация. Те бяха стратегическите ни оръжия срещу корупцията и организираната престъпност, защото правеха много по-трудно укриването на доходи и извличането на големи печалби. Затрудняваха злоупотребата с налагане на пазара на монополно високи цени. Бяха признак, че доминиращите силови групировки са изтласкани от пазара. По сигнали на изпълнителната власт бяха образувани над 1000 следствени дела за отпускане на необезпечени кредити и неправомерно издаване на банкови гаранции, за сключване на фиктивни сделки и за неправомерно усвояване на данък добавена стойност. Независимо от изхода на тези дела всички, които бяха взимали евтини банкови и стокови кредити, не можеха повече да обезценяват своите задължения. Големият грабеж в България във времената на ширещата се контрабанда и на двуцифрена месечна инфлация бе приключен.

Имах още една съществена причина да се опитвам да окуражавам приповдигнатите депутати и министрите, за да останат активни във войната срещу организираната престъпност. Остро се нуждаехме от смелост и единство, защото ги няхаме. С изключение на Йордан Соколов и Екатерина Михайлова, останалите видни политици на ОДС мълчаха по тази тема. По време на най-тежките сблъсъци в Народното събрание за реформирането на съдебната власт никой от тях не зае публична позиция. Президентът Петър Стоянов зае един път позиция, когато върна в парламента закона за изменение и допълнение на Закона

за съдебната власт. Тогава той видя само две равнища на престъпността – „делничната“ и престъпността на „белите якички“. Въоръжените престъпни групи и организираната престъпност не носеха „бели якички“, нито престъпленията им бяха „делнични“.

Три примера показват с колко слаби сили сме се противопоставяли на организираната престъпност и корупцията. Особено когато са били свързани с руските специални служби.

Телекомуникационната компания „Мобилтел“ дълго време бе единствена на българския пазар. По време на служебното правителство в 1997 г. фирмата смени собственика си. През декември 1999 г. от доклад на службите стана ясно, че зад подставени лица е станала собственост на Майкъл Чорни⁴²⁴, който имаше участия със собственост в българския банков сектор, притежаваше футболния клуб „Левски“ и редица български медии. Мобилният оператор имаше задължение да създаде технически възможности за провеждане на специални разузнавателни операции – подслушване на следени лица. Дълго време не изпълняваше своето задължение. В това време лицата от организираната престъпност масово ползваха джииесми и оставаха недосегаеми за проследяване. В началото на 2000-та стана ясно, че Националната следствена служба е алармирала министъра на вътрешните работи за ситуацията. По неизвестни за мен причини Богомил Бонев бе оставил доклада без последствия. Искането към „Мобилтел“ бе предявено ултимативно от новия вътрешен министър Емануил Йорданов и бе изпълнено. Но времето за ефикасно противодействие на организираната престъпност бе безвъзвратно загубено. Тя функционираше чак до 2000 г., покрита от руски комуникационен чадър.

Вторият пример бе кражбата на импулси от БТК. Разработка на спецслужбите уличи през юли 1999 г. „Мобилтел“ в източване на средства чрез създаване на фиктивен телефонен трафик с БТК. В хода на разследването бяха събрани много улики и доказателства за нарушението. Мобилният оператор и фирми, които предлагаха услуги с добавена стойност (игри, томболи, информационни услуги и др.), прилагаха няколко начина за източване на БТК. По договор приходите от тези дейности се поделяха между БТК и фирмите в определено съотношение. От БТК бяха засекли пиратски свързвания. На един и същ телефон към джииесем номер, който работи като импулсен

телефон, се натрупваха разговори. Но те се отчитаха чрез нелегално свързване към линиите на БТК. Така се ограбваше държавната телекомуникационна компания. За мащабите на щетите може да се съди от факта, че 70% от нощния трафик на БТК се бе реализирал от абонати на „Мобилтел“. Под ръководството на главния секретар на МВР ген. Божидар Попов разработката по това дело бе завършена през май-юни 1999 г. и цялата преписка е предоставена на министъра, за да я изпрати на главния прокурор за повдигане на обвинения. След смяната на министъра на вътрешните работи се оказа, че преписката е потънала и е останала без движение. „Мобилтел“ бе принудена едностранно да прекрати договорите с всички фирми, предлагащи телефони за услуги с добавена стойност. Но прокуратурата не образува производство по преписката. До съд не се стигна изобщо.

Фирмата на „Мултигруп“ „Бартекс Трейдинг“ и близки до нея бяха внесли за периода 1994-1998 г. общо 305 914 тона захар с различни митнически нарушения. Това стана ясно след 8-месечно разследване в Бургас. Националната служба за борба с организираната престъпност (НСБОП) оцени общите щети от тази контрабанда за 52 милиарда (неденоминирани) лева. Част от контрабандната захар трябваше да е на разположение в „Бартекс – Кристал“ в Камено. При направената проверка в завода, където трябваше да има 60 хил. тона захар на временен внос, бяха открити едва 18 хил. тона. За липсващите 42 хил. тона се предполагаше, че са пласирани на вътрешния пазар. Освен това се виждаше с просто око, че „Бартекс“, „Литекс“ и „Бейнар шугър“ – Девня, са създали захарен картел, чрез който диктуваха монополно високи цени на захарта на вътрешния пазар и извличаха монополни печалби.

Епилогът на тази история бе абсолютно нелеп. Съдията от Окръжния съд в Бургас Захарин Захариев издаде оправдателна присъда по делото „Бартекс“ за изчезналата захар от цял кораб с обяснението, че „дъждът я е отмил“.

Не търся на много други места вината за злополучния край на тази афера. Моето обяснение е, че назначеният от нас за ръководител на органа за борба с организираната престъпност, бившият полицай генерал Кирил Радев, не можеше да контролира и управлява опитни офицери от ДС, основно от Шесто управление. Те бяха преназначени в ЦСБОП още със създаването на службата през февруари 1991 г. по

времето на министър Христо Данов. Затова потърсих начин за неговата смяна след провала му, но тя изискваше съгласие и указ от президента Петър Стоянов и не се случи. Според мен най-вероятното обяснение е, че тези офицери от ДС са провалили както разследването, така и обвинението на своите колеги от „Мултигруп“ и не се посвениха да го направят по посочения безкрайно нагъл начин.

Как се води война с организираната престъпност и корупцията с такъв министър, с такъв орган за борба с организираната престъпност, с такива прокуратура и съд, оставям всеки да прецени сам. Със задна дата се появиха много обвинители, които сочат с пръст правителството на ОДС и мен наред с истинските виновници. Тези хора се наредиха до бившите офицери от ДС и ни пришиват вина за какво ли не – за контрабандната захар, за кражбите на импулси, за Майкъл Чорни. От техните обвинения и инсинуации излиза, че ние, които го изгонихме от страната, сме му помогнали да влезе в нея⁴²⁵.

Ето какво не съобразява посоченият в бележката под линия автор и в какво се състои неговата некоректност. Първо. Окончателното разрешение за покупката на „Мобилтел“ е поискано от създадения от швейцарската „Юнайтед Овърсиз Банк“ фонд „Истърн Маркет Телеком Фънд Лимитед“, а не от Майкъл Чорни. Появата на последния като собственик на „Мобилтел“ стана значително по-късно. Второ. Срещу купувача не е имало никакви аргументи. Може да е имало витаещи съмнения относно истинския инвеститор, но на съмнения никоя институция не може да се позове. Затова евентуален отказ на правителствения орган със сигурност е щял да падне във Върховния административен съд. Трето. Според наличната информацията в Комитета за пощи и далекосъобщения продавачите са били в тежко финансово състояние, без възможности да получават оперативни кредити – още по-малко за инвестиции. Това е заплашвало оператора с фалит, който би засегнал интересите на стотици хиляди потребители. Затова Комитетът не е възразил срещу продажбата на „Мобилтел“ на финансово стабилен купувач. Посочените аргументи доказват, че разрешението е било дадено не защото правителството е помагало на Майкъл Чорни, каквато инсинуация се прави, а защото е правно, икономически и социално мотивирано.

Самото наличие на бивши демократи в ролята на днешни обвинители на управлението на ОДС, застанали в редиците на

клеветниците от БСП и ДС, показва колко слаби, несигурни и без вътрешна подкрепа сме били тези политици от ОДС, които водехме битката през 1997-2001 г. И които въпреки това я печелехме.

Допускам, че не съм действал по най-правилния начин срещу корупцията. Когато обвиненията срещу управлението на ОДС зачестиха, възложих на службите да изготвят доклади за състоянието в страната. От НСБОП не последва подаване на конкретна информация. През декември 2000 г. във в. *Дума* изтече редактирано копие на доклада на Национална служба „Сигурност“ (НСС) „Условията, средата и проявите на корупция в някои висши ешелони на държавната власт“⁴²⁶. За министъра на вътрешните работи имаше изложени многобройни уличаващи обстоятелства. За самата НСБОП в доклада имаше тежки обвинения за събиране и търгуване с информация, включително с незаконно прилагане на специални разузнавателни средства, за рекет, за организиране на контрабанда и за изнудване на чуждестранни бизнесмени. Скандалът, който последва след изтичането на доклада, бе начало на атаката на ДС за предсрочно прекратяване мандата на управлението на ОДС.

Проверих, доколкото имах и друга информация, изложените фактически обстоятелства срещу посочените в доклада министри от кабинета. Замених тези министри, за които останаха основателни съмнения и нямаше убедителни отговори на публичните обвинения. Заедно с това направих и други дълбоки структурни и персонални промени. Някои от тях, като заместването на министъра на образованието Веселин Методиев с проф. Димитър Димитров, бяха продиктувани от смяната на ръководството на Демократическата партия; други – заради несправяне с целите и задачите, като смените на министъра на здравеопазването Петър Бояджиев и на администрацията Марио Тагарински. Намалих политическото присъствие в кабинета и привлякох експерти, за да водят преговорите за членство в ЕС.

На призива на Петър Стоянов да кажа откровено всичко, което зная, тогава отговорих и днес ще повторя, че не е работа на министър-председателя да набеждава или обвинява когото и да било, да раздава справедливост, за да отклонява обвинения от самия себе си. Казвах, че това е работа на правораздавателните органи, на съдебната власт. Тя не свърши тази своя работа и никога не даде обяснение защо. От всички

отговори, които съм давал на въпроса защо правителството, водено от мен, е считано за символ на корупцията, избирам да включа тук този:

„Тази лъжа е на хората, които управляват от 2001 г. насам. Истината е съвсем друга – че тогава беше осъществен най-големият прогрес в противодействието на корупцията и престъпността. Индексът на корумпираност се подобри рязко през периода 1998-2001 г. (...) Никога управлението от 1997-2001 г. не е било упрекувано за обвързаност с престъпния свят и в корупция от европейските институции. Никога! Обвиненията тогава дойдоха от Първанов, БСП, генералите от ДС, НДСВ и Доган. Сега е обратното – обвиненията са от най-авторитетните европейски институции и медии. Тези, с които искаме да живеем в една къща, обвиняват, а не хората от миналото.“⁴²⁷

Ще повторя след великия американски президент Франклин Делано Рузвелт: „Искам да съдите за мен по враговете, които съм си създал“.

Истината винаги настига лъжата, но за това ѝ е нужно време. След 20 години фактите вече са налице, за да разобличат клеветата. Достатъчно е да зададем само два въпроса, за да изтъкнем тези факти: *Защо, въпреки че от 2001 г. всички власти са в ръцете на наши противници, нито един политик от ОДС не е осъден за корупция?* Да допуснем, че обяснението е, защото нямаме ефикасни правораздавателни органи. Но тогава *защо сред богатите хора в България няма и едно име на министър или на заместник-министър от „най-корумпираното“ правителство на ОДС?*

Приемам обвиненията за неуспешното и частично реформиране на ВСС. Заради това, че предприемахме палиативни мерки, палиативни, защото без радикална поправка на Конституцията още тогава се виждаше, че не могат да дадат желания резултат. Ние нямаше как да докажем пред обществеността политическата си воля да се справим с организираната престъпност и корупцията. Ще повторя отново, че реформирането на съдебната власт с радикални средства бе невъзможно заради ограниченията на Конституцията. Бяхме в капан и попаднахме в него, стопихме надеждите на хората в ОДС.

Загубената война срещу организираната престъпност и корупцията, тоест срещу елита на бившата ДС, е вина на всички следващи управления. Те бяха длъжни да я продължат, а не да сключват бързо унижителен и обречен мир. Защото тази война е вътрешна – срещу

противник, чиито корени и подкрепа са в посткомунистическото общество и в неговите институции. Тя не може да се спечели за 4 години.

ИЗВАЖДАНЕТО НА БЪЛГАРИЯ ОТ РУСКАТА ЗАВИСИМОСТ

Служебното правителство взе решение страната да кандидатства за пълноправно членство на Република България в Организацията на Северноатлантическия договор във високорискова обстановка⁴²⁸. Това бе първата решителна крачка за изваждането на страната от руската зависимост. В преамбюла на този документ не се излагат аргументите за неговото приемане. Посочени са предишни политически стъпки до неговото приемане. Затова ще добавя причините за този съдбоносен избор на нашето управление.

Рисковият контекст

България продължаваше да се счита като принадлежаща към зона на руско влияние. Такава претенция на Кремъл дори бе приета от западноевропейските страни при опит да се умиротвори бивша Югославия. В Петербург до Бон, като част от процеса „Роайомон“, се правеха усилия за утвърждаване на Инициативата за стабилност и добросъседство в Югоизточна Европа и за закрепяване на Дейтънските споразумения. Там бе изготвен документ, в който се признаваха исторически права на Русия в Югоизточна Европа. Външният министър Надежда Михайлова ме запозна с него. Беше силно възмутена и притеснена. На тази претенция ние решително възразихме.

Искахме да бъдем разглеждани като страна, готова да бъде поканена на преговори за присъединяване към Северноатлантическия договор, но самото започване на преговорите трябваше да се заслужи. До получаването от Алианса на гаранции за отбраната на страната оставаше да се извърви дълъг път. Дотогава няхаме почти никакви опори за своята сигурност. Самата световна и европейска архитектура за сигурност бе разтърсена от войните в бивша Югославия и не показваше възможности да се справи с тях и да умиротвори региона. Съветът за сигурност на ООН бе блокиран от Руската федерация и

Китай, в същата ситуация бе и ОССЕ⁴²⁹. На общите механизми за сигурност не можеше да се разчита.

Балканите бяха опасна зона на конфликти и напрежение в Европа; създаваха „сериозни рискове за националната сигурност на България. Страната ни понесе огромни загуби от изолацията си вследствие на наложените търговско-икономически и финансови забрани върху бивша Югославия. Тези забрани създадоха предпоставки и форсираха развитие на организирана престъпност и корупция и спомогнаха за доста време продължил упадък на българските държавни институции“⁴³⁰. Затова преди налагането на второто югоембарго решително възразих, позовавайки се на неговата сигурна безрезултатност и на щетите, които ще понесе България.

С разбити институции и с почти никакви ресурси ние трябваше сами да се грижим за своята сигурност. Същевременно бяхме силно уязвими от икономическия крах. Затова в Концепцията за национална сигурност, която приехме през пролетта на 1998 г., определихме своите цели и задачи само за ограничен период от време – до присъединяването на Република България към западните колективни системи за евроатлантическа и европейска сигурност. Дотогава се налагаше да неутрализираме опасностите за страната без външна подкрепа. Напротив, отвън продължаваха да се нанасят икономически щети на страната.

Според руската имперска доктрина, а тя в основните си направления и като идеология е в сила и сега, малка страна като България, поставена пред кризата в Югоизточна Европа и без покровителство от някоя велика сила, не може да взема самостоятелни решения. Още по-малко е в състояние да взема такива решения, да прави самостоятелен избор и да води политика в ущърб на своята освободителка. Трябва да се съобразява с политиката на Москва. Ние не се съобразихме. По време на преговорите за нов договор за внос, пренос и транзит на природен газ Русия заплаши, че ще спре доставките за България. Бяхме крайно притеснени. По дипломатически канали от държавния департамент на САЩ ни съветваха да приемем руските условия. Ние не се съобразихме и с тях. Тогава постоянно живеехме със страха, че ще има ново Ялтенско споразумение, което ще ни остави в орбитата на Русия. Заявих публично, че ако Русия спре подаването на природен газ за България, ще спрем транзита ѝ за Турция, който всъщност носи

основните приходи на „Газпром“ в Югоизточна Европа. Това в очите на Москва бе нечувана наглост. Но заплахата подейства и през март на 1998 г. се стигна до един много успешен договор за нашата страна. Той бе атакуван от БСП, чийто представител Румен Овчаров по-късно го предоговори в полза на Русия далеч преди изтичането на срока на действието му.

Бе очевидно, че външната политика на Москва създава само опасности за България. За нас бе ясно също, че политика на неутралитет, за каквата настояваха от БСП, не може да ни даде гаранции за нашата сигурност. От друга страна, според условията за членство в НАТО трябваше да постигнем реално партньорство и да изпълним определени критерии. Това налагаше не само да направим геополитически избор, а и по-важното – да удържим избрания курс.

До успешното му реализиране отказвах категорично на един друг дипломатически натиск от американска страна – да изтеглим от въоръжение ракетите СС-23⁴³¹. За това настоявах и други страни от НАТО, а съгласие за унищожаването на ракетите имаше и в ОДС.

КОСОВСКАТА ВОЙНА

В моя архив папките за Косово са най-много. Това отразява времето и усилията, които съм отделял за изработването, съгласуването и приемането на политическите решения на страната по този ключов за националната сигурност конфликт.

По време на първата фаза на Косовската война парламентът прие *Концепция за националната сигурност на Република България*⁴³². В нея изяснихме най-важните въпроси – за рисковете, за интересите на страната и за съюзниците, на които можем да разчитаме. Макар и скромна, така бе поставена основата на нашата подготовка за идващите размирни времена. Имаше голям интерес и дебат. Гласуваха 219 народни представители. „За“ бяха 170, „против“ – 48, и 1 депутат се въздържа. Това бе едно от последните важни гласувания на разпадналото се месеци по-рано реформаторско мнозинство. „За“ гласуваха СДС, Народен съюз, Обединението за национално спасение и Евролевицата. Може да се каже, че имаше широко парламентарно съгласие за избора ни да си поставим за цел членство в НАТО. Срещу този избор и Концепцията гласува само Демократичната левица.

Според мен, а и времето потвърждава мнението ми, една част от обвързаните с номенклатурата на БКП и ДС депутати гласуваха „за“, защото бяха конформисти. Виждаха голямата слабост на Русия – рухнала идеологически и политически; виждаха и кой е победителят в Студената война и се приспособяваха към по-силния. Други се опасяваха с основание, че няма да могат да реализират вътрешната си стратегия в обстановка на хаос и мизерия; не им трябваше власт в бедстваща и несигурна страна. Нужно им беше евроатлантическото членство като врата към финансовата подкрепа от ЕС. Трети от репресивния апарат, непознаващи западните демокрации, имаха страхове, че ще бъдат преследвани и санкционирани, ако не се присъединят. В едно изречение, сред приелите Концепцията имаше убедени евроатлантици, нагаждачи, стратези и страхливци. Така е и сега, с тази разлика, че тогава убедените привърженици на НАТО бяхме мнозинство.

За войната в Косово е писано много. Има достъпна информация за най-важните събития в интернет. Кратка хронологична справка за тях, от позицията на България, е дадена в Приложение № 2. Моите свидетелства могат да добавят как се формираше и заемаше българската позиция, която даде своя принос за умиротворяването на Косово.

Целите ни бяха тясно свързани единствено с българските интереси. Това може да бъде проследено в Концепцията за националната сигурност на Република България, в двете декларации на парламента за Косово⁴³³ и в ратифицираното от Народното събрание Споразумение с НАТО за транзитно преминаване през въздушното пространство на Република България⁴³⁴. Първоначално тези цели бяха приоритизирани така. Първо, да защитим сигурността на България. На второ място – да получим гаранции за сигурността на страната от НАТО, без да бъдем въвлечени във военен конфликт с остатъчна Югославия. Вследствие на второто югоембарго българските граждани и фирми понасяха щети. Първоначалният растеж на БВП в края на 1997 и в 1998 г. силно се забави в 1999 г. Затова на трето място поставяхме получаването на финансова подкрепа или компенсация. Тази цел не успяхме да постигнем.

След като югославската армия предизвика втората масова бежанска вълна, приоритетите ни се промениха. На първо място застана целта да

не допуснем хуманитарна катастрофа в България. Тук можем да бъдем упрекнати в егоизъм, но това би било несправедливо. Ние самите бяхме в такова окаяно състояние, току-що излизащи от своята повторна икономическа катастрофа, че не можехме и да мислим да отделим ресурси за справяне с назряващата обща балканска катастрофа. Въпреки своята немощ направихме каквото можехме и пряко силите си за Македония.

В седмиците преди началото на въздушните удари на НАТО проведох телефонен разговор с американския президент Бил Клинтън. В него той сондираше и по-скоро настояваше да приемем 50 хиляди бежанци от албанските косовари. Отказах му, като се позовах на нашата голяма икономическа и социална слабост. Още не можехме да преодолеем крайната мизерия, в която живееха много българи. Аргументът ни бе бежанците да не бъдат разселвани из Европа, а да бъде направено всичко, за да се върнат по родните си места. Приемането на депортирани означаваше да играем по свирката на етническото прочистване на Слободан Милошевич. Не споменах друг наш аргумент – че отварянето на границата на България носеше риск 800 хиляди косовари да поемат към Турция през България по стария, познат на дедите им маршрут. При други международни срещи заявявах, че единствено военна сила може да принуди югоармията да се изтегли от Косово. Този изход от конфликта тогава нямаше привърженици. Използването на сила срещу Милошевич още беше крайно нежелана опция от САЩ и техните съюзници.

На 5 април 1999 г. в София заместник генералният секретар на НАТО Серджо Баланзино и заместник държавният секретар на САЩ Строуб Талбот настояха отново България да приеме косовски бежанци. Президентът Петър Стоянов беше съгласен заради по-добрата перспектива за членство в Алианса, но ние заедно с Надежда Михайлова отказахме категорично. Имаше реална опасност заедно с бежанците от остатъчна Югославия да бъде изнесен и конфликтът. На срещата г-н Талбот започна с думите: „Дошъл съм да ви убедя да приемете 50 хиляди албанци от Косово“. Веднага се позовах на отказа си пред президента Клинтън и попитах не му ли е известна нашата позиция. Той каза, че имат нови аргументи. След като ги изложи, отговорих, че нашата позиция остава непроменена. И го попитах познава ли историята на нашия полуостров. Не си спомням с какво ме

предизвика, но поведението и държанието му ми станаха крайно неприятни. Казах му твърдо, че докато съм министър-председател, България няма да приеме нито един бежанец, и му дадох да разбере, че разговорът е приключен. Без да го изчакам, станах и влязох в малкия кабинет, където работех.

Бяхме против това този конфликт да бъде разплискан така, че да обхване нашата страна. Бежанците трябваше да останат близко до домовете си, за да се върнат в тях след умиротворяването. За разлика от богатата и социално много стабилна Норвегия, която прие 100 хиляди бежанци, ние имаме нулев капацитет да устроим и интегрираме предлаганите ни косовари. Тази позиция бе възприета като конфронтационна от най-ревностните привърженици на членството на България в НАТО. Първоначално приглушено, а с годините все по-силно беше подета от медиите на ДС, накрая се стигна дотам, че трябваше да отговарям на въпроси дали не съм руски агент.

Постигането на посочените цели в сектора на сигурността стана с преодоляване на крайно агресивната съпротива от страна на БСП, на огромно неразбиране от страна на българското посткомунистическо общество, на негативни медийни кампании и на заплахи и предупреждения от страна на всякакви лидери на общественото мнение.

По време на първия връх на конфронтацията в Косово, след контраофанзивата на югоармията, на 23 октомври 1998 г. бе приета първата Декларация на Народното събрание относно кризата в Косово и отношенията на Република България с НАТО⁴³⁵. Реформаторското мнозинство се бе трансформирало в евроатлантическо и я подкрепи. От гласували 206-има народни представители „за“ бяха 150, „против“ – 47 депутати от Демократичната левица, и се въздържаха 9-има. В нея се констатираше, че сме защитили националните си интереси с успешни дипломатически инициативи. Изразяваше се готовност България да предостави на НАТО достъп до своето въздушно пространство, защото бяха направени сондажи в тази насока. Оценяваше се високо, че Генералният секретар на НАТО беше изразил готовност да предостави гаранции за националната сигурност на страната в случай на военни действия в Съюзна република Югославия (СРЮ). Настояваше се правителството да задълбочи сътрудничеството между Република България и НАТО в рамките на перспективата за

пълноправно членство в Съюза. Самата декларация беше малко закъсняла, но имаше предварителни дебати и ние изразявахме тази позиция по-рано – преди Милошевич да отиде на първото примирие и да приеме мисия на ОССЕ в Косово. По мое мнение българската позиция и тази на съседните страни от 13 октомври в Анталия изиграха своята роля.

След започването на операциите „Подкова“ и „Съюзна сила“ войната дойде до западната граница на България. Сега изглежда странно, но втората Декларация на НС от 25.03.1999 г. относно изострянето на кризата в Косово и намесата на международната общност⁴³⁶ е със значително по-сдържан текст от първата. България заявяваше, че няма да участва пряко или косвено във военни действия в Съюзна република Югославия; солидаризираше се с евроатлантическата общност в усилията ѝ да се предотврати понататъшното задълбочаване и разрастване на кризата в Косово и призоваваше към нова политика на устойчиво развитие на Югоизточна Европа; призоваваше правителството на Съюзна република Югославия да подпише споразумението за мир и с това да се предотвратят нови човешки жертви и разрушения; и потвърждаваше цивилизационния си стратегически избор за пълноправно членство в НАТО. Нямахме нищо за даване на достъп до българското въздушно пространство. Въпреки това евроатлантическото мнозинство започна да намалява. Гласуваха 222-ма депутати: „за“ бяха 161, „против“ – 57 от Демократичната левица и други формации, включително независими, въздържаха се 4-ма.

Причината за отсъствие на съгласие за достъп до българското въздушно пространство в Декларацията бе, че по дипломатически канали получавахме уверения, че такъв няма да бъде поискан. Подведен от тях, уверено обяснявах тази разлика в парламента⁴³⁷. При посещението си 10 дни след дебата Строуб Талбот публично бе заявил: „Досега не е имало случай съюзниците от НАТО да са поискали коридор през България и такова искане няма да бъде направено“. Силно се надявах това да е вярно, защото българското общество бе силно против въздушните удари. Противното предполагаше много тежки дни, трудни и крайно непопулярни решения.

Изстраданият геополитически избор

Уверението се оказа невярно. На 18 април НАТО поиска неограничен достъп до въздушното пространство на България. След два дни заедно с президента Петър Стоянов и председателя на Народното събрание Йордан Соколов дадохме пресконференция, на която обявихме решението си да предоставим въздушно пространство на НАТО. Мотивите, които посочих, бяха следните:

„Ако откажем на НАТО, ние не правим нищо, за да спрем дестабилизацията на България. Кризата въвлича Македония, която е съсед на България, с риск да дестабилизира и нашата страна. Няма алтернатива – и хуманна, и политическа, за България. Ако отговорим отрицателно, ние се изключваме от европейската интеграция, няма кой да компенсира загубите от военните действия. В споразумението с НАТО за даване на достъп до въздушното ни пространство ще поискаме гаранции, за да не бъдем въвлечени в сухопътна операция. Няма да предоставяме територията си за сухопътна операция. Ако военните действия продължат 7 месеца, загубите за държавата ще са в размер на 1 млрд. дол. Това означава да рискуваме тежка икономическа дестабилизация на България. (...) Водят се военни операции за умиротворяване. Не се преследва капитулация на Югославия, нито териториална подялба на Югославия, а мирният договор от Рамбуйе и връщане на депортираните по домовете. Целта е спиране на гражданската война в Косово.

В този момент ние потвърждаваме принципната си последователна позиция за налагане на бърз, справедлив и траен мир в СРЮ. Искам да кажа, че България не е враждебна на Югославия, защото виждаме и виждахме след предложението от Рамбуйе, че това е начинът тя да бъде запазена. От този начин има изгода България. Защото за България друго решение, което ще доведе до чертане на нови граници на Балканите, ще означава дестабилизация на региона. България не се въвлича в конфликта, така както не се въвличат другите съседни страни, през които преминават въздушните операции на НАТО.“

И сега оценявам мотивите като много силни и правилни. Не бе правилен един от тях – начертах се нови граници. Съюзна република Югославия престана да съществува. Появи се Черна гора и се

възстанови Сърбия. Косовските албанци обявиха независима държава, която бе призната от част от страните членки на ООН.

БСП организира непрестанни митинги и шествия. Викаха „Сърбия, Сърбия“ пред парламента, президентството и под прозорците на Министерския съвет. Питам навсякъде защо не викат „Македония“, която се съсипваше пред очите ни. Защо поне веднъж България не е отговорна към Македония? Напразно се обръщам към бившите комунисти. Те бяха предали Македония в Коминтерна и нямаха никакви братски чувства към народа ѝ. За тях тя си остава символ на собственото им родоотстъпничество и предателство.

Но скандиранията не бяха най-подходящите за центъра на шоплука. Тук, в покрайнините на Сливница и Три уши, още се виждаха окопите от отбраната срещу войската на крал Милан, нападнала България след Съединението; помнеха се разделените семейства, сред които е и това на моята баба, и заграбените от Югославия Македония и Западни български покрайнини от Зайчар и Пирот до Босилеград, населени само с бели шопи – турлаци. Тук още се чуваха песните за пътя на Желязната шопска дивизия:

Орли се вият, майко, над казармите
и предсказват – война ке биде.
Щип, Куманово, Кумановско поле
и Гевгелия чак до Солуна.

Лозунгът „Сърбия“ не ме плашеше. Беше ясно, че протестите бяха организирани, включително от сръбската резидентура. Давах си сметка, че БСП яха метлата на страха и прави политически дивиденди. За кой ли път, заради чужди интереси, бившите комунисти драматично разединяваха нацията. И преуспяваха – според социологическите сондажи повече от 66% от избирателите бяха против даването на въздушни коридори на НАТО. Ние останахме малцинство. На 27 април събрахме нашите симпатизанти в зала 1 на НДК. Присъстваха около 4000 души. Срещу Милошевич говори министърът на вътрешните работи на Македония Доста Димовска. Това бе опитът ни да покажем нашето единство и категоричност. На следващия ден външното министерство изпрати нотата със съгласието на правителството.

В същия ден американска противорадарна ракета разруши част от къща в Горна баня на София. Това отприщи истерията на бившите комунисти и отечественофронтовци, независимо в коя партия се бяха

приютили. Всички те в парламента и извън него се обявиха срещу ратификацията на Споразумението с НАТО. В деня, когато тя все пак бе гласувана, пред парламента имаше масов протестен митинг, в пленарната зала се вееха черни знамена – знак на извършеното от ОДС национално предателство. Твърдяха, че сме записали една от най-мрачните и черни страници в новата българска история, че сме въвели България във война с братския сръбски народ и срещу това, забележете – „нищо не ни дадоха“⁴³⁸.

„Дадоха ни!“ Съгласието на България да даде въздушни коридори на НАТО бе скрепено с размяна на едни и същи по съдържание ноти от двете страни. Те съставляваха общо текст на Споразумение, което 38-ото ОНС ратифицира на 4 май 1999 г. В Анекс III на това споразумение НАТО предостави пълни гаранции за сигурността на страната, включително за българските стратегически най-важни обекти.

Евроатлантическото мнозинство продължи да се смалява. От гласувалите на първо четене на ратификацията 235-има народни представители: „за“ бяха 153-има от СДС, Народен съюз и част от Обединението за национално спасение, „против“ – 81 от Демократичната левица, Евролевицата и от Зелената партия в Обединението за национално спасение, и се въздържа 1 независим. До това гласуване мнозина си мислеха, че евроатлантическият избор е като да се качиш на виенско колело, да влезеш в лунапарк, при това – без билет.

Девет години българското обществено мнение бе дебелокожо и студенокръвно по отношение на трагедиите, която се разиграваха в бивша Югославия. Не го стреснаха войните в Словения, в Хърватска, в Босна и Херцеговина, масовите убийства на цивилни, на жени и деца. Когато войната слезе на юг и опря до българските граници, мнозина изпаднаха в паника. След като не реагираха на страшните трагедии във Вуковар и Сребреница, чува и видяха на екраните на телевизорите си огромните маси депортирани хора на границата на България. И чак тогава започнаха да си задават тези въпроси, които европейците си бяха задали и си бяха отговорили. Чак тогава дойде нашият ред всички да разберем какво значи и какво струва солидарността.

Опасности наистина имаше. Падналата ракета в Горна баня показваше, че никой не е застрахован от тях. В този момент разрешението да се използва българското въздушно пространство беше

рисковано. Но рискове около воюваща страна винаги има за всички съседи. И те далеч не са само от подобни инциденти.

Без да си позволя да се поддавам на чувства, ще си призная, че таях надежди горчивата чаша да ни отмине; за нас изборът да станем европейци и евроатлантици да е някак си по-лесен. Рационалният и разумен избор беше труден. Някои се бояха, други не разбираха, трети търсеха враг вътре в собствената си страна. Всичко можеше да се случи в нашето общество, когато бе изправено пред такова предизвикателство. Най-много бяха тези, които казваха: „Ние нито сме срещу несправедливата сила, нито сме срещу справедливата сила. Ние стоим настрана, не ни задавайте въпроси!“. Това са наивните жертви на всеки конфликт в света от хилядолетия насам. Тази позиция на „неутралитет“ беше единствено в полза на агресора Слободан Милошевич. Нямаше значение кой как го вижда и как го представя. Не можеше да сме и с едните, и с другите или против едните и против другите, както се твърдеше от опозицията и както се споделяше от голямата част от българското обществено мнение.

Нямаше как ние да вземем политическо решение, което да е в полза на Милошевич. Това можеше да докара десетилетие пълна разруха. Нямаше как, пред очите на цяла Европа, по този начин да ударим печат на валидност за етническото прочистване, извършено от българския комунистически режим. Ако ние не застанехме на позицията за връщане на депортираните косовски албанци, това означаваше да оневиним БКП за етническия геноцид на българските турци. Затова не очаквах бившите комунисти да останат в залата по време на моето заключително слово след ратификацията⁴³⁹. Те не можеха да зачеркнат себе си и да чуят осъждането на своите исторически и политически престъпления.

Всъщност ставаше въпрос солидарно да поемем отговорности пред съвременния свят. Никой не дава безплатни билети в историята. Изборът ни беше единствено да кажем, че сме със справедливата сила, която търси мир и която решава проблем, който ние, държавите в Югоизточна Европа, нямаме средства да решим. Нямаше сила в Югославия и в региона, която да спре тази етническа война. Спирането на тази война бе нашият интерес, а не на страните от НАТО.

И не само нашият, това бе интересът на нашите братя от Македония. Там страните от НАТО възпираха истинска хуманитарна катастрофа.

Надявах се българското общество да разбира, че македонците бяха обект на агресия наравно с косоварите, и си мислех, че това прави избора ни по-лек. Без външната, в това число и нашата, подкрепа и без бързо разрешаване на конфликта Република Македония щеше да катастрофира.

За степента на неразбиране на ситуацията и ползите от ратификацията говори хвърлената в пленарната зала „заплаха“ от председателя на Евролевицата Александър Томов: „А какво ще правите вие, ако има бърз мир!“. Най-добрият вариант за нас бе да има бърз мир. Заради него България стана фактически съюзник на НАТО срещу насилственото прогонване на косовските албанци от домовете им от режима на Милошевич.

Конфликтът с Русия

Макар да знаехме, че Москва дава сили на Милошевич, не очаквахме, че ще се наложи да влезем в открит конфликт с нея.

С резолюция 1244 на 10 юни 1999 г. Съветът за сигурност на ООН въведе Временната административна мисия в Косово. Русия веднага предяви своите „исторически“ претенции. Два дни по-късно руски военни части от Силите за опазване на мира към ООН (ЮНПРОФОР) в Босна, в състав 200 души, след бърз марш през Сърбия завзеха летището в Прищина. От мемоарите на генерал Уесли Кларк – бившия върховен главнокомандващ въоръжените сили на НАТО в Европа, който ръководеше операция „Съюзна сила“, се вижда какво голямо военностратегическо и политическо значение има тази най-важна и невралгична позиция в Косово. Той разказва, че опитът му да възстанови контрола върху летището е бил неуспешен поради отказа на британския генерал Майк Джаксън да изпълни неговата заповед. Опасявал се да не започне трета световна война.

Това породило тежък конфликт: Русия настоява за своя зона на самостоятелен контрол в Косово. Генералният секретар на НАТО Хавиер Солана и генерал Уесли Кларк бяха категорично против, защото това поставяше под руска зависимост силите на ООН в Косово (КейФОР), правеше невъзможно тяхното ефикасно командване от НАТО.

През времето на този конфликт върховният главнокомандващ силите на НАТО споделя в книгата си своите опасения, че руските военни ще

получат масирана помощ. Получава сведение, че 6 военнотранспортни самолета са напълно готови да излетят от Русия към Прищина. Ето какво си спомня генерал Кларк, когато му докладват, че има движение на руски транспортни самолети: „Ако наистина беше така, смелостта и твърдостта на Унгария, Румъния и България щяха да бъдат поставени на изпитание за трета нощ. Ограничаването на размера на руското присъствие на летището и следователно принуждаването им да водят преговори отново щеше да зависи от тези три малки държави“⁴⁴⁰.

Междувременно в София стана ясно, че в Хелзинки на преговорите между военните министри на САЩ и Русия не се постига съгласие по най-важния въпрос – за руска зона в Косово. Позицията на Солана и Кларк бе надделяла над вътрешните опити за отстъпки на Москва. Появи се информация, че Елцин е готов да заповяда акция на руските въоръжени сили.

Генерал Кларк не си спомня всичко. Нямаше никакво „ако“. Още в същия ден, на 12 юни, а не след 3 дни, в българското външно министерство се получи нота от руското за даване на разрешение на руски военни самолети да прелетят над България на път за Косово. Председателят на БСП Георги Първанов заяви пред в. *Монитор*: „Нормално е да се предостави въздушно пространство за мироопазваща операция. България не трябва да прилага двойни стандарти“.

Веднъж върнахме искането, защото не бе оформено по приетия дипломатически начин. Отнякъде се появи информация, че дори сме разрешили прелитането. Затова спешно в събота на 15 юни отказахме категорично и публично. Същевременно препоръчахме на руската страна да съгласува тези въпроси с КейФОР съобразно Резолюция 1244 на Съвета за сигурност на ООН. Посланикът на Русия в София Леонид Керестеджиянц ни обвини в липса на самостоятелност и каза пред ИТАР-ТАСС: „Напълно неправомерна е препоръката към руската страна да съгласува въпроси, отнасящи се до компетентността на българските власти, с ръководството на натовската операция в Косово“. Съветникът на президента Елцин Андроник Мигранян, в предаването „На върха“ на радио „Експрес“, бе още по-остър: „Отказът на България да предостави въздушен коридор на Русия е един явно недружелюбен акт. Особено в ситуация, когато руският контингент навлезе в Косово без окончателно съгласуване и се нуждае

от подкрепа. Възможно е да нараснат антибългарските настроения в Русия, а може отказът да повлияе и на икономическите отношения между двете страни“. Същевременно добави обвинението, че се опитваме да създаваме проблеми пред българо-руските отношения, за да се представим по-добре пред Запада.

Ние отразихме този натиск първи. Всъщност останалите ни изчакаха, защото нашата позиция бе решаваща. Ако бяхме дали съгласие, самолетите щяха да прелетят през Черно море и България и нямаха нужда от техните разрешения. Затова руският посредник за Косово Виктор Черномирдин продължи атаката единствено върху нас. В следващите дни заяви, че България е дала право на руските самолети с между 5000 и 7000 войници да прелетят, и изрази надежда, че скоро контингентът на летището ще има подкрепления. Оповестихме, че на 16 юни Русия е изпратила трета нота с искане за въздушен коридор за хуманитарна доставка и че външното министерство отново е изпратило отрицателен отговор. Заявихме, че всяко влизане на лица и материални части в Косово трябва да става с разрешението на командващия силите на КейФОР ген. Майкъл Джаксън. Отговорът бе съгласуван с Унгария и Румъния, към които Русия бе отправила същото искане. Те също отказаха. Аргументирахме се с това, че НАТО дава храна, вода и медикаменти на руските мироопазващи сили на летището в Прищина.

Удържахме отказа си. Така ролята на България за умиротворяването в Косово стана още по-важна. Отслабихме позицията на Русия и я принудихме да се договаря с НАТО за участието си в мироопазващата операция под командването на НАТО. Накрая Москва бе принудена да се откаже от опита си да създаде собствена зона и прие военните ѝ да станат част от КейФОР и да получат само зона на отговорност. Едва след това получи желания коридор от българския парламент.

Ако не бяхме се конфронтирали с Кремъл, сега в зоната на летището Слатина в Прищина щеше да има руска военна база. Територията на Косово щеше да бъде разделена, както това стана с Берлин след Втората световна война, и един сектор от нея щеше да остане под руски контрол. Не вярвам, че някой щеше да се осмели да изтласка руската армия оттам с въоръжена сила. Примерът с т.нар. Приднестровска молдовска република е достатъчно красноречиво потвърждение на това твърдение.

В очите на бившите комунисти вече не ставаше въпрос за написаните от нас трагични и черни страници от българската история, ние се бяхме осмелили самата Русия да принудим към отстъпки.

Компроматната война на БСП срещу нас достигна своите хималайски върхове.

Македонските кризи

След разпадането на федеративна Югославия югоармията бе изтеглила цялото си въоръжение. Република Македония нямаше каквито и да е военни способности да гарантира отбраната на страната след разрастването на конфликта на северната ѝ граница. Българското правителство бе първото, което даде реална подкрепа. Самостоятелната политика на двете правителства доведе до подписване на Съвместна декларация за сътрудничество на 22 февруари 1999 г. След това предложихме и парламентът одобри безвъзмездното въоръжаване на македонската армия с българско оръжие – танкове, оръдия и боеприпаси и вещеве имуществ⁴⁴¹. Македонският премиер Любчо Георгиевски оцени помощта така: „България става държавата, която помага най-много на Македония, не само във военнотехнически, но и във финансов аспект. След като сумите бъдат пресметнати, ще се окаже, че Македония е получила от България повече, отколкото от целия Европейски съюз“. След това призна за втълпяваните страхове в лекция пред Атлантическия клуб: „Свидетели сме на един толкова голям поклон от една армия, от една държава, за която 40 години се казваше, че е най-неприятелската държава и всеки ден трябваше да се плашим от нея“.

Тази помощ не можеше да спаси Македония от агресията на югоармията в Косово. Огромните потоци бежанци преминаваха мирно нейната несъществуваща граница и я изправиха пред „икономическа смърт“. Подкрепа дойде само от страните от НАТО и от България.

На 11 април 1999 г., навръх Великден, направих посещение в Македония. Посетих лагера за бежанци в Стенковец. С очите си видях какъв кошмар преживяват прогонените от домовете си хора. Сега у нас продължава да се разпространява твърдението, че не е имало никаква насилствена депортация на косовари от югоармията. Руската и сръбската пропаганда продължават да са в обращение. Още тогава трябваше да опровергавам някакви обвинения срещу България. Заявих

пред колегата си Любчо Георгиевски, че България ще поеме прехраната и лечението на 3000 косовски бежанци в лагера край Радуш в Македония. При цялата си немотия отпуснахме 100 млн. лева помощ. Изпратихме и разгърнахме военнополова болница с 40 български специалисти. Оборудвахме със 100 полеви кухни останалите бежански лагери в Македония. Поехме ангажимент за „Мост на милосърдието“, по който България транспортираше и поемаше грижата за тежко болни бежанци в 30 български болници. В полевата болница в българския лагер се родиха стотици бебета.

Накрая се оказа, че тази подкрепа от бедна България е втора по абсолютен размер, отпусната на Македония, от всички останали страни. Като свидетелствам за помощта, ще споделя възмущението си от това как помагаша някои. При посещението си в разрушеното Косово видях на няколко места леки сглобяеми къщи от тънки дъски и шперплат. Казаха ми, че някаква западноевропейска фирма е спечелила търг или конкурс и доставяше „домове“ на косоварите. Те продължаваха да живеят в полуразрушените си каменни и тухлени масивни къщи, а в дарените им „домове“ бяха вкарали домашните си животни.

Втората криза бе предизвикана от нападенията на Армията за национално освобождение срещу силите за сигурност на Република Македония. Сформираната от Али Ахмети въоръжена сила действаше по подобие на албанците в Косово. Вярно бе, че въоръжени терористи, бивши бойци на Армията за освобождение на Косово навлизат в Македония и към тях се включваха македонски албанци. Щом превземеха някое село, принуждаваха неалбанците да напуснат. Твърдяха, че имат между няколкостотин и хиляди бойци, сред които ислямски фундаменталисти, чужди наемници и муджахидини. Албанците в Македония бяха много по-ревностни мюсюлмани от останалите. Бунтовниците не бяха подкрепени политически от двете главни албански партии, които платиха за това с голяма загуба на доверие сред своите избиратели.

Виждахме три причини за нападенията срещу македонските сили за сигурност. Правеше се опит етнически да се замаскират интересите на албанската организирана престъпност, която ползва територията на Македония и Косово за контрабанда на стоки и пренос на наркотици. Изнасяше се конфликтът от Косово, за да се засилят позициите на косовските албанци, когато те поставят своето искане за независимо Косово. Открито се поставяха под въпрос границите в Западните Балкани, което се потвърждаваше от редица изявления на политически лидери в Албания и Косово.

Втората македонска криза пораждаше рискове за България най-малко в три посоки. Действията на българските власти, партии и общество се следяха с повишено внимание от всички международни наблюдатели. Можехме да натрупаме авторитет с една издържана, европейска, сигурна, солидна позиция или да се провалим по балкански маниер. Можехме да бъдем въввлечени в конфликта на двустранна, политическа или дори обществена основа. На всичко отгоре, трета гражданска война на западната ни граница щеше да предизвика отлив на чуждестранни инвеститори.

Затова отново подкрепихме политически и военно македонските власти. Народното събрание прие единодушно (с 1 въздържал се) Декларация, която осъждаше провокациите на албански екстремисти в района на македонско-югославската граница, оценявайки ги като опит за разширяване на косовския конфликт. Българските депутати призоваваха командващия КейФОР да пресече действията им и да

контролира границата между Косово и Република Македония. Призоваваха останалите страни към солидарност и подкрепа на страната.

През март подписахме още две споразумения за предоставяне на македонското правителство на бойни припаси, инженерно имущество и запасни инструменти и принадлежности, които Народното събрание ратифицира веднага⁴⁴².

С това помогнахме на 13 август 2001 г. да се постигне Охридският рамков договор между правителството на Република Македония и представителите на етническите албанци.

Ролята на България за умиротворяването в Югоизточна Европа

Като отказахме да приемем бежанци, поехме риска да провалим поканата си за членство в НАТО. Но позицията ни бе уважена. На 15 юни, веднага след спирането на руските военнотранспортни самолети, президентът Бил Клинтън ми благодари в телефонен разговор за съдействието ни за намирането на успешен изход от кризата в Косово. Поради оставащите рискове за сигурността и понесените щети от югоембаргото поисках политически гаранции и подкрепа от страна на САЩ и от международните финансови институции. Клинтън изрази готовността на САЩ да стимулират инвестиционния процес в целия регион. Политически гаранции не получихме, както и специална финансова подкрепа.

Получихме друго признание и морална подкрепа. На срещата на върха на страните кандидат-членки за НАТО в София, по време на награждаването му от президента Петър Стоянов с орден „Стара планина“ I степен за изключителната му подкрепа за евроатлантическата интеграция на България, Збигнев Бжежински каза: „Вие сте истински партньор на САЩ и го доказахте по време на кризата в Косово, когато вашата смелост и решителност предотвратиха създаването на руска зона в Косово, което щеше да увековечи конфликта там“.

Даденото съгласие за въздушните коридори и принуждаването на Русия да се откаже от собствен сектор в Косово постигнаха приоритета на защита на нашата сигурност. Само за два-три месеца спря разрастването на хуманитарната катастрофа в региона. Тя бе преодоляна – точно както прогнозирахме пред генерал Уесли Кларк.

През май югоармията спря настъплението си. В началото на юни започна да се изтегля от Косово. Бежанците започнаха да се връщат по домовете си.

Вътре в страната обвиненията срещу мен отляво и отдясно за американска или руска зависимост не преставаха с годините. Отбивах първите с аргументите: че не се съобразихме с внушенията да приемем руските условия за природния газ и съвсем сами, без никаква външна помощ, постигнахме, както показва времето, най-успешния договор с „Газпром“; че не унищожихме ракетите СС-23; че не допуснахме повторна депортация на албанци в България, защото те, освен всички останали аргументи, трябваше да бъдат разселвани насила в нашата страна; че преди това отказахме страната ни да бъде записана като зона на исторически претенции на Русия.

Отбивах вторите обвинения с това, че сме единствените, които са си позволили да заплашат руския газов транзит; че заради военен казус сме влезли в първата и останала единствена конфронтация с Москва, при която не допуснахме разделение на Косово и създаването на руска военна база на 300 км от София; че сме единствените български управляващи, които са прогонили, и то на няколко пъти, руски агенти от страната ни, включително Майкъл Чорни.

Ще посоча още един много важен факт за това, че позицията ни бе изцяло българска. На 17 юни 1999 г. българското правителство, без да изчака общото решение, вдигна петролното ембарго срещу Съюзна Република Югославия. Отменихме веднага специално забраната на износа на горива. Стотици хиляди тонове дизелово гориво тръгнаха, за да се извършат необходимите земеделски работи в Сърбия и Войводина, за да се преодолее следвоенната криза. Никого не сме питали за това свое решение.

Цената за тази самостоятелна политика бе висока. Един високопоставен представител на държавния департамент на САЩ ме предупреди, че на три пъти арогантно съм пренебрегнал тяхната политика. Определи независимостта на нашата политика така: „Ние ви позволихме да играете, а вие се помислихте за играчи“. Американският посланик в София, демократът Джеймс Пардю, открито ходеше на мероприятия на „Мултигруп“. След идването на власт на Симеон Сакскобургготски години наред не получавах покани

от американското посолство, за което заслуга имаха и българските либерал-демократи.

За руското отношение е излишно да се говори.

Тези факти показват, че в изключително трудна и конфликтна обстановка управлението на ОДС защитавахе, на първо място, българските интереси. За мен това е истинското родолюбие. В годините след това никое управление не посмя да защити както нас българските интереси.

Може да се стори странно на мнозина, но на най-високо ниво тази политика будеше симпатии и се оценяваше много положително. Тя бе оценена с благодарност от участващите в конфликтите страни, както и в съседните ни държави. Особено признателни за нея бяха косовските албанци. Признателни останаха и в Македония.

Много признателен за нашата роля за умиротворяване на Косово и за овладяване на първата криза в Бивша югославска република Македония (БЮРМ) бе и Европейският съюз. На един общ форум през есента на 1999 г. председателят на ЕК Романо Проди ми зададе въпроса: „Какво избирате? Да започнете преговори за членство или да паднат визите?“. Отговорих веднага: „И двете“.

Отговорът ми бе посрещнат с усмивка, но накрая постигнахме и двете.

Седма глава

МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА СТАБИЛИЗАЦИЯ

Макроикономическата стабилизация не бе самоцел, в смисъл да се тушират кризите и да излезем от тях с овладени и управлявани рискове. Това можеше да постигнем и само с подкрепата на МВФ и на МБВР. Щяха да помогнат и останалите развити страни – имаше общ консенсус всички от ОИСР да подкрепят двете институции от Вашингтон за изпълнение на програмите им в бившите социалистически страни. Нашата амбиция беше много по-голяма.

Искахме да постигнем такова качество на стабилизацията, че да покрием приетия в 1993 г. от Европейския съвет втори критерий от Копенхаген. Целта ни бе – нито повече, нито по-малко – да постигнем „функционираща пазарна икономика и способност за издържане на конкурентния натиск и пазарните сили в рамките на ЕС“. Постигането на тази цел щеше да ни даде основания да започнем преговори за присъединяване към ЕС. Може да е излишно, но ще повторя, че тази наша амбиция не срещаше разбиране и още по-малко подкрепа от страните членки на Съюза. Трябваша ни много силни аргументи, за да ги убедим.

Такова качество на българската икономика се създава от няколко различни политики. Те следва да се проведат в точно определена последователност и всички техни мерки да бъдат завършени заедно. Тук, без да навлизам в детайли и да използвам много често професионален език, мога да спра вниманието върху четири от тези политики: получаването на финансова подкрепа, извършването на смяна на собствеността, новата данъчно-осигурителна система и решаването на проблема с държавния дълг. Всички тези политики имат непосредствено финансово отражение. Може дори техният принос за излизането от кризите и за създаването на функционираща пазарна икономика в България да се оцени количествено.

ПОДКРЕПАТА НА МЕЖДУНАРОДНИТЕ ФИНАНСОВИ ИНСТИТУЦИИ

Суровата реалност е, че макроикономическата стабилизация се прави с пари. Ако няма кой да помогне на катастрофирала страна, тя изпада в постоянна бедност. Примери за това в световната икономика има достатъчно. В началото на 1997 г., при опасността от нов мораториум върху обслужването на дълга, нямаше частен инвеститор, който да даде заем на България. Единственият ни шанс бяха МФИ и политиката им на подпомагане на европейските бивши социалистически страни. След въвеждането на валутен борд България получи масирана подкрепа от МФИ в периода 1997-2001 г., изразяваща се в общо 63 споразумения за заеми и гаранции (*Виж* Приложение № 2). Те имаха условия, които трябваше да бъдат изпълнени. В противен случай, както се бе случвало многократно в България, финансовата подкрепа щеше да бъде прекратена.

Лимити и насоки на външната финансова подкрепа

Бедстващата страна има много неотложни нужди. Такива бяха и българските. Очевидно е, че не всичките могат да бъдат удовлетворени. Защото те се посрещат с пари, които са взети назаем и след това трябва да се връщат.

Възможностите на МФИ да дават безвъзмездна помощ, разбира се, са много ограничени. Тази помощ не е в състояние да удовлетвори която и да е крайна необходимост от средства. Всички помощи и дарения от страната и чужбина в 1997 г. бяха около US\$ 0.5 млн.; приблизително толкова бяха в 1998 г.; в 1999 г. бяха около US\$ 4.7 млн. Това бяха капки в морето на нуждите. Затова трябваше да се вземат кредитите.

Големият проблем на външната финансова подкрепа е, че когато се вземат неразумно много кредити, се разрушава способността техните лихви да се обслужват и главници да се връщат, когато излезе падежът им. Затова взимането им е ограничено и се осъществява под строг контрол. МФИ и агенциите за кредитен рейтинг определят границите на платежоспособността на една страна с набор от показатели. Сред тях са делът на външния публичен дълг спрямо БВП, делът на лихвените разходи спрямо всички бюджетни приходи. Отвъд определени като критични проценти на посочените и редица други показатели става невъзможно да бъдат обслужвани новопоетите заеми. Несъобразяването с възможностите на страната да обслужва дълговете си и да взима прекомерно кредити има само едно следствие – възпроизвежда се нейната несъстоятелност.

МБВР оценява дела на лихвените разходи в процент от приходите в българския бюджет в 1996 г. на 95.0% и в 1997 г. – на 35.5%. За да се оценят тези размери на нашата бюджетна катастрофа в средата на 90-те, ще направя две сравнения. В Гърция същият този показател, на гребена на дълговата ѝ криза в 2014 г., бе 8.8%, а на Италия, която успява да обслужва задълженията си без външна помощ и облекчения, бе 11.4%⁴⁴³. Сравненията показват, че дълговата криза у нас е била повече от 4 пъти по-тежка, отколкото в Гърция, и над 3 пъти по-тежка, отколкото в Италия. В тези степени нашите външни задължения са били по-непосилни за обслужване.

Това сравнение ме кара и днес да се удивявам на изключителните способности на българската нация да понася неимоверно тежки

изпитания. И си давам сметка до какво бедствие трябваше да я докара властта на бившите комунисти, че да поиска да ги сваля с шествия и гражданско неподчинение.

Тези, които днес винят прехода за всичко, трябва да си дадат сметка при какви отчайващи условия бе рестартиран той през 1997 г. след 4 години на разпад. Възстановяването на нивото на жизнения стандарт в Гърция от 2008 г. ще продължи вероятно повече от 10 години, а кризата, която преживя южната ни съседка, както се вижда от сравнението, бе в пъти по-лека от българската. Българските избиратели бяха заблудени да гласуват за избавление за 800 дни.

Показаната по-горе българска неплатежоспособност ограничаваше силно възможностите ни да вземем много нови заеми от МФИ. Условието да не допуснем нейно влошаване вследствие на ново задлъжняване, бе почти невъзможно за изпълнение. Трябваше така да взимаме нови кредити, че не да увеличаваме, а да намаляваме дела на държавния дълг спрямо БВП и съответно този на лихвените разходи от общите бюджетни приходи. Оттук би следвало да се разбира, че нови заеми можеха да се взимат само за наистина крайни нужди. Само те можеха да задават насоките на оползотворяване на новите външни заеми.

Водихме разумна и консервативна политика, успяхме да спазим посочените граници и да не увеличим дълговата тежест. Нещо повече – успяхме значително да повишим платежоспособността на България. Делът на дълга спрямо БВП спадна от 102.8%⁴⁴⁴ в края на 1996 г. до 73.1% в 2001 г.⁴⁴⁵, а делът на лихвените разходи спрямо бюджетните приходи спадна от 95% на 15.5%⁴⁴⁶. Тежестта на обслужването на дълга оставаше много висока в бюджета, но най-лошото бе отминало. Дългът вече можеше да се управлява и тежестта му да продължава да намалява.

Начините на сключване на споразуменията

Според Конституцията на страната правителството не може само да взема кредити. Всички споразумения за заеми с МФИ се сключват след ратификации от парламента. Изключение правят двете споразумения с МВФ – това от 1997 г. и споразумението EFF⁴⁴⁷ от 1998 до 2001 г. За тях 37-ото и 38-ото ОНС със свои решения дадоха мандати съответно на служебното правителство на президента Петър

Стоянов и на правителството на ОДС⁴⁴⁸. Освен това отношенията с МВФ са по-различни. Фондът отпуска на траншове временно част от квотата на страната. Това става, като се откупват СПТ срещу национална валута и се поеме задължението да бъдат възстановени независимо от промяната на курса на националната валута.

Платежоспособността на страната се контролира от парламента по следните строги правила. Първо, в закона за бюджета за съответната година правителството е длъжно да предвиди граница на нарастване на държавния дълг и депутатите да я гласуват. Второ, процедурата за сключване на всяко конкретно споразумение, според Конституцията на страната от 1991 г., изисква Народното събрание да даде предварително съгласие правителството да води преговори и подпише договор за заем. След това, за да се получи заемът или да се задейства гаранцията, е необходима ратификация на парламента. Този механизъм гарантира, на първо място, пълна прозрачност и публичност на намеренията за задължаване и на условията, при които се отпускат кредитите, защото Народното събрание изисква обосноваване и мотиви, за да даде мандат. На второ място, протича дебат в комисии и в пленарната зала. При оспорване мандатът се дава с мнозинството от гласовете на депутатите. На трето място, ратификацията, освен текста на постигнатото споразумение, отново изисква доклад с мотиви от правителството. Народните представители дебатираят съдържанието на споразумението в заинтересованите комисии, след това в пленарната зала и накрая го приемат или отказват с обикновено мнозинство. Маркирам процедурата, за да покажа, че е невъзможно да се вземе заем от Република България, ако тя не бъде спазена. Тя гарантира, че парламентарните политически сили са запознати с условията на заемите и задължават правителството и всички държавни институции да ги спазят. Държавата взема заем само със съгласието на мнозинството от депутатите. Те приемат заема заедно с неговите условия.

В споразуменията с МВФ условията за структурните реформи са маркирани принципно. Самата приватизация на предприятия и банки, връщането на земята и други начини на раздържавяване са конкретно описани в споразуменията с МБВР. За тях народните представители са детайлно информирани по посочения по-горе начин. Това означава, че тази най-важна за държавата структурна политика се прави по силата

на закона и на международни споразумения, които са сключени от Народното събрание на Република България. Смяната на собствеността не се прави така, както мнозина си представят – „престъпен политик продава на безценица държавата“.

Българската прокуратура беше сред посоченото мнозинство. Тя си представяше приватизацията като криминален процес. Няма как да знам дали представата ѝ е била реална, или по политическа поръчка. Тъй като по това време в нейния състав и този на специалните служби изобилстваше от кадри на комунистическия режим. Те по друг начин не можеха и да си представят структурните промени. Най-вече защото бяха срещу тях или, ако все пак ги приемаха, виждаха единствено себе си като бъдещи капиталисти. Самата прокуратура дотолкова споделяше тази нелепост, че повдигна обвинения срещу министри и ръководни лица в Агенцията за приватизация. Тези обвинения, разбира се, паднаха в съда. Бяха първите показни процеси за сплашване и политическо преследване.

Приоритетите и ефектите на външното финансиране

На първо място, новите заеми и откупувания на СПТ от МВФ трябваше да покриват нуждата за обслужване на заварения външен дълг. С тях трябваше да успеем да реструктурираме и решим проблема с обслужването на останалите неуредени дългове към други държави. Със същия приоритет бяха отпуснатите целеви заеми за преодоляване на създадения от управлението на Жан Виденов недостиг на зърно.

Следващият приоритет бе спасяването на тези държавни банки, чиято несъстоятелност щеше да предизвика повсеместен хаос. В крайно тежко положение бяха Стопанска банка, „Минералбанк“, ОББ и банка „Биохим“. От 1996 г. се правеха опити за тяхното удържане от несъстоятелност. Тези опити се компрометираха от политиката на правителството на Демократичната левица да насърчава държавните предприятия да не връщат кредитите. Това водеше към фалит и посочените държавни банки. Със същия приоритет бе недопускането на несъстоятелност на стратегически важни за сигурността на страната инфраструктурни предприятия като БДЖ и НЕК. За тях приватизацията не беше решение по много съображения, а и беше невъзможна. В този приоритет бе и спазването на задължителните

международни условия за безопасност от ДП „Ръководство на въздушното движение“. Взехме заем от МБВР и за облекчаване на положението на децата.

Следваха приоритетите за спирането на свлачищата и ерозията на бреговете по Черно море, за разширяването на пристанището в Бургас и на столичното летище, които бяха неспособни да посрещат нуждите, за рехабилитацията на запусната и разбита републиканска пътна мрежа от I клас.

С по-нисък приоритет бе насочването на заеми за довършване на важни участъци на магистралите „Тракия“ и „Хемус“, за да се избегне значителното заобикаляне по обходни маршрути, за изграждане на пречиствателни станции и опазване на околната среда, за ВиК дружествата, за фонд „Регионални инициативи“, за граничните преходи по Трансевропейската пътна мрежа.

Самата приватизация също се нуждаеше от финансиране, основно за привличане на външни консултанти и оценка на стойността на продаваните предприятия.

Не мога да кажа с абсолютна сигурност, че това е оптималното или най-правилното приоритизиране на нуждите на страната. Такова едва ли е възможно да се постигне за много кратките срокове, за които трябваше да вземем решенията. Никой от опозицията и сред обществеността не възрази срещу тези наши решения. Следователно те са били най-естествените и най-обосновани. Но ето недопустимото. Политиците и обществото приеха и не коментираха взетите пари. Нямаха задълбочен интерес за какво се харчат. Това, което те впоследствие охулиха, бе, че сме изпълнили условията на кредиторите. Ще го кажа пределно откровено. Българското посткомунистическо общество и политици се отнесоха варварски и разбойнически към всички, които ни помогнаха да излезем от бедствието от 1996-1997 г. Те бяха съгласни да вземат помощта, но бяха против да изпълним условията на заемите, а тези условия изискваха да предприемем единствено правилните политики за излизане от повторната катастрофа – основно приватизацията. Кредиторите не искаха друго от България, освен сама да напрегне своите сили и да се стабилизира. Съвпадението е, че против политиката на смяната на собствеността бяха тези, които причиниха бедствието, и избирателите, които ги овластиха да го сторят.

Задълженията ни към МФИ не бяха само навременното обслужване и връщане на взетите кредити. Те изискваха пълно и точно изпълнение на съгласувания и одобрен от МВФ Меморандум за икономическата политика и специално подчертано – извършване на приватизацията, връщане на земята и реституция на отнетата частна собственост.

Правителството и мнозинството на ОДС в 38-ото ОНС коректно изпълнихме тези поети задължения въпреки съпротивата на бившите комунисти. За тях винаги е било лесно да взимат кредити и да не изпълняват условията по тях, и дори да не ги връщат. Тази идеология на ограбване на чужда собственост е тежък рецидив, дълбоко заложен в българското посткомунистическо общество, в излъчените от него управляващи и назначени капиталисти. Те продължават да споделят тази идеология и сега. Последните изсмукват жизнената сила на конкретно нарочен бизнес и след това търсят нова жертва. Няма значение дали за целта ще се фалира банка, или фирма. Това отношение на българските власти към собствеността създава страх, който е основната причина за нежеланието на инвеститорите да създават работни места, висока добавена стойност и доходи в България.

Благодарение на нашето изпълнение на всички условия в периода 1997-2001 г. страната получи заеми и откупвания на СПТ от МФИ на обща сума US\$ 4449.2 млн. Отделно в тези 63 заема са дадените от парламента гаранции на държавни предприятия и банки да получат кредити. Тези средства бяха първата и най-значителна опора да излезем от кризите.

Условието „смяна на собствеността“

Най-важното условие за предоставяне на финансова подкрепа на България бе да се трансформира държавната собственост в частна. Това условие не е продиктувано от стремежа на МФИ самоцелно да бъде разкъсано и разграбено народното богатство, както е втълпено на мнозинството у нас. Смяната на собствеността е единственият начин за създаване на пазарна икономика. Повсеместната държавна собственост, както бе у нас, елиминира пазара, а с него – парите и конкуренцията, а с тях икономическото и технологично развитие. Процесът на нейната трансформация е мъчителен и крайно непопулярен не само у нас. Такъв е навсякъде. Първата ограничена

приватизация, извършена от Маргарет Тачър, бе посрещната „на нож“ в Обединеното кралство. Затова политиците се стараят всячески да избегнат тези реформи.

Без смяната на собствеността оцеляването на по-голямата част от катастрофиралите български държавни предприятия бе абсолютно невъзможно. Конкретните методи на трансформация на държавната икономика и на създаването на функциониращ пазар вече бяха споменати на няколко места. Тук ще ги систематизирам: Първо, приватизация на държавните предприятия в производствената сфера, на банките и другите финансови дружества, като например ДЗИ. Второ, връщането на национализираните предприятия и имоти на техните предишни собственици или наследници. Трето, възстановяване на пълните права на собственост и стопанисване на земеделските земи и на частните гори. Четвърто, публично-частно партньорство – концесиониране на държавни или общински активи и инфраструктури. Два примера за последния метод са концесиите на инфраструктурата за водоснабдяване на Столичната община от „Софийска вода“ и на пистите и лифтовете под връх Тодорка от „Юлен“. Казано съвсем накратко – това и правехме.

Нямам достатъчно място да разкажа за приложението на всички посочени методи, с които трансформирахме държавната собственост в частна. Затова избирам само най-оспорвания процес – приватизацията на индустриалните предприятия. Преди да свидетелствам за извършената от нас приватизация, е добре да се знае, че в някои други бивши социалистически страни като Полша и Унгария *бе узаконено комунистическото раздържавяване на предприятията*. Това стана, като се даде възможност след изпадането им в несъстоятелност да се слеят със застаналите на техните входи и изходи частни фирми на номенклатурата.

ПОЛИТИЦИТЕ СРЕЩУ ПРИВАТИЗАЦИЯТА

Срещу приватизацията се обявиха не само бившите комунисти, които на думи се обявяваха срещу касовата и подкрепяха масовата приватизация. Срещу смяната на държавната собственост имаше много широк фронт, който се разгърна в годините, без да си дава сметка какви поражения нанася на изграждането на демократичните институции, на конкурентоспособността и на растежа на българската

икономика. Пораженията отидоха във всички посоки, защото демокрацията и пазарната икономика са две страни на една монета. Всичко, което те са, е взаимно свързано. Така че не може да си за демокрацията и пазарната икономика, за членство в евроатлантическата общност и да си срещу приватизацията. Но се оказа, че мнозина го могат.

Отхвърлянето на приватизацията от СДС

В годините след управлението на ОДС ръководството на СДС не защити сърцевината на своята политика – смяната на собствеността чрез приватизацията. В поредица интервюта президентът Петър Стоянов посочи аргументите за отхвърлянето на цялата приватизация от седесарския елит. Ето по-важните от тези аргументи, съпоставени с реалността:

Първо. В СДС се споделя комунистическата представа за приватизацията: „Процес като приватизацията се случва на 100 г. веднъж в историята на една държава – прехвърляне на милиардна държавна собственост в частни ръце“⁴⁴⁹. Това е вярно само за масовата приватизация. За касовата не е, защото е *възмездна* – продажба срещу пари.

Думата *приватизация* и сред демократичните среди у нас е изпълнена с негативно съдържание, синоним е на грабеж, кражба, ограбване, присвояване, подаряване, прехвърляне на част от активите на държавата на частни лица. Причините за това намирам в комунистическото раздържавяване, за което вече стана дума, и в *масовата приватизация*. Тя бе добавена в Закона за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия от Демократичната левица. Стартира през 1996 г. и протече на два етапа. „През 1996-1997 г. (Центърът за масова приватизация) извърши приватизация на държавни предприятия чрез инвестиционни бонове. За продажба бяха предложени пакети акции от 1050 предприятия, в резултат на което са раздържавени активи в размер на 14.58% от общите активи на държавни предприятия, или 22.08% от подлежащите на приватизация държавни активи“⁴⁵⁰. Собственици станаха всички български граждани, пожелали да участват в процеса. Те получиха бонови книжки за 25 хил. лева, или тогавашни US\$ 350.

Масовата приватизация е *безвъзмездна*, тя е „прехвърляне“ на държавна собственост на приватизационните фондове на гражданите, срещу което държавата не получава нищо. Гражданите също не получиха ползи от нея. В 2017 г. простата средна стойност на придобитите от всяка бонова книжка активи в 28 приватизационни (сега инвестиционни фонда) е 190.87 лева, или сегашни само US\$ 113.61. Като сравним първоначалните US\$ 350 със сегашните US\$ 113.61, *виждаме средната лична загуба на гражданите*. Вследствие на тази почти повсеместна загуба участниците в масовата приватизация загубиха интерес към придобитото от тях участие⁴⁵¹. Ползите, каквито и да са те, са за създателите и управителите на приватизационните фондове, които с единични изключения бяха създадени от номенклатурата на БКП и ДС.

Защо ОДС не спряхме, а допуснахме да завърши започнатият процес на масова приватизация? Поради три причини:

- *Първо*, ваучерите вече бяха придобити от хората.
- *Второ*, първият и вторият тур на прехвърлянето на държавни активи бяха проведени.
- *И трето*, завършването на процеса бе условие за подкрепа от МВФ.

Ето какво бе записано в осъвременения Меморандум за икономическата политика, който бе поставен на бюрото ми в първата седмица на моята служба в Министерския съвет. „Приватизацията продължава да бъде стожерът на нашата програма и очакваме да завършим процеса на приватизация до началото на 1999 г., с изключение на някои предприятия за обществените услуги. След успешното приключване на втория тур от търговете по програмата за масова приватизация⁴⁵² и друга приватизация, около 600 предприятия са прехвърлени към частния сектор от началото на 1997 г.“⁴⁵³ Както се вижда, говори се за вече протекли събития. Участващите в приватизацията вече имаха в ръцете си получените бонови книжки. Милиони очакваха да получат нещо от приватизацията. Беше определено кой приватизационен фонд какво придобива след проведените търгове. Такъв процес, с такава подкрепа от МФИ, не можеше да бъде преустановен.

Извършената при нашето управление приватизация не е „прехвърляне“, а *продаване* на държавна и общинска собственост на

купувача, който даде най-висока цена и най-добро предложение. При това се продаваха цели предприятия, активите заедно с пасивите. Случваше се често, че пасивите, под формата на кредити от банки и заеми от доставчици, надвишаваха стойността на активите. С други думи, продаваха се губещи предприятия, при това с отрицателна нетна стойност.

Второ. Приватизацията не е използвана като политическо оръжие: Ето обвинението на Петър Стоянов: „България можеше да се промени коренно, ако бяхме направили приватизацията така, че да отнемем или поне да ограничим възможностите на бившата номенклатура и на бившите шефове в ДС отново да управляват страната икономически“⁴⁵⁴. „Ние не използвахме приватизацията като мощно оръжие, за да направим средна класа и да декомунизирате България.“⁴⁵⁵

Вярно е и е основателно възмущението, че много голямата част от държавните предприятия бяха закупени от номенклатурата на БКП и ДС. Направиха го, защото преди това бяха натрупали първоначален капитал във фирмите за доставка и реализация на продукцията на държавните предприятия, защото бяха изнесли значително количество валута в задгранични дружества по времето на управлението на Андрей Луканов, защото бяха „назначени“ за капиталисти от бившата комунистическа партия и им бяха дадени прословутите куфарчета с пари, и накрая, защото правеха контрабанда по старите държавни канали. Това ние няхме възможност да спрем, защото стана *преди* управлението на ОДС. От друга страна, ние не сме имали никога политически планове и съгласие помежду си да „назначаваме“ капиталисти. Тези измежду нас, които си позволиха да участват в приватизацията, прекрачиха изричните партийни забрани те и членовете на техните семейства изобщо да не участват във фирми.

Касовата приватизация се проведе според закона на СДС от 1992 г. Той гарантира участие при равни условия на всички физически и юридически лица. Това е конституционен принцип, противното е сегрегация. Правителството, органите за приватизация и съдебната власт няха право тогава, нямат и сега, да лишават от участие когото и да било. Нямат право да не приемат най-доброто предложение на купувач заради политически критерии. Такива няма и не може да има записани в който и да е от законите на страната. Следователно

абсолютно невъзможно е приватизацията да се използва за политически цели, например срещу номенклатурата на БКП и ДС. Процесът протича състезателно – с търг, с конкурс или на борсата. За големите предприятия той е задължително с външен консултант. Печели този с най-добрата оферта. Тя се оценява, на първо място, според предложената цена. След това – според начина на плащане, според поетите кредити, обещаните инвестиции и запазените работни места.

Законът, създаден от правителството на СДС в 1992 г., даде право на преференциално участие на работниците и служителите в приватизиращото се предприятие, които са работили в него не по-малко от 2 години преди датата на обявяване на решението за приватизация, и други приравнени към тях пенсионирани работници и служители. Твърдо стоях зад този принцип. И сега смятам, че е справедлив.

Управлението на БСП в 1994 и 1995 г. даде преференции и на лицата, които без трудов договор са управители, контролори, членове на съветите на директорите и на управителните съвети на приватизиращото се предприятие в продължение на повече от 1 година преди датата на обявяване на решението за приватизация. Това позволи на участници в комунистическото раздържавяване и парашутирани лица от номенклатурата да получат преференции за участие в работническо-мениджърска приватизация (РМД).

Можеше ли да се отнеме това право, след като бе дадено и закрепено в практиката. С цената на тежки конфликти в парламента и с МВФ и МБВР и на значително отлагане на касовата приватизация, вероятно е можело да стане, но това най-вероятно щеше да спре външната финансова подкрепа и да компрометира всички направени усилия. Рискът да се отложи процесът и да не се изпълнят условията за броя на приватизираните предприятия и за процента на приватизираните производствени активи, беше много голям. Затова не се опитахме да премахнем дадените от БСП привилегии.

Има още един не толкова важен фактор да не отменим системата от преференции за РМД-тата. Представители на коалицията ОДС и на синдикатите вече бяха влезли в управлението на държавните предприятия. Мнозина от тях правеха усилия да ги спасят от

изолацията и фалита и отнемането на техните преференции щеше да бъде несправедливо.

Трето. Приватизацията не създаде средна класа: „Тя беше шанс да са създадат хора, базово почтени към принципите на демокрацията, но вместо това се облагодетелстваха кадри на номенклатурата и на Държавна сигурност“⁴⁵⁶. „Аз мисля, че най-голямата грешка беше, че чрез приватизацията ние дадохме огромната част от икономическата власт в България в ръцете на бившата номенклатура, на хората, които бяха посветени в тайните на прехода. По този начин лишихме десницата от икономически гръб и от средна класа, а тя е естественият поддръжник на всяка десница във всяка нормална страна.“⁴⁵⁷

Познавам стотици „базово почтени към принципите на демокрацията“ лица, включително и политици от СДС и Народен съюз, които участваха в приватизацията и веднага станаха „икономически гръб“ на НДСВ, а след това на ГЕРБ. Политическият ми опит ме е убедил, че няма по-наивна идея от тази да „купиш“ своите избиратели с цената на нарушаването на законите на страната или да задържиш към кауза политици, които гледат единствено личната си изгода. А средната класа виждам с просто око навсякъде. Да се твърди, че я няма, просто не отговаря на истината. Но тя не гласува за Демократичните сили вероятно и защото те сами се отрекоха и не защитиха своите постижения.

Четвърто. СДС нямаше полза от приватизацията: „СДС бе доведена на този хал, когато бе в най-силните си години, благосклонна съдебна власт и президент в мое лице, от начина, по който бе извършена приватизацията и трансформацията на всички милиарди в нечий ръце. Вместо чрез приватизацията да създадем средна класа и 1-2 независими вестника, ние раздадохме националното богатство на хора, посветени на бившата номенклатура и на ДС“⁴⁵⁸. (...) „А две години след това, когато Костов напусна, СДС нямаше пари за парно и за в. *Демокрация*.“⁴⁵⁹

А трябваше ли да бъде извличана каквато и да е политическа полза от приватизацията? Моят категоричен отговор е, че не само че това би било незаконно, то е и морално недопустимо. В моите представи общественото приличие се погазва, когато управляваща политическа партия извлече облаги от приватизацията. Впрочем погазване е и да извлече каквито и да е групови облаги от която и да е публична власт.

Ако не отговарят като мен на този въпрос, многото „стари седесари“ имат всички основания да „съжбяват за своето лековерие и идеализъм“ – по думите на Петър Стоянов. Погрешно са ме избрали за председател на СДС и за министър-председател. Признавам, че не удовлетворих техните очаквания и никога не съм имал такова намерение.

Пето. Заради конкретни приватизационни сделки и мои персонални геополитически предателства, като продажбата на „Нефтохим Бургас“: „Беше проведена кошмарна разпродажба на предприятията по времето на Костов, например това, което стана с „Нефтохим“... За него имаше западни кандидати, но и аз бях изненадан от Иван Костов, който е продал компанията на Русия“⁴⁶⁰. Ето какво не вземат предвид всички критици на тази приватизационна сделка:

1) Рафинерията беше с огромни задължения, фактически неплатежоспособна, заради политиката на задържане на ниски цени на течните горива. Затова правителството се съгласи да поеме или опрости част от нейните задължения;

2) На 7 юни 1999 г. бяха подадени 4 оферти за закупуване на „Нефтохим Бургас“ от: *Aktaya Sanayai ve Ticaret A.S., Istanbul; Logomat Services Ltd., Nikosia*; „Лукойл Петрол“ АД София и Балкански нефтен консорциум, България. Както се вижда, сред тях няма въобще западен кандидат. След обсъждане с консултанта по сделката „Артур Андерсен“ от краткия списък на кандидатите отпада истанбулската фирма;

3) *Най-високата цена за рафинерията даде „Лукойл Петрол“ АД София.* Само това дружество бе в състояние да доставя за преработка руски нефт на по-ниска цена и с най-ниско навло⁴⁶¹. И затова до 2007 г., преди да се включи в злоупотребата с господстващо положение, продаваше на ниски цени течни горива в България;

4) „Лукойл“ *предложи и най-добрата инвестиционна програма.* Впоследствие консорциумът извърши най-мощната инвестиция в нашата страна и приведе българските течни горива към изискванията на ЕС – да бъдат без олово и без сяра. Без тази инвестиция България щеше да бъде глобявана тежко от ЕК за неизпълнение на общите нормативи, които регулират сектора на горивата.

Това са аргументите, поради които „Лукойл Петрол“ АД София бе избрано за купувач. Това, че впоследствие правителството на тройната коалиция му позволи злоупотреба с господстващото му положение и че тази злоупотреба продължава и днес, е отговорност на други управления и на други състави на Комисията за защита на конкуренцията.

Криминализирането на приватизацията от БСП

БСП, която винаги е изразявала интересите на номенклатурата на БКП и ДС, не бе съгласна с твърденията на Петър Стоянов. Тя упорито твърдеше и сега твърди, въпреки очевидните факти, че нейните представители не са участвали в касовата приватизация и че седесарските РМД-та са ограбили страната. Тяхното оклеветяване на процеса бе по няколко линии.

Първо. Държавните предприятия са целенасочено фалирани: „Водещи допреди 2 години предприятия бяха буквално разгромени. Някъде поради непохватност, поради неумение на новите мениджърски екипи, някъде съвсем съзнателно, за да могат да бъдат разпродадени на безценица“⁴⁶².

Както бе показано в предната глава, още от 1996 г. водещи 134 държавни предприятия бяха обявени за несъстоятелни или поставени в изолация и подготвени за приватизация или фалит след 1 година, т.е. през лятото на 1997 г. С тези свои обвинения БСП осъществи прехвърлянето на своите вини и актуализира клеветенето на своя политически враг. Направи го, като най-после разкри „зловещия замисъл“ на ликвидаторите от СДС. „Не е случайно, че ликвидират, правят го, за да заграбят без пари държавните милиарди.“ Жалко е, че на тази голословна лъжа се хвана българското общество с къса памет, а това общество според социологическите анкети се оказва 80% от цялото.

Второ. БСП определи приватизацията като престъпна: „Приватизацията се извършва по начин, който ражда небивала корупция, икономическа престъпност и растеж на безработицата. Това, което реализира мнозинството, не може да мине под академичния знаменател за преразпределение на националното богатство. Това е най-големият грабеж в най-новата ни история“⁴⁶³. Облагодетелстваните от „грабежа“ бяха назовани година по-късно: „За българина остават

бордът, ликвидацията, мизерията и безработицата, а сега и страхът от екологична катастрофа, от други възможни последици от войната. СДС успя само в едно – в задоволяването на личните и груповите интереси на своя собствен елит. Корупцията се превърна в начин на живот за управляващите, в държавна политика. В България се оформя политическа олигархия, която е над всичко, над всички, която мародерства и държавата, и частния бизнес, и гражданите“⁴⁶⁴.

Очевидно няма нито един днешен политически олигарх от СДС, но да оставим този аргумент. Да видим отблизо „престъпния грабеж“ според терминологията на БСП.

Съобразно закона с решение на НС бе приета ПРОГРАМА за приватизация на държавни предприятия през 1997 г. (1 юни 1997 г. – 31 декември 1997 г.)⁴⁶⁵. В нея бе казано, че: „Програмата за приватизация на държавни предприятия през 1997 г. е разработена в съответствие с изискванията на чл. 2, ал. 2 от Закона за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия (ЗППДОБП) и в подкрепа на програмата на правителството до 2001 г. за ускоряване и практическото приключване на приватизацията на държавни предприятия от производствената и търговската сфера в двегодишен срок. Приватизационният процес през 1997 г. ще се осъществява в условията на действащ Парижен съвет и в изпълнение на споразуменията с Международния валутен фонд и със Световната банка“. Срещу тази програма са гласували предимно депутати от парламентарната група на Демократичната левица (ПГДЛ). Тя е приета от общо гласували 204-ма народни представители, от които „за“ са 139-има, „против“ – 41, и „въздържали се“ – 24-ма.

По същия начин бе обсъдена и приета с решение на парламента Програмата за приватизация на държавните предприятия през 1998 г.⁴⁶⁶, която е гласувана отново с мнозинство от две трети от депутатите („за“ – 114, „против“ – 45-има, „въздържали се“ – 8). Програмата за приватизация за 1999 г.⁴⁶⁷ е гласувана отново с повече от две трети мнозинство (от гласували 171 народни представители: „за“ са 116, „против“ – 50, и „въздържали се“ – 5-има).

Така стана и за програмите за приватизация през 2000 и 2001 г. В Надзорния съвет на Агенцията за приватизация влязоха представители на всички парламентарни политически фракции. Всички контролираха какво и как приватизира тази агенция. Оттук следва, че обвинението на

БСП за „престъпна приватизация“ е насочено срещу две трети мнозинство в Народното събрание, срещу надзорниците от всички парламентарни сили в Агенцията за приватизация, тоест и срещу техните представители, но не само срещу тях. Да видим към кого още е отправено това обвинение.

Както вече бе посочено, според закона решенията за приватизация са вземани от Агенцията за приватизация, министерства и ведомства, и общинските съвети. Действията на тези органи бяха и сега са строго регламентирани. Оттук се вижда, че обвинението е отправено към всички държавни органи и управлявалите ги политически сили. Според БСП всички те са участвали в престъпния сговор.

Списъкът на „престъпниците“ не свършва дотук. Според отчетите на НСИ до 2004 г. престъпници са и *купувачите* – разрешените според закона⁴⁶⁸ приватизационни фондове, 162 чуждестранни лица, 1436 работническо-мениджърски дружества, 530 работници и служители и други лица с преференции, 614 наематели и арендатори с договори отпреди 1993 г. и 2432 други. Според БСП и останалите клеветници всички тези юридически и физически лица също са участвали в „грабежа“. Той придобива епически мащаби.

„Престъпници“ са екипите и ръководствата на МФИ, договорили условията за приватизация с българските власти. Такива са и външни консултанти, със съдействието и под наблюдението на които са извършени всички големи приватизационни сделки. Тоест престъпници са били и най-авторитетните световни фирми от бранша.

Следователно обвинението за „престъпна приватизация“ е отправено към стотици държавни и общински институции, формирани и управлявани от всички политически партии, включително от БСП. Отправено е към над 5000 юридически и физически лица, включително чуждестранни, които са закупили, давайки най-добро предложение, публични активи в състезателен процес (публичен конкурс, публичен търг и борсова сделка), проведен за големите сделки под наблюдението на международен консултант. Отправено е към всички, които, след като са спечелили сделката, са извършили парични плащания, поели са или са погасили фирмени кредити и задължения за инвестиции. Отправено е към МФИ, помогнали на България да излезе от втората си икономическа катастрофа.

Всички са престъпници – само БСП и ДС не са.

Има публична информация, че прокуратурата е разследвала около 500 приватизационни сделки, но е повдигнала само няколко обвинения. Те са отхвърлени от съда; по тях няма нито една осъдителна присъда. Последният факт доказва, *че обвинението за „престъпна приватизация“ е абсолютно голословно.* Единичните обвинения на прокуратурата и липсата на каквато и да е присъда доказват каква е била целта на БСП. Тя не е търсене на правосъдие. ***Целта е политическа измама.***

Оттук не следва противното – че всички приватизационни сделки и масовата приватизация са протекли без нарушения. Не следва, че всички раздържавени предприятия са намерили добри стопани. Въобще не следва, че приватизацията е справедлива и по социалистически дава „на всички поравно“. Дори масовата приватизация, която стартира с бонове поравно, след 20 години показва, че участвалите масово са загубили, с изключение на малцина.

Свидетелството на фактите безспорно доказва, *че приватизацията е обществено-икономически процес, извършен по закон и по силата на международни споразумения от стотици органи и хиляди участници.* Със своята мащабна политическа измама БСП успя да постигне следното сред лековерното посткомунистическо общество:

- Смеси комунистическото раздържавяване с извършената по закон приватизация и така прикри как комунистическата и на ДС номенклатура извърши първоначалното натрупване на своя капитал.
- Заблуди избирателите, че за изоставането на България и бедността са виновни тези, които чрез приватизация спасиха страната от икономическата катастрофа.
- Създаде ненавист към частната собственост и към всяко предприемачество.
- Разруши авторитета и отслаби българските институции, така че да бъдат безсилни пред олигархията.
- Омаскари всички.

Трето. Посочиха Кръстника. Обвиненията срещу елита на СДС се сблъскаха с обвиненията на седесарите срещу номенклатурата на БКП и ДС и някак си взаимно се обезсилваха. БСП нямаше конкретни примери, освен 2-3, на които ще се спра по-подробно, за да докаже обвиненията си. Тя злоупотреби с една изпусната фраза от Александър

Божков, че за съдействието си при приватизацията всеки консултант взема 10%. Тези проценти му се пришиха; нарочиха го за „мистър 10%“. Добре е някой да се интересува как живее днес неговото семейство. Ще види колко отвратително лъжливи са били обвиненията срещу него. Все пак това бе слаба атака.

И тогава пред очите на Георги Първанов проблясна и го осени „истината“. Поднесе я в Народното събрание, въоръжен с лъжата, че семейството ми е присвоило през фондация „Бъдеще за България“ 80 хил. долара от бизнесмен, когото свързват с руската мафия. Впоследствие семейното присвояване бе опровергано. Дарението бе подхвърлено, но не бе от руската мафия, а от руските власти. Уредено бе от Красимир Стойчев. Извършено бе по банков път от близкия до руския премиер Виктор Черномирдин бизнесмен Григорий Лучански, който е бил кандидат-купувач на „Мобилтел“. Доказано бе, че дарението е използвано за благотворителните цели на Фондацията (включително за посрещане и настаняване на децата на загиналите при потъването на руската подводница „Курск“).

Но в момента на Първановото просветление никое доказателство нямаше значение. Костов, заложникът на „мръсните пари“ и на мафията, се оказа „идеологът и двигателят на корупцията и клиентелизма. Той е не Командира, той всъщност е Кръстника“⁴⁶⁹. При това не като онзи от филмите на Франсис Копола, а грозна фигура – присвоил от дарение за сираци, за крайно нуждаещи се.

Българската посткомунистическа общественост и нейната интелигенция веднага забравиха опроверженията на компромата и моите призови към Първанов да удостовери атаките си пред компетентните органи. Никой не търсеше доказателства. От месеци политическата риторика на левицата се бе превърнала в хулителство, насочено към мен, съпругата ми и дъщерите ми. Тогава казах и сега ще повторя: няма по-недостойна роля за един политик от това да се бори с опонента си, клеветейки и обиждайки неговото семейство. Точно това направи най-успешният политик на прехода, два пъти президентът на Република България Георги Първанов. И не даде нито едно доказателство. Затова пък направи нови инсинуации⁴⁷⁰.

Така оглавих мафията. С нерешен въпрос за личната си нравствена хигиена⁴⁷¹ се оказах собственик на половината национално богатство, разбира се, придобито от приватизацията. Първановият лайтмотив бе

подет от вътрешната опозиция в СДС. Плащаха на Мира Радева от МБМД да задава редовно въпроса кой е най-богатият българин. И българинът отговаряше – „Иван Костов“.

Необятни са наивността и лековерието на посткомунистическия човек. Той вярва всеотдайно и безрезервно в клеветата. Не си задава най-простите въпроси: Защо нито един разследващ журналист не намери и следа от мое и на семейството ми участие в приватизацията. Защо нито един политик не приведе и едно доказателство, че сме придобили каквото и да е от държавната собственост. Достатъчно е някой да каже, че имам налудничавото число от 400 млн. в швейцарска банка и едно мнозинство от 80% от българските избиратели са автоматично убедени, че това е вярно. Тези въпроси не си зададе и нито един седесар. Караха ме да се оправдавам сам. Мнозина от участвалите в приватизацията национални и местни водачи от СДС предпочетоха да се затаят зад гърба ми, дори ме представяха за собственик на придобитите от тях активи.

Всеки обвинител може да провери набеждаването ми в престъпления. По мое убеждение прокуратурата отдавна и многократно го е правила. Свидетелство за това е чувалът с нейни и на следствието призовки, който пазя в дома си. Знае истината, но я крие от обществеността. Странно, но и никой не я попита. Никой не подаде до нея сигнал за мои лични злоупотреби. Това е така, защото фактите са следните – нито един член на моята и на съпругата ми фамилия не е участвал в приватизацията⁴⁷². Не са участвали нито един от моите в онези години 30 братовчеди и нито един роднина на моята съпруга. Ако имаше поне един, щяха да го разпънат на кръста до нас.

На въпроса на дъщеря ми Яна имало ли е във фамилията му партизани и ятаци, тъст ми дядо Григор бе отговорил: „А, не, чедо, ние сме почтени хора. Ония палеха плевните“. И сега живеем със съпругата ми в къщата ни в Драгалевци, която сме построили в 1981 г. със собствените си ръце. С този строеж станах мъж в очите на тъст ми. Живеехме там и когато бях министър-председател – да не натежим на държавата. Не използвах властта, за да защита част от възстановените на семейството на Елена регулирани парцели от вторично ограбване. Не направихме до 2008 г. никакви постъпки, за да върнем наследствените земи на майка ѝ. Чак сега възстановяваме

зеделските земи на дядо ми. „Да не кажат нещо хората“ – както ни назидаваше майка ми. Пък те, хората, какво ли не казаха.

За мащабите на приватизационния „грабеж“

Бившият главен прокурор Никола Филчев бе осенен със закъснение от Първановата истина, но затова пък излезе с конкретни числа: „Цялата работа сега е организирана от Костов. Не можа да ми прости, че го разобличих като длънопробен крадец, шеф на разбойническа чета. Какво направи той? С какво ще остане в историята? С приватизацията? Приватизация на 30 млрд. държавно имущество. И колко влязоха в държавата обратно – 3 млрд. Къде са останалите 27 млрд.? У Костов и костовчета. И сега с парите си дърпа лостове, бута...“⁴⁷³. (...) „В резултат на това България се превърна в най-бедната страна в Европа. Населението силно обедня. Престъпната приватизация създаде добра хранителна среда за организираната престъпност.“⁴⁷⁴

Това изказване посткомунистическото общество прие за истина. Все пак казано е от главен прокурор.

Казаното от Филчев, спрегнато с обвиненията на Петър Стоянов, бе повторено от президента Росен Плевнелиев: „Освен това ние извършихме най-лошата приватизация в цяла Европа – активи за 30 милиарда евро ние продадохме само за 3 милиарда. (...) Чешкото правителство остави държавните предприятия да работят и започна да им търси стратегически инвеститори. В България между 1990 г. и 1996 г. фабриките и заводите бяха „подарени“ на хора от бившата комунистическа партия, а във втората фаза на приватизацията след 1997 г. бяха извършени твърде много грешки“⁴⁷⁵.

Премиерът Бойко Борисов потрети и доразви същото, този път спрегнато с инсинуациите на Георги Първанов: „Затова с МВР, на ДАНС разпоредбите, които ще дам, да направим ревизия на целия преход. На всички приватизационни сделки, за да стане ясно кой кога и какво е продавал и дали това е реалната цена. В тази сфера, живот и здраве да минат изборите, ще се съсредоточим в пълния обем“⁴⁷⁶. (...) „Може би давността за приватизацията трябва да върви с този вот на недоверие. Над 30 млрд. лв. са откраднати по време на приватизацията в България и няма наказани.“ Борисов направи заявка, че ГЕРБ ще

предложат да отпадне давността за престъпления, за да може да се разследва „целият криминален преход на приватизацията“⁴⁷⁷.

Политическата измама на БСП бе продължена от главната прокуратура и от политическата партия ГЕРБ, което ми дава основания да ги третирам като едно цяло. Няма никакво друго обяснение за синхронизираният твърдения на тези двама президенти, главен прокурор и премиер. За тези висши официални представители на държавата е задължително, преди да говорят публично, да поискат официалната информация за приватизацията. И ако не могат сами да се ориентират в статистическите данни, да прочетат многобройните споразумения с МВФ, МБВР и другите МФИ, от които се вижда, че *финансовата подкрепа за България е получена точно заради осъществената приватизация*. Трябва да поискат отговори от своите съветници, сътрудници и министри, от институциите, които са извършили смяната на собствеността. За тези най-овластени лица е задължително да се обърнат към Агенцията за приватизация и следприватизационен контрол и да сверят числата, с които систематично мамат общественото мнение.

Ще докажа по-долу, че не са го направили и са клеветели в хор.

За мен е необяснимо защо нито един разследващ журналист, чието призвание е да контролира властите, не потърси отговор на въпроса: вярно ли е, че държавно имущество за 30 млрд. е приватизирано за 3 млрд., тоест „откраднато“ по красноречивия изказ на Борисов.

Отговорът на този въпрос е публично даден и е на разположение на всеки. Но преди да го покажа, нека обърна внимание на забавното боравене с числата. Главният прокурор не казва с какво е измерил кражбата от 30 млрд. – с левове ли; какви – неденоминирани или деноминирани, с долари ли? Президентът Плевнелиев отсича, че са били евро, макар че тогава евро нямаше. АПСК и НСИ и сега не дават информация за приватизацията в евро. Премиерът Борисов е по-лековат на говорене – за него 30 млрд. са левове и така, както го е казал, се подразбира деноминирани. Така че един говори за милиарди въобще, друг – за милиарди в евро, а трети – в левове. Дори само след този опит за вглеждане в „приватизационния грабеж“ той се размива, става неясен. Хорът на лъжата очевидно пее фалшиво.

Все пак колко точно са „откраднати“? Този въпрос въобще не е коректно зададен; правилният, на който отдавна е даден отговор, е: за

какви постъпления е приватизирана държавна собственост?

ОФИЦИАЛНИТЕ ДОКУМЕНТИ СРЕЩУ ПОЛИТИЧЕСКАТА ИЗМАМА

Следващите редове показват факти, които всеки може да провери, като ги свери с цитираните официални документи. АПСК публикува данни за раздържавените активи, изчислени като процент от подлежащите за приватизация активи на държавните предприятия по балансова стойност към 31 декември 1995 г. От тази база, приета за 100%, правителството на БСП масово приватизира 22.08%. Освен това заедно с кабинета на Любен Беров касово приватизира още 10.28%, т.е. общо 32.36%. През 1997-2001 г. при управлението на ОДС са приватизирани 46.34%⁴⁷⁸ от подлежащите на приватизация активи. От тези начални данни се вижда, че 53.66% от приватизацията е извършена от правителства, подкрепяни от БСП, на НДСВ и ДПС, на тройната коалиция и на ГЕРБ. Излиза, че всички са „крали“.

АПСК посочва, че „изчисленията са направени по отчетни данни към 31 декември 2011 г. по критериите на Световната банка“. Какво означава това? На 31 декември 1995 г. МБВР направи оценка на държавните производствени активи по свой утвърден метод. Правителството на Жан Виденов прие тази оценка. Тя е за 580 000 млн. неденоминирани лева, които по курса на този ден са US\$ 8203.7 млн. Впоследствие след деноминацията тази оценка става 580 млн. деноминирани лева. От тези активи подлежащите на приватизация са 66%, или 383 000 млн. неденоминирани лева от 31.12.1995 г. Това формално са 383 млн. деноминирани лева от 1 юли 1999 г.⁴⁷⁹, но за статистиката стойността на приватизираните активи се привежда към оценката на МБВР. Тази система на привеждане е сложна. За да се ориентираме точно въпреки тази сложност, е добре да приемем преоценка в щатски долари за съответната година. Тогава най-ясно се проследяват процесите на приватизация. Когато го направим, базисното число за сравнения и заключения е US\$ 5417.3 млн. подлежащи на приватизация активи към 31 декември 1995 г. То кореспондира с оценката на АПСК. Това означава, че 30 млрд. на Филчев, €30 млрд. на Плевнелиев и 30 млрд. лева на Борисов са абсолютно фантасмагорични.

Това число е реалистично. Доказват го две сравнения. *Първа съпоставка.* НСИ посочва 89 793.2 млн. лева стойност на всички производствени активи в 1989-1990 г. Това е US\$ 8979.3 млн. при 10 лв./US\$ на аукциона след мораториума в 1990 г. (Първият курс на БНБ на 19 февруари 1991 г. е 28.25 лв./US\$). Както се вижда, оценките на НСИ от 1990 г. и на МБВР от 1995 г., сравними в щатски долари, са много близки. Разликата може да се дължи на обезценяването на лева и на щетите от комунистическото раздържавяване. МБВР е направила оценка за стойността на активите, която е близка до тази отпреди фалита на страната и не се е съобразила с него. *Втора съпоставка* показва, че оценката на МБВР е реалистична, когато я сравним с други страни. Световната банка оцени производствените активи в Полша за US\$ 30 800 млн.; в Унгария – за US\$ 14 000 млн., които впоследствие бяха обезценени до US\$ 6600 млн.; в Чехия бяха за US\$ 16 600 млн.

Вторият извод дотук е, че никакви 30 млрд. подлежащи на приватизация държавни активи не е имало нито в деноминирани левове, нито в евро, нито в долари. Ще повторя – максималната оценка е за US\$ 5417.3 млн. подлежащи на приватизация активи. Останалите активи за 2786.4 никога не са били предназначени за приватизация. Те са си на българската държава и днес. Последното разбива още една посткомунистическа обществена заблуда, а именно, че „**всичко** е приватизирано за жълти стотинки“.

В 2004 г. НСИ отчита така приватизацията: „Общо за периода 01.01.1993 – 31.12.2004 г., от органите по чл. 3 от ЗППДОБП, са раздържавени дълготрайни активи в размер на 333.2 млн. лв., което представлява 57.5% от 580-те млн. лв.⁴⁸⁰ активи на държавните предприятия и 87% от стойността на подлежащите на приватизация държавни активи (изчислени по метода на Световната банка по балансова стойност на дълготрайните активи към 31.12.1995 г.“⁴⁸¹ Таблица 1 на цитирания документ на НСИ сочи, че според оценката на МБВР от 1995 г. приватизираните активи са за 333.2 млн. лева, които тогава са били US\$ 4713 млн. За тях до 2004 г. са договорени плащания, поети и изплатени задължения за 8727.8 млн. деноминирани лева. Когато преизчислим съставните части на този пряк финансов ефект, получен в периода 1993-2004 г. в щатски долари по курса на лева в средата на съответната година, той е US\$ 5900.9 млн.

Дванайсет години по-късно, към 31 декември 2016 г., АПСК отчита: „Общият финансов ефект от сключените сделки възлиза на US\$ 12 552 млн., включително US\$ 6502 млн. договорени плащания по сделките, US\$ 1192 млн. поети или изплатени задължения от купувачите, US\$ 4857 млн. поети ангажименти за инвестиции“⁴⁸².

Третият извод дотук е, че за никакви 3 млрд. приходи от приватизацията не може и да става дума. Прекият финансов ефект, без поетите ангажименти за инвестиции, е US\$ 7694 млн., получен от продажбата на активи, които в края на 1995 г. са оценени от МБВР за по-малко от US\$ 5417.4 млн.⁴⁸³ С други думи, като общ процес в годините, българската приватизация, като цяло, е реализирала с US\$ 2276.6 млн. по-скъпо държавните активи. И това е направено въпреки масовата приватизация, от която не се отчита пряк финансов ефект.

РЕЗУЛТАТИТЕ В НЯКОИ ОТ БИВШИТЕ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИ СТРАНИ

Резултатът от по-горе дава възможност да се опровергае заблудата на президента Плевнелиев, че ние в България сме извършили „най-лошата приватизация в цяла Европа“.

Сравнението показва, че в останалите бивши социалистически страни и в Източна Германия въобще не са разглеждали приватизацията като покупко-продажба, която цели финансов приход за държавата. Тя не е имала такъв приоритет. Приключителният баланс на германската *Treuhand* показва, че разходите за реструктуриране, внасяне на капитал, финансиране на фирмени загуби, лихви, социални плащания, поемане на дългове, възстановяване на природата и др. са за DM 332 млрд. и превишават значително приходите от DM 76 млрд. Негативният баланс от приватизацията е – DM 256 млрд.⁴⁸⁴

Масовата приватизация, която бе насърчавана като най-бързия начин, е друго доказателство на тезата. На две вълни Чехия раздържавява активи за CZK 455 млрд.⁴⁸⁵, или US\$ 16.6 млрд. Приключителният баланс на чешката Агенция за приватизация показва негативен резултат от -US\$ 20.5 млрд., които са отишли в периода 1991-2005 г. за покриване на огромни разходи за управление на дълга, за спасяването и продажбата на държавни компании, банки и земи.

В Полша 514 предприятия (с отчетна стойност от 2.6 милиарда долара – 15.7% от всички активи) бяха разпределени между 15 национални инвестиционни (приватизационни) фонда. Всеки фонд притежава 60% от разпределените му предприятия; 15% се предоставят безплатно на служителите; още 15% – на пенсионери и социални фондове; останалите 10% – на правителството. Полското министерство на съкровището, което осъществява приватизацията, не публикува данни за касовите приходи от трансформацията на собствеността на държавните предприятия. Има частични данни на анализатори, че планове за касовите приходи на държавата не се постигат⁴⁸⁶.

За периода 1990-2000 г. в Унгария са получени касови приходи от приватизацията на държавни предприятия на стойност 1369.6 млрд. форинта, които са около US\$ 5.4 млрд.⁴⁸⁷ Това е значително по-малко от първата оценка на активите на МБВР и по-малко от преоценените държавни активи.

Сравнението е достатъчно да покаже, че като цяло, българската приватизация далече не е най-лошата. *Тя е една от успешните в Източна Европа, ако целта е била държавните активи да се продадат по-скъпо.*

ПРИВАТИЗАЦИЯТА 1997-2001 Г.

Остава да проверим хипотезата, че посоченият по-горе изключителен ефект е постигнат от правителствата на Саксбургготски, Станишев и Борисов, които са успели толкова скъпо да продадат държавните активи, че са компенсирали „грабежа“ по време на правителството на Костов.

В периода между 1997 г. и 2001 г. включително, според официалните отчети, са приватизирани активи с пряк финансов ефект за 5535.12 млн. деноминирани лева. Тази сума, превърната в щатски долари по курса в средата на годината, е US\$ 2911.21 млн. Потвърждава се, че наистина има около 3 млрд. щатски долара ефект. Но той не е за „разграбени 30 млрд.“. По времето на ОДС са приватизирани 46.34% от подлежащите на приватизация активи, т.е. продадени са предприятия, струващи 177.4 млн. деноминирани лева от 1995 г., или US\$ 2510.4 млн. Следователно за тези продадени

държавни активи са получени US\$ 400.8 млн. повече от очаквания приход. Продадени са по-скъпо, отколкото са стрували.

Така рухва и хипотезата за „грабежа“ в 1997-2001 г.

Този резултат от приватизацията през 1997-2001 г. е по-нисък като дял от общия пряк финансов ефект за целия период 1993-2016 г. Защо това е така? Краткият отговор е, защото приватизацията в периода 1997-2001 г. е извършена в условията на повсеместни кризи. Тоест при отсъствие на търсене и крайно ограничени възможности за вътрешни и външни инвестиции. Докато след това е извършена в условията на сигурност и постигната стабилност, при значителен външен инвестиционен интерес, особено след влизането на България в НАТО и ЕС.

Законова регламентация. Приватизацията в 1997-2001 г. бе извършена при изключително подробна регламентация, съдържаща се в ЗППДОБП, 30 подзаконови нормативни акта и строги вътрешни правила. Направени бяха законови промени, които увеличиха възможностите за контрол, включително от парламента и от опозицията. Освен това бе налице и съдебен контрол. За всяко нарушение на нормативите заинтересованите можеха да отнесат спора си с приватизиращите органи за решаване от Върховния административен съд. От образуваните по тази линия над 160 дела само 7 акта на приватизиращи органи бяха изменени или отменени. Нито една сделка не бе развалена или обявена за нищожна, което е атестат за законосъобразността на процеса. Всички значими сделки на Агенцията за приватизация бяха одобрени от Надзорния съвет, тоест от представители на всички парламентарно представени политически сили. Най-големите и важни за икономиката приватизационни сделки ставаха след одобрение на Министерския съвет.

Стабилизационните споразумения с МВФ, МБВР и останалите МФИ определяха ускорената приватизация като основен структурен критерий. Неспазването му означаваше спиране на траншовете от договорените заеми. Големият прогрес на приватизацията в периода 1997-2001 г. се признава от МФИ и ЕК, които участваха или наблюдаваха приватизационните процедури. Почти всички големи сделки (повече от 100) бяха осъществени по предварително договорени програми с МФИ и с Американската агенция за международно развитие. Около 27 големи сделки бяха осъществени с

консултантите и посредници, финансирани от програма САРА на ЕК, която България изпълняваше като страна, искаща преговори за членство в ЕС. Следователно приватизацията се извърши съобразно споразумения и програми с най-важните за страната международни и европейски институции и с тяхното активно участие. Срещу това България спаси националната си валута и обслужваше дълговете си. Затова *твърденията, че приватизацията е била престъпна, всъщност представляват обвинения срещу международните институции в съучастие в престъпление, а те единствени помогнаха на България да излезе от икономическата катастрофа.*

Икономически и финансови условия. В края на 1996 г. България бе изостанала многократно от централноевропейските страни – по касов път бяха раздържавени малка част от всички активи на държавните предприятия. *Правителството на Жан Виденов имаше основание да аргументира масовата приватизация с отсъствието на паричен ресурс в страната.* Фирмите и домакинствата имаха крайно ограничен паричен и кредитен ресурс в банките за участие в приватизацията. През януари 1998 г. парите на населението и на частните предприятия в обращение, безсрочните, срочните и спестовните депозити в левове и чужда валута бяха общо 3842.8 млн. деноминирани лева, или US\$ 2544.9 млн.⁴⁸⁸ Само малка част от тях можеше да участва в приватизацията, защото малцина от притежателите на този ресурс поемаха риска да купят акции или дял от държавата. Освен това парите и кредитите им бяха нужни за производствени и потребителски цели, за защита от бедност и пр. След фалита на 17 банки българската банкова система бе силно резервирана към отпускането на кредити за инвестиции в приватизирани производствени активи. Целият вътрешен кредит в левове и валута през януари 1998 г. бе 5262.1 млн. деноминирани лева. Година по-късно бе спаднал с 13.9% до 4530.2 млн. Оттук следва, че *в периода 1997-2001 г. в България нямаше вътрешен паричен ресурс за приватизация.* Едновременно силно бе ограничен *външният инвеститорски интерес* поради разрухата в страната. Това е една от причините производствените активи да не могат да се продадат на по-високи цени от постигнатите.

Приватизацията се осъществяваше в условията на активен социален диалог с работниците, служителите и синдикатите. „Приватизация вместо ликвидация“ беше издигнатият от д-р Желязко

Христов лозунг на КНСБ в периода 1997-2001 г. Беше призив към всички работници и служители да подкрепят да бъдат приватизирани структуроопределящите държавни предприятия, вместо да бъдат изолирани и ликвидирани. И хората го направиха. Затова, въпреки крайно негативните обстоятелства, не се допуснаха сериозни социални сътресения. През 1999 г. Агенцията за приватизация бе обявена за социален партньор № 1 от КНСБ. Продавахме фалирали, фалиращи или изолирани държавни предприятия, които правителството на Демократичната левица бе договорило с МВФ да бъдат ликвидирани или приватизирани до средата на 1997 г. Това е друга съществена причина да не е постигнат по-висок пряк финансов ефект от приватизацията през 1997-2001 г.

Приватизацията протичаше под отрицателното въздействие на военните действия в съседна Югославия и на ембарго. Азиатската криза и руското преустановяване на плащанията по дълга засилиха срива на цените на изкуствените торове и повечето химически продукти, на черните и цветните метали и това допълнително влоши българските валутни постъпления. Всички тези външни въздействия и икономическата катастрофа от 1996 г. определяха страната като високорискова и ограничаваха участието на външните инвеститори в приватизацията.

Организация на ускорената приватизация. В основни линии организацията може да бъде маркирана така. Програмата на правителството се конкретизираше в Годишни планове от Съвета по структурна реформа. Той ги съгласуваше в Програмата за ускорена приватизация, която бе договорена с МФИ. Нуждата от ускорение на процеса налагаше в различни програми за приватизация да бъдат привлечани многобройни консултанти, които бяха финансирани от ЕК, от Американската агенция за международно развитие и от МБРВ. Пряко от Агенцията за приватизация бяха ангажирани посредници и консултанти за най-големите сделки, като по-голямата част бяха с първокласна репутация: „Райфайзен инвестмънт“, BC Atkins, „Прайс Уотърхаус Купърс“, DFS, RES&CO, KPMG, „Баренц груп“, „Делойт и Туш“, „Дрезднер Клайнуърд Бенсън“, „Дойче банк“, Arthur Andersen, Roland Berger& Partners.

Ускорената приватизация среща силна политическа съпротива. Отначало имаше известен политически консенсус, но

скоро заваляха обвиненията, че се извършва стихийно, хаотично и извън закона. Това не бе вярно. На първо място, защото в Програмата на ОДС, Програмата на правителството „България 2001“ и в Стратегията за ускоряване на приватизацията процесът бе с най-висок приоритет. Ние организирано и по съществуващия закон за преобразуване и приватизация правехме точно това, което бяхме обещали и обявили пред своите избиратели.

На второ място, ускорената приватизация бе предвидена в договорите за целевите заеми с МБВР. Така например оздравителният заем в 1996 г. бе гласуван „за“ от 136-има от 140 народни представители. В 1998 г. заемът за реструктуриране на финансовия сектор и предприятията, който задаваше ускорената приватизация, бе гласуван „за“ от 144-ма от 154-ма депутати; за заем за прилагането на компенсационен механизъм за изплащане на дълга на „Минералбанк“ гласуваха 118 от 148.

На трето място, БСП започна да гласува против споразуменията от 1999 г. – 56-има депутати бяха против ратифицирането на Договора за втори заем за реструктуриране на финансовия и реалния сектор, който бе подкрепен от 108 от 168 депутати. Завоят към отхвърляне на приватизацията направиха със сложна маневра. Първоначално внесоха вот на недоверие „за провал на структурната политика в индустрията“. С вота настояваха да се гласува против правителството на ОДС, защото то „несръчно прилага“ концепцията, заложена в тези споразумения. След това обявиха, че самата концепция за приватизация на МФИ „се проваля дори и в страните с развита икономика. За държавите в преход тя е убийствена“⁴⁸⁹. С това бившата комунистическа партия се обяви срещу външната финансова подкрепа за страната и започна да твърди отново, че има трети път за излизане от кризата. „Третият път е за Третия свят“ – каза тогава Вацлав Клаус, но у нас не го чуа.

БСП наистина имаха „дълбоки идейни различия“, но не само с нас, а и със Запада. И те бяха мотивирани от друго. По това време се разгаряше кризата в Косово. Бяха започнали бомбардировките над Сърбия. Бившите комунисти вееха черни знамена в Народното събрание. Когато вотът не мина и знамената бяха прибрани, а целите на НАТО постигнати и през есента на 2000 г. Слободан Милошевич се срутваше, Първанов се нахвърли върху семейството ми и ме посочи за кръстник на българската мафия.

Знаех, че бяха получили инструкции от Москва да бутат с всички сили правителството на ОДС. След идването на власт на Симеон Сакскобургготски операцията с подхвърляне на дарение се повтори и с фондация „Демокрация“. И отново бе проведена по руска инициатива.

Днес пред очите на всички са безогледните медийни и прокурорски обвинения срещу противниците на руското проникване в България или просто срещу политиците, които твърдо защитават атлантическата принадлежност на нашата страна. Издевателства се и над членовете на техните семейства. Тук-там нападатите получават някаква спорадична защита. Сега малцина вярват на медиите и на прокуратурата, но в онези години обвиненията се възприемаха за чиста монета.

Ползите от прекия финансов ефект на приватизацията от 1997-2001 г. Ползата се измерва с US\$ 2911.21 млн. пряк финансов ефект⁴⁹⁰. От него договорените плащания бяха за US\$ 2508.96 млн. Точно тези плащания позволиха да се стабилизира българският лев, да се обслужва външният дълг на страната и да се намали вътрешният държавен дълг. Защото като изключим траншовете в СПТ от МВФ, останалата подкрепа на МФИ отиваше за разходване по конкретни социални и инвестиционни програми. Тези постъпления, които днес не изглеждат значителни, станаха втората опора за излизането от кризите и за макроикономическата стабилизация на България. Останалите около US\$ 401 млн. от прекия финансов ефект – поетите от новите собственици кредити, помогнаха да предпазим държавните банки от несъстоятелност и да бъдат приватизирани.

Приватизацията на МК „Кремиковци“

Българското общество половин век не познаваше пазарите на производствените активи, нямаше представа за фирмен фалит, за образуването на цени на акции и дялове, за фирмени печалби и загуби, за дългове и просрочия. Възприемаше отрицателно приватизацията, без да разбира процеса. Това доказват успешните медийни и политически спекулации с два примера.

Първият е МК „Кремиковци“⁴⁹¹. Комбинатът бе във фактически фалит и бе обявен за изолация и ликвидация от правителството на Жан Виденов. След изтичане на възприетия срок в средата на 1999 г. това в никакъв случай не можеше да се допусне. Защото излизащата от

финансовия срив икономика на страната рискуваше да изпадне в трета тежка икономическа криза. Закриването на най-голямото предприятие, натоварено с дългове от почти 1 млрд. деноминирани лева, щеше да изключи финансовите механизми за отсрочка, за дългови трансфери и други кризисни инструменти и да спре стопанския оборот на почти 10% от националната икономика. „Кремиковци“ е пример за източване на входа и на изхода. Комбинатът натрупа квазидържавни дългове, достигащи 5% от БВП. Това имаше неколkokратно по-голям негативен ефект върху икономиката и банките. Само просрочените му задължения в деноминирани левове в момента на сделката бяха за над 642 млн.; впоследствие бяха предявени претенции от различни кредитори за още 200 млн. лева. Фалитът лишаваше от работа 12 500 души и още толкова заети в жп транспорта, пристанищата, енергетиката, във фирми за доставка, за техническа поддръжка и др.

Това са аргументите на правителството да облекчи част от дълга на МК „Кремиковци“ и да приеме продажбата на комбината за 1 щатски долар. *Но това не е цената за сделката.* Според договора с купувача той пое задължения за US\$ 244 млн. (462 млн. лева), които методиката на АПСК и на НСИ включва в прекия финансов ефект от приватизацията. Тук трябва да влязат и скритите задължения, които договорът с купувача не предвиждаше, за US\$ 106 млн., или 200 млн. лева. От тях той изплати впоследствие US\$ 104 млн., тоест почти всичките. В общия ефект от приватизацията на комбината следва да се включат и предвидените договорени инвестиции на стойност US\$ 300 млн., или 568 млн. лева⁴⁹².

Вече може да се отговори и на въпроса доколко успешен е бил опитът чрез приватизация да бъде спасен комбинатът?

Първо. Приватизацията удължи функционирането му с 10 години. За този период бяха спасени хиляди работни места. Беше спечелено време за реструктуриране на свързаните с него предприятия. В този период загубите бяха намалени и през 2003 г. дори бе отчетена печалба от 119.4 млн. лева.

Второ. Купувачът не изпълни изцяло поетите задължения за инвестиции, за изплащане на задълженията и за запазване на работните места. На това основание между 2001 и 2009 г. няколко правителства имаха възможност да развалят приватизационната сделка без никакъв финансов ущърб за държавата – подлежащата на връщане

цена бе 1 щатски долар. Дебатите в НС⁴⁹³ показват, че различните власти са споделяли приоритета за спасяване на предприятието от фалит и затова, вместо да развалят сделката, са правили опити за даване на държавни помощи.

Трето. Когато „Кремиковци“ АД бе обявено във фалит през 2009 г., негативният ефект се насложи върху започналата икономическа рецесия, но не я превърна в тежка криза.

Четвърто. Оказа се, че приватизацията не можеше да оздрави изначално нежизнеспособния комбинат. В 2005 г. „Глобал Стийл“ АД, притежание на световния лидер в черната металургия Митал, пое риска да закупи МК „Кремиковци“. След няколко години неуспешни опити да спаси предприятието, прие задачата за невъзможна и го обяви във фалит. Това е свидетелство, че комбинатът е бил обречен още преди изграждането му, че заради своите десетилетни загуби и дотации е бил обесен като воденичен камък на българските данъкоплатци и на икономиката от най-некомпетентната диктатура в социалистическия лагер.

Заклученията показват, че *приватизацията на МК „Кремиковци“ е изиграла своята роля, била е необходима и правилна*. Тя е била единственото, което е можело да се направи за комбината и работещите в него. Алтернативата е била ликвидация през юли 1999 г.

Приватизацията на АК „Балкан“

Приватизацията на АК „Балкан“⁴⁹⁴ беше наречена „разгромната приватизация“ срещу „смешната цена“ от US\$ 150 хил. И тук политическите и медийните спекулации не държат сметка за прекия финансов ефект от приватизацията и за начина на плащането. Всъщност договорът за приватизация на компанията от 30 юни 1999 г. задължи купувача да внесе по ESCROW сметка US\$ 6 млн., „с които средства Дружеството да започне да обслужва задълженията си“. Освен това купувачът пое задълженията да предостави за 3 години, а след това да обезпечи акредитиви за 7 години на стойност US\$ 2.4 млн./годишно, „с които дружеството да обслужва задълженията си“. Купувачът пое задължения на авиокомпанията за US\$ 109.84 млн. и се задължи да инвестира US\$ 100 млн. за период от 5 години. Затова прекия финансов ефект по договора за приватизация бе US\$ 109.99 млн., а общият финансов ефект бе US\$ 209.99 млн.

Това бяха аргументите на Агенцията за приватизация да сключи договора за приватизация на АК „Балкан“ и на Министерския съвет да я одобри. Затова приватизацията на компанията беше подкрепена от профсъюзите и от работещите в нея и беше предпочетена с всичките ѝ рискове пред неизбежната ликвидация. Дори да се приеме, че балансовите активи на компанията струват US\$ 30 млн., както се твърди напълно произволно, т.е. 54 млн. лева, те остават почти 4 пъти по-малко от задълженията на компанията. АК „Балкан“ имаше отрицателна нетна стойност, когато бе приватизирана. В това състояние тя фалира бързо, каквато бе съдбата на мнозинството от държавните авиокомпаниии в цяла Европа.

В 2002 г. бе направен опит да се създаде нова държавна авиокомпания „България Ер“. Нейният успех трябваше да бъде косвено доказателство за престъпната приватизация на ОДС. Този опит завърши с провал, незабелязан от бдителната общественост. Новият национален превозвач се оказа нежизнеспособен и в 2007 г. управляващите от тройната коалиция спешно продадоха затъналата държавна компания. Тя бе приватизирана от ТИМ.

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ПРИВАТИЗАЦИЯТА

През 2017 г. поканих на дебат лицата, които целенасочено участват в измамата за приватизацията на ОДС. Никой от тях не прие поканата, защото няма каквито и да било аргументи и данни за такава дискусия. Нито един ръководител на НСИ и на АПСК не отговори на въпроса ми защо не са запознали посочените държавни ръководители с отчетите за българската приватизация и защо не са информирали обществеността, че тези овластени лица злоупотребяват грубо и произволно с официални данни? Трябва да знаят, че това ги прави съучастници в политическата измама.

За да се напише заключението и да се затвори тази глава от българската политическа и икономическа история, трябва Народното събрание да възложи на АПСК и на всички правителствени и общински органи, които са упълномощени по закон да извършат приватизация на публични активи, да направят *приключителни баланси*. Да проверят всички сделки по единна, използвана в другите страни методология и под наблюдението на отговорна международна институция. Ревизията следва да бъде за това дали сделките са изпълнени съобразно закона и нормативите на страната, и съобразно ратифицираните от парламента споразумения с МФИ. Преди да направят своите заключения, е добре отговорните институции да извършат международно сравнение на резултатите от българската с тези в други бивши социалистически страни. Те могат да оценят приватизацията, извършена от различни правителства, съобразно количествата и стойността на приватизираните публични активи и икономическите условия към момента на сделките. Ако установят нарушения, да информират обществеността и компетентните органи.

Ако това не се направи, ще означава, че *изпълнителната и законодателната власт са заинтересовани да поддържат и*

подхранват измамите за българската приватизация. Имам съмнение, че скоро никой няма да направи приключителен баланс и да даде дължимата публичност на приватизацията. Защото така би сложил край на една натрапена на посткомунистическото общество измама, от която и днес черпят „вдъхновение“ повечето парламентарни политически сили.

Приватизацията бе крайна необходимост за България и единствен изход от икономическата катастрофа и затова бе одобрена с квалифицирано мнозинство от 38-ото ОНС и бе проведена от оправомощените институции на страната. Затова тези атаки срещу приватизацията нямат за резултат само отстраняването от българската политика на Демократичните сили, те рикошират непрекъснато върху авторитета на всички институции. Това саботира тяхната способност да управляват страната. Това е една от постоянните причини за бързия спад на доверието в тях. Високото недоверие парализира държавата и я прави безпомощна пред олигархията и организираната престъпност.

Освен това обявяването на приватизацията за „престъпна“ даде порочен и разбира се, незаконен повод за нападение и заграбване на частна собственост, което стана честа практика след 2002 г.⁴⁹⁵ Това влоши и продължава да влошава силно климата за инвестиции и за развитие на бизнес в България. Политическите атаки срещу приватизацията подриха самата основа на пазарната икономика в България – частното предприемачество. Те бяха насочени срещу изваждането на икономиката от катастрофата и опитите страната да стане част от евроатлантическата общност с трансформирана в частна държавна собственост.

Приватизациите не са гарантирано успешни. Още по-малко имат шанс за успех, когато са силно закъснели и още по-малко, когато се продават фалирали предприятия. Приватизацията в периода 1997-2001 г. не успя да спаси две, а вероятно и други от 100-те фалиращи или изолирани структуроопределящи предприятия⁴⁹⁶. Но както се вижда от фактите, това не е заради приватизационните им договори – станало е заради стопанисването им от купувача или заради независещи от него причини. Няма гаранции, че купувачът непременно ще успее да оздрави и да направи печелившо купеното предприятие. Ускорената касова приватизация не може да спре с магическа пръчка разграбването от комунистическото раздържавяване,

но е *единственото средство това да се направи*. Няколкото неуспеха не може да са причина да бъдат обявени за провал направените хиляди приватизационни сделки. Те само потвърждават, че *приватизацията е рисков процес*.

АПСК има функция да задължава купувачите да спазват приватизационните договори в срока на действието им. Всяко правителство контролира Агенцията по време на своя мандат и не носи отговорност за контрола, който упражнява върху нея следващото. Затова отговорността за успеха на една приватизационна сделка винаги излиза от рамките на един управленски мандат. За неизпълнението на договора от купувача на авиокомпания „Балкан“ правителството на ОДС предприе съдебен иск, който бе поддържан от следващото правителство. На него купувачът отговори с насрещен иск, който загуби в съда.

Изследователите на приватизацията в страните от Източна Европа рядко обръщат внимание на касовите приходи от приватизацията, в които се вижда българското общество. Те анализират оправдал ли се е поетият с нея риск по постигнатите икономически ефекти – растежа на БВП, на доходите, спада на безработицата, увеличението на вътрешното потребление и на износа. Анализират също как се е отразила приватизацията на публичния дълг и на неговото обслужване, на стабилността на националната валута. *Най-добри са тези ефекти в Източна Германия и Чехия – там, където приватизацията приключи с най-негативния резултат за държавното съкровище*. И това не е случайно. Тези две страни подпомогнаха приватизираните предприятия в сами по себе си много трудните процеси на смяна на собствеността и на превръщането им в конкурентни пазарни субекти. Това ние в 1997-2001 г. няхаме възможност да направим.

По-горе видяхме какво наследство в доходи – в БВП на човек, остави социализмът. Да видим какво наследство ни остави като активи и дългове. В 1997 г., след приватизациите в периода 1993-1996 г., включително и след масовата приватизация, бе останала държавна собственост в производствени активи по балансова стойност в 1995 г. за US\$ 6540.7 млн. Срещу тази собственост стоеше вътрешен дълг за US\$ 2475 млн.⁴⁹⁷ и външен за US\$ 9763.4 млрд.⁴⁹⁸ лева. Общата сума на държавния дълг надвишаваше наличната държавна собственост в производствени активи 1.9 пъти. *Социалистическият икономически*

експеримент от 1944-1990 г. и опитите за реставрацията му между 1992 г. и 1996 г. оставиха на българските граждани отрицателно имущество – пасивите (дълговете) превишаваха активите. Затова беше абсолютно невъзможно държавата да изплаща и несъбираемите кредити на държавните предприятия. Бюджетът не можеше да поеме повече дългове от предприятията, когато такъв огромен процент от приходите му отиваха за плащане на лихвите по суверенния дълг⁴⁹⁹. Всичко това доказва, че за разлика от чешката, с която мнозина искат да правят сравнения, българската социалистическа икономика беше напълно разгромена.

В тази катастрофална обстановка българската приватизация от 1997-2001 г. бе успешна не заради финансовите си ефекти, които са безспорни, а защото изведе страната от икономическата катастрофа, спаси значителна част от държавните предприятия и банки, направи сигурен лева, възстанови платежоспособността на страната и предпостави 10-годишен последващ икономически растеж. Защото се противопостави на ограбването на държавните предприятия на входа и на изхода им; намери собственици на безстопанствените и на фалиралите; спря нарастването на вътрешните квазидържавни дългове и стана основа за оздравяването на бюджета и на банките на страната. Защото така изпълнихме условието да бъдат приватизирани 60% от подлежащите на приватизация активи, което условие бе поставено на България, за да получи покана за преговори с ЕС в 1999 г. След смяната на държавната собственост България стана член на НАТО и ЕС и бе призната за функционираща пазарна икономика.

Сравнявана с резултатите в другите бивши социалистически страни, българската приватизация, включително тази при управлението на ОДС, е една от най-успешните и най-бързите. Освен това приватизацията от 1997-2001 г. със сигурност е извършена при най-неблагоприятните условия.

В приватизацията участваха национални и регионални политици от ОДС. Участваха активно и такива от СДС въпреки решението на НИС на партията да не участват във фирми и в приватизационния процес. Те дадоха повод за концентрирани атаки, които разрушиха авторитета на реформаторите от Демократичните сили. Обществото болезнено изживява, когато властимащите стават собственици, независимо при какви условия. Затова тези атаки бяха напълно основателни. По закон

може да е допустимо, но обществената представа за приличие казва, че е недопустимо да се използва властта за лични цели.

Сега, хвърляйки поглед назад и на последиците, виждам, че участието на политически лица от ОДС в приватизацията все пак остана незначително. Мнозина от самите приватизатори отдавна напуснаха издигналите ги партии от ОДС; други първи се разграничиха вероятно защото им се видя малко придобитото; трети по душа никога не са били с нас. Но това са много слаби аргументи.

Не очаквам българското общество да отдаде дължимото на положителните ефекти от приватизацията. Твърде претенциозно е да се иска от него да отдели зърното от плевата, а и не за да търсим признание, направихме реформите. Свидетелствам, за да може поне някаква малка частица от това общество да разбере какво е постигнало нашето управление и на каква политическа цена. Да разбере още, че извършването на смяната на държавната собственост с всичките ѝ рискове бе от критично значение за оцеляването на държавата, а и на нас самите.

ФИНАНСОВОТО СТРОИТЕЛСТВО

В периода 1997-1999 г. бе създадена и въведена **нова данъчно-осигурителна система** на страната. Тя се превърна в трета опора на макроикономическата стабилизация. Тук мога да привлека вниманието само към преобразуването на институциите и към новата система от данъци и осигурителни вноски, като кратко и схематично маркирам направеното. Трябва да маркирам направеното, макар че следващият текст ще бъде труден за четене. Стабилизирането на страната не е паднало от небето и не се е случило от само себе си. То бе постигнато благодарение на изграждането и бързото, но едновременно внимателното въвеждане в действие на нова данъчно-осигурителна система. Внимателно, защото наличната данъчна основа за облагане беше оскъдна и нестабилна. Значителна част от нея бе скрита в сивата и в черната икономика. Данъци и осигуровки внасяха само работещите според закона, а те не трябваше да бъдат облагани с прекомерни тежести. Трябваше да ги запазим, защото само коректните данъкоплатци, а не другите, изведоха страната си от бедствието.

Преобразуването на основните финансови институции

Ще премина съвсем накратко през тези части. Нямам възможност да разкажа как са били реализирани реформите и през какво сме минали, за да стигнем до тези решения. Но ще бъде крайно несправедливо да не маркирам основните моменти на тези дълбоки и радикални промени.

На първо място, *митническата и данъчната администрация бяха структурно и функционално преустроени*. На 6 февруари 1998 г. бе приет нов Закон за митниците, който с многобройни поправки действа и днес⁵⁰⁰. С него за първи път бяха уредени устройството и организацията на модерна митническа администрация, способна да поеме отговорността за защита и контрол на своята част от външната граница на ЕС, както и за прилагането на общата европейска търговска и селскостопанска политика.

Проблемът с разпадналата се дисциплина на служителите от данъчната администрация и огромните размери на укриваните данъци се опитахме да решим, като създадохме извънбюджетна сметка „Материална база, квалификация и стимулиране“. В нея предвидихме да се набират средства от отчисления в размер 7.5 на сто от допълнителните приходи за бюджета, представляващи данъци, такси и други държавни вземания, установени и събирани върху укрити доходи, печалби и имущества. Тези средства предвидихме да се разходват за развитие на материалната база, за повишаване на квалификацията и за стимулиране на данъчната администрация⁵⁰¹.

На 30 ноември 1999 г. приехме първия Данъчен процесуален кодекс на страната, който влезе в сила от 1 януари 2000 г.⁵⁰² С него напълно сменихме съществуващата през 70-те и 80-те години система на данъчно облагане. Създадохме и въведохме данъчния регистър. Уредихме цялото производство на установяването, обезпечаването и събирането на данъчните и другите държавни и общински публични вземания, както и обжалването на свързаните с това актове. С дял 5-и на закона въведохме новата структура, правомощията, задълженията и отговорностите на данъчната администрация. Новия данъчен процесуален кодекс разглеждахме като първа стъпка към цялостна кодификация на данъчното право, с което страната ни можеше да бъде приравнена към такива страни като Франция, САЩ и др., където данъчната кодификация е изиграла съществена роля за хармонизиране

на данъчната система и за осигуряване на нейната стабилност. Тази наша амбиция остана нереализирана.

През юни 1998 г. създадохме *здравното осигуряване в България*⁵⁰³. Със закона изградихме структурно и функционално Националната здравноосигурителна каса (НЗОК) с нейното финансово устройство и мрежа в страната. Определихме правата и задълженията на здравноосигурените лица. Националният рамков договор предвидихме да бъде основа на новата система. С него всяка година в зависимост от променящите се условия предвидихме да се договарят цените и условията за предоставяне на здравните услуги. Законът упълномощи НЗОК да сключва договори с изпълнителите на медицинска помощ. Уредихме информационното осигуряване на дейността на Касата и начините на упражняване на контрол и решаване на споровете. Сега, 20 години по-късно, се говори за монополизация на системата. Добре е в тази връзка да се знае, че още тогава предвидихме доброволно здравно осигуряване. Със Закона за здравното осигуряване бяха определени здравно-осигурителните вноски в солидарната система, размерите им и редът на тяхното събиране.

В края на 1999 г. създадохме *изцяло нова система за пенсионно осигуряване* с 3 стълба, за да съответства на настъпилите дълбоки промени в общественото-политическото устройство на страната и заради подготовката ни за пълноправно членство в ЕС. Това стана, след като приехме Кодекса за задължителното обществено осигуряване⁵⁰⁴ и уредихме законодателно системата за допълнителното и доброволно пенсионно осигуряване⁵⁰⁵. В Кодекса определихме осигуряването от всички социални рискове за работещите, за безработните, за майките, за лишените от трудоспособност и за пенсионерите. Създадохме нормативна база, подчинена на съвсем нова философия; въведохме законова регламентация на дейността на съществуващите дружества за допълнително доброволно социално осигуряване и създадохме условия за развитието им. Стремехът ни бе да повишим социалната защита на населението; да го поощрим към спестовност и поемане на част от грижите за старините; да стимулираме и социалните инициативи на работодателите; и накрая – да подпомогнем развитието на пазарите на ценни книжа в страната и да подсилим социалната насоченост на приватизацията. С Кодекса за задължителното обществено осигуряване и със Закона за допълнително доброволно

пензионно осигуряване бяха решени въпросите на социално-осигурителните вноски.

Само изброяването на основните финансови и административни реформи на данъчно-осигурителните институции показва какво и за колко малко време бе направено. *Страната възкръсна от разрухата, понесена от усилията на високо компетентни и изключително мобилизирани експерти и разбира се, тласкана от силната политическа воля и устременост на политиците от ОДС.*

Положеният наистина титаничен труд, и то за толкова кратко време, свидетелства, че в българската нация има огромна градивна енергия и когато има адекватни политически цели и желание за действие, тя може да бъде събудена и приведена в действие. Контрастът между разрушената и безпомощна държава от началото на 1997-а и тази от края на 1999-а бе необикновено силен. Заварените от нас институции почти нямаха капацитет да прилагат законите и да изпълняват функциите си. А само след 2 години, понесени от енергията и ентузиазма на реформите, бяха оценени като способни да водят преговори за членство в ЕС.

Новите закони за данъците

До края на 1999 г. бе преработено облагането на *печалбата*⁵⁰⁶. То бе съобразено с пазарните условия и цени и лихви. Облагането на малките печалби – до 2 млн. неденоминирани лева, бе намалено от 36% на 26%. Затегнат бе режимът на облагане, съхранение и търговия с *акцизни стоки*, както и режимът на облагане на хазартните игри. Увеличени бяха санкциите за укриване на акцизи.

Приехме нов закон за облагане с *местни данъци и такси*⁵⁰⁷, който отмени действащия от 1951 г. С него се гарантираха собствените постъпления на общините и се уреждаше правото на свободните професии да избират да се регистрират като търговци или да плащат патентен данък. За да се ограничи неравенството, се предвиди облагане на наследствата и даренията, включително между родители и деца.

С нов закон опростихме системата за облагане на *доходите на физическите лица и на едноличните търговци*⁵⁰⁸. В него се отчитаха особеностите на малките хотелиерски, ресторантьорски, занаятчийски, транспортни, козметични и пр. услуги и дейности. Прилагаше се 4-

степенна скала на облагане – 0%; 20%; 22% и 24%. С новия акт бе отменен законът за данъка върху общия доход от 1950 г., който обричаше на неефективност облагането на физическите лица в пазарни условия.

Новият Закон за данък върху добавената стойност⁵⁰⁹ синхронизира облагането с разпоредбите на ЕС за хармонизация в областта на облагането с косвени данъци. Законът бе синхронизиран и с новото акцизно и митническо облагане. До 2006 г. те гарантираха основните приходи в бюджета от косвените данъци.

С новия Закон за митниците бяха определени митническата тарифа, редът и процедурата на облагане, които бяха в съответствие с поетите ангажименти от нашата страна по споразумението за асоцииране с Европейските общности и в съответствие с Митническия кодекс на ЕС.

Не твърдя, че всичко е било както трябва, че не е имало пропуски и слабости, че всички недъзи са били отстранени с вълшебна пръчка. Твърдя само, че *направихме изключително организирано усилие, излязохме на верния път и много бързо постигнахме стратегическата си цел – започнахме да събираме достатъчно бюджетни приходи, за да посрещнем жизненоважните функции на държавата, като едновременно отчитаме крайната оскъдица на доходите.*

Сега търся отговорите защо тези изумителни строители на демократична България се оставиха да ги смачка комунистическата пропаганда. Защо не защитиха професионалното си и политическо дело? Защо се извиниха за него? Защо поеха чуждата вина за българските катастрофи?

Ние оставихме достатъчно премислени и добре функциониращи данъчни и осигурителни институции и система, която гарантираше достатъчни и съобразени с размерите на доходите в страната данъчно-осигурителни приходи на консолидирания бюджет. Но дошлите след нас политици и административни ръководители разбираха слабо тази система, не можеха да я управляват и не искаха да я запазят.

Отсъстваха приемственост и грижата на добър стопанин. Ако ги имаше, въпросите щяха да бъдат поставени на обществен дебат и всеки от тях щеше да получи отговор от създателите на новата българска данъчно-осигурителна система. Свидетелствам, че всяко наше решение бе изстрадано, дълбоко премислено или резултат на

налагащ се компромис, често на труден избор между две различно отрицателни по последиците си решения. Всяко държавно строителство е резултат и на такива компромиси.

Въпроси нямаше. Имаше само обвинения. Създадената данъчно-осигурителна система пречеше. Затова следващите власти я изпочупиха. Разрушиха сърцевината на страната – там, където се сплитат и обвързват поетите от държавата функции с поетите от гражданите и фирмите задължения, със солидарността за тяхното изпълнение в интерес на цялото общество. Дошлите след нас нагодиха страната към собствените си оскъдни управленски способности и към интересите на олигархията и организираната престъпност. Та нали ако някой е бил по-вещ в създаването на нещо по-добро, винаги е можел да приведе в действие огромната българска градивна енергия, която видях с очите си. Можел е да реши всеки конкретен въпрос, да развие и усъвършенства наследеното или да го направи изцяло наново, но за по-полезен ефект. Случи се точно обратното. *Данъчно-осигурителната система, която е кодът на политиката на държавата – съкровеният механизъм на обвързване на всички интереси, бе изцяло подменена от правителствата на Симеон Сакскобургготски и Сергей Станишев.*

След изграждането на основните финансови институции, на данъчните закони и на здравното и социалното осигуряване, събраните данъци и социално-осигурителни вноски в 2000 г. бяха 8707.2 млн. лева, или **34.2%** от БВП на страната⁵¹⁰. В 2017 г. те са 29 581.3 млн. лева⁵¹¹ – едновременно 3.4 пъти повече в абсолютен размер, но само **29.3%**⁵¹² от БВП. Последният процент показва, че в 2000 г. българската държава е била относително по-голяма, по-силна и по-отговорна към функциите си, отколкото е сега. Ако бе запазена създадената от нас данъчно-осигурителна система, в 2017 г. държавата щеше да разполага с 5 млрд. лева повече за своите функции. С 1/6 по-малко солидарни със своята държава са и българските граждани, отколкото през 2000 г., но искат от нея много повече.

Финансовата дисциплина

За мен изпълнението на данъчните задължения е висока добродетел на гражданите. Съответно на това бюджетната дисциплина е най-високият дълг на правителството и на всяка държавна институция. Тази добродетел и дълг в 1997 г. бяха забравени. Започнахме да ги

налагаме най-напред с изпълнението на държавния бюджет. Още отначало поставихме традицията всяко управление на държавата да спазва бюджетната дисциплина, да се опитва да ограничава публичния дълг и да отделя фискален резерв за времена на рецесия. В първите години на излизане от финансовия крах това беше много трудна задача – външни и национални дарители бяха поели част от грижата на държавата за децата, за хората в неравностойно положение и за бедстващите. Жертвахме много нужди заради спазване на бюджетния дефицит и заради обслужването на дълга. С цената на тези жертви успяхме да сведем през 1997 г. бюджетния дефицит до 2.5%⁵¹³ от БВП. През 1998 г. приключихме с първия от десетилетия бюджетен излишък от 1.04%⁵¹⁴; в 1999 г. дефицитът беше 0.98%⁵¹⁵, а през 2000 г. – 1.06%⁵¹⁶ от БВП. Сухи проценти, зад които се крият огромното напрежение сред управляващите и огромните лишения сред хората.

Ние продължавахме да се страхуваме от връщането на бедствието. Затова, опирайки се на по-бързите темпове на растеж на БВП и чрез строга бюджетна дисциплина, започнахме да натрупваме фискалния резерв на страната. Функцията му е да предпазва от рискове валутния борд. През юни 2001 г. този резерв надмина 2800 млн. лева⁵¹⁷. В периода юни 1997 – юни 2001 г. средногодишно натрупвахме 700 млн. лева. След това – до средата на 2018 г., бяха натрупани още 6412.3 млн. лева, или средногодишно – по близо 500 млн. лева. Резултатът от направеното сравнение е неочакван. В 2001 г. всички приходи, помощи и дарения са били 3.4 пъти по-малки, отколкото в 2017 г. Това показва, че ние, при управлението на ОДС, сме натрупвали дори в абсолютни размери повече резерв, отколкото в следващите години. Ще подчертая отново, че това е ставало при крайна оскъдица на бюджетни приходи и при крайно напрежение при разходите. Но избирателят не гласува за политиците, които спестяват, а за тези, които обещава харчове.

Проблемът с укриването на данъци беше изключително тежък. Мащабите на сивата и черната икономика за нас бяха необозрими. Затова приехме, че трябва да се даде пример за лична финансова дисциплина. Бе изработен и приет *законът за публичност на имуществото на политиците и висшите държавни длъжности*⁵¹⁸. Многократно дописван и променян, този закон действа и сега.

ИЗЛИЗАНЕТО ОТ ДЪЛГОВАТА КРИЗА

Четвъртата опора на макроикономическата стабилизация бяха редовното обслужване на дълга и решаването на последните висящи вътрешни и външни задължения на правителството. До овладяването на дълговата криза до степен на управляемост се стигна, след като бяха преодоляни много тежки ситуации, особено в 1997 и 1998 г.

Част от вътрешния дълг бе стопена при въвеждането на валутен борд в средата на 1997 г. В предшестващите няколко месеца, в изпълнение на съгласуван между Министерството на финансите и МВФ план, БНБ спря да продава държавни облигации и задържа закупените вече в своя портфейл, и продължи да подпомага рефинансирането, като изкупуваше нереализираните ценни книги до размера на излизащия в падеж дълг. С това в централната банка се бе формирал значителен по обем дълг. С една доста сложна операция този дълг бе нулиран след взаимната размяна на вземания и задължения между Министерството на финансите и БНБ.

Поради бързата инфлация левовият вътрешен правителствен дълг⁵¹⁹ бе станал съвсем краткосрочен – до 1-4 седмици, а лихвените му проценти – много високи и плаващи, в зависимост от базисната лихва на централната банка. Почти невъзможно бе да се обслужва поради нежеланието на оцелелите банки да правят такива рискови инвестиции. Опасно високият дял на лихвените разходи от бюджетните приходи даваше основание за това. Единствената възможност да бъде обслужван, бе да бъде рефинансиран с нови и нови емисии. Тогава бяха въведени всекидневни емисии на седмични и месечни емисии съкровищни бонове. Удивително е, но е вярно. Според оценка на експерти от МВФ това бе истински принос не само за нашата финансова практика.

Заплахата за спиране на обслужването на вътрешния дълг и за практически разпад бе надвиснала над финансовата система и над останалите банки на страната. Рефинансирането му наложи БНБ да затвори открития пазар и да преустанови краткосрочните операции, а Държавното съкровище⁵²⁰ да емитира ежедневно ценни книжа и да поеме функциите на регулатор на ликвидността на финансовите институции, като в същото време изтегли при себе си всички свободни левове. „В най-критичните моменти от гледна точка на превъртането на вътрешния правителствен дълг централната банка изкупуваше нереализираните обеми съкровищни ценни книжа на първичния

пазар“⁵²¹. Така описаната сложна система функционираше по прост начин. Началникът на Дирекция „Държавно съкровище и дълг“ Пламен Орешарски сам лично обикаляше банките в опитите си да пласира краткосрочен правителствен дълг. Няма да забравя как го срещнах в тази му роля на търговски пътник в градинката на ул. „Московска“, зад двореца. Газеше в кишавия сняг с едни леки обувки да „превърта дълга“ (от английския израз *roll over of the debt*). Всъщност правеше въртележка от ежедневни салтоморталета на ръба на мораториума.

За излизането от дълговата криза спомогна уреждането на заварените и останали неуредени български дългове към Германия, Италия, Испания, Холандия, Австрия. Общо взето, то протече съобразно договореностите в Парижкия клуб. Успяхме да договорим няколко допълнителни отстъпки, но без намаление на дълга.

Дълго търсих официални документи, за да подкрепя следващия си разказ. Намерих следи в отчетите за външния дълг и за фискалния резерв на България в периода 1997-1999 г., но те не бяха достатъчно конкретни. Открих единствено пет реда и половина в един отчет на Министерството на финансите. Ето ги: „Съществено влияние за намаление на дълга оказва сключеното в началото на годината споразумение с Международната инвестиционна банка (МИБ) за уреждане на необслужваните от 1990 г. задължения на страната. Те бяха нетирани срещу закупени от България на вторичния пазар дългове на банката, а осъществената трансакция осигури редукция на задълженията⁵²² на страната с над 80%“⁵²³.

Според проникналите в специализирания български печат данни в 1998 г. бяха останали неуредени „над 900 млн. щ. долара задължения към Международната банка за инвестиции и сътрудничество и към Международната инвестиционна банка“⁵²⁴. В тази сума не влизаха натрупаните към този момент лихви за просрочия, възлизащи на близо US\$ 200 млн. Така сумарните задължения на страната ни към двете банки на бившия СИБ⁵²⁵ възлизаха на над US\$ 1100 млн.

С тази сума по онова време можеше да се закупят български облигации по ЗУНК и да се участва в приватизацията със средства на стойност от US\$ 2000-2500 млн. Тук ще напомня, че за периода 1997-2001 г. ние приватизирахме държавни производствени активи за US\$ 2911.21 млн. пряк финансов ефект.

На 17 август 1998 г. правителството и централната банка на Руската федерация обявиха спиране на всички плащания по основните видове държавни ценни книжа. Цената на тези книжа спадна до US\$ 0.11 за US\$ 1. С помощта на МФИ към края на годината Москва излезе бързо от фалита.

В този прозорец от няколко месеца видяхме възможност да решим проблема с българския дълг към двете банки на СИБ. Пламен Орешарски предложи и създаде организация да изкупим от чуждестранни кредитни институции неуредени дългове на сивовските банки на много ниска цена – средно 16.3 цента за 1 щ. долар. Подкрепихме го категорично с Муравей Радев въпреки съпротивата на мисията на МВФ. През цялото време следях хода на операциите по изкупуването на тези задължения. Чрез Българската външнотърговска банка с пари от фискалния резерв за приблизително US\$ 176 млн. изкупихме близо US\$ 240 млн. вземания от МБИС и около US\$ 700 млн. от МИБ и решихме проблема с лихвите.

По време на преговорите за уреждане на висящия дълг предложихме следната клауза: преди окончателните разплащания взаимните задължения на двете банки и на България да бъдат нетирани, тоест всяка от страните да прихване своите вземания от своите задължения към другата страна. Ръководствата на двете банки се съгласиха. Предвид много тежкото по това време финансово състояние на България двете банки не очакваха да притежаваме значителни вземания от тях.

Накрая при приключването се оказа, че няма какво да плащаме. Последните ни задължения по външния дълг бяха погасени и той допълнително намаля. *Никое българско правителство и ръководство на БНБ в цялата история на страната не е успявало толкова радикално да намали външния дълг.* Предишното намаление на главницата по дълга с брейди облигациите бе по-малко от половината, а повече от US\$ 1000 млн. дълг към Парижкия клуб не бе редуциран както на Полша, а бе само разсрочен. Ние постигнахме 80% редукция на близо US\$ 1100 млн. външен дълг. Същевременно това е една от най-мащабните операции с външен дълг. Не ми е известно друга страна да е извършвала такъв удар с погасяване на свой толкова голям дълг.

Най-важният ефект от излизането от дълговата криза бе бързото намаление на лихвените нива по новите валутни кредити на страната. Когато въвеждахме борда, основната лихва се определяше от БНБ на база на доходността на съкровищните бонове. Така практически окончателното уреждане на всички дългове от правителството намали лихвата и облекчи значително бюджетните разходи. За сравнение – Аржентина и прибалтийските страни достигнаха до едноцифрен лихвен процент едва на втората година след действието на валутните си бордове. Ние влязохме в борда с около 8% лихва и няколко месеца след това вече бяхме на 4-5% – за времето си твърде близко до лихвата на Германия.

Постигнатата макроикономическа стабилизация започна да разпростира своите положителни ефекти върху бюджетната и банковата система на страната, върху цялата икономика и върху стандарта на живот.

За българските граждани тези ефекти останаха незабелязани. Тези, които ги видяха, ги приеха за напълно естествени след преживените бедствия.

ЗА ЦЕНАТА НА ПРЕХОДА

*Извикаш ли нещо, няма кой да те чуе,
каквото напишеш – няма кой да го види.*

Борис Христов, *Стената*

В края на 1999 г. макроикономическата стабилизация беше постигната. Създадена бе такава икономика, която бе способна на издържи на интеграционния натиск на ЕС. Какво ни струваше това?

Много пъти дотук съм споменавал цената на прехода. Ще продължа темата, без да претендирам, че я изчерпвам и че съм безпристрастен към нея. За политиците цената е ясна. Извършването на тежки трансформации в институциите и в икономиката е съпроводено с понисък или влошаващ се стандарт на живот на хората. Дори да успеят да го повишат, политиците падат от власт и биват обругавани.

Признавам, че някъде до кризата в 2008 г. не разбиха в дълбочина значението на „цената на прехода“ за хората. Влагах в думите само икономическото им съдържание – стандарта на живота. За неговата оценка има комплекс от показатели: реален БВП/човек, собствено

жилище и други активи, общи и парични доходи на член от домакинството, средна работна заплата, средна пенсия, дял на хранителните стоки от паричните разходи на домакинствата, коефициент на заетите, процент на безработните, коефициент на неравенство на Джини⁵²⁶, дял на социалните разходи в бюджета; цяла поредица други демографски показатели като средна продължителност на живота, коефициент на смъртност, механична миграция и пр. По теория динамиката на тези показатели показва социално-икономическото положение на хората. Тяхното влошаване свидетелства за понижаване стандарта на живота, съответно за нарастване на цената, която плащат хората, и обратно – тяхното подобрене говори за реални ползи.

Но това икономическо измерване, изглежда, не показва какво в действителност се плаща за прехода. Много пъти съм се опитвал да намеря отговор на следното несъответствие: измерен по всички посочени по-горе показатели, най-нисък бе стандартът на живот у нас в началото на 1997 г. След това той бързо започна да нараства, защото успоредно с реформите започнаха бързо да нарастват доходите и да спада безработицата. Социално-икономическата цена очевидно се понижаваше, налице бяха ползи за благосъстоянието, а в същото време неудовлетвореността на хората нарастваше. Вижда се, че показателите за стандарта на живота не са достатъчен измерител. Със сигурност в цената на прехода влизат още важни компоненти.

Сочеха „престъпната“ приватизация като основна причина за нарастващото неудовлетворение. Този отговор бе митичен, а не действителен. Ще повторя, че у нас бе извършена една от най-ефективните приватизации в бившите социалистически страни, а в тях хората не наричат извършената приватизация престъпна. Ако за заклеяването на приватизацията има някакво основание, то е същото и дори е по-малко, отколкото в другите бивши социалистически страни. Убеден съм, че формирането на преобладаващите обществени нагласи не може да се обясни само с чувството за несправедливост. То навсякъде е основателно, защото всяка приватизация легитимира съществуващо неравенство – купува този, който даде най-висока цена и условия, тоест този, който има повече пари преди сделката. Но самото неравенството е само един от многото показатели (коефициентът на Джини), които оценяват стандарта на живота.

Със сигурност някои от невидимите компоненти на цената на прехода произтичат от незавършеното изграждане на демократичните институции, което е причина за липсата на върховенство на закона, за слабостта на държавните органи да се справят с ширещата се корупция и организирана престъпност. Тези компоненти се дължат и на недостатъчно конкурентната пазарна икономика. Тя създава по-малко доходи. В нея битуват сив и черен сектор, които ги укриват. Дължат се и на това, че не се санкционира злоупотребата с господстващо положение в секторите, доминирани от олигархията, като горивата, обществените поръчки, хазарта и пр. Но тук е валидно общото обяснение, че хората плащат повече за неизвършените/недовършените реформи, отколкото за извършените. Този отговор допълва значението на цената на прехода, но и той не ми бе достатъчен.

Какво точно се случва с хората, когато се променят техните отношения и институции? Общият отговор е, че се променя начинът им на живот. За това как реагират хората на такава драматична промяна на своя начин на живот, е разказано в Библията, в текстовете на Петокнижието. Там се вижда защо е била толкова силна съпротивата на изведеното от Египет Израилево племе, че са искали да се върнат в своето робство и защо част от тях дори са започнали да се кланят на идоли и са се отказали от своя Бог. Извечният отговор е – не са могли да понесат промяната в начина си на живот; не са могли да са свободни. Затова е трябвало да се скитат в Синайската пустиня 40 години, докато не измрат всички, които са били роби. Защото робите са виждали в свободата само новото бreme да носят отговорност за своите решения. В Обетованата земя за тях не тече мед и масло, както са си представляли. Исус Навин веднага е строил наследниците им за битка. Трябвало е първо да отвоюват с кръв своя нов живот. Този Изход за племето е трагично избавление.

За водача им е трагичен край. Господ показва на Мойсей крайната цел, но не го пуска до нея:

„И Господ му каза: Тая е земята, за която съм се клел на Авраама, на Исаака и на Якова, като рекох: На твоето потомство ще я дам. Аз те направих да я видиш с очите си, но в нея няма да минеш.

И тъй, Господният слуга Мойсей умря там, в Моавската земя, според казаното от Господа.“^{[527](#)}

Защо Бог постъпва така с водача, когото познава „лице в лице“? След като му е дал „всичката мощна ръка“ да извърши „всички знамения и чудеса“⁵²⁸. Защо Светото писание говори за „всичкия голям ужас, който Мойсей прояви пред очите на целия Израил“? За какъв голям ужас става дума? Сигурно той е причинен от избиването на всички, които са се отрekli от своя Бог. Но не произтича само от това. Описаното крайно жестоко избиване на идолопоклонниците за мен е и метафора. Целият нов начин на живот е наложен с насилие над съпротивляващия се човек.

В Петокнижието болката от променения начин на живот е причинена от Мойсей. Той е извършил големия грях да промени начина на живот на Израилевото племе и затова ще бъде наказан – ще види новия живот, но няма да го живее.

Разбира се, не сравнявам своето, нито общото ни усилие с направеното от библейския Израилев водач. Библията затова е Книга на книгите, защото съдържа универсална поука и за голямото еврейско преселение, и за малкия български преход.

Човекът живее в хомеостазис⁵²⁹ със заобикалящия го свят. Най-важни за него в този свят са условията за живот, отношенията му с останалите и с институциите, които е създал. Колкото радикално те се променят, толкова повече му се налага да се променя вътрешно, за да постигне отново своето динамично равновесие. А това е свързано с огромно усилие и с болка. Преходът е радикална промяна на всеки личен човешки свят. Тази промяна в мнозинството преживели и преживяващи прехода е насилствена, защото идва отвън, не е желана от тях. Затова среща тяхната съпротива. Новото за тях идва първо с болката от разпадането на стария им начин на живот. Мнозина от живелите при комунизма така и не успяха да го заместят с нов и блуждаят в руините на стария. Не постигат свое ново равновесие, не се адаптират към промяната. Или докрай не я желаят и се съпротивляват. Ако не външно, то поне вътрешно.

Според мен усилието и болката от вътрешната промяна на живелите при комунизма е основната компонента, която формира цената на прехода.

Хубаво е, че следващите поколения не плащат тази цена. За предишните, за живелите в миналото, за съжаляващите за

избавлението от комунизма остава само платената цена. За наследниците им идва и ползата.

Тази теория е единствената, която може да обясни защо, въпреки че

- най-големите обезлюдявания на страната станаха в периода 1987-1997,
- приватизация са правили всички правителства,
- всички те не са доизградили демократичните институции и икономика, която да създава европейски доходи,
- не са се справили с организираната престъпност и олигархията и
- не са наложили върховенство на закона,

запомнени и охулвани за прехода сме само ние, управлението на Обединените демократични сили в 1997-2001 г. и моя милост, като лице на това управление.

Ние с „всичкия голям ужас“ променихме начина на живот на българското общество. И една голяма част от него още не може да приеме тази промяна.

* * *

Случи се на 10 декември 1999 г. по време на финското председателство на Европейския съюз. Министър-председателят Пааво Липонен бе ентусиаст на политиката на разширение и сърдечен приятел. В Хелзинки Европейският съвет взе решение и отправи покана към България да започне преговори за присъединяване към Европейския съюз. Отвън ни казаха, че сме успели. За две години и половина изминахме пътя от повторния национален крах до изпълнение на критериите от Копенхаген за демокрация и пазарна икономика. В моя живот това бе върховното усилие и постижение.

Оставаше само да платя цената.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 1

БЕЛЕЖКИ ЗА ПОЛУЧЕНАТА ОТ БЪЛГАРИЯ ПОДКРЕПА ОТ МФИ В ПЕРИОДА 1997-2001 Г.

37-о и 38-о Народно събрание. *Ратификации на споразумения за заеми и гаранции на Република България, 1997-2001 г.* СЪДЪРЖАНИЕ НА АКТОВЕТЕ, ОБНАРОДВАНИ В ОФИЦИАЛНИЯ РАЗДЕЛ НА ДЪРЖАВЕН ВЕСТНИК (в съответната година):

1997 г.

1. За ратифициране на Споразумението за заем (проект за администриране на социалното осигуряване) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие (№95) – 13.
2. За ратифициране на Договора за заем (рехабилитационен заем за критичен внос) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие (№265) – 58.
3. За ратифициране на Споразумение за изменение и допълнение на Споразумението за заем (проект за реструктуриране и модернизация на ВиК дружествата) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие, сключено чрез размяна на писма от 17.04.1997 г. (№295) – 62.
4. За ратифициране на Споразумение за изменение и допълнение на Споразумението за заем (проект за реструктуриране и модернизация на ВиК дружествата) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие, сключено чрез размяна на писма от 17.04.1997 г. (№295) – 62.
5. За ратифициране на Финансовия договор между Република България, Европейската инвестиционна банка и „Летище София“ – ЕАД, за финансиране на проекта за реконструкция и разширение на летище София (№474) – 104.
6. За ратифициране на Изменение № 1 към Финансовия договор между Република България и Европейската инвестиционна банка и „Национална електрическа компания“ – ЕАД, по проекта „Марица-изток 2 – осми блок“ (№483) – 113.

1998 г.

7. За ратифициране на Кредитното споразумение между Европейската общност и Република България (№502) – 120.
8. За ратифициране на Заемното споразумение (заем за реструктуриране на финансовия сектор и предприятията) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие (№28) – 12.
9. За ратифициране на изменения на Споразумението между страните – членки на ЕАСТ, и Република България (№106) – 38.
10. За ратифициране на Спогодбата между правителството на Република България и правителството на Федерална република Германия за консолидиране на външния дълг на Република България (№135) – 47.
11. За ратифициране на Допълнителното споразумение към Споразумението за заем между Република България и Фонда за социално развитие на Съвета на Европа (№193) – 59.
12. За ратифициране на подписаното под формата на размяна на писма и анекса към тях Споразумение за безвъзмездна помощ между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие като администратор на средства от дарение, отпускано от Япония (№243) – 85.
13. За ратифициране на Споразумението между правителството на Република България и правителството на Япония за отпускане на заем от Задграничния фонд за икономическо сътрудничество за разширение на пристанище Бургас и на Споразумението за заем за проект за разширение на пристанище Бургас между Задграничния фонд за икономическо сътрудничество, Япония и Република България (№270) – 88.
14. За ратифициране на Финансовия договор между Република България и Европейската инвестиционна банка (Проект „България – гранични преходи по Трансевропейската пътна мрежа“) (№283) – 93.
15. За ратифициране на Договора за заем (Пилотен проект за екологични щети) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие (№348) – 114.

16. За ратифициране на Кредитното споразумение между Република България и АБ Свенск Експорткредит – Кралство Швеция (№350) – 114.
17. За ратифициране на Рамковото споразумение за прилагането на компенсационен механизъм за изплащане на дълга на „Минералбанк“ посредством конвертирането му в участие на инвеститори в приватизацията на български държавни предприятия (№361) – 121.
18. За ратифициране на споразумения за безвъзмездна помощ между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие като администратор на средства от дарения, отпускани от Япония (№379) – 125.
19. За ратифициране на Акта на присъединяване на заемодател на експортен кредит и на Споразумението за гаранция на заем за експортен кредит между Република България и банка „Кредитанщалт“ – Австрия, по проекта за оздравяване и реструктуриране на Българските държавни железници (№386) – 129.
20. За ратифициране на Договора за заем (проект: „Развитие на летище София“) между Република България и Кувейтския фонд за арабско икономическо развитие и на приложенията към него (№387) – 129.
21. За ратифициране на Заемното споразумение (заем за реструктуриране на системата за социална защита) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие (№410) – 141.
22. За ратифициране на Споразумението между правителството на Република България и правителството на Съединените американски щати за икономическа, техническа и съответна друга помощ (№435) – 154.
23. За ратифициране на Спогодбата между правителството на Република България и правителството на Федерална република Германия за финансово сътрудничество (1998 г.) (№436) – 154.
24. За ратифициране на Споразумението за техническо и финансово сътрудничество между правителството на Република България и правителството на Кралство Нидерландия (№437) – 154.

1999 г.

25. За ратифициране на Договора за заем, финансиране и проекти между Кредитанщалт фюр Видерауфбау-Франкфурт на Майн, Република България и Българската народна банка (№19) – 10.
26. За ратифициране на Споразумението между правителството на Република България и правителството на Япония за предоставяне на безвъзмездна помощ от Япония на Република България за пречиствателна станция „Бистрица“, сключено чрез размяна на ноти (№22) – 10.
27. За ратифициране на Заемното споразумение (проект „Фонд за регионални инициативи“) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие (№23) – 10.
28. За ратифициране на Споразумението за заем между Република България и Експортно-импортната банка на Япония (№25) – 10.
29. За ратифициране на Акта на присъединяване на заемодател на експортен кредит и на споразуменията за гаранция на заеми за експортен кредит между Република България и банка „Париба“-Франция, по проекта за оздравяване и реструктуриране на Българските държавни железници (№33) – 12.
30. За ратифициране на Акта на присъединяване на заемодател на експортен кредит и на Споразумението за гаранция на заем за експортен кредит между Република България и банка „UBS“ AG-Швейцария, по проекта за оздравяване и реструктуриране на Българските държавни железници (№34) – 12.

31. За ратифициране на Споразумението между правителството на Република България и правителството на Конфедерация Швейцария относно оказването на финансова помощ и на допълнението към него (№35) – 12.
32. За ратифициране на Меморандума за разбирателство за създаване на Национален фонд между правителството на Република България и Европейската комисия (№39) – 15.
33. За ратифициране на Финансовия договор между Република България и Европейската инвестиционна банка (проект „България – защита на речните и морските брегове от ерозията и абразията на водата и свързаните с тях свлачищни процеси“) (№151) – 53.
34. За ратифициране на Договора за заем за реструктуриране на сектора селско стопанство (ASAL-1) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие (№222) – 66.
35. За ратифициране на Договора за заем (проект „Български пазари на едро“ – преработен инвестиционен план) между Република България и Европейската банка за възстановяване и развитие (№310) – 92.
36. За ратифициране на Споразумението между правителството на Република България и правителството на Япония за предоставяне на безвъзмездна помощ от Япония на Република България в подкрепа на структурната реформа в размер 500 млн. йени, сключено чрез размяна на ноти на 30 юни 1999 г. (№312) – 94.
37. За ратифициране на Изменение № 2 на Финансовия договор между Република България и Европейската инвестиционна банка и „Национална електрическа компания“ – ЕАД, по проекта „Марица-изток 2 – осми блок“ (№334) – 108.
38. За ратифициране на Кредитното споразумение между Европейската общност (като заемодател) и Република България (като заемополучател) и Българската народна банка (като агент на заемополучателя) за заем в размер до 100 000 000 евро (№335) – 108.
39. За ратифициране на Договора за втори заем за реструктуриране на финансовия и реалния сектор между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие (№338) – 108.
40. За ратифициране на Спогодбата между правителството на Република България и правителството на Федерална република Германия за финансово сътрудничество (1999 г.) (№379) – 114.
41. За ратифициране на Рамковото споразумение за прилагането на компенсационен механизъм за изплащане на дълга на Стопанската банка и „Минералбанк“ към САЧЕ – Италия, посредством конвертирането му в участие на инвеститори в приватизацията на български държавни предприятия (№382) – 114.

2000 г.

42. За ратифициране на Рамковото споразумение между Република България и „Нордик Инвестмънт Банк“ (№87) – 30.
43. За ратифициране на Договора за заем (структурен заем за подкрепа на околната среда и приватизацията) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие (№106) – 32.
44. За ратифициране на Рамковото споразумение за заем между Банката за развитие на Съвета на Европа и Република България (проект „България – защита на речните и морските брегове от ерозията и абразията на водата и свързаните с тях свлачищни процеси“) (№108) – 32.
45. За ратифициране на Кредитното споразумение между Република България и Японската банка за международно сътрудничество (№162) – 49.
46. За ратифициране на Споразумението за заем (Проект за реформа в сектора на здравеопазването) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие (№285) – 62.

47. За ратифициране на Споразумението за заем (Проект за улесняване на търговията и транспорта в Югоизточна Европа) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие (№387) – 91.
48. За ратифициране на гаранционни споразумения по заеми, отпуснати на „АЕЦ Козлодуй“ – ЕАД, за финансиране на Програмата за модернизация на 5-и и 6-и блок на „АЕЦ Козлодуй“ – ЕАД (№439) – 101.
49. За ратифициране на Споразумението между Република България и Конфедерация Швейцария за средносрочен заем (№467) – 105.
50. За ратифициране на Финансовия договор между Република България и Европейската инвестиционна банка и Национална компания „Български държавни железници“ (България – железопътен проект на Трансевропейската мрежа) (№470) – 106.
51. За ратифициране на Заемното споразумение (проект за модернизация на образованието) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие (№472) – 106.

2001 г.

52. За ратифициране на Гаранционното споразумение между Република България и Европейската инвестиционна банка (№11) – 7.
53. За ратифициране на Решение №3/2000 на Съвета за асоцииране Европейски съюз – България за приемане на реда и условията за участието на Република България в програмите на Общността в областта на обучението и образованието (№22) – 16.
54. За ратифициране на изменение на Споразумението между страните – членки на ЕАСТ, и Република България (№23) – 16.
55. За ратифициране на Многогодишното финансово споразумение между Европейската комисия от страна на Европейската общност и Република България (специална предприсъединителна програма за развитие на земеделието и селските райони в Република България) (№29) – 17.
56. За ратифициране на Споразумението между правителството на Република България и правителството на Италианската република за консолидиране на българския дълг (№48) – 26.
57. За ратифициране на Спогодбата между правителството на Република България и правителството на Федерална република Германия за финансово сътрудничество (2000 г.) (№74) – 35.
58. За ратифициране на Финансовото споразумение между правителството на Република България и Френската агенция за развитие (№90) – 41.
59. За ратифициране на Финансовия договор между Република България и Европейската инвестиционна банка (проект „България – автомагистрала „Тракия“) (№91) – 41.
60. За ратифициране на Заемното споразумение (проект „Реформа за повишаване благосъстоянието на децата“) между Република България и Международната банка за възстановяване и развитие (№92) – 41.
61. За ратифициране на Договора за финансиране между Република България и Европейската инвестиционна банка (България – проект за пречистване на отпадъчни води в басейна на река Марица) (№93) – 41.
62. За ратифициране на Споразумението за заем между Република България и Банката за развитие на Съвета на Европа (№108) – 42.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 2

КРАТКА ХРОНОЛОГИЯ НА ВОЙНАТА В КОСОВО

- Март 1998 г. – Армията за освобождение на Косово започва офанзива срещу сръбските сили.
- Лятото – югоармията извършва контраофанзива и поражда първата бежанска вълна сред косовските албанци.
- 13 октомври – първо примирие и мисия на Организацията на сигурност и сътрудничество в Европа.
- 15 януари 1999 г. – нова ескалация на конфликта – клането на косовски албанци в Рачак.
- 6 февруари – неуспешни преговори в Рамбуйе.
- 22 март – започва операция „Подкова“ на югоармията с цел насилствена депортация на косовските албанци.
- 24 март – операция на НАТО „Съюзна сила“ за възпиране напредването на югославската армия в Косово и за умиротворяване на Съюзна република Югославия.
- 1 април – българският външен министър Надежда Михайлова запознава германския външен министър Йошка Фишер с набраната от българското военно разузнаване информация за операция „Подкова“.
- 5 април – българският премиер ограничава възможностите на страната да приеме повече от 5000 бежанци.
- В София пристигат заместник генералният секретар на НАТО Серджо Баланзино и заместник държавният секретар на САЩ Строуб Талбот с настояване България да приеме косовски бежанци. Получават отказ.
- 6 април – Строуб Талбот дава публични уверения, че НАТО не са поискали коридор през България и такова искане няма да бъде направено.
- 11 април – българското правителство организира бежански лагер Радуша за 3000 косовари на територията на Република Македония, отпуска 100 млн. лева помощ, изпраща военнополова болница със специалисти, 100 полеви кухни. Създава „Мост на милосърдието“ и поема грижата да транспортира и лекува тежко болни бежанци в български болници. България е страната, отпуснала втората по размер помощ на Македония, за да не се превърне бежанският проблем в катастрофа.
- 18 април – НАТО иска неограничен достъп до въздушното пространство на България.
- 20 април – българското правителство решава да даде достъпа и предлага на Народното събрание да го гласува. Започват преговори.
- 22 април – Генералният секретар на НАТО дава гаранции (приложени по взаимна договореност като Анекс III), че сигурността на Република България е предмет на непосредствена и същностна загриженост за НАТО и че отправянето на заплаха от страна на СРЮ към териториалната цялост, политическата независимост и сигурността на Република България би било неприемливо. „НАТО ще реагира на всяко предизвикателство от страна на Съюзна република Югославия към сигурността на Република България, което може да бъде отправено поради използването на българското въздушно пространство от НАТО.“
- 23 април – Конституционният съд гласува единодушно искането на кабинета за предоставяне на въздушното пространство на България за самолетите на НАТО. Чужди войски ще могат да влизат в България и без всеки път да се иска конкретно разрешение от парламента.
- 28 април – българското външно министерство изпраща с вербална нота до НАТО разрешението на българското правителство за достъп.
- В същия ден американска противорадарна ракета разруши част от къща в Горна баня, София.
- 4 май – 38-ото Народно събрание ратифицира със закон Споразумение между Република България и Организацията на Северноатлантическия договор за транзитно

преминаване през въздушното пространство на Република България на въздухоплавателни средства на НАТО в рамките на операцията „Съюзна сила“.

- 10 юни – сръбските сили започват да се изтеглят от Косово. Там се дислоцират мироопазващи сили на ООН, координирани от НАТО – КейФОР.
- 12 юни – руски военни части в състав от 200 души от ЮНПРОФОР в Босна, качени на БТР-и, преминават на бърз марш през Сърбия и завземат летището в Прищина.
- Руското правителство иска въздушен коридор за транспортни самолети с десантчици за кацане в Прищина.
- 15 юни 1999 г. – българското правителство отказва искането на руското за коридор и това принуждава Москва да се откаже от опита си да превърне в руска база самостоятелен сектор летището в Прищина, най-невралгичния и стратегически важен пункт в Косово. По споразумение с НАТО руската страна поема отговорности в рамките на КейФОР.

РЕЧНИК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

CCFF – Compensatory and Contingency Financing Facility (компенсаторен и извънреден финансов механизъм на МВФ за страни членки с крайно належаща необходимост от финансиране)

SBA – Standby Agreement (стендбай споразумение)

АД – акционерно дружество

АК – авиокомпания

АПК – аграрно-промишлен комплекс

АПСК – Агенция за приватизация и следприватизационен контрол

БАН – Българска академия на науките

БББ – Български бизнес блок

БВП – Брутен вътрешен продукт

БВТБ – Българска външнотърговска банка

БДЖ – Български държавни железници

БЕЛ – Българска еврелевица

БЗНС – Български земеделски народен съюз

БЗНС-НС – Български земеделски народен съюз – Народен съюз

БКК – Банков консултативен комитет

БКП – Българска комунистическа партия

БМБ – Борба с масови безредици

БНА – Българска народна армия

БНБ – Българска народна банка

БНР – Българско национално радио

БНТ – Българска национална телевизия

БПЦ – Българска православна църква

БСДП – Българска социалдемократическа партия

БСП – Българска социалистическа партия

БТА – Българска телеграфна агенция

БЧК – Български червен кръст

БЮРМ – Бивша югославска република Македония

ВАС – Върховен административен съд

ВИИ – Висш икономически институт

ВКС – Върховен касационен съд

ВНС – Велико Народно събрание

ВПС – Висш партиен съвет

ВСС – Висш съдебен съвет

ВУЗ – Висше учебно заведение

ГДР – Германска демократична република

ГРУ – Главное разведывательное управление Генерального штаба Вооружённых сил Российской Федерации (Главно разузнавателно управление на (съветските) руските въоръжени сили)

ГУ – Главно управление

ГЩ – Генерален щаб

ДАНС – Държавна агенция „Национална сигурност“

ДВ – Държавен вестник

ДДС – Данък добавена стойност

ДЗИ – Държавен застрахователен институт

ДОСО – Доброволни отряди за съдействие на отбраната

ДП – Демократическа партия

ДПС – Движение за права и свободи

ДС – Държавна сигурност

ДСК – Държавна спестовна каса

ДЦК – държавни ценни книжа

ЕАСТ – Европейската асоциация за свободна търговия

ЕК – Европейска комисия

ЕО – Европейски общности

ЕП – Европейски парламент

ЕС – Европейски съюз

ЕСФОР – Stabilisation Force (Стабилизационни сили в Босна и Херцеговина)
SFOR –

ЕЦБ – Европейска централна банка

ЗППДОБП – Закон за преобразуване и приватизация
на държавни и общински предприятия

ЗУНК – Закон за уреждане на необслужваните кредити

ИМИ – Институт по математика и информатика

КГБ – Комитет государственной безопасности (съветската Държавна сигурност)

КС – Конституционен съд

КСНС – Консултативен съвет за национална сигурност

МБВР – Международна банка за възстановяване и развитие

МБИС – Международна банка за инвестиции и сътрудничество

МВФ – Международен валутен фонд

МИБ – Международна инвестиционна банка

МК – металургичен комбинат

МС – Министерски съвет

МФ – Министерство на финансите

МФИ – международни финансови институции

НАП – Национална агенция за приходите

НАПС – Национален аграрно-промишлен съюз

НАТО – North Atlantic Treaty Organization
(Организация на Северноатлантическия договор)

НДСВ – Национално движение „Симеон Втори“

НЕК – Национална електрическа компания

НЗОК – Националната здравноосигурителна каса

НИС – Национален изпълнителен съвет

НК – национална конференция

НКС – Национален координационен съвет

НОИ – Национален осигурителен институт

НРБ – Народна република България

НС – Народно събрание

НСБОП – Национална служба за борба с организираната престъпност

НСИ – Национален статистически институт

НСО – Национална служба „Охрана“

НСС – Национална служба „Сигурност“

ОДС – Обединени демократични сили

ОДЦ – Обединен демократичен център

ОИСР – Организация за икономическо сътрудничество и развитие

ОНД – Общност на независимите държави

ОНС – Обикновено Народно събрание

ООН – Организация на обединените нации

ОССЕ – Организация за сигурност и сътрудничество в Европа

ПАСЕ – Парламентарна асамблея на Съвета на Европа

ПГ – парламентарна група

ПГДЛ – Парламентарна група на Демократичната левица

ПЕС – Партия на европейските социалисти

ПМС – постановление на Министерския съвет

ПССД – Парламентарен съюз за социална демокрация

РБ – Република България

РДП – Радикал-демократическа партия

РМД – Работническо-мениджърско дружество

РМС – решение на Министерски съвет

РУ – разузнавателно управление

СБ – Световна банка

СГС – Софийски градски съд

СДС – Съюз на демократичните сили

СИВ – Съвет за икономическа взаимопомощ

СНС – Система на националните сметки

СПТ – Специални права на тираж (международен резервен актив, създаден от МВФ през 1969 г., който допълва официалните резерви на държавите – членки)

СПТУ – средно професионално-техническо училище

СРЮ – Съюзна република Югославия

СТО – Световна търговска организация

СУ – Софийски университет

ТКЗС – трудово-кооперативно земеделско стопанство

УНСС – Университет за национално и световно стопанство

УС – управителен съвет

ФКГД – Ферация на клубовете за гласност и демокрация

ФКД – Федерация на клубовете за демокрация

ХДС – Християндемократически съюз

ЦИЕ – Централна и Източна Европа

ЦК – Централен комитет

ЦСБОП – Централна служба за борба с организираната престъпност

ЮНПРОФОР – United Nations Protection Force (Сили за опазване на мира
към ООН в Босна и Херцеговина)

Иван Костов
СВИДЕТЕЛСТВА ЗА ПРЕХОДА
1989-1999

Българска
Първо издание

Отговорен редактор: *Димитър Николов*

Редактор: *Венета Домусчиева*

Коректор: *Мария Йорданова*

Предпечатна подготовка: *Надежда Тошева*

Сиела Норма АД

1510 София, бул. Владимир Вазов № 9

тел. 02 903 00 23

www.cielabg

Книгите на СИЕЛА могат да бъдат закупени от:

Ciela Books & Music – бул. „Витоша“ № 60, София

Ciela Books & Music – Mall of Sofia, бул. „Стамболийски“ № 101, ет. 2, София

Ciela Books & Music – Paradise Center, бул. „Черни връх“ № 100, София

Ciela Books & Music – Park Center Sofia, бул. „Арсеналски“ № 2, ет. 3, София

Ciela Books & Music – Подлез на ректората СУ, бул. „Цар Освободител“ № 22, София

Ciela Books & Music – Летище София – Терминал 2, София

Ciela Books & Music – Park Mall Stara Zagora, бул. „Никола Петков“ № 52

(до главния път за Бургас), Стара Загора

Ciela Books & Music – Mall Plovdiv, ул. „Перушица“ № 8, ет. 2, Пловдив

Ciela Books & Music – Plovdiv Plaza, ул. „Д-р Георги Странски“ №3, ет. 2, Пловдив

Ciela Books & Music – Mall Русе, бул. „Липник“ 121 Д, Русе

Ciela Books & Music – ФКЦ Варна, бул. „Сливница“ № 2, Варна

Ciela Books & Music – Panorama Mall Pleven, пл. „Иван Миндиликов“ № 1, Плевен

Ciela Books & Music – Mall Galleria Бургас, ул. „Янко Комитов“ № 6, Бургас

интернет книжарница www.cielacom,

както и от всички добри книжарници в страната.

1 Dr. Kent M. Keith. Anyway. The Paradoxial Commandments. Copyright Kent M. Keith, 1968.

- „Хората са нелогични, неразумни и егоцентрични. Обичайте ги все пак.
- Ако правите добро, хората ще ви обвинят в егоистични скрити мотиви. Правете добро, така или иначе.
- Ако сте успешни, печелите фалшиви приятели и истински врагове. Успявайте все пак.
- Доброто, което правите днес, ще бъде забравено утре. Правете добро във всеки случай.
- Честността и откровеността ви правят уязвими. Бъдете честни и откровени, каквото и да ви струва.
- Най-големите мъже и жени с най-големите идеи могат да бъдат убити от най-малките мъже и жени с най-ограниченото мислене. Въпреки това мислете мащабно.
- Хората предпочитат аутсайдера, но следват само победителите. Борете се за няколкото аутсайдери все пак.
- Това, което изграждате години, може да бъде унищожено за една нощ. Изграждайте, каквото и да се случва.
- Хората наистина се нуждаят от помощ, но могат да ви атакуват, ако им помогнете. Помагайте им, както и да ви отвържат.
- Дайте на света най-доброто от себе си и ще ви ритнат в зъбите. Въпреки това давайте на света най-доброто, което имате.“

Благодаря на д-р Райна Желева и на проф. д-р Александър Рачев, Колумбия, Южна Каролина, за това, че ме насочиха към тези заповеди.

2 Kornai, János. *The Great Transformation of Central Eastern Europe: Success and Disappointment*. 2006.

3 Милован Джилас показва, че новата класа замества Марксовата схема „Стока-Пари-Стока“ с „Политика-Пари-Политика“, а „Пари-Стока-Пари“ – с „Пари-Политика-Пари“.

4 Заради този най-съществен аргумент според мен е неточно определението на Димитър Луджев в *Революцията в България 1989-1991*. С., ИК Д-р Ив. Богоров, 2009 г.

5 Изкушавам се да приведа цитати от доклада, но ще се въздържа. Виж в *Работническо дело* от 12.12.1989 г.

6 „(...) в изключително флагрантно, така да се каже, противоречие със съществуващото законодателство, защото на 27 март 1990 г. Българската външнотърговска банка е предоставила проект на телекса до банките кредиторки на господин Андрей Луканов, който на 28 март, в присъствието на лицето Иван Драгневски, председател на Българската външнотърговска банка, лично е направил последната редакция на телекса и късно вечерта този телекс е бил изпратен на банките кредиторки. Имаме протокола и писмото за това.

За вземането на такова важно за страната решение господин Андрей Луканов не е счел за нужно да го внесе на заседание на Министерския съвет, забележете, нито предварително да информира Народното събрание.“ Маргарит Мицев (СДС) Стенограма от Пленарното заседание на НС от 7 юли 1992 г. – По време на разискванията по искането на главния прокурор за снемане имунитета на н. п. Андрей Луканов.

Иванов, М., Ц. Тодорова, Д. Вачков. *История на външния държавен дълг на България 1878-1990*: Вачков, Д., М. Иванов. Трета част – *Външният дълг на България през периода на комунизма*. С., 2009, с. 241.

7 Решение на НС от 29.03.1990 г. по Програмата за излизане от стопанската криза и за разгръщане на икономическата реформа. Т. 2. Обн., ДВ, бр. 30 от 13.04.1990 г.

8 Ръководството на Комисията е: председател Михаил Недялков Савов от БСП, заместник-председател Венцеслав Димитров от СДС, сътрудник на ДС; членове: Белчо Белчев – министър на финансите, Васил Коларов и др.

9 В текста ще бъде използвано като равнозначно и другото по-общо название на МБВР – Световната банка (СБ).

10 Курсът на виенската Erste-Spar-Casse-Bank в 1990 г. бе 9.19 лв./US\$.

11 Според данните на МБВР реалните доходи на българските граждани от 1990 г. бяха надминати едва в 2001 г. Най-точният и подходящ за това сравнение е показателят БВП на човек по паритетна покупателна способност в постоянни (от 2011 г.) щатски долари. В България през 1990 г. този показател е US\$ 9283.75/човек. Надминат е чак през 2001 г., когато достига US\$ 9499.67/човек.

12 В. *Работническо дело*, бр. 334 от 30.11.1989 г.

13 По това време виден политик и икономически експерт в Обединения демократичен център на Стоян Ганев, който тогава бе в коалицията СДС.

14 Програма на Зелената партия в България 1989 г., Проект на Инициативната група, чл. 3, т. 1 до т. 6.

15 Виж „Хороскоп за годините на реформата“. в. *Екополитика*, бр. 5 от 9.04.1990 г.

16 „Каква опозиция ще имаме в парламента?“. В. *Подкрепа*, бр. 17 от 24.07.1990 г.

17 Решение на ВНС от 22.12.1990 г. за желанието на Република България да стане пълноправен член на Европейските общности. Обн., ДВ, бр. 3 от 11.01.1991 г.

18 Европейските общности до 1991 са: Европейската общност за въглища и стомана, Европейската икономическа общност, Европейската общност за атомна енергия (или Евратом). Европейската икономическа общност става Европейска общност след приемането на Договора от Маастрихт в 1993 г., който става и първият договор на Европейския съюз.

19 7-о ВНС 14.11.1990 г. Проект на група народни представители. Решение на Великото Народно събрание, https://www.researchgate.net/publication/320131336_1990_Draft_parliamentary_decision_for_the_NATO_membership_of_Bulgaria_in_Bulgarian.

20 Член на БСП, бъдещ министър на индустрията, търговията и услугите в правителството на Димитър Попов и министър на индустрията и технологиите при Филип Димитров.

21 Депутат от БСП.

22 Професор Саркис Саркисян бе ръководител на Центъра за идеологически дисциплини в Техническия университет.

23 „Не е в българския характер да се втурнем с отворени обятия и увиснем на шията на чужденеца. Може би има хора, които не биха имали нищо против „щастливото посрещане“, но това е само защото не си дават сметка за последиците. Опитът на развиващите се страни показва на мнозина измежду нас какво следва след първоначалната еуфория.“ „Никаква отсрочка“. В. *Работническо дело*, бр. 334 от 30.11.1989 г.

24 Желю Желев: „Кръглата маса е най-успешният и най-плодотворен период на българския преход. На нея в рамките на четири месеца и половина бе разградена цялата политическа система на тоталитарния комунистически режим, изграждан в България в продължение на близо 45 години“.

25 <https://freedomhouse.org/report/methodology-freedom-world-2018>.

26 Славенков, Боян и други. *Икономическа платформа на преходния период*, С., януари 1990.

27 В. *Труд*, бр. 22 от 1.02.1990 г.

28 Терминът е на американския икономист Джефри Сакс. С него се означава широкомащабна и бърза либерализация на пазарите.

29 Тук и нататък в текста под „международни финансови институции“ ще се разбират: Международният валутен фонд, Международната банка за възстановяване и развитие (Световната банка), Европейската икономическа общност, като кредитор, и Европейската инвестиционна банка.

30 В. *Демокрация*, бр. 181 от 21.09.1990 г.

31 „Как да наречем това?“, в. *Демокрация*, бр. 181 от 21.09.1990 г.

32 Решение на НС от 29.03.1990 г. по Програмата за излизане от стопанската криза и за разгръщане на икономическата реформа. ДВ, бр. 30 от 13.04.1990 г.

33 Закон за борба със спекулата. ДВ, бр. 81 от 1990 г.

34 Закон за Агенция за чуждестранна помощ. ДВ, бр. 90 от 1990 г.

35 Закон за отмяна на Закона за държавен и народен контрол. ДВ, бр. 94 от 1990 г.

36 ДВ, бр. 101 от 1990 г., бр. 15, бр. 23 от 1991 г.

37 Закон за счетоводството. ДВ, бр. 4 от 15.01.1991 г., в сила от 1.04.1991 г.

38 Закон за статистиката. ДВ, бр. 25 от 29.03.1991 г.

39 Търговски закон. ДВ, бр. 48 от 18.06.1991 г., в сила от 1.07.1991 г.

40 Споразумението между политическите сили, представени във Великото Народно събрание, за гарантиране на мирния преход към демократично общество от 4 януари 1991 г. За парламента.

41 Споразумението между политическите сили, представени във Великото Народно събрание, за гарантиране на мирния преход към демократично общество от 4 януари 1991 г. За правителството.

42 Заместник-министър на финансите след това в няколко правителства, управител на БНБ.

43 Заместник-министър на финансите след това в няколко правителства, министър на здравеопазването.

44 Решение №155 на Бюрото на МС от 24.07.1990 г. За създаване на група за координация на сътрудничеството с международните търговски и финансови организации и групировки.

45 Решение №4 на МС от 16.01.1991 г. За създаване на Междуведомствена комисия за съгласуване управлението на външния дълг и координация на сътрудничеството с международните икономически и финансови организации, банки и групировки. Обн., ДВ, бр. 20 от 12.03.1991 г.

46 След това първи ръководител на Агенцията за икономическо развитие и програмиране.

47 Правителството на Филип Димитров поиска и получи мандат от Народното събрание да води тези преговори едва през 1992 г. Решение на НС от 23.01.1992 г. за даване съгласие за поемане на финансови задължения от Министерския съвет. Обн., ДВ, бр. 9 от 31.01.1992 г.

48 РМС №399 от 7.11.1991 г. За създаване на информационна група по външния дълг на Република България.

49 Парижкият клуб е организация, представляваща интересите на държавите кредитори.

50 Постановление на Министерски съвет (ПМС) №8 от 29.01.1991 г. за либерализиране на цените и социална защита на населението. ДВ, бр. 33 от 26.04.1991 г.

51 За февруари верижният индекс на потребителските цени нарасна повече от два пъти – 222.9 според Националния статистически институт (НСИ), и 235.82 според Агенцията за икономическо развитие и програмиране (АИПР); през март скочиха с още 50% – верижен индекс спрямо февруари – 150.5 според НСИ, и 149.24 – според АИПР. *Виж* „Инфлацията и лихвеният процент през 1991“. Мария Жечева, Румен Аврамов, Валентин Чавдаров, март 1992 г., АИПР.

52 „Препятствия пред пазарната икономика“. В. *Демокрация*, бр. 198 и 204 от 11-и и от 18.10.1990 г.

53 ПМС №15 от 8.02.1991 г.

54 Закон за изменение и допълнение на Закона за сделките с валутни ценности и за валутния контрол. ДВ, бр. 25 от 1991 г.

55 „Общата тенденция на курса на лева след преодоляването на първоначалните резки колебания бе постепенното обезценяване на лева, като към щатския долар курсът се движеше през пролетта между 15.50 и 18.50 лева за долар, през лятото и есента – между 17.50 и 20 лева за долар, и през последните месеци на годината – между 20 и 22 лева за долар.“ БНБ. Годишен отчет 1991 г., с. 55.

56 Закон за държавния бюджет на Република България за 1991 г. (Обн., ДВ, бр. 12 от 22.02.1991 г., изм., бр. 39 от 17.05.1991 г., изм. и доп., бр. 52 от 2.07.1991 г., Закон за актуализиран държавен бюджет на Република България за 1991 г. (Обн., ДВ, бр. 62 от 2.08.1991 г., изм., бр. 104 от 17.12.1991 г.), (Министерство на финансите. Справка по години с броевете на *Държавен вестник*, в които е обнародван Законът за държавния бюджет на Република България за съответната година).

57 Специални права на тираж – *Special Drawing Right (SDR)*. СПТ е международен резервен актив, създаден от МВФ през 1969 г., който допълва официалните резерви на държавите – членки. Стойността на СПТ се базира на кошница от 5 валути – щатски долар, евро, китайски ренминби, японска йена и британска лира. Кошницата за оценка се преглежда и коригира на всеки 5 години. IMF. SDR valuation, 1 October 1991: SDR 1 = US\$ 1.364710; July 1997 г. SDR 1 = US\$ 1.38701.

58 ДВ, бр. 17 от 1.03.1991 г.

59 ДВ, бр. 34 от 30.04.1991 г.

60 Чл. 18.

61 Чл. 27, ал. 1.

62 Чл. 92 и чл. 93.

63 *Farm Transformation and Restructuring in Czech Agriculture – Ten Years After*. Tomas Doucha, Emil Divila, Zdenek Travnicek. Paper prepared for presentation at the 13th International Farm Management Congress, Wageningen, The Netherlands, July 7-12, 2002, p. 6.

64 *Land Reform in Eastern Europe – Western CIS, Transcaucuses...* – FAO.

65 *Farm Transformation and Restructuring in Czech Agriculture – Ten Years After*. Tomas Doucha, Emil Divila, Zdenek Travnicek. Paper prepared for presentation at the 13th International Farm Management Congress, Wageningen, The Netherlands, July 7-12, 2002, p. 7.

66 БНБ. Годишен отчет 1992 г., с. 150.

67 Постановление № 16 на МС от 8.02.1991 г. За създаване на Агенция за приватизация. Обн., ДВ, бр. 12 от 12.02.1991 г.

68 „Американско лекарство против социализма“, в. *Подкрепа*, бр. 28 от 9.10.1990 г.

69 Вачков, Даниел и Мартин Иванов. *История на външния държавен дълг на България (1878-1990 г.). Втора част. Българският външен дълг между двете световни войни (1919-1944 г.).* С., БНБ, 2006 г., с. 52, с. 110.

70 Виж например Закон за ратифициране на Договор за заем за структурно преустройство с Международната банка за възстановяване и развитие от 19.09.1991 г. Има още 2 такива закона и 2 решения на парламента за одобряване на водени преговори и сключване на кредитно споразумение през 1991 г. Има и 5 решения на МС за одобряване и упълномощавания за подписване на такива споразумения.

71 Конституция на Република България от 13.07.1991 г., чл.17.

72 Председател на партия ОДЦ в коалицията СДС, министър на външните работи при Филип Димитров.

73 Тогава съветник на Филип Димитров.

74 СДС-център бе първата формация, появила се от разпадащата се коалиция СДС.

75 Петър Дертлиев на пресконференция заяви: „България твърде много е страдала от беса на крайнолевите и крайнодесните. Искаме да бъдем политически балансирани и умерени“. 11.04.1991 г.

76 Член на Клуба за подкрепа на гласността и преустройството. Пръв директор на вестник „Демокрация“, заместник-председател на СДС до юли 1991 г. и председател на Централния изборителен клуб на СДС за изборите за Велико Народно събрание през юни 1990 г.

77 ФКД бе новото име на ФКГД.

78 На 3-тата Национална конференция на СДС Тренчев прави обръщение, че е несправедливо направеното в парламента предложение да не могат да се кандидатира за

президент хора, които не са живели в страната поне последните 5 години. На 9 юли направи предложение за референдум за приемане на Конституцията преди парламентарните избори, който би могъл да се превърне в референдум „монархия-република“.

79 Депутат монархист, избран с листата на СДС.

80 Депутат от БСП, оглавил Анкетната комисия за досиетата на депутатите във ВНС.

81 Сред огласените от жълтия в. *Факс* сътрудници на ДС бе и името на Георги Марков, който бе един от 39-имата.

82 Обръщение на председателя/президент Желю Желев от 6.06.1991 г.: „Подкрепям решението на ВНС от 28 май тази година да се саморазпусне на 17 юли. Мисля обаче, че не е редно приемането на Конституцията да се поставя като предварително и непременно условие. Щом е поело такъв ангажимент пред обществото, то трябва да се саморазпусне в определения срок, независимо дали е успяло, или не да приеме Конституцията. В противен случай всичко се поставя под въпрос. Нещо повече, аз мисля, че ако в процеса на работа над Конституцията се стигне до непреодолими трудности, редно е саморазпускането да стане много по-рано, за да бъдат насрочени във възможно най-краткия срок изборите. Казвам това при цялото ми желание ВНС да приеме Конституцията. Приветствам също отпадането на т. 2, 3, 4, отнасящи се до референдума“.

83 Една от частите на разпадащата се коалиция СДС.

84 „Какво причини управлението на „разумното“ мнозинство“. в. *Демокрация* от 13.09.1994 г.

85 Основната формация, начело с Филип Димитров, останала след първото разпадане на СДС.

86 Четирите части са: СДС-център, БЗНС „Никола Петков“, излязъл впоследствие от СДС-център, СДС-либерали и СДС-движение, който заедно с партиите, останали в коалицията, се регистрира за извънредните парламентарни избори през 1991 г. като СДС.

87 БНБ. Годишен отчет 1991 г.

88 БНБ. Годишен отчет 1991 г., с. 21.

89 БНБ. Годишен отчет 1991 г., с. 52.

90 В Закона за Държавния бюджет на Р. България за 1992 г. бяха предвидени разходи за:

- по дълг на фирмите по 136-о ПМС – 1692.0 млн. лв.
- по финансиране износа на държавен кредит – 900.0 млн. лв.

Обн., ДВ, бр. 31 от 14.04.1992 г., в сила от 14.04.1992 г., изм., бр. 80 от 2.10.1992 г., с изтекъл срок на действие.

91 Депутат от БСП.

92 Той употреби от трибуната срещу депутатите от БСП сентенция на своята баба: „Колкото по-нависоко се изкачва маймуната, толкова повече лъсва червеният ѝ задник“. Сега мнозина я използват в коментари и дебати в интернет.

93 Закон за имуществото на Българската комунистическа партия, Българския земеделски народен съюз, Отечествения фронт, Димитровския комунистически младежки съюз, Съюза на активните борци против фашизма и капитализма и Българските професионални съюзи. Обн., ДВ, бр. 105 от 19.12.1991 г., в сила от 19.12.1991 г., изм., бр. 30 от 11.04.2006 г., в сила от 12.07.2006 г.

94 Още през февруари 36-ото ОНС отмени съществуването на ДОСО (Доброволни отряди за съдействие на отбраната). Тази паравоенна организация бе създадена след Унгарското въстание от 1956 г. за смазване в зародиш на контрареволуцията. Тя бе част от комунистическия тоталитарен режим. Парламентът отмени и началното военно обучение на младежта.

95 „Онзи, който проповядва декомунизация, е длъжен поне да помни, че декомунизацията в тази страна започва именно от представители на бившата Българска комунистическа партия (ръкопляскания от Парламентарния съюз за социална демокрация (ПССД). Трябва да помни,

че в най-критичните моменти, преживени от 10 ноември насам, мнозина представители на тази партия, заемали ръководни длъжности и в отбраната, и в органите на сигурността и общественения ред, поеха върху себе си невероятен морален и психологически натиск, но не допуснаха нито за момент насилствени методи, проливането макар и на капка кръв.“ Атанас Семерджиев, Изказване пред 36-ото ОНС, Стенограма от 19-ото заседание, София, четвъртък, 12.12.1991 г.

96 Нора Ананиева, Изказване пред 36-ото ОНС, Стенограма от 19-ото заседание, София, четвъртък, 12.12.1991 г.

97 Иван Йорданов Костов: научна степен „Кандидат на икономическите науки“, Диплома №14329 от 25.01.1985 г.; научно звание „Доцент“, Свидетелство №15539 от 3.07.1991 г.

98 „Чл. 50. (Ал. 1, изм. – ДВ, бр. 66 от 1966 г., бр. 85 от 1972 г.) При особени случаи министърът на финансите може да освобождава от митни сборове напълно или частично предметите, внасяни или изнасяни от частни лица (социално слаби, пострадали от бедствие и др.), ако предметите са предназначени за лично потребление.

(Ал. 2, изм. – ДВ, бр. 66 от 1966 г., бр. 85 от 1972 г.) Министърът на финансите може да освобождава от митни сборове в отделни случаи, напълно или частично, внасяните от държавни учреждения, кооперативни и обществени организации стоки.“ Закон за митниците (отм.) Обн., Изв., бр. 21 от 11.03.1960 г., в сила от 11.09.1960 г., изм. и доп., ДВ, бр. 66 от 23.08.1966 г., бр. 26 от 2.04.1968 г., бр. 29 от 11.04.1969 г., изм., бр. 92 от 28.11.1969 г., изм. и доп., бр. 85 от 27.10.1972 г., бр. 84 от 1.11.1988 г., бр. 30 от 13.04.1990 г., изм., бр. 15 от 6.02.1998 г., в сила от 9.02.1998 г., отм., бр. 15 от 6.02.1998 г., в сила от 1.01.1999 г. – изм., бр. 89 от 3.08.1998 г.

99 От справката, с която разполагам, се вижда, че Фондацията е оформила 7 (седем) броя митнически декларации за периода от 24.03. – 31.03.1992 г., по които дължи митни сборове за 43 991 565 лева, или US\$ 1 896 188. Столичната митница е събрала тези митни сборове от запорираните стоки.

100 Решение на началника на ГУ „Митници“ при Министерството на финансите по писмо №С-70-0055 от 19.10.1992 г.

101 Решение на СГС III^б гражданско отделение от 12.07.1993 г. по Адм. дело №534/93 г.

102 Решение НА ВЪРХОВНИЯ КАСАЦИОНЕН СЪД Трето гражданско отделение №1821^а от 28.03.1995 г., взето на съдебно заседание от 26.05.1994 г.

103 Чл. 7 на Европейско Споразумение за асоцииране между Европейските общности и техните страни членки, от една страна, и Република България, от друга страна. Ратифицирано със закон, приет от 36-ото Народното събрание на 15.04.1993 г. – ДВ, бр. 33 от 20.04.1993 г., в сила от 1.02.1995 г. Текстът на споразумението е обнародван като отделно книжно тяло на Държавен вестник, издадено на 25.05.1995 г. – ДВ, бр. 61 от 7.07.1995 г.

104 Закон за ратифициране на Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи и на Допълнителния протокол към нея от 20.03.1952 г. Обн., ДВ, бр. 66 от 14.08.1992 г., в сила от 14.08.1992 г.

105 Закон за приемане на декларации по смисъла на чл. 25 и 46 от Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи за признаване на компетенцията на Европейската комисия по правата на човека да разглежда жалби от частни лица, неправителствени организации или групи лица и на задължителната юрисдикция на Европейския съд по правата на човека. Обн., ДВ, бр. 66 от 14.08.1992 г., в сила от 14.08.1992 г.

106 „Създадох се условия за корупция, за разгръщане на „икономика в сянка“, за най-различни мафии.“ Петър Младенов „За състоянието на страната, партията и непосредствените задачи“.

107 Резолюция №757 от 30.05.1992 г. на Съвета за сигурност на ООН. Приета в началото на войните, свързани с разпадането на бивша Югославия и в частност – с тази в Босна и Херцеговина.

108 Стойко Стоянов: „Видяхте прилика в борбата срещу мафията, но министър Цветанов твърди, че през последните 20 г. никой не се е противопоставил на престъпността“.

Филип Димитров: „Някои си спомнят речта ми от 18 септември 1992 г., когато заявих, че се създава мафия, и поисках мандат за битка с нея. Тогава голяма част от залата се смееше насреща ми и ме обявяваше за луд. Започнах битката и това бе основен мотив за свалянето на правителството ми. Но е вярно, че от тогава до сега не се направи много.“ Интервю *Фрогноз*, 2.06.2010 г.

109 Закон за изменение на Закона за амнистия и връщане на отнети имущества. Обн., ДВ, бр. 1 от 1991 г.; попр., бр. 21 от 1991 г.

110 Закон за възстановяване собствеността върху някои магазини, работилници, складове и ателиета. Обн., ДВ, бр. 105 от 19.12.1991 г.

111 Закон за възстановяване собствеността върху някои отчуждени имоти по Закона за териториално и селищно устройство, Закона за плановото изграждане на населените места, Закона за благоустройство на населените места, Закона за държавните имоти и Закона за собствеността. Обн., ДВ, бр. 15 от 21.02.1992 г., доп., бр. 107 от 18.11.1997 г., изм., бр. 96 от 5.11.1999 г.

112 Закон за възстановяване собствеността върху одържавени недвижими имоти. Обн., ДВ, бр. 15 от 21.02.1992 г., доп., бр. 28 от 3.04.1992 г., изм. и доп., бр. 20 от 24.02.1995 г., в сила от 24.02.1995 г., бр. 40 от 2.05.1995 г.; Решение № 9 на Конституционния съд на РБ от 6.07.1995 г. – бр. 66 от 25.07.1995 г.; изм. и доп., бр. 87 от 29.09.1995 г.; Решение № 20 на Конституционния съд на РБ от 17.10.1995 г. – бр. 94 от 24.10.1995 г.; изм. и доп., бр. 51 от 14.06.1996 г.; Решение № 11 на Конституционния съд на РБ от 9.07.1996 г. – бр. 61 от 19.07.1996 г.; попр. с Решение № 16 на Конституционния съд на РБ от 26.09.1996 г. – бр. 87 от 15.10.1996 г.; изм. и доп., бр. 107 от 18.11.1997 г.; Решение № 4 на Конституционния съд на РБ от 11.03.1998 г. – бр. 30 от 17.03.1998 г.; изм. и доп., бр. 45 от 21.04.1998 г., изм., бр. 9 от 1.02.2000 г., в сила от 1.02.2000 г., бр. 30 от 11.04.2006 г., в сила от 12.07.2006 г., изм. и доп., бр. 53 от 30.06.2006 г., изм., бр. 61 от 11.08.2015 г.

113 Обн., ДВ, бр. 87 от 1948 г.; попр., бр. 91 от 1948 г.

114 Обн., ДВ, бр. 302 от 1947 г.; изм., бр. 176 от 1949 г.

115 Закон за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия (отм. 2002 г.). Обн., ДВ, бр. 38 от 8.05.1992 г., изм. и доп., бр. 51 от 24.06.1994 г., изм., бр. 45 от 16.05.1995 г., бр. 57 от 23.06.1995 г., изм. и доп., бр. 109 от 15.12.1995 г., в сила от 15.12.1995 г., доп., бр. 42 от 15.05.1996 г., в сила от 15.05.1996 г., изм. и доп., бр. 45 от 28.05.1996 г., бр. 68 от 9.08.1996 г., в сила от 9.08.1996 г., бр. 85 от 8.10.1996 г., попр., бр. 86 от 11.10.1996 г., доп., бр. 108 от 20.12.1996 г., в сила от 20.12.1996 г., попр., бр. 109 от 27.12.1996 г., изм., бр. 55 от 11.07.1997 г., изм. и доп., бр. 61 от 1.08.1997 г., бр. 89 от 7.10.1997 г., изм., бр. 98 от 28.10.1997 г., изм. и доп., бр. 122 от 19.12.1997 г., бр. 39 от 7.04.1998 г., попр., бр. 41 от 10.04.1998 г., доп., бр. 70 от 19.06.1998 г., изм. и доп., бр. 12 от 12.02.1999 г.; Решение № 8 на Конституционния съд на РБ от 12.05.1999 г. – бр. 47 от 21.05.1999 г.; изм., бр. 56 от 22.06.1999 г., доп., бр. 84 от 24.09.1999 г., бр. 96 от 5.11.1999 г., изм. и доп., бр. 20 от 14.03.2000 г., в сила от 14.03.2000 г., бр. 99 от 5.12.2000 г., в сила от 5.12.2000 г., изм., бр. 108 от 29.12.2000 г., доп., бр. 42 от 27.04.2001 г., отм., бр. 28 от 19.03.2002 г.

116 IMF Bulgaria. Staff Report for the 1992 Article IV Consultation and Request for Stand-By Arrangement. March 19, 1992, p. 14.

117 На 30 август 1992 г. президентът (1990-1997 г.) Желю Желев свиква пресконференция на поляната пред резиденцията в Бояна – прословутите „Боянски ливади“. На нея той излиза с остра критика към кабинета, оглавяван от Филип Димитров.

118 Петър Младенов. За състоянието на страната, партията и непосредствените задачи: „Не може да оценим иначе, освен като израз на най-грубо недомислие и безотговорност,

одържавяването на кооперативния сектор и унищожаването на трудово-кооперативните земеделски стопанства – акт, който в много отношения има необратими последици.

Създаването на аграрно-промишлените комплекси в началото на 70-те години фактически доведе по административен път до **ликвидиране на кооперативния строй на село**. Това в голяма степен отслаби връзките на селяните със земята. Ликвидирани бяха много села, обявени за безперспективни и със „затихващи функции“.

Главният показател за оценка на работата бе т.нар. „среден добив от единица обработваема площ“. Цената на постигнатите успехи нямаше никакво значение. Замразиха се и се унищожиха милиони декари земя. Обезлюдяването на цели райони на страната и административното закрепостяване на аграрно-промишлените и промишлено-аграрните комплекси към съответен вид продукция стесни номенклатурата на селскостопанското производство. **От традиционен износител България стана ежегоден вносител на картофи, фасул, зеле, лук, фураж и други селскостопански стоки за стотици милиони долари.** Интензивната миграция от селото към града създаде големи социални проблеми и най-важното – откъсна структурата на българската икономика от естествените ѝ природно-климатични условия, унищожи традиции и култура, създавани с векове. Гигантоманията и премахването на малки и средни производствени звена засегна най-чувствително производството на хранителни стоки, търговията и общественото хранене, създаде сериозни проблеми в бита и начина на живот на хората“. 11.12.1989 г.

119 Държавен архив. Седмо Велико Народно събрание. Доклад по външния дълг на Република България. Проф. д.и.н. Милчо Стоименов, доц. к.и.н. Стоян Александров, к.и.н. Ганчо Ганчев, к.и.н. Чавдар Николов, к.и.н. Вера Ахундова, к.и.н. Стефан Сотиров. 1991 г.

120 Стенограма 36-о Народно събрание. 20.12.1991 г.

121 Решение на НС от 20.12.1991 г. за временно спиране разпореждането с имущество. Обн., ДВ, бр. 1 от 3.01.1992 г.

122 Законът бе приет на 1.03.1991 г. IMF Bulgaria. Staff Report for the 1991 Article IV Consultation and Request for Stand-By Arrangement and for an External Contingency Mechanism. February 22, 1991, p. 30.

123 Относно приемането на закон за несъстоятелността имаше парламентарна съпротива отляво и отдясно.

124 Закон за собствеността и ползването на земеделските земи (редакция от 3.04.1992 г.). Обн., ДВ, бр. 17 от 1.03.1991 г., попр., бр. 20 от 12.03.1991 г., изм. и доп., бр. 74 от 10.09.1991 г., изм., бр. 18 от 2.03.1992 г. в сила от 2.03.1992 г., изм. и доп., бр. 28 от 3.04.1992 г.

125 В тази част са използвани единствено данните от Годишен отчет на БНБ 1992 г., така че съмняващият се читател може да ги провери сам. За допуснати неточности и технически грешки в данните вината е единствено и изцяло на автора.

126 БНБ. Годишен отчет 1992 г., с. 78.

127 В цитираната по-долу таблица „Парично предлагане през 1992 г.“ това е паричният агрегат М3, който включва парите в обращение, спестовните депозити, ценните книжа на паричния пазар, взаимните фондове и други срочни депозити, както и големите срочни депозити, фондове на институционалния паричен пазар, краткосрочни споразумения за обратно изкупуване и по-големи ликвидни активи.

128 Пак там, с. 140.

129 БНБ. Годишен отчет 1992 г., с. 65.

130 Държавен архив. Седмо Велико Народно събрание. Доклад по външния дълг на Република България. Проф. д.и.н. Милчо Стоименов, доц. к.и.н. Стоян Александров, к.и.н. Ганчо Ганчев, к.и.н. Чавдар Николов, к.и.н. Вера Ахундова, к.и.н. Стефан Сотиров. 1991 г., с. 18

131 Пак там, с. 49.

132 Пак там, с. 49.

133 *Външният дълг – големият залог*, в. *Пари*, бр. 232-241 от 30.11.-8.12.1991 г.

134 Чл. VIII на Устава на МВФ.

135 *Външният дълг – големият залог*, в. *Пари*, бр. 232-241 от 30.11.-8.12.1991 г.

136 „Тук се крие и отговорът на въпроса защо бе необходимо и България да сключва споразумения и да приема условията на Международния валутен фонд и Световната банка за стабилизация и структурна реформа. Нали има толкова много страни, които нямат споразумения, а живеят добре. Простият отговор е, че налагайки мораториум през 1990 г. върху обслужването на външния дълг, България практически обяви своята несъстоятелност поради това, че се намира в изключително тежка ликвидна криза – липса на твърда валута за каквито и да било плащания навън. Всяка страна, която се оказва в такова положение, според уставите на двете международни финансови организации, може да прибегне до тяхната помощ – чрез откупки на твърда валута и кредити от тях да преодолее кризата, в която се намира. Такава възможност ѝ се предоставя само при положение, че прилага строги програми за финансово оздравяване, които дават гаранции на Фонда и на Банката, че страната ще придобие отново платежоспособност и ще може да реши както собствените си ликвидни проблеми, така и проблема с обслужването на новополучените кредити от самите тях.“
Външният дълг – големият залог, в. *Пари*, бр. 232-241 от 30.11.-8.12.1991 г.

137 Решение на НС от 21.10.1992 г. по изслушване на длъжностни лица в закрито пленарно заседание. Обн., ДВ, бр. 88 от 30.10.1992 г.

138 36-о Народно събрание. Стенограми от пленарни заседания. 140-о заседание, 22.10.1992 г.

139 *Външният дълг – големият залог*, в. *Пари*, бр. 232-241 от 30.11.-8.12.1991 г.

140 Ахмед Доган. *Опасността е обединяването на десния и левия екстремизъм*. Интервю във в. *168 часа*, 6.10.1992 г.

141 В. *Права и свободи*, бр. 27, 20.09.1991 г.

142 Йордан Цонев. Реч на митинг в село Караманци. 5.05.2018 г.

143 Блиц, Филип Димитров: Не ме свали ДПС, а предателите в СДС. Интервю, 5.04.2010 г.

144 „В България повече опасност от реставрация на комунизма няма“, в. *1000 дни*, интервю от 7.08.1992 г.

145 Член на СДС и депутат в 36-ото, 37-ото и 38-ото Народно събрание. От 8 ноември 1991 г. до 30 декември 1992 г. е министър на правосъдието в правителството на Филип Димитров.

146 *Политическа и икономическа рамка пред СДС*. в. *Демокрация* от 11.10.1993 г.

147 Генерал-майор Бригадир Аспарухов е назначен от президента Желю Желев за началник на Националната разузнавателна служба. Организира провокацията, довела до свалянето на правителството на Филип Димитров. След години депутат от БСП в 39-ото Народно събрание.

148 Генерал-лейтенант Стоян Андреев от 1990 до 1994 г. е съветник по въпросите на националната сигурност на Желю Желев.

149 *Акценти върху икономическото наследство от правителството на СДС*. в. *Демокрация*, 16.02.1993 г.

150 Решение на НС за приемане на отчетите за изпълнението на държавните бюджети на Република България за 1992, 1993, 1994 и 1995 г. Обн., ДВ, бр. 81 от 15.07.1998 г.

151 Закон за държавния бюджет на Република България за 1992 г. (отм.). Обн., ДВ, бр. 31 от 14.04.1992 г., в сила от 14.04.1992 г., изм., бр. 80 от 2.10.1992 г.

152 БНБ. Годишен отчет 1992 г., с. 86.

153 *Външният дълг – големият залог*. в. *Пари*, бр. 241 от 8.12.1992 г.

154 БНБ. Годишен отчет 1992 г., с. 54-55.

155 Общност на независимите държави.

156 *Външният дълг – големият залог*, в. *Пари*, бр. 232-241 от 30.11.-8.12.1991 г.

157 Акценти върху икономическото наследство от правителството на СДС. в. *Демокрация*, 16.02.1993 г.

158 Пак там.

159 36-о Народно събрание. Стенограми от пленарни заседания. 170-о заседание, 30.12.1992 г.

160 Следващите цитати са от Програмната декларация на правителството. Народно събрание на Р. България. Стенограми от пленарни заседания. 170-о заседание, 30.12.1992 г.

161 Член на ЦК на БКП, професор по право в Софийския университет, основен участник в замяната на частното и търговското право на Царство България със съветската правна система.

162 Закон за данък върху добавената стойност. §17. Обн., ДВ, бр. 90 от 22.10.1993 г.

163 36-о Народно събрание. Стенограми от пленарни заседания. 222-ро заседание, 6.05.1993 г.

164 Закон за финансовото осигуряване на земеделието през 1993 г. Обн., ДВ, бр. 24 от 26.03.1993 г.

165 Постановление №3 на МС от 18.01.1994 г. за поемане като държавен дълг на крайните задължения, които са просрочени кредити до 31 декември 1992 г., от организациите по §12 от преходните и заключителните разпоредби на Закона за собствеността и ползването на земеделските земи. Обн., ДВ, бр. 9 от 28.01.1994 г.

166 Закон за уреждане на необслужваните кредити, договорени до 31 декември 1990 г. Обн., ДВ, бр. 110 от 30.12.1993 г.

167 ³36-о Народно събрание. Стенограми от пленарни заседания. 222-ро заседание, 6.05.1993 г.

168 БНБ. Годишен отчет 1993 г., с. 56.

169 Пак там, с. 57-61.

170 Пак там, с. 46, 50.

171 БНБ. Годишен отчет 1993 г., с. 88, 89.

172 Пак там, с. 140.

173 Пак там, с. 37, 38.

174 Постановление №180 на МС от 15.09.1993 г. за предприемане на защитни мерки по вноса в Република България. Обн., ДВ, бр. 81 от 24.09.1993 г.; и Постановление №181 на МС от 15.09.1993 г. за защита на вътрешния пазар от внос на стоки на дъмпингови или субсидирани цени. Обн., ДВ, бр. 81 от 24.09.1993 г.

175 Bulgaria – Memorandum on Economic and Financial Policies. In IMF Bulgaria Staff Report on Request for Stand-by Arrangement and Purchase Under the Systemic Transformation Facility, March 11, 1994, § 2.

176 БНБ. Годишен отчет 1994 г. I, с. 30.

177 БНБ не публикува точни данни за реално покачване на БВП в Приложенията на своя Годишен отчет за 1994 г. БНБ. Годишен отчет 1994 г. I, с. 19.

178 Публикация на интернет страницата на Агенцията за приватизация и следприватизационен контрол (АПСК). СПРАВКА за периода 1993 г. – 2016 г., включваща информация по години за приходите от продажба на държавни активи, постъпили в АП, АСК, АПСК и ЦМП.

179 БНБ. Годишен отчет 1995 г. II, с. 83.

180 БНБ. Годишен отчет 1994 г. I, с. 36, 42.

181 36-о Народно събрание. Стенограми от пленарни заседания. 332-ро заседание, 11.02.1994 г.

182 Bulgaria – Memorandum on Economic and Financial Policies. In IMF Bulgaria Staff Report on Request for Stand-by Arrangement and Purchase Under the Systemic Transformation Facility, March 11, 1994, § 10 и §11.

183 Пак там §7.

184 „При изготвянето на политиките за 1994 г. властите се опитаха да възвърнат мощта си и да възстановят доверието, като възприеха силни политики за стабилизиране и за напредък с дръзки структурни реформи, особено свързани с приватизацията. Правителството желае да покаже лидерство, като първо управлява бюджетния дефицит, като същевременно предприема стъпки за заздравяване на бюджетните ограничения, пред които са изправени държавните предприятия. Една надеждна антиинфлационна позиция за паричната политика се счита за изключително важна, за да се облекчи натискът върху номиналната работна заплата и да се допринесе за повишаване на доверието в лева. Тези усилия ще бъдат допълнени от политика на доходите, основана на прогнозна инфлация и диференцирани тавани на заплатите, отразяващи по-точно финансовото състояние на държавните предприятия. Рекапитализацията на търговските банки и последващото финансово реструктуриране на сектора на предприятията ще бъде основна първа стъпка за деблокиране на приватизационните усилия, поставяйки основите за бъдещ растеж и външна жизнеспособност в средносрочен план.

По силата на тези политики целта на властите е да намали наполовина процента на инфлацията до 30% до края на 1994 г. независимо от необходимостта от по-нататъшно увеличение на администрираните цени. Очаква се дефицитът по текущата сметка да се подобри, до голяма степен благодарение на умереното възстановяване на износа. Международните резерви са насочени към увеличение с около 120 млн. долара (след операция DDSR), възстановявайки около половината загуба на резерви през 1993 г. Фискалната консолидация вероятно ще ограничи реалното общо търсене, но това влияние се очаква да бъде преодоляно от засилване на търсенето от страна на страните партньори и положителните ефекти на доставките, свързани с очакваното възстановяване в селското стопанство след свиването, причинено от засушаването през 1993 г. Като цяло свиването на реалния БВП се очаква да намалее през 1994 г.“ Пак там, с. 4.

185 Навсякъде по-долу в тази част, където не е посочено друго, цитатите в кавички са от INTERNATIONAL MONETARY FUND BULGARIA. Staff Report on Requests for Stand-By Arrangement and Purchase Under the Systemic Transformation Facility, March 11, 1994.

186 Bulgaria – Memorandum on Economic and Financial Policies. In IMF Bulgaria Staff Report on Request for Stand-by Arrangement and Purchase Under the Systemic Transformation Facility, March 11, 1994, §33.

187 Пак там, § 32.

188 Виж Агенцията за приватизация и следприватизационен контрол. *Раздържавени активи, изчислени като процент от подлежащите за приватизация активи на държавните предприятия*. Данните в таблицата са изчислени по балансова стойност към 31.12.1995 г.

189 Bulgaria – Memorandum on Economic and Financial Policies. In IMF Bulgaria Staff Report on Request for Stand-by Arrangement and Purchase Under the Systemic Transformation Facility, March 11, 1994, §26.

190 INTERNATIONAL MONETARY FUND BULGARIA. Staff Report on Requests for Stand-By Arrangement and Purchase Under the Systemic Transformation Facility, March 11, 1994, p. 10.

191 Доказателствата за това са започналото след 2007 г. специално наблюдение по Механизма за сътрудничество и проверка от страна на Европейската комисия, предлаганите по линията на това наблюдение мерки; и тяхното неизпълнение в продължение на повече от 10 години.

192 Закон за специалните разузнавателни средства. Обн., ДВ, бр. 30 от 8.04.1994 г., който бе отменен през 1997 г.

193 Закон за Национална служба „Сигурност“. Обн., ДВ, бр. 49 от 17.06.1994 г., също отменен през 1997 г.

194 Закон за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия. Обн., ДВ, бр. 51 от 24.06.1994 г.

195 §5 на Закона за изменение и допълнение на Закона за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия. Обн., ДВ, бр. 51 от 24.06.1994 г.

196 §30 на Закона за изменение и допълнение на Закона за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия. Обн., ДВ, бр. 51 от 24.06.1994 г.

197 36-о Народно събрание. Стенограми на пленарни заседания. 322-ро заседание, 26.01.1994 г.

198 *Какво причини управлението на „разумното мнозинство“? В. Демокрация*, 13.09.1994 г.

199 „Стратегията на властите за 1994 г. е съсредоточена върху отблокирането на пречките пред приватизацията, които все повече натоварват икономиката и подкопават доверието. (...)“

За да се преодолее първата от тези пречки, властите възнамеряват бюджетът да поеме пряко бремето, свързано с необслужваните заеми в портфейлите на търговските банки. (...) Световната банка ще подкрепи усилията за възстановяване на структурната реформа чрез финансов и корекционен кредит за сектора на предприятията (FESAL), който се очаква да бъде завършен до края на септември 1994 г.“ INTERNATIONAL MONETARY FUND BULGARIA. Staff Report on Requests for Stand-By Arrangement and Purchase Under the Systemic Transformation Facility, March 11, 1994, p. 9.

200 Суброгация е встъпване в правата на удовлетворения кредитор. В случая: банките се удовлетворяват; държавата издължава кредитите на предприятията с облигации; предприятията се задължават към държавата.

201 INTERNATIONAL MONETARY FUND BULGARIA. Staff Report on Requests for Stand-By Arrangement and Purchase Under the Systemic Transformation Facility, March 11, 1994, p.2.

202 INTERNATIONAL MONETARY FUND BULGARIA. Staff Report on Requests for Stand-By Arrangement and Purchase Under the Systemic Transformation Facility, March 11, 1994, p.1.

203 Решение на НС за приемане на отчетите за изпълнението на държавните бюджети на Република България за 1992, 1993, 1994 и 1995 г. Обн., ДВ, бр. 81 от 15.07.1998 г.

204 Bulgaria – Memorandum on Economic and Financial Policies. In IMF Bulgaria Staff Report on Request for Stand-by Arrangement and Purchase Under the Systemic Transformation Facility, March 11, 1994.

205 Доминирането на БСП във втората коалиция личи от ключовите гласувания по тези законопроекти и по ратификацията на споразумението за външния дълг.

206 Тази „сянка“ драстично съкрати финансирането на държавните институции и ги доведе до изпадане в състояние на безпомощност. Полицията изчезна от улиците и там излязоха силовите групировки.

207 36-о Народно събрание. Стенограми от пленарни заседания. 400-о заседание, 22.07.1994 г.

208 Закон за ратифициране на споразуменията за замяна на дълг на Българската външнотърговска банка – АД, София, към чуждестранните търговски банки – кредитори, с емисия на държавни облигации и обратно изкупуване. Обн., ДВ, бр. 61 от 28.07.1994 г., в сила от 28.07.1994 г.:

„Чл. 2. (1) Одобрява замяна на дълг на Българската външнотърговска банка – АД, София, в размер 8 124 933 263 щ. д. срещу държавни облигации в размер 5 137 314 557 щ. д. и обратно изкупуване в размер 257 327 565 щ. д.

(2) Одобрява емисия на следните видове държавни облигации:

1. облигации за просрочени лихви за 1 614 676 770 щ. д.;
2. облигации с начално намалени лихвени проценти за 1 657 457 664 щ. д.;
3. облигации с отстъпка за 1 865 180 123 щ. д.“

Намалението на brutния дълг (главници и лихви) към банките кредитори следва да се изчисли по следния начин: $((8\,124\,933\,263 - (5\,137\,314\,557 + 257\,327\,565)) / 8\,124\,933\,263) * 100 = 33.6\%$.

209 36-о Народно събрание. Стенограми от пленарни заседания. 403-то заседание, 27.07.1994 г.

210 International Monetary Fund. Bulgaria. Augmentation of Stand-by Arrangement, Waiver Criterion, Modification of Performance Criteria, Financing Assurances Review, and Consultation Under Article XIV p. 13.

211 Депутат от левията в 36-ото и 37-ото Народно събрание, заместник-председател на 36-ото Народно събрание.

212 36-о НС. Стенограми от пленарни заседания. 425-о заседание, 17.10.1994 г.

213 Пак там.

214 36-о НС. Стенограми от пленарни заседания. 425-о заседание, 17.10.1994 г.

215 Поради пропуски в паричната политика и забавяния в структурната реформа бе прекратено Третото стендбай споразумение с МВФ. IMF. BULGARIA. Request for Stand-By Arrangement, July 5 1996, p.1.

216 Дискреция – неограничено, предоставено на нечие усмотрение правомощие за вземане на решение.

217 Демиург – тук е употребено в смисъл на съзидателно, върховно творческо начало на преминаването от комунизъм към капитализъм.

218 Тук под термина „политическа икономия“ се разбират държавните политически идеи и проекти за реформиране на икономиката, също изборът на икономически политики от управляващите.

219 IMF programs and reforms – inhibition or encouragement? Axel Dreher and Sarah M. Rupperecht. Economics Letter, vol. 95, June 2007, pages 320-326.

220 *За общественно-политическата и социално-икономическата обстановка в страната и за задачите на БСП.* Доклад на Жан Виденов пред 42-рия извънреден конгрес на БСП. В. Дума, 23.12.1996 г.

221 Критичното описание е на Жан Виденов в доклада му *Политическата обстановка в страната и задачите на БСП като управляваща сила*, 29.07.1995 г.

222 Всички термини в кавички са на БСП.

223 Г. Първанов. Дискусия „Функциониране на управляващите леви партии в демократичното общество“, София, БСП, февруари 1995 г., с. 2.

224 Драгомир Драганов на същата дискусия: „БСП фактически няма друга възможност, освен да прави – пак ще използвам старото понятие – десен преход. (...) Друг вариант за прехода чисто и просто няма (...) не може след икономическа криза да правиш ляв преход. Защото ляв преход се прави с пари, които раздаваш на населението, а ти ги нямаш“.

225 Доклад на 7-ата Национална конференция на СДС. 1.05.1995 г.

226 Руснаците имат поговорка: „Каждый судит по мере своей испорченности“ – Всеки съди според степента на собствената си поквара.

227 Марк Аврелий Антонин. *Към себе си*. С., 2015, „Изток-запад“.

228 Луций Аней Сенека. *Нравствени писма до Луцилий*. С., 2009, „Рива“.

229 Джеймс Клавел. *Цар Плъх*. С., 2009, „Сиела“.

230 *За общественно-политическата и социално-икономическа обстановка в страната и за задачите на БСП.* Доклад на Жан Виденов пред 42-рия извънреден конгрес на БСП. В. Дума, 23.12.1996 г.

231 Главен редактор на вестник *Дума* (1990-1999 г.), а преди това редактор и на предшественика му *Работническо дело* (1989 г.).

232 „Тъй като правителството на мнозинството от Българската социалистическа партия (БСП) влезе в длъжност през януари 1995 г., по-нататъшното забавяне на формулирането и осъществяването на структурната реформа предотврати постигането на споразумение за ново стендбай споразумение и заем за структурни корекции от Световната банка. Към края на май

общият кредит на Фонда за България е 424.6 милиона СПТ, което е равно на 91.3% от квотата.“ БНБ. Годишен отчет 1995 г. I.

233 БНБ. Годишен отчет 1995 г. III, с. 129-130.

234 БНБ. Годишен отчет 1995 г. I, с. 29.

235 Закон за цените. Обн., ДВ, бр. 87 от 29.09.1995 г.

236 „Намалението на доходите на населението би било още по-голямо, ако не продължаваше процесът на значително нарастване (с 57.4%) на общите доходи от домашното стопанство, чийто относителен дял от 5.2% през 1990 г. достигна 27.6% през 1995 г.“ БНБ. Годишен отчет 1995 г. I, с. 26.

237 БНБ. Годишен отчет 1995 г. I, с. 21-22.

238 Simon Kuznets. *Modern Economic Growth: Findings and Reflections*. Prize Lecture to the memory of Alfred Nobel, December 11, 1971.

239 „При приключването на Консултацията по член IV от 1995 г. (SUR/96/3, 5.01.1996 г.) изпълнителните директори поздравиха властите за значителната макроикономическа стабилизация, постигната през 1995 г., но изразиха загриженост, че тези успехи могат бързо да бъдат разсеяни, освен ако финансовите и приходните политики не бъдат засилени, освен ако не бъдат предприети решителни действия за ускоряване на структурните реформи в банковия сектор и в сектора на предприятията. Изпълнителните директори смятат, че е необходима значително по-строга фискална политика, отколкото е представена в проектобюджета от 1996 г., за да се ограничи финансирането на дефицита от страна на местните банки. Подчертавайки дългогодишните проблеми на финансовата недисциплинираност в банковия и корпоративния сектор и последващата нестабилност на банковата система, те призоваха властите да работят в тясно сътрудничество със Световната банка, за да продължат да развиват своята програма за структурни реформи и да позволят на SAL да отиде напред.“ IMF. BULGARIA. Request for Stand-By Arrangement, July 5 1996, p.1.

240 БНБ. Годишен отчет 1996 г. III, с. 132.

241 БНБ. Годишен отчет 1996 г. I, с. 24. „И през 1996 г. доходите на населението продължиха реално да се понижават. През последните дванадесет месеца размерът на общите доходи (парични и натурални) нарасна номинално с 52.8%. Високият ръст на потребителските цени обаче силно редуцира покупателната им сила и в реално изражение те намаляха с 31.5%. Разпределението на населението по интервални доходни групи показва, че в края на 1996 г. само 15.8% от него живее с доходи по-големи от 5100 лв. месечно.“ При курс 500 лева за долар в края на 1996 г. това означава, че 84.2% от българите са живеели с доход под US\$ 10.

242 БНБ. Годишен отчет 1996 г. I, с. 27.

243 БНБ. Годишен отчет 1996 г. III, с. 158.

244 В. Демокрация, 15.07.1996 г.

245 Основателка на фондация „Хоспис Милосърдие“ (в периода 1989-1994 г. – дом „Майка Тереза“).

246 Frankel, J. A. and Rose, A. K. 1996. *Currency Crashes in Emerging Markets: An Empirical Treatment*. *Journal of International Economics*, 41(3–4), 351–36.

247 Grammatikos, T. And Vermeulen, R. 2010. *Transmission of the Financial and Sovereign Debt Crises to the EMU: Stock Prices, CDS Spreads and Exchange Rates*. DNB Working Paper No. 287, Netherlands Central Bank.

248 Alessi, L. and Detken, C. 2011. *Quasi Real Time Early Warning Indicators for Costly Asset Price Boom/bust Cycles: A Role for Global Liquidity*. *European Journal of Political Economy*, 27(3), 520–533.

249 Агенция за приватизация и следприватизационен контрол. Таблици. Раздържавени активи, изчислени като процент от подлежащите за приватизация активи на държавните предприятия.

250 И то само по отношение на сделките, направени до 2004 г. Ако се включат всички приходи до 2016 г., делът ще бъде още по-малък. НСИ. Анализ на приватизацията в Република България към 31.12.2004 г.

251 Изчислението на Агенцията за приватизация и следприватизационен контрол на приватизирания дял е направено по балансова стойност към 31.12.1995 г. в процент от оценката на Световната банка за подлежащите на приватизация държавни производствени активи.

252 Закон за защита на земеделските производители. Обн., ДВ, бр. 57 от 23.06.1995 г.

253 ПМС № 342 от 30.12.1994 г. *За уреждане на просрочени кредити на общините, предоставени им от Държавната спестовна каса...*

254 ПМС № 89 от 19.04.1995 г. е ПМС №106 от 26.05.1995 г.

255 37-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 124-то заседание. 20.12.1995 г.

256 Закон за държавна защита на влогове и сметки в търговски банки, за които Българската народна банка е поискала откриване на производство по несъстоятелност (отм.) Обн., ДВ, бр. 46 от 29.05.1996 г., в сила от 29.05.1996 г., изм. и доп., бр. 90 от 24.10.1996 г., в сила от 24.10.1996 г., отм., бр. 49 от 29.04.1998 г.

257 БНБ. Годишен отчет 1997 г., с. 42-44.

258 Причината за неяснотата на министерството е обезценяването на лева. Министерство на финансите. Годишен обзор на правителствения дълг 1999 г., с. 13 и с. 17. БНБ сочи по-високи данни за външния държавен дълг към 31.12.1997 г.

259 БНБ. Годишен отчет 1997 г., с. 43.

260 В. *Демокрация*, 31.07.1995 г.

261 СДС настоява прокуратурата да поеме банковия надзор, в. *Демокрация*, 25.09.1996 г.

262 Сред обявените в несъстоятелност бяха и подкрепените с „оздравителната операция“ на правителството „Минералбанк“ – поискана несъстоятелност на 31.03.1997 г., и Стопанска банка – на 31.10.1996 г.

263 *Виновниците за днешната национална катастрофа трябва да бъдат съдени*, В. *Демокрация*, 7.11.1996 г.

264 *Виж* фалита на КТБ и последиците от него.

265 На тази тема ще се върнем отново в следващата глава.

266 *ОДС поставят условия за борда*. В. *Демокрация*, 27.11.1996 г.

267 *Можем да стабилизираме икономиката и без борд*. В. *Демокрация*, 29.11.1996 г.

268 Член на НИС на СДС, министър на финансите 1997-2001 г.

269 Министър в служебното правителство на Стефан Софиянски, водил преговорите с МВФ и подготвил Закона за БНБ за въвеждането на валутен борд.

270 *Само след като прецени политическия риск, МВФ ще подпише споразумение*. В. *Демокрация*, 9.12.1996 г.

271 *България се нуждае от съдбоносни мерки за спасение. Становище на НКС на СДС относно предложението на МВФ за въвеждане на валутен борд у нас*. В. *Демокрация*, 12.12.1996 г.

272 Пак там. Изводи.

273 *Зърненият проблем е създаден нарочно*. В. *Демокрация*, 11.01.1996 г.

274 *Гласувайте за промяната*. В. *Демокрация*, 31.05.1996 г.

275 ПМС №92 от 13.03.1997 г. Обн., ДВ, бр. 23 от 1997 г.

276 *Декларация на НС от 2.10.1996 г. по повод убийството на народния представител Андрей Луканов*. Обн., ДВ, бр. 84 от 4.10.1996 г.

277 В. *Демокрация*, 5.10.1996 г.

278 Георги Пирински. *Идва Десети ноември*. В. *Дума*, 10.10.1996 г.

279 Георги Първанов. *Идеята за коалиционен кабинет е със символично значение*. В. *Демокрация*, 29.01.1997 г.

280 37-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 42-ро извънредно заседание. 28.12.1996 г.

281 СДС – нови структури, организация и реализъм. Доклад на председателя на СДС пред 7-ата Национална конференция на СДС, В. Демокрация, 2.05.1995 г.

282 Състав на НКС на СДС: Иван Костов – председател, Надежда Михайлова, Екатерина Михайлова, Йордан Соколов и Евгений Бакърджиев – заместник-председатели, Александър Божков, Васил Гоцев, Муравей Радев и Филип Димитров – членове.

283 СДС – нови структури, организация и реализъм. Доклад на председателя на СДС пред 7-ата Национална конференция на СДС, В. Демокрация, 2.05.1995 г.

284 Пак там.

285 Пак там.

286 Интервю в *Демократически преглед*, брой 1-2, 1995 г.

287 Син на приближения до Тодор Живков заместник вътрешен министър Мирчо Спасов, създател на фирмите „Орион“.

288 Народно събрание. Вх. № 54-03-4 от 19.12.1996 г. Разпореждане на председателя на Народното събрание №50-01-313 от 19.12.1996 г.

289 37-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 43-то извънредно заседание. 3.01.1997 г.

290 37-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 44-то извънредно заседание. 10.01.1997 г.

291 Няма да преговаряме за ново правителство. В. Демокрация, 18.01.1997 г.

292 В. Демокрация, 22.01.1997 г.

293 Добрев взе мандата, БСП иска коалиционен кабинет. В. Демокрация, 29.01.1997 г.

294 България има нужда от политическа стабилност. В. Дума, 29.01.1997 г.

295 БСП тласна страната към мораториум по външния дълг. В. Демокрация, 29.01.1997 г.

296 Бяхме убедени, че депутатите от БББ няма да гласуват второ правителство на БСП. Щеше да бъде ритуално самоубийство за партията им.

297 За обществено-политическата и социално-икономическата обстановка в страната и за задачите на БСП. Доклад на Жан Виденов пред 42-рия извънреден конгрес на БСП. В. Дума, 23.12.1996 г.

298 Пак там.

299 Народен представител от СДС, ДСБ и Синята коалиция. Председател на Комисията за енергийно и водно регулиране.

300 37-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 6-о заседание. 25.01.1995 г.

301 37-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 6-о заседание. 25.01.1995 г.

302 Както се е убедил читателят от прочетеното дотук, в нашата страна не бе приложена „шокова терапия“.

303 37-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 42-ро извънредно заседание. 28.12.1996 г.

304 Декларация на принципите за излизане от кризата на политическите сили, представени на Консултативния съвет за национална сигурност, в. Дума, 12.02.1997 г.

305 Политическа програма на СДС – 1997 г. За изграждането на България като свободна, демократична, правова и просперираща държава. В. Демокрация, 10.02.1997 г.

306 България – свободна, демократична, правова държава. В: Политическа програма на СДС – 1997 г. За изграждането на България като свободна, демократична, правова и просперираща държава. В. Демокрация, 10.02.1997 г.

307 Филип Димитров, Оставам индивидуален член на СДС. В. Демокрация, 18.11.1996 г.

308 Филип Димитров, Синята партия винаги е била тема за свади в СДС. В. Демокрация, 21.11.1996 г.

309 „... не съм човекът, който може да предложи отново да се разгаря този безсмислен спор, да се закриват партии, да се създават зорлем вътрешни напрежения и да се отслабват

силите на СДС с нови преструктурирания и кавги.“ Филип Димитров, *Не искам игри с името ми*. В. *Демокрация*, 22.11.1996 г.

310 Само като единна политическа сила ще управляваме успешно. Политически доклад пред 9-ата Национална конференция. В. *Демокрация*, 16.02.1997 г.

311 Пак там.

312 Пак там.

313 Двубоят Стоянов или Желев. Само като единна политическа сила ще управляваме успешно. Политически доклад пред 9-тата Национална конференция. В. *Демокрация*, 16.02.1997 г.

314 Иван Костов, „...решението за прекратяване на преговорите с ОДС беше взето от ДПС, а не обратното... Претенциите на ДПС не бяха изказани нито веднъж по време на преговорите, посочваше се какво не трябва да бъде, а не какво се иска. От това произтича логичният извод, че претенцията на ДПС е всъщност СДС да няма мнозинство в следващия парламент, а Движението да се опита с други свои партньори да играе ролята на везната“, интервю за в. *Демокрация*, 12.03.1997 г.

315 Ахмед Доган, На предизборна среща, 8.04.1997 г.

316 Иван Костов, На брифинг, 9.04.1997 г.

317 Двайсет години по-късно виновникът за тържеството Вежди Рашидов ще каже в интервю: „ (...) зная хора, които по цял ден му седяха по софрата (на Илия Павлов – бел. авт.) и ближеха чиниите на „Мултигруп“. Сега няма да ги кажа, днес управляват държавата повечето от тях“.

318 Христо Куртев: *Над листите стои царят като национална икона*. В. *Сега*, 21.05.2001 г.

319 Закон за народната просвета. Обн., ДВ, бр. 86 от 18.10.1991 г.

320 *История и цивилизация за 7. клас*. Авторы: Георги Якимов, Искра Баева, Евгения Калинова, Надка Васева. Изд. „Булвест 2000“.

321 World bank. Real GDP per capita Bulgaria.

322 Причината е, че насилствено депортираните български турци не осведомиха властите за сменения адрес на своето постоянно местопребиваване.

323 НСИ. Данни от Статистическите годишници за съответните години.

324 БНБ и НСИ. Данни от Статистическите годишници на Република България 1991 и 1997 г.

325 НСИ. Данни от Статистическите годишници на Република България 1991 и 1997 г.

326 Починалите деца са: Ангелина Атанасова, Васил Георгиев, Диана Дечкова, Донка Стоянова, Жанета Стефанова, Малина Иванова, Мариан Атанасов, Мария Софрониева, Милчо Милчев, Митко Дуров, Нели Христова, Равие Исмаил, Радка Асенова, Росица Неделчева и Татяна Христова.

327 Сред големите дарители на лекарства, консумативи, медицинско и болнично оборудване бяха: СТАДА – Германия, Малтийски орден, асоциация „Приатели на България – Италия“, Австрийско-българското дружество от Виена, ЕТ „Аришоп“ – В. Аризанов, „Софарма“, „Натурпродукт“, „Новохим“, „Експотек 1“, „Магинед“, Асоциация „Кристина“ – Швейцария, Търговска лига, Обединен холдинг „Доверие“ АД, „Байер – България“, болницата в Санкт Пьолтен, д-р Янакиев от Австрия, „Медикус“, Институт за серуми и ваксини – Италия, Хуманитарна инициатива на Съюза на телекомуникационните работници на Великобритания, сем. Битингер – САЩ, сем. Пандурски от Германия, Елеоноре Добрева от Германия и много други.

328 БНБ. Годишен отчет 1997 г., с. 11.

329 Бифуркация – разделение, раздвояване, разклоняване. Терминът се използва за обозначаване на ситуация, в която настъпва качествено изменение, показващо преминаване в друго състояние.

330 Македонски политик, създател и почетен председател на Демократическата партия на албанците в Република Македония.

331 SFOR – Stabilisation Force. От 2004 г. под командването на Европейския съюз.

332 Лекция пред студенти в УНСС, 11.06.1997 г.

333 Hanke, S.H. and Schuler, K. (1994), *Currency Boards for Developing Countries: A Handbook*, San Francisco: Institute for Contemporary Studies Press.

334 Закон за Българската народна банка (Приет от 37-ото Народно събрание на 5.06.1997 г., Обн., ДВ, бр. 46 от 10.06.1997 г.). *Виж* чл. 35. Това правомощие централната банка сама силно ограничи.

335 Пак там, чл. 41.

336 Пак там, чл. 20, ал. 3.

337 Пак там, чл. 20, ал. 2; чл. 33, ал. 2; и чл. 34. Централната банка не се е възползвала нито веднъж от това си право.

338 Пак там, чл. 42.

339 Заместник-министър в предходни правителства и министър на финансите в служебното правителство на Стефан Софиянски, управител на БНБ.

340 Красимир Ангарски, бащата на валутния борд, пред в. *Банкер*. В 20 години по-късно. *Валутният борд като финансов преход*. Юни 2017 г., с. 23.

341 Лекция в УНСС, 11.06.1997 г.

342 Compensatory and Contingency Financing Facility (CCFF) е компенсаторен и извънреден финансов механизъм на МВФ за страни членки с крайно належаща необходимост от финансиране. Отпуска се от Фонда срещу изпълнение на съгласувана Програма с правителство на страна членка, обявена от него в Писмо за намеренията за икономическа политика (Letter of intent Memorandum on Economic policies).

343 Standby Agreement (SBA) е споразумение за резервиран кредит. Отпуска се при същите условия, както CCFF.

344 IMF. Press release №97/15. IMF Approves Stand-By Credit and a Drawing Under the CCFF for Bulgaria April 11, 1997.

345 Bulgaria. Letter of intent. Memorandum of Economic Policies, November 26, 1997, § 9.

346 Bulgaria. Letter of intent. Memorandum of Economic Policies, November 26, 1997, § 4.

347 Bulgaria. Letter of intent. Memorandum of Economic Policies, November 26, 1997, § 10.

348 *Подписваме с МВФ днес?* В. *Демокрация*, 17.03.1997 г.

349 Закон за изпълнение на бюджета до влизане в сила на Закона за държавния бюджет на Република България за 1997 г. Обн., ДВ, бр. 5 от 5.02.1997 г.

350 Обн., ДВ, бр. 52 от 1.07.1997 г.

351 БНБ. Годишен отчет 1997 г., с. 45.

352 Постановление № 140 на МС от 3.04.1997 г. за изплащане на допълнителна компенсация към пенсиите, увеличаване на пенсиите и определяне нов размер на социалната пенсия. Обн., ДВ, бр. 29 от 8.04.1997 г.;

Постановление № 176 на МС от 24.04.1997 г. за изплащане на допълнителна компенсация към пенсиите. Обн., ДВ, бр. 35 от 2.05.1997 г.;

Постановление № 181 на МС от 2.05.1997 г. за определяне на минималната работна заплата за страната и компенсиране на някои доходи на населението. Обн., ДВ, бр. 36 от 6.05.1997 г.;

Постановление № 185 на МС от 3.05.1997 г. за изменение и допълнение на Постановление № 36 на Министерския съвет от 1997 г. за работната заплата в бюджетните организации и дейности през 1997 г. (обн., ДВ, бр. 13 от 1997 г.; изм. и доп., бр. 18, 19 и 28 от 1997 г.). Обн., ДВ, бр. 37 от 9.05.1997 г.;

Постановление № 212 на МС от 14.05.1997 г. за изменение на Постановление № 36 на Министерския съвет от 1997 г. за работната заплата в бюджетните организации и дейности

през 1997 г. (обн., ДВ, бр. 13 от 1997 г.; изм. и доп., бр. 18, 19, 28 и 37 от 1997 г.). Обн., ДВ, бр. 41 от 23.05.1997 г.

353 Bulgaria. Letter of intent. Memorandum of Economic Policies, November 26, 1997, § 18.

354 Най-добре политиката на доходите се вижда от динамиката на работната заплата в общественния сектор. Служебното правителство много бързо и преждевременно я вдигна, което наложи след смяната му тя да бъде задържана на същото равнище. МФ. Доклад за изпълнението на държавния бюджет на република България за 1997 г., с. 6.

355 Постановление №218 на МС от 19.05.1997 г. за приемане на Наредба за образуване на средствата за работна заплата за второто тримесечие на 1997 г. Обн., ДВ, бр. 41 от 23.05.1997 г.

356 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания, 2-ро заседание, 8.05.1997 г.

357 Randall W. Stone. *Lending Credibility. The International Monetary Fund and the Post-Communist Transition*. Princeton University Press. Princeton and Oxford, 2002.

358 *Подписваме с МВФ днес?* В. Демокрация, 17.03.1997 г.

359 Пак там.

360 „Принципите от декларацията не се превърнаха в реална политика. При Вашето съдействие СДС и служебното правителство загърбиха идеите от 4 февруари и на практика продължиха, макар и с други средства, линията от 10 януари. При тези условия ръководството на БСП не може да не преосмисли и да не прецени своето отношение към действията на представителите на тези институции.“ *До Петър Стоянов, Президент на Република България*. В. Дума, 7.04.1997 г.

361 *ОДС е коалиция, която ще има реформистко мнозинство*. В. Демокрация, 18.04.1997 г.

362 Пак там.

363 38-о ОНС. 19-о заседание, 20.06.1997 г.

364 Bulgaria. Letter of intent. Memorandum of Economic Policies, November 26, 1997, § 3.

365 Доклад за изпълнението на държавния бюджет на Република България за 1997 г., с.10, 11 и 16.

БНБ. Годишен отчет 1997 г., с.73, 145 и 165.

366 Георги Първанов. *Реформисткото мнозинство умря, преди да се роди*. Изказване в 38-ото ОНС. В. Дума, 4.09.1997 г.; *Съгласието днес означава: всички срещу правителството на Иван Костов*. Интервю във в. Дума, 23.11.1998 г.

367 *До Петър Стоянов, Президент на Република България*. В. Дума, 7.04.1997 г.

368 Принципите на Вашингтонския консенсус са:

- Фискална дисциплина (минимален дефицит на бюджета);
- Преразпределение на базата на нуждата (приоритет на здравеопазването, образованието и инфраструктурата при държавните разходи);
- Разширяване на данъчната основа и намаляване на общите нива на облагане;
- Либерализация на финансовите пазари;
- Свободен обменен курс на националната валута;
- Смяна на търговските квоти с тарифи;
- Премахване на бариерите пред пазарната конкуренция на стоки;
- Приватизация на държавни предприятия;
- Премахване на бариери пред чужди директни инвестиции;
- Силни и защитени права на интелектуална собственост.

По Kenneth Rogoff. *Wither the Washington Consensus?* Foreign Policy, 2003.

369 IMF. Bulgaria. Request for Stand-by Arrangement. Supplemental Information, July 17, 1996, § 3.

370 IMF. Bulgaria. Request for Stand-by Arrangement. The 1996-1997, 1. Structural reforms, p. 9.

371 IMF. Bulgaria. Request for Stand-by Arrangement. The 1996-1997 Economic Program, p. 6.

372 IMF. Bulgaria. Request for Stand-by Arrangement. The 1996-1997 Economic Program, p. 7.

373 IMF. Bulgaria. Request for Stand-by Arrangement. Structural reforms, p. 10.

374 ДСБ. *Въззвание за силна България*, 7.03.2011 г.

375 Надежда Михайлова, председател на СДС. *Изказване на Областна конференция на СДС*, на 12.06.2004 г.

376 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 6-о извънредно заседание, петък, 18.07.1997 г.

377 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 35-о заседание, сряда, 30.07.1997 г.

378 Закон за достъп до документите на бившата ДС. Обн., ДВ, бр. 63 от 1997 г.

379 Закон за достъп до документите на бившата ДС и бившето Разузнавателно управление на Генералния щаб. Обн., ДВ, бр. 24 от 13.03.2001 г.

380 РУ на ГЩ на БНА – Разузнавателно управление на Генералния щаб на Българската народна армия.

381 КГБ – Комитет государственной безопасности, съветската Държавна сигурност.

382 ГРУ, сега Главное разведывательное управление Генерального штаба Вооружённых сил Российской Федерации – Главно разузнавателно управление на (съветските) руските въоръжени сили.

383 „Лустрация“ (от *lustratio*) – древна римска пречистваща церемония. В повечето бивши комунистически страни лустрацията е един от процесите на декомунизация – „масова дисквалификация на лица, свързани със злоупотребите при предишния режим“ (Eric Brahm, *Lustration*).

Политиката на лустрация се нарича пречистването на държавните служители от лица, работили или сътрудничили на репресивния апарат на комунистическия режим. Извършена е в страните членки на ЕС от Централна и Източна Европа, с изключение на България и Словакия.

384 Депутат от СДС и от ОДС.

385 „Напълно споделям опасенията на президента, че този закон е закъснял. На фона на другите големи задачи, които трябва да решава държавата, той не е актуален. Освен това законът би засегнал много малко хора, защото от номенклатурата отпреди 8-9 години почти никой не остана в държавната администрация.“ 26.07.1997 г., Пресконференция.

386 Закон за администрацията. Обн., ДВ, бр. 130 от 5.11.1998 г.:

„§ 1. (1) За срок пет години от влизането в сила на този закон задължителни изисквания към лицата за заемане на ръководни длъжности в администрацията са:

1. да не са заемали ръководни длъжности или други приравнени към тях в политическия и административния апарат на Българската комунистическа партия;

2. да не са били сътрудници на бившата Държавна сигурност от която и да е категория, посочена в Закона за достъп до документите на бившата Държавна сигурност.

(2) Лицата, заемащи ръководни длъжности в администрацията, в 30-дневен срок от влизането на този закон в сила са длъжни да представят пред органа на държавната власт, който ги е назначил, декларация за наличието или отсъствието на обстоятелствата по ал. 1, т. 1 и 2.

(3) Министерският съвет определя реда за проверка на декларираните обстоятелства и за освобождаване на лицата, които не отговарят на задължителните изисквания за заемане на ръководни длъжности в администрацията.“

387 § 1 от Закона за администрацията бе обявен за противоконституционен от КС на РБ. ДВ, бр. 8 от 1999 г., отм., бр. 99 от 2001 г., нов, бр. 30 от 2006 г.

388 В това споразумение изрично се подчертава изискването за създаване на „всички необходими правни гаранции за преследване и наказване на всякакви форми на дискриминация и преследване на граждани заради... политическа принадлежност... при упражняване на техните права, включително при заемането на държавни длъжности“.

389 Конституционен съд. *Решение №2 от 21.01.1999 г., по конституционно дело №33/1998 г.*, съдия-докладчик Асен Манов. Обн., ДВ, чл. 8, от 29.01.1999 г., с. 6-7.

- [390](#) Резолюция 1096 (1996) на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа, т. 12.
- [391](#) Решение №10 от 25.06.1999 г. на КС на РБ по конст. д. №36/98 г. Обн., ДВ, бр. 60/1999 г. По чл. 26, т. 3 и чл. 59, ал. 2, т. 3 в Закона за радиото и телевизията. Обн., ДВ, бр. 138 от 24.11.1998 г.
- [392](#) Решение №8 от 11.10.2013 г. по конституционно дело №6 от 2013 г.
- [393](#) Заглавието бе променено на Закон за обявяване на комунистическия режим в България за престъпен. Обн., ДВ, бр. 37 от 5.05.2000 г.
- [394](#) 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 371-во заседание, 30.03.2000 г.
- [395](#) Брифинг в парламента, 1.04.2000 г.
- [396](#) Резолюция 1096 (1996) *Мерки за разрушаване на наследството на бившите комунистически тоталитарни системи* на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа.
- [397](#) Резолюция 1481 (2006) на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа, т. 13.
- [398](#) Пражка декларация за европейската съвест и комунизма, 3.06.2008 г., Прага, Сенат на Чешката република.
- [399](#) Резолюция на Европейския парламент от 2.04.2009 г. относно Европейската съвест и тоталитаризма, т. 3.
- [400](#) Пак там, т. 6.
- [401](#) Пак там, т. 16.
- [402](#) Закон за изменение и допълнение на Наказателния кодекс. Обн., ДВ, бр. 74 от 26.09.2015 г.
- [403](#) Решение № 12 от 13.10.2016 г. на Конституционния съд на РБ. Обн., ДВ, бр. 83 от 21.10.2016 г.
- [404](#) Най-активни в групата са Методи Андреев, Петър Славов, Мартин Димитров и Вили Лилков.
- [405](#) (№654-01-8 от 27.01.2016 г.). Вписан в регистъра на 43-тото НС на 27.01.2016 г.; приет на: първо четене – 24.11.2016 г.
- [406](#) ПЕС – Партия на европейските социалисти.
- [407](#) Член на ЦК на БКП, също така член на Държавния съвет на България и председател на Съвета по законодателство към Държавния съвет.
- [408](#) Свободна воля (от англ.).
- [409](#) 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 382-ро заседание, 26.04.2000 г.
- [410](#) *Виж* Стенограми от пленарни заседания. 40-о заседание, петък, 6.06.1997 г.
- [411](#) *Виж* Предизборна платформа на ОДС. В. Демокрация, 18.03.1997 г.
- [412](#) Пак там.
- [413](#) *Изявление* в кулоарите на Народното събрание, 16.05.1998 г.
- [414](#) *Виж* Интервю. В. Демокрация, 12.03.1997 г.
- [415](#) Интервю. В. Демокрация, 10.10.1998 г.
- [416](#) Павел Найденов. Интервю. Би Ти Ви, 14.02.2014 г.
- [417](#) Интервю. В. Демокрация, 11.08.1998 г.
- [418](#) *Изявление на брифинг*, 3.11.1997 г.
- [419](#) 38-о ОНС. Стенографски протоколи, 40-о заседание, петък, 6.06.1997 г.
- [420](#) *Виж* Изказване. 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 50-о извънредно заседание, петък, 5.12.1997 г.
- [421](#) „*Същност на държавната политика (...) 2. Целта на държавната политика е рязко ограничаване на влиянието на факторите, които обуславят престъпността, и общо намаляване броя на престъпленията и правонарушенията.*“ Единна национална стратегия за противодействие на престъпността, Решение № 362 на МС от 22.07.1998 г. за одобряване на единна национална стратегия за противодействие на престъпността.
- [422](#) Интервю. В. Демокрация, 18.04.1998 г.

423 *Виж Изказване.* 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 38-о заседание, петък, 11.07.1997 г.

424 Михаил Семьонович Черной, по народност руснак, роден в Ташкент, Узбекистан, на 16.01.1951 г., руски, американски и израелски гражданин.

425 „За правителството на ОДС обаче изглежда, че към есента на 1997 г. няма никакъв проблем Майкъл Чорни да придобие първия български мобилен оператор. Разрешението за продажба е дадено от Комитета за пощи и далекосъобщения на 31.10.1997 г. и е подписано от неговия председател Антони Славински, който от края на 1999 до лятото на 2001 г. е министър на транспорта и съобщенията в кабинета на Костов.“ Христо Христов. *„Мобилтел“ – златната кокошка на руския олигарх Майкъл Чорни в България.*

Авторът си позволява и друга инсинуация: „От „Мобилтел“ щедро даряват дори фондацията „Бъдеще за България“ на Елена Костова, съпругата на премиера“. *Дарението не е за съпругата на премиера, а е за компютърен клас и други проекти на драгалевското 50-о Основно училище „Васил Левски“, където живееше дарителят Владимир Грашинов.* Преди това кметът Стефан Софийски му бе продал земя от тази, която драгалевчани бяха отредили за ново училище. Като разбрал това, Грашинов сам поискал да компенсира училището. Затова дарението няма никаква връзка с изгонването на Чорни от България.

426 *Защо изритаха Бонев от властта? Поръчковият доклад на НСС.* В. Дума, 13-18.12.2000 г.

427 *Интервю.* сп. *Тема*, 22.01.2006 г.

428 Решение №192 на МС от 17.02.1997 г. за пълноправно членство на Република България в Организацията на Северноатлантическия договор. Обн., ДВ, бр. 16 от 21.02.1997 г.

429 ОССЕ – Организация за сигурност и сътрудничество в Европа.

430 *Концепция за национална сигурност на Република България*, приета с Решение на 38-ото НС от 16.04.1998 г., Обн., ДВ, бр. 46 от 22.04.1998 г., т.13.

431 Ракетен комплекс 9К 714 ОКА с обсег на действие 400 км. Решението за унищожаването на ракетите бе взето в самия край на 2001 г. по време на управлението на Симеон Сакскобургготски и бе изпълнено в края на 2002 г.

432 Решение на НС от 16.04.1998 г. за приемане на Концепцията за националната сигурност на Република България. Обн., ДВ, бр. 46 от 22.04.1998 г.

433 Декларация на НС от 23.10.1998 г. относно кризата в Косово и отношенията на Република България с НАТО. Обн., ДВ, бр. 125 от 28.10.1998 г.

Декларация на НС от 25.03.1999 г. относно изострянето на кризата в Косово и намесата на международната общност. Обн., ДВ, бр. 29 от 30.03.1999 г.

434 Споразумение между Република България и Организацията на Северноатлантическия договор за транзитно преминаване през въздушното пространство на Република България на въздухоплавателни средства на НАТО в рамките на операцията „Съюзна сила“. Ратифицирано със закон, приет от 38-ото Народно събрание на 4.05.1999 г. – ДВ, бр. 42 от 5.05.1999 г. Издадено от Министерството на външните работи. Обн., ДВ, бр. 42 от 5.05.1999 г.

435 Декларация на НС от 23.10.1998 г. относно кризата в Косово и отношенията на Република България с НАТО. Обн., ДВ, бр. 125 от 28.10.1998 г.

436 Декларация на НС от 25.03.1999 г. относно изострянето на кризата в Косово и намесата на международната общност. Обн., ДВ, бр. 29 от 30.03.1999 г.

437 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 41-во извънредно заседание, четвъртък, 25.03.1999 г.

438 „Какво ви дават сега и кой ви обещава? На какво се радвате? Четиресетте дни на война с какво ви зарадваха, та искате да присъедините България към тази война?“ Румен Овчаров. *Изказване.* 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 45-о извънредно заседание, вторник, 4.05.1999 г.

439 Тук използвам широко това свое заключително слово. *Виж* 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 45-о извънредно заседание, вторник, 4.05.1999 г.

440 Генерал Уесли К. Кларк. *Съвременната война, Босна, Косово и бъдещето на войната*. Изд. Фондация „Демокрация“. С., 2002 г., с. 456.

441 Закон за ратифициране на Споразумението между правителството на Република България и правителството на Република Македония относно безвъзмездно предоставяне на военна техника и бойни припаси. Обн., ДВ, бр. 44 от 12.05.1999 г.

442 Закон за ратифициране на Споразумението между правителството на Република България и правителството на Република Македония относно безвъзмездно предоставяне на бойни припаси, инженерно имущество и запасни инструменти и принадлежности и приложението към него (секретно). Обн., ДВ, бр. 23 от 9.03.2001 г. Закон за ратифициране на Споразумението между правителството на Република България и правителството на Република Македония за предоставяне на оръжие и боеприпаси срещу заплащане и на вещевото имущество – безвъзмездно. Обн., ДВ, бр. 38 от 17.04.2001 г.

443 THE WORLD BANK, Data, *Interest payments (% of revenue)*.

444 БНБ. Годишен отчет 1997 г., с. 44.

445 БНБ. Годишен отчет 2001 г., с. 37.

446 THE WORLD BANK, Data, *Interest payments (% of revenue)*. Този показател продължи да се подобрява в следващите години и в 2016 г. вече е 2.7%. В същата година на Франция е 4.04%, а на Германия е 2.75%.

447 EFF (Extended Fund Facility) Споразумение за механизъм с разширена финансова подкрепа. За България от 1998 до 2001 г. За изпълнението на това споразумение се следеше с прегледи, но нямаше задължителни критерии за спазване. Причината е, че МВФ имаше доверие в политиката на правителството на ОДС.

448 Решение относно сключването на тригодишно споразумение с Международния валутен фонд. Обн., ДВ, бр. 88 от 31 юли 1998 г.

449 Петър Стоянов. *Интервю*. Би Ти Ви, 16.09.2016 г.

450 Агенция за приватизация и следприватизационен контрол, http://www.priv.government.bg/statistics/reports/privatisation_process_2009_

451 Мариян Йорданов. *Колко струват боновите книжки от масовата приватизация днес?* Investor.bg, 15.09.2017; Ина Михайлова. *От масовата приватизация... до масовата балонизация*. „Монд дипломатик“, издание за България, юни 2009 г.

452 Условие 13 – за отпускане на транша на финансовата подкрепа от МФИ.

453 IMF. Bulgaria. Memorandum of Economic Policies, update, June 27, 1997, § 26.

454 Петър Стоянов. *Интервю*. в. 24 часа, 24.01.2011 г.

455 Петър Стоянов. *Интервю*. БНТ, 10.11.2014 г.

456 Петър Стоянов. *Интервю*. Би Ти Ви, 16.09.2016 г.

457 Петър Стоянов. *Интервю с Ваня Драганова по време на честване на 28-ата годишнина от основаването на СДС*, 8.12.2017 г.

458 Петър Стоянов. *Интервю*. ТВ7, 1.12.2012 г.

459 Петър Стоянов. *Интервю*. БНТ, 10.11.2014 г.

460 Петър Стоянов. *Интервю*. ТВ7, 25.05.2013 г.

461 Тук – разход за наемане на кораб и за превоз на суров петрол.

462 Георги Първанов. *Костов даде тон за антиевропейска кампания у нас*. В. Дума, 10.03.1999 г.

463 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. Георги Първанов. *Декларация от името на ПГДЛ*. 135-о заседание, петък, 22.05.1998 г.

464 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. Георги Първанов. *Изказване от името на ПГДЛ*. 262-ро заседание, петък, 21.05.1999 г.

465 Решение на НС на 2.07.1997 г. Обн., ДВ, бр. 55 от 11.07.1997 г.

[466](#) Решение на НСот 28.11.1997 г. за приемане на Програмата за приватизация на държавни предприятия през 1998 година. Обн., ДВ, бр. 116 от 9.12.1997 г.

[467](#) Решение на НС от 4.12.1998 г. за приемане на Програмата за приватизация на държавни предприятия през 1999 г. Обн., ДВ, бр. 147 от 15.12.1998 г.

[468](#) Чл. 5 от Закона за преобразуване и приватизация на държавни и общински предприятия (ЗППДОБП) (Доп., ДВ, бр. 51 от 1994 г.).

[469](#) 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. Георги Първанов. *Изказване по време на парламентарен контрол*. 423-то заседание, 15.09.2000 г.

[470](#) Георги Първанов: „Ключът е в икономическите досиета... преразпределението на активите, раздаването на толкова много предприятия на безценица – това също е един процес, който крие определени зависимости, това трябва да се разбере“. Интервю. БНТ, 10.12.2014 г.

Георги Първанов: „Икономическите досиета на прехода трябва да бъдат отворени. Нужна е и ревизия на политическия преход. Това е трудна работа, защото много от следите са заличени. Едно ново управление би трябвало да може да извади на показ най-скандалните сделки и най-грубите кражби в българската икономика. Управлението ще разполага с документацията. Анализът е трябвало да се направи пред обществото, а не по министерства“. Интервю. Би Ти Ви, 12.2.2017 г.

[471](#) Георги Първанов. Интервю. В. Сега, 18.09.2000 г.

[472](#) С изключение на онези мои 1000 лева бонове, внесени в приватизационния фонд „Света София“, от които не съм потърсил никаква полза, защото знаех, че такава няма да има още когато ги внасях.

[473](#) Никола Филчев. Интервю. В. 24 часа, 15.02.2010 г.

[474](#) Никола Филчев. Интервю. В. Преса, 2.12.2014 г.

[475](#) Росен Плевнелиев. Интервю. Дер Щандарт, цитиран от Дойче Веле, 17.09.2012 г.

[476](#) Бойко Борисов. Пресконференция, 26.10.2016 г.

[477](#) Бойко Борисов. Изявление пред журналисти. Бургас, 4.11.2017 г.

[478](#) АПСК. Статистика. Таблица Раздържавени активи, изчислени като процент от подлежащите за приватизация активи на държавните предприятия.

[479](#) Уточнението: „неденоминирани лева от 31.12.1995 г.“ е задължително, защото самите неденоминирани левове се обезценяват многократно до пролетта на 1997 г. Затова е правилно по-нататък сравненията на данните да се правят в щатски долари.

[480](#) Деноминирани.

[481](#) НСИ. ПРИВАТИЗАЦИЯТА В РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ (към 31.12.2004 г.), Таблица 1.

[482](#) АПСК. Информация за приватизационния процес в България (актуализация към 31.12.2016 г. – доклад).

[483](#) „По-малко“, защото още не са приватизирани 100% от подлежащите на приватизация производствени активи на държавата.

[484](#) *Privatisation at the End of the Century*, Herbert Giersch Editor, Springer.

[485](#) Ladislav Svitek, *PRIVATIZATION IN THE CZECH REPUBLIC DURING THE TRANSITION YEARS: SUCCESS OR FAILURE?*, p. 91.

[486](#) Barbara Blaszczyk and Wiktor Patena. *Post-Privatisation Corporate Performance in Poland. Evidence from Companies Privatized in 2008-2011*. Higher Colleges of Technology. CASE Research Paper No. 125, 20 Nov. 2015.

[487](#) Libor Židek. *Evaluation of Economic Transformation in Hungary. REVIEW OF ECONOMIC PERSPECTIVES – NÁRODOHOSPODÁŘSKÝ OBZOR, VOL. 14, ISSUE 1, 2014*, p. 75.

[488](#) БНБ. Информационен бюлетин, бр. 1/1999 г.

[489](#) 38-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 42-ро извънредно заседание, понеделник, 5.04.1999 г.

[490](#) Тази сума отговаря по покупателна сила в САЩ на US\$ 4482.8 млн. от август 2018 г.

491 С номер 5 в списъка на „Група Б Други предприятия“ в изолация – за ликвидиране или приватизация до 1 година. ПРАВИЛНИК за прилагане на Закона за финансово оздравяване на държавни предприятия. Приет с ПМС №213 от 22.08.1996 г., Обн., ДВ, бр. 72 от 23.08.1996 г., в сила от 23.08.1996 г.

492 Изчисленията са по курса на деноминирания лев към щатския долар на 30.06.1999 г.

493 39-о ОНС. Стенограми от пленарни заседания. 54-то извънредно заседание, вторник, 29.06.2004 г. *Виж* дебата по Доклада на временната анкетна парламентарна комисия за проучване и проверка на безопасните и здравословни условия на труд в „Кремиковци“ АД.

494 С номер 40 в списъка на „Група Б Други предприятия“ в изолация – за ликвидиране или приватизация до 1 година. Правилник за прилагане на Закона за финансово оздравяване на държавни предприятия. Приет с ПМС №213 от 22.08.1996 г., Обн., ДВ, бр. 72 от 23.08.1996 г., в сила от 23.08.1996 г.

495 Последното ограбване на 4.4 млрд. лева от вложителите в КТБ бе извършено със съдействието на държавните институции и на върховната прокуратура на страната.

496 Постановление №197 на МС от 22.09.1994 г. за приемане на допълнителни мерки за финансово оздравяване и реструктуриране на държавните предприятия, фирми и търговски дружества. Обн., ДВ, бр. 81 от 4.10.1994 г., попр., бр. 88 от 26.10.1994 г.

Постановление №213 на Министерския съвет от 1996 г., ДВ, бр. 72 от 23.08.1996 г.

497 МФ. Доклад за изпълнението на държавния бюджет на Република България за 1997 г. Вътрешният дълг е преизчислен в щатски долари по курса на лева на 30.12.1997 г., с. 68.

498 БНБ. Годишен отчет 1997 г., с. 42.

499 Въпреки своята слабост държавата правеше усилия в тази посока и структурата на лихвените разходи на бюджета в 1997-1999 г. показва размерите на икономическата катастрофа на държавните предприятия.

500 Закон за митниците. Обн., ДВ, бр. 15 от 6.02.1998 г., в сила от 1.01.1999 г.

501 Закон за изменение и допълнение на Закона за данъчната администрация. ДВ, бр. 21 от 20.02.1998 г.

502 Данъчен процесуален кодекс. Обн., ДВ, бр. 103 от 30.11.1999 г., в сила от 1.01.2000 г.

503 Закон за здравното осигуряване. Обн., ДВ, бр. 70 от 19.06.1998 г.

504 Кодекс за задължителното обществено осигуряване. Обн., ДВ, бр. 110 от 17.12.1999 г., в сила от 1.01.2000 г.

505 Закон за допълнително доброволно пенсионно осигуряване. Обн., ДВ, бр. 65 от 1999 г.; изм., бр. 110 от 1999 г., бр. 111 от 1999 г., бр. 1 от 2000 г.

506 Закон за данък върху печалбата. Обн., ДВ, бр. 59 от 12.07.1996 г., в сила от 1.07.1996 г., изм. и доп., бр. 110 от 30.12.1996 г., изм., бр. 16 от 21.02.1997 г., изм. и доп., бр. 49 от 20.06.1997 г., в сила от 1.01.1997 г., доп., бр. 86 от 30.09.1997 г., в сила от 1.01.1998 г.

507 Закон за местните данъци и такси. Обн., ДВ, бр. 117 от 10.12.1997 г., в сила от 1.01.1998 г.

508 Закон за облагане доходите на физическите лица. Обн., ДВ, бр. 118 от 10.12.1997 г., в сила от 1.01.1998 г.

509 Закон за данък върху добавената стойност. Обн., ДВ, бр. 153 от 23.12.1998 г., в сила от 1.01.1999 г.

510 МФ. Доклад от Муравей Радев – министър на финансите. Относно: Отчета за изпълнението на държавния бюджет за 2000 г.

511 МФ. Доклад по отчета за изпълнението на държавния бюджет на Република България за 2017 г.

512 НСИ. БВП 101 043 млн. лева в 2017 г.

513 МФ. Доклад за изпълнението на държавния бюджет на Република България за 1997 г., с. 16.

514 МФ. Доклад от Муравей Радев – министър на финансите. Относно: Отчета за изпълнението на държавния бюджет за 1998 г., с. 12.

515 МФ. Отчет за изпълнението на държавния бюджет на Република България за 1999 г., с. 10.

516 МФ. Доклад от Муравей Радев – министър на финансите. Относно: Отчета за изпълнението на държавния бюджет за 1998 г., с. 13.

517 БНБ. Годишен отчет 2001 г.

518 Закон за публичност на имуществото на лица, заемащи висши държавни и други длъжности. Обн., ДВ, бр. 38 от 9.05.2000 г.

519 Имаше и вътрешен държавен дълг, деноминиран в конвертируема валута.

520 Държавното съкровище под различни имена е постоянно управление/департамент в Министерството на финансите на България.

521 Plamen Orecharski. *The similarities between the Bulgarian local financial crisis in 1997 and the global financial crisis in 2008* in Handbook of Investors' Behavior during Financial Crises. Edited by Fotini Economou, Konstantinos Gavrilidis, Greg N. Gregoriou, Vasileios Kallinterakis. Elsevier Academic Press, 2017.

522 Към банките на СИВ.

523 МФ. Отчет за изпълнението на държавния бюджет на Република България за 1999 г., с. 15.

524 Печелим над 720 млн. долара от кризата в Русия, в. Банкеръ, 26.10.1998 г.

525 СИВ – Съвет за икономическа взаимопомощ – интеграционна институция на европейските социалистически страни и СССР. Разпусна се в 1991 г. заедно с организацията на Варшавския договор.

526 Коефициентът на Джини, или Индекс на Джини, се използва за статистическа характеристика на разпределенията на богатата в едно общество, т.е. на разликата между благосъстоянието на бедните и богатите в едно общество.

527 Библия (Второзаконие 34:4.5).

528 Библия (Второзаконие 34:12).

529 Свойство на една отворена система, особено на живите организми, да регулира вътрешната си среда така, че да поддържа стабилно, постоянно състояние чрез многобройни корекции на динамичното равновесие, управлявани от взаимно свързани регулаторни механизми.

Table of Contents

[Към читателя](#)

[Първа глава](#)

[СТАРТЪТ НА ПРЕХОДА](#)

[Предпоставките](#)

[Политическият контекст](#)

[Икономическата реалност](#)

[Началната демократизация](#)

[Преди Националната кръгла маса](#)

[Преди 7-ото Велико Народно събрание](#)

[Мажоритарен кандидат за депутат в 7-ото ВНС](#)

[Първото депутатстване](#)

[Без политически опит](#)

[Как започна демократизацията](#)

[Първите опити за икономическа трансформация](#)

[Икономическият опит](#)

[Критици на управлението на Луканов](#)

[Председател на Икономическата комисия на 7-ото ВНС](#)

[Първото коалиционно правителство](#)

[Най-острите проблеми – фалитът и изолацията](#)

[Първите стъпки на икономическата трансформация](#)

[Невъзможният бюджет](#)

[Нормативни опити за структурна реформа](#)

[Последиците след старта](#)

[Векторът на интересите](#)

[„Служебно назначените“ защитници](#)

[Какво трябваше, а не се случи?](#)

[Размишления за началото на прехода](#)

[Втора глава](#)

[ОПИТ ЗА СМЯНА НА СИСТЕМАТА](#)

[Управляващите и опозицията](#)

[Разпадането и втората коалиция СДС](#)

[Втората консолидация на БСП](#)

[Икономическите условия в 1991 г.](#)

[Декомунизация](#)

[Отнемането на имуществото на БКП/БСП и нейните сателити](#)

[Цената за декомунизацията](#)

[Клеветата „Сапио“](#)

[Европейският модел за смяна на системата](#)

[Първото югоембарго и българската мафия](#)

[Нормативен опит за смяна на собствеността](#)

[Реституция](#)

[Приватизация](#)

[Реституция на земеделска земя](#)

[Стъпки за създаване на пазарна икономика](#)

[Начало на временна икономическа стабилизация](#)

[Външно финансиране и външен дълг](#)

[Последиците от опита за смяна на системата](#)

[Второто разпадане на СДС](#)

[Спирането на декомунизацията и второто „национално съгласие“](#)

[Резултати от опита за икономически реформи](#)

[Наблюдения върху първия опит за преход и реформи](#)

[Трета глава](#)

[САБОТАЖ НА РЕФОРМИТЕ](#)

[ВТОРОТО КОАЛИЦИОННО УПРАВЛЕНИЕ](#)

[Време на триумвират](#)

[Обръщането на избирателите](#)

[Предприятия зомбита](#)

[„Ляв завои“](#)

[Единични елементи на приемственост](#)

[Различни политики](#)

[Разпадането на финансовата дисциплина](#)

[Други банкови и финансови щети](#)

[Саботаж, представян за реформи](#)

[Заявените и непостигнати цели](#)

[Опитът за връщане към фискална дисциплина](#)

[Заявените и провалени структурни реформи](#)

[Минирането на прехода](#)

[За отговорността на МФИ](#)

[Сделка за външния дълг](#)

[Неподготвеност и влошени условия](#)

[Оценка на сделката](#)

[Адреси на отговорността](#)
[Оценка за управлението в 1993-1994 г.](#)
[Причини за саботирането на реформите](#)
[Обществени и политически причини](#)
[Исторически причини](#)
[Нормативни причини](#)
[Поведенчески причини](#)
[Политикономически причини](#)
[Четвърта глава](#)
[САБОТАЖ С „РЕГУЛАТИВЕН ПАЗАРЕН ПРЕХОД“](#)
[Политическите сили в 37-ото ОНС](#)
[Коалицията на БСП](#)
[Председател на СДС](#)
[ДПС в опозиция](#)
[Повторната катастрофа](#)
[Институционалният разпад](#)
[Икономиката отново в колапс](#)
[Обезценяването на собствеността](#)
[Приватизацията – на дребно и масова](#)
[Пред втори външен фалит](#)
[Банковият срив](#)
[Валутният борд](#)
[Управленско и политическо безсилие](#)
[ОБЕДИНЕНИЕТО НА ДЕМОКРАТИЧНИТЕ СИЛИ](#)
[Възстановяването на СДС](#)
[Консолидация чрез избори](#)
[Протестите през зимата на 1997 г.](#)
[Развързка на политическата криза](#)
[За компромиса, цената и реформите](#)
[Последици от самостоятелното управление на БСП](#)
[Политическа оценка](#)
[Как „реформа“ стана мръсна дума?](#)
[Пета глава](#)
[УПРАВЛЕНИЕ НА КРИЗИ](#)
[ФормиранеТО на парламентарната констелация в 1997 г.](#)
[Превръщането на СДС в партия](#)
[Коалицията ОДС](#)

Обединението за национално спасение на ДПС и Симеон
Сакскобургготски

Парламентарното представителство на левицата

Катастрофата и нейните кризи

Деидеологизацията

Националната драма

Драмата влезе и в моето семейство

Разрушената икономика

Общата несигурност

Повторният старт на реформите

Овластяването на финансовия срыв

Въвеждането на валутния борд

Българският дизайн на борда

Ползи и фетиши

Въвеждането на борда

Петото стабилизационно споразумение

Финансовите сътресения

Поуки от въвеждането на валутния борд

Трудно крепеното национално съгласие

Перипетиите на изпълнението на споразумението с МВФ

Ядрото на съпротивата срещу реформите

Политическото (не)съгласие

Манипулациите

Защо БСП успя да избегне вината?

Шеста глава

СРЕЩУ РЕЦИДИВИТЕ НА КОМУНИЗМА

Борбата с номенклатурата на БКП и ДС

Отварянето на досиетата

Неуспешната лустрация

Обявяването на комунистическия режим за престъпен

Войната с организираната престъпност

Факторите и диагнозата

Ограниченията

Средствата и подходите

Спечелената битка – загубената война

Изваждането на България от руската зависимост

Рисковият контекст

[Косовската война](#)

[Изстраданият геополитически избор](#)

[Конфликтът с Русия](#)

[Македонските кризи](#)

[Ролята на България за умиротворяването в Югоизточна Европа](#)

[Седма глава](#)

[МАКРОИКОНОМИЧЕСКАТА СТАБИЛИЗАЦИЯ](#)

[Подкрепата на международните финансови институции](#)

[Лимити и насоки на външната финансова подкрепа](#)

[Начините на сключване на споразуменията](#)

[Приоритетите и ефектите на външното финансиране](#)

[Условието „смяна на собствеността“](#)

[Политиците срещу приватизацията](#)

[Отхвърлянето на приватизацията от СДС](#)

[Криминализирането на приватизацията от БСП](#)

[За мащабите на приватизационния „грабеж“](#)

[Официалните документи срещу политическата измама](#)

[Резултатите в някои от бившите социалистически страни](#)

[Приватизацията 1997-2001 г.](#)

[Приватизацията на МК „Кремиковци“](#)

[Приватизацията на АК „Балкан“](#)

[Наблюдения върху приватизацията](#)

[Финансовото строителство](#)

[Новите закони за данъците](#)

[Финансовата дисциплина](#)

[Излизането от дълговата криза](#)

[За цената на прехода](#)

[ПРИЛОЖЕНИЕ № 1](#)

[Бележки за получената от България подкрепа от МФИ в периода 1997-2001 г.](#)

[ПРИЛОЖЕНИЕ № 2](#)

[Кратка хронология на войната в Косово](#)

[РЕЧНИК НА СЪКРАЩЕНИЯТА](#)